

چەند بابەتیی زمان و رێزمانی کوردی

د. رەفیق شوانی

چهند بابه‌تییکی زمان و ریزمانی کوردی

د. ره‌فیق شوانی

۲۷۰۰ کوردی

۲۰۰۱ز

■ ده‌زگای چاپ و بناوکردنه‌وه‌ی موکریانی
ت (۲۹۹۹۲)

■ کتییی ژماره: (۱۹)

■ کتیب: چهند باب‌ه‌تیکی زمان و ریزمانی گوردی

■ نووسینی: د. ره‌فیی شوانی

■ ده‌ره‌ینانی هونه‌ریی: قاسم قادر

■ به‌رگ: محهمد قادر

■ چاپ‌یه‌که‌م: هه‌ولیر - ۲۰۰۱

■ ژماره‌ی سپاردن (۱۲) ی سالی ۲۰۰۱ در اوه‌تی.

■ چاپ‌خانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده / هه‌ولیر

پيشكەشى:

*بەۋدەيان ھەزار مەۋجەي كە لەتوونى مەرگى
ئەنفالى بەدناۋا بە ئاگرى رقى پەگەز پەرسىتى
توئىرانەۋە.

*بەۋ كوردانەي كە بەبى ھىچ تاۋان كەردىك
پەراگەندەي نۆ كۆمارى سۆڭىتى كران و بەھەزاران
كىلومەتر لە ۋلاى دايكەۋە بەرەۋ ۋلاى غەربىي و
غەربەت دوور خزانەۋە، بى ئەۋەي تۈنرا بىت بەتەد
گەردىك لە كەلتوور و ھەستى كوردانەيان دوور
بخرىنەۋە.

ناوەرۆکی کتێبه‌که

لایه‌ره

بابه‌ت

7

پیشه‌کی

11-12

به‌شی یه‌که‌م، زمان

13

گۆرانی نابوو‌ری و فراوانبوونی وشه‌ی زمانی کورد

25

قۆناغی مه‌رداری کشتوکالی

27

کاریگه‌ری بزووتنه‌وه‌ی کورد و فراوانبوونی فمه‌ه‌نگی

65

هۆی په‌یدا بوونی زار و سه‌ره‌لدانی زمانی نه‌ته‌وه‌یی

71

هۆی په‌یدا بوون و گه‌شه‌کردنی زار له‌ زمانی کوردیدا

93

میژووی زمانی کوردی له‌ کۆنه تا نه‌مه‌رۆ

111-112

به‌شی دووه‌م، ریزمان

113

چاوگ و زمان کامیان سه‌رچاو و بنه‌مه‌تن؟

141

ده‌وری «تا» له‌ زمانی کوردیدا

163

ده‌وری «ب» له‌رووی وشه‌سازیه‌وه

175

دیاری کردنی نامراز له‌ زمانی کوردیدا

201

ده‌وری نامرازی «بۆ» له‌رووی واته‌وه له‌سه‌ته‌دا

215

جیاکردنه‌وه‌ی هه‌ندیک که‌ره‌سه‌ی ریزمانی

231

مۆرفیمی (ه) و شیوه جیا جیاکانی له‌سه‌ته‌دا

255

سه‌رنج و تییینی ده‌رباره‌ی چه‌ند وتاریکی مامۆستا وریا عومه‌ر نه‌مین

275

زاری ناوچه‌ی شوان

پیشەکی:

ئەم بەرھەممەی کە لە دوو تۆتیی ئەم کتیبەدا، بریتین لەچەند وتاریکی زمان و ریزمانی کوردی لە ئاستی ئەکادیمیادا و لەگوڤارە کوردییە جیا جیاکاندا بۆلاوکران و تەو. بەچاکم زانی لەکتیبیکدا پێکەو و بۆلاوکریتەو، بۆ ئەوێ زیاتر لەبەر دەستدا بیت و سوود بگەیهنیت بە لیکۆلینەوێ ترو لەخزمەتی زمانی کوردیدا بیت.

کتیبەکە کە بەناو نیشانی (چەند بابەتییکی زمان و ریزمانی کوردی) یە، کراوەتە دوو بەشەو، بەشی یەکەمیان (زمان)ە، باسی گەشە و گوێران و پەرەسەندنی زمانی کوردی و میژوو و کەسە دەکات و ئەو لایەنانە نیشانداوە، کە بوونەتە هۆی ئەو گوێرانەو، نمونە ی پێویست و لە باری ئەو بارە جیا جیا ئەم هیناوەتەو، کە لە زمانە کەدا رەنگی داوەتەو.

گەشە و گوێرانە کەش ئەو دەردەخات، کە زمانی کوردی، خاوەن سەر بەخۆیی و کەسایەتی خۆیەتی، توانیویتی بەپێی ئەو بوارو بارودۆخی کە پێیدا تیپەریو، پێرسستیپەکانی سەردەم، وەکو زمان حالی نەتەوێ کورد، لە گە یاندنی زانست و زانیاری و داھات و داھینانی تازەو نوێ بەکۆمەڵی کوردەواری بگەیهنیت و کەسایەتی و رەسەنایەتی خۆی بیاریزیت.

بەشی دووەمی چەند وتاریکی ریزمانی کوردییە، کە لە ئاستی دەنگسازیی و وشەسازی رستەسازی ئەو بابەتەو، کە لیکۆلینەوێ کە لەسەر کراوە.

وتاره‌کانی هه‌ردوو به‌شه‌که له ساڵی ۱۹۹۰هه تا کو ساڵی ۲۰۰۰ ده‌گرتیه‌وه، نه‌مویست ده‌سکارییان بکه‌م له‌پرووی ئه‌و بیروبو‌چوونه‌ی که له‌ئه‌نجام‌دانیان و له‌و ماوه‌یه‌دا خراوه‌ته‌پروو، بو‌ئیه‌وه‌ی وه‌کو خۆی بخرینه به‌رده‌ست و بی‌جگه له‌وه‌ی، که ره‌وتی لیکۆلینه‌وه‌ی من له‌و ماوه‌یه‌دا ده‌خاته‌پروو.

له‌کو‌تاییدا هیوادارم ئه‌م به‌رهمه‌ که‌لینیک له‌ بو‌شایی دیواری زمانی کوردی پرێکاته‌وه‌و، له‌ هه‌مان کاتیشدا، به‌ردیک له‌ بالا‌ی به‌ره‌و به‌رزیی لیکۆلینه‌وه‌ی زمانی کوردی زباتر بکات و، به‌لین ئه‌ده‌م به‌کوردی دلسۆز به‌پیتی توانا له‌ نووسین و بلا‌و‌کردنه‌وه دوا نه‌که‌وم.

دواشت هه‌ز ئه‌که‌م ئه‌وه بلێم، با به‌تی نووسینه‌کانی من، تا کو ئیستا، هه‌ر بواری پمپۆری خۆمی که زمانه‌وانییه نه‌گرتۆته‌وه، به‌لکو لایه‌نی جو‌راو‌جو‌ری وه‌کو لیکۆلینه‌وه‌و وتاری ئه‌ده‌بی، می‌ژوویی، سیاسی گرتۆته‌وه، هۆکه‌شی ئه‌وه‌یه که ئاره‌زوویه‌کی یه‌که‌جار زۆرم له‌و جو‌ره با به‌تانه هه‌یه‌و له‌گه‌ڵ ناخدا تیکه‌ڵ بوونه، بی‌جگه له‌وه‌ش ئیمه‌ خوینده‌وارو رو‌شنییری کورد، ئه‌گه‌ر شتی‌که‌مان له‌باری‌ت و توانای ئه‌نجام‌دانیمان هه‌بی‌ت و نه‌یکه‌ین، ئه‌وا غه‌در له‌و میلله‌تی کورده‌وارییه ئه‌که‌ین، که ئیمه له‌ باوه‌شی گه‌رمی دایکانه‌ی خۆی په‌روه‌رده کردووه‌و پاراستووه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه، که‌م ته‌رخه‌م ئه‌بێن به‌رامبه‌ر نه‌ته‌وه‌و ولا‌ته‌که‌مان، چونکه رو‌شنییران و نووسه‌ران، باری لی‌پرسینه‌وه‌یان و، ئه‌رکی سه‌ر‌شان‌یان له‌پاده به‌ده‌رگه‌رانه، به‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد تا کو ئیستا مالتۆیران و سه‌رگه‌ردان و له‌یه‌کتر دابراوه، ئه‌مجا بو‌ئیه‌وه‌ی برینی ئه‌م نه‌خۆشیانه ساریژ بکری‌ت، ده‌بی‌ت ئیمه‌و مانان شاعیر و ته‌نی - گه‌ر شه‌ویش له‌سه‌ر رو‌ژ دابینیین بو‌ میلله‌تی کورد هه‌یشتا هه‌ر که‌مه‌-و گله‌یی دوا‌رو‌ژیش به‌رامبه‌رمان به‌دریغی کردن له‌ولاوه به‌هه‌ستی‌ت.

ئەمجا ھەولەکانی من، لەنۆوسیندا دوور لە زیادەرقی و خۆھەلکێشان، لەو بابەتانەی کە خستەپروو بەشیوەی وتاری بلاوکراوەن نزیکەی سی کتیب پێکدێنیت، ئەو بەیجگە لە وتاری بلاونەکراوە لەو مەیدانانەداو، بەرھەمی شیعوو پەخشانیشت لەولاو ھاوھستیت، کە گروتین و تاو ئەدەن بەنۆوسینەکانم و فەرامۆشی دەردی دووری ھەوارگەیی وێرانی مالتەباوانم ئەدەن و چیا ی خالخالان و کەلی سمایل بەگیم دەخەنە یادو بەرچاوو خۆرەیی ئاوی شیوەسوریش لایە لایە کوردانەیی دایکم پێ دەبەخشیت.

خوایاریت، کاری ئاینەدەم، لەسەر رێزمانی راناو لە زمانی کوردیدا دەبیت و، لە کۆتاییدا سوپاس و ریزی بێ پایانم بۆ ئەو دڵسۆزانەیی کە بەرھەمی چاک و بەکەلکی نووسەرانی چاپ و بلاو دەکەنەو چ وەکو تاکەکەس و چ وەکو دەزگای لەچاپدان و بلاوکردنەو.

د. رەفیق شوانی

ھەولێر - ٢٨/١٢/٢٠٠٠

بهشی یه کهم

زمان

گۆرانی باری ئابووری و فراوانبوونی وشەى زمانى كوردى

ئەم لىكۆلېنەو، كە بەناونىشانى (گۆرانی باری ئابووری و فراوانبوونی وشەى زمانى كوردى) يە، لە رادەى چۆنەتەى فراوانبوونی وشەى زمانى كوردى، لەژىر پىشكەوتن و گۆرانی باری ئابووری، لە بوارەكانى ژيانى كشتوكالى و مەردارى و بازىرگانی و پىشەسازى، بە هەردوو لایەنى ژيانى كۆن و تازەيانەو، بەهۆى داھاتن و داكەوتن و داھىنانى جىھانى زانست و تەكنۆلۆجىا، كە لە زمانى كوردیدا رەنگىداوەتەو، دەكۆلێتەو.

لە لىكۆلېنەو كەدا، هىمام بۆ ئەو كەردو، كە ژيان بى زمانى نابىت و، پىش ناكەوێت و بەهۆيانەو شارستانىەت دروست دەبىت و، زمانىش بەهۆى رەنگدانەو گۆرانی ژيانەو، فەرھەنگى وشەكانى، لە گۆران و دەولەمەندبووندا دەبىت و، زمانىش بەشێكە لە شارستانىەت، كە پىشكەو هەردوو كيان داھىنانى دەستى مرۆڤن.

زمانى كوردى بەگوێرەى، ئەو بارودۆخەى كە تىايدا تىپەپرەو، هىشتا بەگوێرەى زمانى ترەو گۆرانی چاكى بەرەو پىشكەوتن و فراوانبوونی بەخۆبەو دىو.

لىكۆلېنەو كە لە پىشاندانى وشەكانىدا، هىماى بۆ وشە وەرگىراوەكان، لە

زمانی تروهه، لهو بوارانمی سهرهوه دا کردووه. له ناو زمانه وانانی کوردا، لیکولینه ویه کی سهره خوئی بهم جوړه، مه گهر له ناو وتارو لیکولینه وهی تردا نه بیت نابینریت.

زمان شتیکی گرنگو، نیشانه و سیمو موزکی ناسینه وهی نه ته ویه و، په کیکه له بنه ماکانی بوونی نه ته وه میلله ت و، زمان تالوژترین دیاردهی سروشته، مروژ له دروست بوونی کومه لی سهره تاییه وه، فیتری بووه، پیش نه وهی قسه بکات، بیتری له فیتری بوونی زمان کردو ته وه. له ترسی ناژه لی درنده و دیارده سامناکه کانی سروشت و، بو جیبه جیکردنی پیوستییه کانی ژیان، کومه لی دروست کردووه، په نایان بردو ته بهر پیکه وه ژیان و کومه لی بچووک بچووکي ژماره کم که سیان هیناوه ته کایه وه بهرنگاری ژیان و سروشتیان، به هوی پیوستییه گرنکه کانی ژیان، له کوکردنه وهی خوارده مهنی و، گهران به دواي خواردن و ژیان برنده سهردا کردو ته وه.

لیروه زمان وه کو هویه کی دهر پین، بو تیگه یشتن و له یهک گه یشتن و دهر پینی پیوستییه کان، هاتو ته کایه ی ژیا نه وه، بو ته دیارده یه کی کومه لایه تی و به شیک له پله ی هو شیاری و چالاکی مروژ له ناو کومه لدا.

بینگومان ژیان به بی زمان نابیت، زمانیش به بی ژیان پیش ناکه ویت و، بو ته بناغه ی ژیان و بنه ماکانی کومه لگای مروژ لایه تی، زمان تاوینه ی ژیا نه و، دیارده کانی به وشه تیا رهنگده داته وه. مروژ و ژیان له ناستیکی وه ستاو دانین و، گورانیان به سهر دادیت، ژیان هه میسه به هوی گورانه وه، له بهره و پیشچوون و پیشکه وتن و پهره سندن دایه، ثم گورانی ژیا نه، به هوی گورانی باری تابووری و خوش گوزهرانییه وه رووده دات و، لایه نه کانی کومه لایه تی و روشنبیری و رامیاری ده گریته وه، که له نه نجامی نزیک بوونه وهی ولاتانی جیهان، له گهل یه کتر به هوی به ستانی په یوه نندی تابوورییه وه، که به هوی په یدابوونی هوی تازه ی

بهیهک گه‌یشتنی ریگ‌اوبانی وهک فرۆکه‌و، پاپۆر، که‌شتی، ئۆتۆمبیل، شه‌مه‌نده‌فهری خێراو، ده‌سگا و هۆیه‌کانی راگه‌یانندی روشنبیری و روژنامه‌گه‌ری و، ئیستگه‌و ته‌له‌فزیۆن و رادیۆ سینهما... هتد. ئەم په‌یوه‌ندییه‌ی نیوان ولاتان، له‌ ژێر پێشکه‌وتنی باری ئابوورییه‌وه‌ بووه‌، هۆی ئالگوێز کردنی بازرگانی و، ناردن و هێنانی شتومه‌کی پیتیستی بواره‌کانی ژبانی ولاتان، ئەمه‌ بووه‌ هۆی هاتنه‌ کایه‌ی زۆر وشه‌و زاراوه‌ی تازه‌ی سه‌ر به‌ پیتیستییه‌کانی ژبانی سه‌رده‌م و، کارتێکردنی شارستانیتی پێشکه‌وتووی ئه‌وروپا، به‌تایبه‌تی له‌ رووی پیشه‌سازی تازه‌و ته‌کنه‌لوژیای سه‌رده‌م و، زانست و زانیاری و داهێنانی ته‌کنیکی تازه‌ی ئابووری و، هۆیه‌کانی تازه‌ی به‌ره‌م هێنان و شیتوازه‌که‌ی، بۆ ناو زمانانی گه‌لانی دنیا، به‌تایبه‌تی گه‌لانی روژه‌لات و ولاتانی جیهانی سییهم، ئەمه‌ خۆی له‌ خۆیدا، کاربگه‌رییه‌کی گه‌وره‌ی کردۆته‌ سه‌ر بیرێ خه‌لک و شیتوازی ژبانیان، که‌ ئەم هه‌موو لایه‌نه‌ له‌ زماندا، ره‌نگه‌ده‌نه‌وه‌و کاربگه‌ری خۆیان هه‌یه‌، له‌ گواستنه‌وه‌ی وشه‌ی ناوو زاراوه‌ی ئه‌و پیتیستیانه‌ بۆ ناو زمانانی دی، به‌ هۆی وه‌رگێران و وه‌رگرتن و داڕشتنه‌وه‌.

ئهم دیاردیه‌، به‌خواست و ویست و ئاره‌زووی مروف نایه‌ته‌کایه‌وه‌، به‌لکو زمان به‌پیتی یاسایه‌کی نه‌گۆڕو چه‌سپاو ده‌گۆڕیت و په‌رده‌سیینیت و به‌بێ ریکه‌وت، واته‌ له‌ ریکه‌وته‌وه‌ له‌ دایک نه‌بووه‌، پیتیستی ژبان ده‌ی گۆڕیت و که‌س ناتوانی به‌ری گۆرانه‌که‌ی پێ بگرێ (١). به‌لکو به‌هۆی پیتیستی ژبان و سه‌رده‌م کارتێکردنی شارستانیه‌وه‌، ئه‌نجام ده‌ده‌ریت و، له‌ هه‌مان کاتیشدا وه‌رگرتن و خواستنه‌وه‌ی ئه‌و وشانه‌ی سه‌ر به‌و بابته‌ پیتیستی و شارستانیه‌ی ده‌به‌نه‌ هۆی فراوان بوون و ده‌وله‌مه‌ند کردنی فره‌هنگی وشه‌ی زمان و، پیتیستییه‌ ئه‌و وشانه‌ که‌ له‌ زمانی میله‌تی خاوه‌ن زانست و داهێنه‌ره‌که‌وه‌ن، بخه‌رتنه‌ ژێر رکیفی ده‌ستووری زمانی دووه‌مه‌وه‌ له‌ رووی گونجاندنی ده‌نگ و

دەرپرینه وه، به رادهیه کی که دواى ماوهیه ک له ناو زمانه که دا دهسوتین، دهتوتنه وه و رواله تی زمانه تازه که نه پوښن.

نهم وشانه، وه کو ناو و زاراه، بۆ ناوانانی که رهسه و نامیری ئامرازه تازه داهیتراو و داکه و توه کانی دونیای تازه ی، پر زانست و ته کنولۆژیای جوربه جورى تازه ترین کۆمپیوتره وه دینه کایه وه، فرههنگی زمانه که دهوله مه ند دهکن و، نه و گۆران و په ره سه ند نه ی ژیانیش، وشه و زاراه وه دهرپرینی تازه ده به خشی به زمانى میلله تان.

ژيان و شارستانیته، که له نه نجامی کردار و راده ی ژیری مرۆقه وه، له بواره جیا جیاکانی پتویستی مرۆقایه تیدا، سه ره له نه دن و، ده به نه سیمای پیشکه وتنی هوش و بیرى مرۆف و ئاده میزاد له ناو کۆمه لدا. نهم ژيان و شارستانیته، مه حاله به بی زمان دروست نابیت و پیش ناکه ویت، نه ته وه و میلله ت، له وریابونه وه و گه شه سه ندن و گۆرانی شارستانیته تدا، پتویستی به زمانیک هیه، نه و گۆران و گه شه کردنه ی پی دهرپریت و له زمانه که شدا ره نگبده نه وه (۲). ره نگدانه وه که ش به یتگای (وه رگرتن و داپشتن و وه رگیران) وه به نه و شته تازانه ی، له ناو کۆمه لدا، له بواری (مادی و واتایی) یه وه (۳)، فرههنگی زمانى دووهم، به وشه و ناوی تازه، له بواری کاروبار و ژيانى تازه ی کۆمه لى مرۆقایه تیدا، به کارده هیتین و دهوله مه ند دهکن. چونکه ژيان، به بی زمان، له ئاستیکی وه ستاودا ده بیت و، گۆران و په ره سه ندن به خو به نه نابینیت. بۆیه زمان، به شیکى زیندووی شارستانییه ته و به به نه یتى دروست کردنی داده نریت و، ژيان و شارستانییه تیش به هویه وه، ده گۆرتن و پیشده که ون، زمانیش به هوی ره نگدانه وه ی نه و گۆران و پیشکه وتنه، وشه کانی فراوانتر ده بیت، له بوورانه وه تازه بوونه وه ی به رده وام دایه.

زمان له پرۆسه ی گۆراند، نه وه نییه ههر وشه وه رگرت، به لکو وشه ش به

زمانانی تر ده به خشت، واته زمان دیاردهی وەرگرتن و به خشیانی وشه‌ی، له ژێر کارتیکردنی گۆرانی ژبان، به هۆی باری سیاسی و ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنبیرییه‌وه، له ژێر پله‌ی پیشکه‌وتنی ئابووری و قوناغه‌کانی ژياندا تيا دا ئه‌نجام ده‌دریت، به مه‌رجێک خاوه‌ی زمانه‌که ئاگاداری که‌سایه‌تی و تایبه‌تی خۆی بێت و، نه‌بیسته ژێر لافاوی وشه‌ی بێگانه‌وه، چونکه زمانانی جیهان، ئالوگۆزی وشه‌و زاراوه‌بیان هه‌یه، له‌م رووه‌وه زمانێ کوردی توانیویستی وشه‌ بنچینه‌ییه‌کانی خۆی به‌پارێزیت و کاریگه‌رییه‌کی که‌می زمانێ عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی پێوه دیار بێت و، ئه‌مه‌ش هه‌یچی له‌ زمانێ کوردی که‌م نه‌کردۆته‌وه. چونکه زمانێ کوردی، له‌ چۆنیه‌تی پیشکه‌وتنیدا، زمانێکی سه‌ربه‌خۆیه‌و، گۆرانی راسته‌قینه‌ی خۆی هه‌یه، نه‌ له‌ فارسییه‌وه و هه‌رگه‌راوه، نه‌ دا‌تاشراوه، (٤) با‌ش‌ترین به‌لگه، بۆ ئه‌م لایه‌نه، ئه‌وه‌یه ئه‌گه‌ر به‌ به‌راورد سه‌یری زمان و نووسینی کوردی، سه‌رده‌می شیخ مه‌حمود، (رۆژنامه‌ی کوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣)، له‌ گه‌ڵ ئیستادا، به‌کەین بۆمان ده‌رده‌که‌ویت، که‌ زمانێ کوردی گۆراوه‌و، پاک بۆته‌وه له‌ وشه‌ی بێگانه‌و، ته‌نانه‌ت له‌ شیوه‌ی نووسینیشدا، زیاتر له‌ فارسی گۆراوه، بۆ زمانێ کوردی و هه‌کو هه‌ر زمانێکی تر، که‌وتۆته ژێر کاریگه‌ری وشه‌ی زمانه‌ پیشکه‌وتوه‌کانی ئه‌وروپا، و لاتنه‌ پیشکه‌وتوه‌کانی بواری زانست و زانیاری و ته‌کنۆلۆژیا، بۆیه به‌هۆی گۆرانی باری ئابوورییه‌وه، ژبانێ پیش ده‌که‌ویت و ئه‌م پیشکه‌وتنه‌ش، به‌زۆریه‌ی زمانانی ولاتانی جیهانه‌وه، له‌ ژێر کاریگه‌ری و وشه‌ و هه‌رگرتنی زمانه‌ پیشکه‌وتوه‌کانه‌وه، دیاره‌و وشه‌کانی بۆ ناو زمانانی دی بلاوده‌بیسته‌وه، کاریگه‌ری به‌سه‌ریانه‌وه زیاتره. زمانێ زیندوو ره‌سه‌نیش ئه‌وه‌یه که‌ توانای جێبه‌جێ کردنی پێویستییه‌کانی سه‌رده‌می قسه‌ پێکه‌رانی هه‌بێت له‌ و هه‌رگرتنی ئه‌و زانست و زانیاریانه‌دا، توانای پیشکه‌وتنی هه‌بێت، بۆیه ناتوانی، به‌ زمانێ سه‌ده‌کانی رابردوو، ده‌ریاره‌ی

گیروگرفت و رووداوو گۆرانه‌کانی ئەمرۆ بدوین، چونکه هه‌موو سه‌رده‌می‌یک زمانی خۆی هه‌یه (۵) و خاسیه‌تی (تایبه‌تین)، زمانی زیندووش ئەوه‌یه به‌پێ کات و سه‌رده‌می جیا‌جیا، له‌ گۆراندایه‌و، توانای وه‌رگرتن هه‌بێت و له‌ بواره‌کانی راگه‌یاندن و رۆشنی‌ری و رادیۆ ته‌له‌فزیۆندا به‌کارده‌هێنرێت. بۆیه‌ زمان به‌به‌شیک زیندوو شارستانی‌تی مرو‌ف داده‌نرێت و لێشی جیا‌نا‌بیسته‌وه، واته‌ له‌ شارستانی‌تی نه‌ته‌وه‌ دانا‌پێن و تووشی ئەم گۆران و په‌ره‌سه‌ندنه‌ ده‌بێت و، زمانی کوردیش که‌ ته‌رخانه‌، بۆ‌بابه‌تی ئەم لێکۆڵینه‌وه‌یه، یه‌کی‌که‌ له‌و زمانانه‌ی، توانی‌وتی وه‌ک زمانی‌کی زیندوو ره‌سه‌ن پێوستیه‌یه‌کانی سه‌رده‌م و قسه‌ پێکه‌رانی جێبه‌جێ (۱) به‌کات و له‌گه‌ڵ راده‌ی پێشکه‌وتنی بواری زانست و زانیاری و ته‌کنۆلۆژیا، به‌پێی بارودۆخه‌که‌ی خۆی ب‌روات و راده‌یه‌کی چاکی ب‌په‌وه‌.

ئەم لێکۆڵینه‌وه‌یه، ده‌رباره‌ی پێشان‌دانی وشه‌کانی زمانی کوردیه‌یه، له‌ بواره‌کانی ژبانی کشتوکالی و مه‌رداری و بازرگانی و پێشه‌سازی، که‌ به‌هۆی گۆرانی باری ئابووری‌یه‌وه، گۆرانی به‌سه‌ردا هاتووه‌و، لێکۆڵینه‌وه‌که‌ ده‌رباره‌ی پێشان‌دانی وشه‌ی کۆن و تازه‌ی بواره‌کانی سه‌ره‌وه‌ن، وشه‌ی تایبه‌تی زمانه‌که‌ی خۆی بێت و، گۆرانی‌ت به‌ وشه‌و ناوی تازه‌ی یا وه‌رگیراو بێت، که‌ له‌ ئەنجامی گۆرانی ژباندا، به‌هۆی گۆرانی که‌ به‌سه‌ر که‌لوپه‌ل و پێوستیه‌یه‌ کۆنه‌کان، به‌ هی تازه‌و هاتنه‌ ناوه‌وه‌ وه‌رگیرانی که‌لوپه‌ل و که‌ره‌سه‌و به‌ره‌مه‌می نوێی سه‌ر به‌ زانست و زانیاری ته‌کنۆلۆژیای نوێ و، لاتانی پێشکه‌وتوو ئه‌وروپا‌و به‌ره‌نگدانه‌وه‌ی له‌ زمانی کوردیدا، چۆنیه‌تی لێکۆڵینه‌وه‌که‌ بریتی‌یه‌ له‌ کۆکردنه‌وه‌و دیاری کردنی دوو جو‌ر وشه‌ی زمانی کوردی، بۆ‌ ناوی ئامی‌رو ئامرازو که‌ره‌سه‌و که‌لوپه‌لی ناو خۆی و خۆمالي‌ و کورده‌واری، له‌ لایه‌ک و هی وه‌رگیراوو بێگانه‌ش، ده‌رباره‌ی ژبانی کشتوکال و بازرگان و پێشه‌سازی له‌ لایه‌کی تره‌وه‌،

گۆپانی زمان، به هۆی گۆپانی باری ئابوورییه وه، تهنها له رووی وشه وه رگرتن و وشه زیادبوونه وه نییه، به لکو لایهک دهنگ و پیکهاتنی ریزمانی و، شتیوازی ده برپینیش ده گرتیه وه، به لام لیکۆلینه وه که ی ئیمه تهنها سنووری وه رگرتن و فراوانبوونی وشه کانی زمانی کوردی ده گرتیه وه، نمونه کانیشی له شۆینی خۆی و، له تهک باس کردنی بابیه تیک لهو بابیه تانه ی سه وه وه، به نمونه وه ته نانه ت له شۆینی پتیرستیشدا به لیدوانه وه ده هینینه وه.

زمان له گۆپانیدا، گهلێک هۆ له ژیر پتیشکه وتنی باری ئابووریدا، کار ده که نه سه ر گۆپانی و ده وله مند بوونی فره ههنگی وشه کانی، که به هه موویانه وه هۆیه ئابوورییه کان ده گرنه وه، نه مانه ن:

۱- «شارستانیته نه ته وه به هه موو ده ستوورو داب ونه ریت و ره وشت و بیسروپاو لایه نی هۆشه کی و راده ی ژیری و هۆشیاری و پله ی رۆشن بیریان و تیروانیان به رامبه ر به ژیان و گۆپانی لایه نه کانی، هه ر گۆپانییک له م رووانه وه رووده دات، ره نگدانه وه که ی له زمانی کۆمه له که وه وه به شتیوازی قسه کردن و وشه کانییدا دیاره» (۶)

۲- فراوانبوونی شارنیتی نه ته وه وه، زیادبوونی پتیرستییه کانی ده زگا و لایه نه کانی ژیانیان و، به رزبوونه وه ی راده ی تیکه یشتن و بیرکردنه وه، توانای شیکردنه وه یان به رامبه ر دیارده کانی ژیان و گۆپانه جوړبه جوړه کانی، نه مانه هه موویان زمانه که ده بوو ژیننه وه وه، شتیوازه که ی به رزو به هیتز ده که ن و، واتای وشه کانی وردتر ده بیت و وشه ی زۆر هه یه لایه نی به رتگای وه رگرتن و وه رگپران و دانان و دارپشتن، بۆناوانان و ده برپینی شته تازه داکه وتوو په یدا بووه کانی بواری ژیا نی تازه ی هاوچه رخ و تازه ی وهک: کۆمپیوته ر، مانگی ده سترکرد، مایکرو، فرۆکه، رۆکیته، پاراسایکۆلۆجی، تیشکی لیزه ر، ته له فزیۆنی ره نگا وه رنه ک، یی سیم (بیته ل)، فاکسمایل، فیدیۆ... هتد.

۳- دیاردهی چالاکییه ئابوورییه کان، شیوهیه کی تایبته ددهن به زمان له وشه و اتاو شیواز، ئەم دیاردهیه، ده‌بیته هۆی بوونی دیاردهی جیاواز، له زمانی نەتەوهو ناوچه‌کاندا، بەبێ جیاوازی جوۆری بەرهم و سیستەمی ئابووری و کاروباری ژبانی مادی و جوۆری پیشه و ئیشه‌کانی وه‌ک کشتوکال و پیشه‌سازی و بازرگانی و راوکرن.

بەخێوکردنی مەرو ماللات، ئەم دیاردانه، هەموویان کار له زمان و فراوانبوونی وشەکانی زمان دەکەن.

۴- گۆران و گواستنه‌وه‌ی ژبانی نەتەوه، له‌ کۆچه‌رایه‌تییه‌وه، بۆ شارستانییتی زمانه‌که‌ی فراوانتر ده‌بیت و، شیوازی توندو تیژی پێوه نامیڤیت و نەرمی ده‌گرێته‌ خۆی، له‌ ده‌رپینی و واتاناسیدا. بۆ نمونه‌ زمانی لادی و کۆچەر، توندو تیژه. نمونه‌ی وشەکانی ئەم لایه‌نه، له‌ زمانی کوردیدا، پێش گۆران و گواستنه‌وه‌ که‌ وه‌ک: خێوته، ره‌شمال، کولین، هه‌وار، ده‌وار، پاوه‌ند، شه‌واژوو، بێره، یه‌ک بێره، شه‌و به‌کت، دووبیره، به‌رده‌ بێره (داربێره) ته‌رواله، له‌ ژبانی نیشته‌جێ بووندا، وشەکان ده‌گۆڕێن به‌: خانوو، مال، هۆل، هه‌رزاله، قه‌رسیل، دیوه‌خان، هه‌وشه‌و بان.

۵- جیاوازی چینه‌یه‌تی، لای هه‌ندیک نەتەوه‌و کۆمه‌ل به‌هۆی جیاوازی ئیش و کارو پیشه‌وه، بۆته جیاوازی پله‌ی کۆمه‌لایه‌تی، له‌ناو خه‌لک و کۆمه‌لدا وه‌ بۆ ئیش و پیشه‌ی هه‌ر یه‌کتیک له‌و پله‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ وشه‌یه‌ک دانراوه، هه‌ندیکیان له‌لایه‌ن سولتان و خه‌لیفه‌ی عوسمانلییه‌وه‌ بۆ پیاوی خاوه‌ن ده‌سه‌لات و ده‌وله‌مه‌ند پێیان.. به‌خشته‌راوه، وه‌ک وشه‌ی: به‌گ بۆ نازناوو شوڤه‌تی بنه‌ماله، جا وشه‌کانی: کوڤخا، ئاغا، خان تایبه‌تن به‌و جوۆره‌ که‌سانه‌ی، که‌ ده‌سپۆو خاوه‌ن ده‌سه‌لات و پیاوی سه‌ر به‌ده‌وله‌ت بوونه. هه‌روه‌ها وشەکانی: سه‌پان، گاو،ان، جوتیار، شوان، باخه‌وان، به‌رخه‌وان، ئاوڤیر، وه‌رزیر، تایبه‌تن به‌ ئیش و کاری

خەلکی لەوان خوارتر و نزمتری پلە ی کۆمەلایەتی، بەهۆی پلە و پایە و باری مادی و چینیایەتی ئەم خەلکانەو. ئەمجا بۆ کرینی ئیش و کاری هەر یەکیەک لەوانە وشە ی تایبەت هەن، وەک: شەرته شوانی، گاوانی، سەپانی (بۆکریتی شوان و گاوان و سەپان) هەروەها جوتیاری، باخەوانی، بەر خەوانی وە یا وشە ی مووچە بۆ کریتی فەرمانبەرەن. ئەمانە وشە یەکی زۆر دەهێننە ناو زمانەو و دەولە مەندی دەکەن.

٦- پتووستییەکانی ژبانی کۆمەلایەتی و کاروباری سەردەم، دەبنە هۆی پەیدا بوونی وشە و زاراوە ی تازه لە زماندا، چ لە ناو خودی زمانەو، سەر هەڵ ئەدەن و، یا لە زمانی تر و وەر دەگیرێن، لە هەمان کاتیشدا، دەبنە هۆی لەناوچوون و نەمانی وشە و ناوانی شتی تازه و داھاتوو و داکەوتوو. گەرنجترین هۆیک لەم روو وە، دەبنە هۆی لەناوچوونی وشە لە بەکارهێناندا، دەگەرێتەو بۆ لە ناو چوونی واتای وشەکان و بەکارنەهێنانیان لە ژبەدا، بەهۆی بەسەر چوونیانەو، وەکو جل و بەرگی جەنگی و هۆیکەکانی گواستەو و نامێرەکانی پیشەسازی و پێوانەو و بارەو چالاکی سیستەمی کۆمەلایەتی لەناو چوون و، بەکارهێنانیان بەسەرچوو و، لەگەڵیانیشدا وشەکانیان لەناو دەچن و وەر دە نامێن، مەگەر لە فەرھەنگدا تۆمار بکری وەک: روپیە، عانە، لیڕە (لیڕە ی رەشادی)، پێنج فلسی، دە فلسی، فلس، مەتال و قەلغان، سوپەر، شمشیر (شیر)، خەنجەر، تەھەنگی یەک تیر، سێ تیر، ماوژەر، قوناخەر، قوناغ خەر، تازهکانیش: حەریە (سونگی) ئارییجی، تانک، فرۆکە، ھاوێن، ساروخ، ھەلیکۆپتەر، ھەروەھا وشە ی کێشان و پێوان وەک: ئەلیدرەم، ئیزرەم، ھۆقە، باتمان، گەز، بال گۆزان و بەکیلۆگرام، ملی گرام، تەن، مەتر، تۆپ. پارە تازهکانیش وەک: دینار، پێنجی، دە دیناری، بیست و پێنج دیناری، پەنجایی / نیو دیناری..

ههروهه ها نه مان و به سه رچوونی هه ندیک باج و جوړه کانی وهک: ملکانه، دهیک (العشر)، سه رانه، بزانه، مه رانه، یا باجی خانوو له هه ندیک ولاتدا، که له سه دهی (۱۹ز) یوه تاسیه کانی ئهم سه دهیه، هه ندیکیان له خاوه نه کانیان و، هه ندیکیانیش هه ر ماون، له شوین نه مانه، وشه ی باجی داهات (ضریبه الدخل) له زماندا هاته کایه وه، وشه کوژه کانی سه روه فه وتان و له بیرچوونه وه، به هو ی نه مانی هه ندیک دیارده ی چالاکی و رژیمی کوژه لایه تی، له فه وتان و ته واپوونن له گه لیدا، وشه کانی شیان به کار نایه ن، ههروه ها نزیک بوونه وه و کارتیکردنی دوو زمانی وهک ئینگلیزی و نورماندی، به هو ی پیوستی ژبانه وه، کارتیکردن له نیوانیاندا رووده ات، زمانی ئینگلیزی له زمانی نورماندییه وه، وشه ی وه رگرت، لاتینی له زمانی گریکیه وه زیاتر له هه موو زمانیکی تر وشه ی وه رگرتوه، یا زمانی عه ره بی، له یونانییه وه وشه کانی جهنگی و زانستی سروشتی و نامیری چاودیری (الات الرصد) یا ئه لمانی له سویدی و فه رهنساییه وه یا کوردی له عه ره بی و تورکی فارسییه وه وشه ی وه رگرتوه. له تورکییه وه ئه داغ، یه غدان، تاش (چیشت)، ئه گله نجه، ناتر، له فارسییه وه: نه رده وان روخسار، بلور، دارچین، کافور، یاقوت.

۸- کارتیکردنی دوو زمان له سه ریه ک و، به هو ی نزیک بوونه ویهان و پیکه وه ژبیانیهان له سنووری ولاتیکدا وهک کارتیکردنی زمانی عه ره بی به هو ی وه رگرتنی فه لسه فه و شه ریعه تی ئیسلامه وه، له لایه ن میله ته ناعه ره به وه، که زمانی ئیسلام و قورثانی پهی نووسراوه ته وه، ههروه ها کارتیکردنی روژنبیری ئه و زمانه، به سه ر زمانی کوردی و روژنبیری کوردییه وه، به ده بیان وشه ی که وتووته ناو زمانه که وه، وهک: حه ج، سه رفتره، کافر، مؤمن، توحید، ئیمان، لیله القدر، رمضان، مسلمان، امام، ئه سحابه و سه حابی (صحابه)، خه لیفه و خوله فا، صوفی، ده رویش، شیخ... هتد. یا وه رگرتنی وشه ی شکارته (کرتی شوان و

جوتیار به تۆوکوردنی پارچهیه کی بچووکى زهوى به گهنم وجۆ) له وشه ی (ئهشکارو، ئهشکاره، شکاره) (۸) ی ئهکه دییه وه هاتۆته ناو زمانى کوردی و وهربگرتوه. ههروهها وشه ی (ئهکارو، ئهکار) بهواتای کارو ئیشی کشتوکالی، بهم شپۆیه وشهکانی زمانى کوردی، زیادی کردووه و زمانه کهش دهوله مه ندبووه گۆرانی به سهردا هاتوه.

۹- زۆر شتی مادی و بهرهمی کشتوکالی، له بهر پتیوست بوونی خۆی و ناوه که ی به ولاتاندا بلا بوۆته وه، بازرگانی پتیه ده کری و، چۆته ناو زمانى میلله تانه وه، ئهم بهرهمه کشتوکالییه ی وهک وشه ی (چای، شای، تی)، چۆته ناو زۆریه ی زمانى ولاتانه وه کوردیش له گه لیاندا، ئهم وشه یه له زمانى چۆمى (جزیره) مالیزیا وهیه که سه رچاوه ی بهرهم هینانى ئهم (چا) (۹) یه یه چۆته ناو زمانى کوردی و ئینگلیزی و فه ره نسپیه وه. ههروهها وشهکانی (زه عفهران، شه کر، کافور، شه راب، قاوه، لیمۆ، چۆنه ته ناو زمانانى تری میلله تانه وه له وشهکانى زمانى ئینگلیزییه وه وهک Layman, Coffe, Sherbet, Syrop, Camphare, Suger,) (Safron) ئهم وشانه، دواى گۆران و گونجانی دهنگیه وه، زمانى کوردیش وهربگرتوون و به کاردین. ههروهها وشه و زاراوه ئابوورییه کان، پاش گۆرانی بارى ئابووری و قۆناغهکانى ناو کۆمه ل، له زمانى میلله ت و ولاتانى پیشکه و تۆوه به ناو زمانانى ولاتاندا بلا و ده بنه وه به کاردین، یا به وه رگرتن و دارشتن یا به ره و گیتریانیان وهک: پرولیتاریا، برجوازیه ت، سوشیالیزم، بیروسترویکا، گلاسئۆست، ههروهها وشه ی تازه ش، له ناو خودی زمانه که وه، له قۆناغه جیا جیاکانى ژياندا دینه ناو زمانه وه بۆ نمونه له کوردیدا ئابووری، قۆناغی کۆیلایه تی، ده ره به گایه تی، سه رمایه دارى، کرێکار، زهحمه تکیش، رهنجده ر، سه پان، پاله، وهرزێر، خاوه ن ملک، (ملکدار) (۱۰)

له پال ئەم ھۆيانەى سەرەو دەشدا بەھۆى دانان و دەرکەوتنى بازارەو، بە ھەموو تايبەت و داب و دەستوورەکانیەو لە ھەندیک وەرژدا، بازاری کرین و فرۆشتنى تايبەت لە شارو لادیدا پەیدا دەبن و، جموجوولیتى ئابوورى دیتەکاىەو، کە ئەمەش دەبیتە ھۆى پەیدا بوونی زمانیکى تايبەت بەو وشەو زاراوەکانیەو، لەکاتى کرین و فرۆشتندا (١١)، ئەم دیاردەپەش لە ناو کوردەواریدا دیتە ناو، لەکاتى وەرژى پیتگەیشتنى بەروبوومی ئازەل و مەروالات و میوہ فرۆشتن لە بەھارو ھاویندا وەک وشەکانى: ماست، پەنیر، لۆز، ژاژى، قەیاغ، کەرە (کەرى)، رۆن، موو، خورى، ھەرەھا شامى (شفتى) - شوتى)، کالەک (گوندۆرە)، ھەرمى، ئال و بالو، ھەلۆژە، ھەرەھا وشەکانى دانەوێلەى وەک: گەنم (گەغە قەنارى، گەغە رەشگۆل، گەغە مەکسى پاک) جو، نوک/ نىسک، کزن، ماش، ھەرز، لە زمانماندا لە کۆنەو رەنگیان داوەتەو بە ھۆيانەو ھەندیک ناوى پێشەو ئیش وکارى وەک: ماست فرۆش، پەنیر فرۆش، گەنم کر، تەراخ، خورى کر، جامباز، قەساب، جەلەب، کافرۆش، خوی فروش، خانى گەنم، لە زمانى کوردیدا پەیدا بوونەو، ھەندیکیان بوونەتە وشەى نازناو و شۆرەت بۆ خۆیان و بنەمالەو زمانەکش بە ھۆيانەو، دەولەمەند بوونەو وەک: جەمە کافرۆشى، سالتە جامباز، عەلە قەساب، جەمە شوان، لەم روووەو زمانى کوردى وشەى کەمى زمانە بێگانەکانى مەگەر بەدەگمەن نەبیت وەرەگرتووە، بەھۆى خاسیەتى ئیش و کارو بازارەو کە ناوخۆیى یە دوورە لەکارتیکردنى دەرەو مەگەر وشەى (تەراخ، جەلەبى) نەبیت کە کوردى نییە.

لێرەو لیکۆلپنەو کەمان بەغونەو لە شوتنى پتووستیشدا، بەلیدوانەو گۆرانى بارى ئابوورى، کە دەبیتە ھۆى دەولەمەندبوونی وشەى زمانى کوردى، لە بوارەکانى کشتوکال و مەردارى و بازرگانى و پێشەسازى، بە دووشیوہى ژيانى کۆن و ژيانى تازەى ئەو بارانەو، بەوشەو ناوى ئەو کەرەسەو ئامیرو

ئامرازانەى، كە سەر بەولايەنەنى سەرەوون بەپىتى مېژووى كۆن و تازەبى ئەو
قۇناغانە:

۱- قۇناغى مەردارى و كشتوكالى و سەردەمى كۆن و تازە.

۲- قۇناغى بازىرگانى سەردەمى كۆن و سەردەمى تازە.

۳- قۇناغى پېشەسازى سەردەمى كۆن و سەردەمى تازە.

قۇناغى مەردارى و كشتوكالى دووبەشە:

۱- قۇناغى مەردارى

ب- قۇناغى جوتيارى و كشتوكالى

۱- قۇناغى مەردارى: بىرتىيە لە قۇناغى ژيانى خېلەكى و دەربەگايەتى

لەم قۇناغەدا، خەلەكى ناو كۆمەل خەرىكى، بەختوكردىنى مەرو ماللاتن، لەم
قۇناغەدا بايەخى ژيانى كۆمەل، لەسەر، بەرووبومى ئاژەل و بەرەمى
كشتوكالىيە. لەم قۇناغەدا بەرەم هېنانى رادەكەى بەرز دەبىتەو
پېوستىيەكانيان، لە جارار زياتر فراوانتر دەبن، ئەم ژيانە لە بواری بەرەم
هېناندا شىوازی تايبەتى خۆى هەيە، كە بىرتىيە لە شىوہى بەرەم هېنانى كۆن
و پەيوەندى بەرەم هېنانىش، هەمان شىوہى كۆنە، لەم بواردەدا وشەى زۆر ھەن
كە لە زمانى كوردى رەنگيان داوۋتەو، بەھۆى سىروشتى ژيانەكەو كە دوورە لە
كارتيكردىنى ژيانى دەرەو، وشەى ناوى ئامىرو ئامرازو كەرەسەو كەلوپەلى ئەم
شتانە لەناو خودى زمانەكەو سەريان ھەلداوۋە فەرەنگى زمانى كوردىيان
دەولەمەند كىردوۋە. پاش داھاتنى ژيانى تازە، بە ھۆى گۆپانى بارى
ئابوورىيەو، وشەو ناوى ئەو دياردە كۆنانەى ئەم ژيانە بەھۆى وشەو ناوى تازەى
سەر بەژيانە تازەكەو، بەر رامالين دەكەون و لەبىر دەچنەو. نمونە:

ناوى پېشە و ئىشكەرانى ژيانى مەردارى و مەرومالات: شوان، بىزنەوان،

کارهوان، بهرخهوان، گاوان، گولکهوان.

نهم جۆره ژيانه له پيشه و ئيش و کاردا، گۆرانی بهخۆبهوه نهديوه، تا وشه
تازه له زمانى تروه وهرگيريت بۆ ناو زمانى کوردی، تا بهنمونه بيهيتينهوه،
نهو دياردانه ههروهكو خۆيان ماونهتهوه.

ناوی کهلوپهلی پتيوست: قاپوت، فهرهنجی (کوله بال)، پوزهوانه، کهلاقۆری
(شهپقه له خورپه)، نانه بهره (جانتای نان)، گۆچان قهلهنگ، ههگبهی شوان،
دارپيره (بهرده بیره).

له ژيانى تازهدا، ههنديک کهلوپهلی نهم بواره، گۆرانی بهسهردا هاتوه.
نهویش بهشپوهیهکی کهم نهبيت، ژيانى مهردارى و ئاژهدارى گۆرانی کهم
پهيدا بووه، وهک له جياتى: قاپوت، سهركلاو قهسهسهله جزمه له جياتى
پوزهوانه بهکاردیت له زمانى عهرهبيهوه وهرگيراه بۆ زمانى کوردی.

ناوی وشهکانى شۆننى بهخپوکردن: هۆل، ئاخوپ، بهندگه پهچه (ههویز -
پهچهمهپ)، ههسار، ههوشهوه مهپ، بهندگه، کاته، کۆز، پاوهن، تهوێله،
قهرسیل، پهريز.

له ژيانى تازهداو پاش گۆرانی ئابوورى، بههۆى سروشتى ژيانهکهوه، وشه
تازه نههاتۆته ناو زمانهکهوه، گۆرانیش ژيانهکهى نهگۆرپوه، بهشپوهیهکی وا که
له زمانهکهدا رهنگى دايتتهوه.

ناوی کهرهسهکانى بهخپوکردنى مهرومالات: کۆل، بیره، دهولک (دۆلکه)
ئالیک، کاو ئالیک، قهرسیل.

له ژيانى تازهدا گۆرانی بهسهردا نههاتوه، له کوردهواریدا ههر وهكو خۆی
ماوتهوه.

ناوی وشهکانى کرى ژيانى مهردارى: شهتره شوانى، شکاره (۱۲)، نانه
زگ (نان و زگ) گاوانى (کرى گاوان)، بهرخهوانى.

له گۆرانی ژبانی کوردهواریدا، لهم رووهوه، تهنها کرتی ئەم پیشانەی سەرەوه، له وهززییهوه بووه، به روژانه، یا مانگانه، که لەژیانه کۆنهکهدا، بۆ ماوهی شەش مانگ له بری کرێ دا دهپرا، بێ گوێدانه ژمارهی روژو مانگهکانی ئیشکردنهکه، شایانی باسه ههندیک له ژبانی ماوهیهک لهمهوهپردا، تهناوت تا کۆتایی پهنجاکان و سهرهتای شهستهکان بهنانهزگ ئەو ئیشانەی سەرەوه له لایهن کهسانی ههزارو کهم دهراستهوه راپهڕنراوه.

وشهکانی باج وهرگرتنی ناژهلداری: ئەم جوړه باجانەى خوارهوه، جاران له کوندا، په پیتی ژماره‌ی سەر، له خاوه‌ن ناژه‌ل به‌تایبه‌تی له‌کاتی جهنگدا سیتنراوه. وه‌کو له‌لایهن ده‌وله‌تی عوسمانلیه‌وه، له‌جهنگی یه‌که‌مدا بۆ مه‌رو بزن و شتی تر دانراوه وه‌ک: مه‌رانه، بزنانه، سه‌رانه، ئەم جوړه باجانە ئیستا نه‌ماون و له‌ناو زمانه‌که‌شدا له‌بیرچۆته‌وه، مه‌گه‌ر بۆ یه‌کیک شه‌ره‌زاو له‌و سهرده‌مه ژیاپیت.

ناوی جوړی ناژه‌ل کرین و فرۆشتن: داشت (بۆ یه‌خپوکردن و سوود لی وهرگرتن) دا به‌سته، مه‌رو بزنی قسر (واته نه‌زاو) ئەم لایه‌نه گۆرانی به‌سه‌ردا نه‌هاتوه تا وشه‌ی جیگریان له‌ زمانه‌که‌دا ره‌نگی دابیته‌وه.

۱- وشه‌کانی جوتیاری و کشتوکالی: لهم بواره‌شدا ژماره‌یه‌کی زۆره وشه له زمانی کوردیدا ره‌نگی داوه‌ته‌وه، هه‌ندیکیان له‌ ناو زمانه‌که‌ خۆیه‌وه هه‌ندیکی تری له‌ زمانانی بیگانه‌وه وهرگیراون، بۆ کۆنه‌کانیان پتویسته تو‌ماربکرت.

ئه‌گینا پاشماوه‌یه‌ک له‌بیرده‌چنه‌وه، وشه‌کان به‌پیتی سهرده‌می ژبانی کۆن و تازه‌بیان پۆل ده‌که‌ین چونکه زۆربه‌یان نه‌ماون وه‌ی تازه‌و نوێ هاتۆته شوێنیان.

ناوی که‌ره‌سمو نامیرو نامرازی جوتکردن: هه‌وجارو که‌ره‌سه‌کانی وه‌ک (گاسن، ده‌سه‌دووم، خه‌په، مژان، نیره، چه‌مه‌ره، خۆینه)، لابیته مه‌کینه‌ی سی گاسن هه‌ر سهرده‌می ژبانی ناوه‌راسته‌وه له‌جیاتی (هه‌وجار) هاتۆته کایه‌وه. نامیره تازه‌کانی جووت کردن، وه‌ک: تراکتۆر (تریکتەر) که‌ره‌سه‌کانی له

(خرماشه بۆدی، چامرلغ، گيّر، سوکان، کۆيل، ملف، کاسکيّت، رادپتەر، قايشى رادپتەر، ديلکۆ، ئامپىرى تۆۋدەر، ماله (۱۳) پىکھاتوون. ئەم وشانە لەرتى گۆرانی بارى ئابورپپە، لە زمانى پىگانەو ئىنگليزپپە لە ناو زمانى کوردیدا رەنگيان داۋەتەو و شەکانى دەۋلەمەند بوو.

وشەکانى پەپوئەند بەرووبەرى زەوى کشتوکالىپپە: ئەو رووبەرە زەۋپپە کە تۆ و دەکرپت و کشتوکالى لى بەناو دەھپنرپت، دەکرپتە چەند پارچە کەپپە، لەکاتى جووت کردن و دىراو بپنەو، بۆ مەبەستى ئاسان بوون و ھەلسورپنى ئىشە کەو جۆرپە جۆر کردنى بەرھەم و چاندنى شتى جياواز، لە يەکتەر بۆ گەنم و جۆ، پاقلە، نيسک... وە يا بۆ تەماتە و خەپارو بامپەو باينجان. ھتد. ئەمە دەپپتە ھۆى رەنگدانەۋى و شەپپەكى زۆر لە زمان، وەک:

لات، لات وبان، سەدە، نيو سەدە، نيولات، سەدەوبان، دىراو، گۆل، خەت.
کەرەسەو ئامرازى درەوگردن (دروونە): داس، داسولکە، قەپناغ، ھەستان، ئەمانە گۆنن و پاش ماۋەپپەک لە بىر دەچنەو.

ئامپىرى سەردەمى ژيانى ناۋەراست بۆ دروونە، وەک: شەپشەپە (۱۴)
 (بەھۆى ئىسترو ولاخەو بەکاردپت.

ئامپىرى تازە درەوگردن: بەھۆى گۆرانی بارى ئابورپى و پىشکەوتنى پىشەسازى و تەکنۆلۆژياۋە ئامپىرى تازە بابەت ھاتۆتە مەيدانى کارەۋە لەلایەن ئەوروپاۋە، ئەمەش لە زمانى کوردیدا چ وەکو بەکارھيئان و، چ وەکو و شەپپەک لە ژيان و زمانى کوردیدا رەنگى داۋەتەو، وەک: کومبەين (دەراسە)، کەرەسەگانى.

وشەکانى جۆرى زەوى کشتوکالى: بەيار، ۋەرد، شۆو، زاخپى، نەرمان، دپم، بەراو، دپمەکار، رەقان، چەقپن، ئەم وشانە لەگۆراندان جىگريان لە زماندا بۆ پەيدا نەبوو، چونکە سروشتىن و پەپوئەند بەجۆرى خاک و زەۋپپە.

جۆرى زهوى كشتوكالى له پرووى خاوهنداريتييه وه: زهوى ملك (خاوهنى

تاييه تى ههيه) زهوى وهقف (بۆكارى ئاينى و كۆمهلايه تى و خيىرى سه ره به
ئه وقافه)، (زهوى ئه ميرى واته هى ميرى و دهوله ته) زهوى خه وتوو (الاراضى
المتروكه) (١٥) بۆئه مه (بروانه: التطور الاقتصادى فى اوربا والعالم،
٢٩٧ل).

جۆرى زهوى تۆ و كردن: وشكه وهرد، ته په كآل، به يار، په ريز، خيتۆك.

وشه كانى كه ره سهى گيشه كردن: شه غره و كه ره سه كانى وهك (شاگردوغان،

چه له، چه مبه ر، خه په، شيش مه لۆ، كرمه، چاكل، نه م كه ره سه انه له زماندا
هه موو كۆن بوون و ما كينهى كۆمباين كه ئامپيريكى دره و كردنه له ژيانى تازه دا
شوئنى ده يان ئامپيرو ئامرازو كه ره سهى كۆنى له بوارى دروونه دا گرتۆته وه وهك:
داس، شه غره، ته نانه ت به هۆى شوفيره كه يه وه شوئنى سه پان و پآله پرۆسهى
دره و كردنى گرتۆته وه،

وشه كانى كه ره سهى خه رمان كوتان: چان له مژان و نيره و خه به پي كه اتوه و

خۆشى له گياى سورناتكه دروست كراوه و، به شولى دارتوو به ستراره ته وه گيره و
خه رمانى به هۆى گوپدرپژو ولاخه وه پى ده كريت، كۆنترين كه ره سه يه دواى
(پاگيره)، كه ئه ميش ته نها بريتييه له رست كردنى چهند (گوپدرپژيكت)،
جه نجه ر: (به هۆى ولاخه وه و گه وه كه ي به هۆى تراكتۆره وه خه رمانى پى ئه كوترى،
ئامپيريكى سه رده مى ناوه راس ته، دواى گۆراني ژيان و له عه ره بيه وه وشه كه ي
ها تۆته ناو زمانى كورد بيه وه، شه نه (شه نهى دار، شه نهى ئاسن) تازه ترينى
ئامپيرى خه رمان و دره و كردن كۆمباين: (ده راسه) يه ئيشى چهند ئامپيريك و
چهند ئيشيكى وهك: دره و كردن، كي شان ه و، گيره و كوتان، شه نه با) له يهك كاتدا
را ده په ريتيت (بۆيه له شوئنى تريس له سه ره وه با سمان كرو وه له ئامپيرى
دره و دا) ناوه كه ش شوئنى ناوى چهندين ئامپيرى وهك: داس، شه غره، جه نجه ر،

شهنه‌ی گرتوته‌وه).

وشه‌کانی بواری (دروگردن): تهباره (رووبدرو شیوه‌ی دهغل و دان پیش دروست کردن)، قایمه (هممان شته وهک تهباره، به‌لام به‌وشکی و کاتی دره‌وی هاتوه)، بدر، سواله، نواله، پهریز، که له باوش، (که‌لاویر) (بو‌گه‌نم)، تایه (بو‌جو یا گیشه) مه‌لو، شارا، وشک، باقه، دهسک. هه‌روه‌ها وشه‌کانی بواری پرۆسه‌ی خه‌رمان کوتانیش وهک: کوژه‌ر، کوژه‌رو به‌ریا، قرچه شکین، ورده کوت، په‌ره‌ناو، بنمل، پاخو، شهنه‌با، تارم، جیز، جوخین، خه‌رمان هه‌لگرتن، گیره. نهم وشانه‌ی سه‌روهه، به‌هه‌ر دوو به‌شه‌که‌یه‌وه، نه‌که‌رچی ئابووری و سه‌ر به‌ ئابووری نین، وهک که‌ره‌سه‌و نامپرو نامرازو که‌ره‌سه‌و که‌لویه‌لی ژيانی ئابووری، به‌لام له‌به‌ره‌وه‌ی له‌ سنووری نه‌و ژيانه‌دان و به‌ تو‌مارنه‌کردن‌یان له‌بیره‌چنه‌وه. بۆیه به‌پیتوبست زانرا تو‌ماریان بکه‌ین وشه‌و ناوی تازه‌ی جیگریان له‌ ژيانی تازه دانین.

ناوی شوینی دانه‌ویلنه هه‌لگرتن: عه‌مبار، چال، چاله‌ گه‌نم، چاله‌ جو، بو کاتی مه‌ترسی و ناخو‌شی)، که‌ندوو، هو‌ل، نهم شت و شوینانه بو‌هه‌لگرتن و پاراستنی دانه‌ویلنه‌ن و هه‌ندیکیان وهک ناوی شوینی کا هه‌لگرتن: کادان، لو‌ده.

ناوی پپیشه‌و نیشکه‌رانی کشتوکالی و (فه‌لاحه‌تی): جوتیار، سه‌پان وه‌رزیر، پاله، سه‌ریاله، تپله‌کیش (مه‌لو‌نیر)، کو‌لکیش، توتنه‌وان باخه‌وان، ناودیر، ره‌زه‌وان.

شه‌غره‌کیش (هه‌ر سه‌پان یا که‌سیکی تر نه‌یکات)، گیره‌که‌ر، فه‌لاح (١٦) وشه‌یه‌کی وه‌رگیراوه له‌ زمانی عه‌ره‌بییه‌وه.

جۆره‌کانی راه‌په‌راندنی نیش و کاری کشتوکالی: جیبه‌جیکردنی نیش و کاری کشتوکالی له‌ناو کورده‌واریدا به‌کرێ سه‌پانی یا به‌یارمه‌تیدانی زیاره، هه‌ره‌وه‌زی

له لایهن لادیوه نه نجام ده دریت، نه مهش جوړه کانیته وهک به: جوتیار، سه پانی
وه رزیری، کرې پالته، زیاره، هره وهزی.

هوو نامیرو جوړو شتوای ناودان: هوکانی ناودان وهک: باران و، کانی و
جوگاو کاریز، بیر، نه ستیل، بنهوان.

ناوی نامیره کانی ناودان (۱۷)، وهک ناعور، شتوهی کوته، مه کینهی گازی
شهش قوه، مه کینهی به نرین، شتوهی ژبانی ناوه ند، بو ناودان.

بیری نیرتوای: تازه ترین نامیری کاره بایی ناودانه و، له زمانی کوردی
رهنگی داوه ته وه له عه ره بییه وه وه رگیراوه، ناوباره ی بو به کاردیت بو فریدانی
ناوه بو به رزایی. جوړو شتوای ناودان: وهک، گول، خهت، دیراو، مه رزه،
نهمانه ناوی شتوهی زهوییه کهن، که بهو شتوانه ده کرتین و ناو ده درین. شتوای
ناودان ریگای تازه نوئی نییه بو ناودان، مه گهر خانووی نایلونی (بیوت
زجاجیه) نه مهش له کوردستاندا په پیره و ناکریت به هزی ساردییه وه، بویه وشو
ناوی تازه مان نییه.

که ره سه و نامرازه کانی: له ناودان و نیش و کاری کشتوکالیدا نهم و شانه
به کاردین و بو هندی که ره سه، وهک: باج، بیل، خاکه ناس، بالته (قازمه).
نامیرو نامرازه کوته هارین و کوتان: ده ستار، جونی، ناسیاو (ناشی ناو)
می کوت، نهمانه ناوی که ره سه کوته کانی هارین، که له زمانه که وه سه ریان
هه لداوه.

هی قوناغی ناوه پراست: ناشی ناگر (ناسیاو)

هی قوناغی تازه: ناسیاوی کاره بایی (مطحنه، طاحون) تاراده یک له
زمانی کوردی قسه کردندا وهک وه شه یه کی وه رگیراو له زمانی عه ره بییه وه له
کوردیدا به کاردیت له لایهن خه لکی دانیش توانی شاره وه.

ناوی وشه کانی کرتی کشتوکالی و جوتیاری: له زمانی کوردیدا چند

وشه يهك له سهردمى ئه و ژيانه وه، واته دهست پيكرى ژيانى كشتوكالى رهنكى داوه ته وه، له دواى گوپانى قوناغ و بارى ئابورى به ره و ژيانى تازه، تنه ها له زوى ساوه ي سهندنى كرىكانه وه، گوپانى به سهردا هاتوه، له وه رزيبه وه بو روژانه و مانگانه، وهك: شكارته (هى جوتيار هى شوانيش هه يه)، سه پانى (ده يهك) شهرته شوانى (وه رزيبه) كرى پالهيى (روژانه يه)، ئيجار، (له جياتى به كرىدانى زه وييه).

له ژيانى تازه دا، به هوى كاركردى ناميرى تازه ي وهك. تراكتورو ده راسه وه له جووت كردن و دره و كردندا، كرى سهندن به سه عاته. پالهيى و سه پانى و جوتيارى به هوى ناميرو مه كينه ي تازه و خيراى ژيانه وه، ناو و وشه كانى له زمانى كورديدا ئيستا به كار ناين و، له بير ده چنه وه؛ وشه كانى: كرى ده راسه، كرى تراكتور، كرى كاكو، شوينى كونه كانى له زمانه كه دا گرتوته وه.

ناوى باجى كشتوكالى: له كونه وه، تاسه رده مى ژيانى ئيستا ش له لايه ن ده سه لاتدارو ده ولته ته وه، بو زه وى و زارو به ره هه مى كشتوكالى دانراوه له جوتيارو فلاح سه نراوه، هه نديكيان له سه ده ي (١٩ز) وه تائيستا ش هه رماوه وه كو: ملكانه ي زه وى، ده يهك (العشر) باجى داها ت (ضريبه الدخلى)، سى يهك چواريهك له به رووبومى كشتوكالى (١٨).

له ژيانى ئيستا شدا وشه ي (ئيجار) عه ره بيه، بو گرتنى زه وى كشتوكال و به ناوه ينانى، وه رگيراوه له كورديدا به كارديت.

وشه كانى بوارى بازرگانى:

كرده ي بازرگانى له ناو كۆمه لى كورده وارى خياله كى و سهرده مى دواكه و تووى كشتوكاليدا، برىتى بوو له شيوه ي ئال و گوپكردى (سلىع المقايضه) به رووبوم و به ره هه م به جووتكى ترى به ره هه م، كه به پارو دراو ئه نجام نه ده دراو، له بهر نه بوون

و که می پارهو بوونی ئەو جوۆره بهرهممانه‌ی، که ژیا‌نی ئەوسای خه‌لکی له‌سه‌ر راوه‌ستابوو. ئەم دیارده‌ی کپین و فروشتنه‌و سه‌وداو مامه‌له‌کردنه، به زۆری له لادیدا ده‌کرا، پاش گوژانی ژیا‌ن و به‌هۆی په‌یدا‌بوونی هۆی تازه‌ی به‌رهم هه‌تیا‌ن و گوژانی چۆنیه‌تی شتیا‌زو په‌یوه‌ندی به‌رهم هه‌تیا‌نه‌وه به‌رهم زیادی کرد، خه‌لکی له ژیا‌نی را‌وو شکاره‌وه (١٩) وازی هه‌تیا، بوژیا‌نی چاندن و به‌رهم هه‌تیا‌نی دانه‌وتنه‌و زیادکردنی، له‌م رووه‌وه پتیا‌ستی ژیا‌ن په‌ره‌ی سه‌ندوو، نامرازی تازه‌ی کارکردن که به‌هه‌تیه‌ی ژیا‌نی نوێ داده‌نریت و، باری ئابووری گوژا، پرۆسه‌ی کپین و فروشتنی به‌رهم له‌بازاردا هاته‌کیه‌وه‌و شاریش په‌یدا‌بوو، له‌گه‌لیدا بازرگانی ئالوگۆژ کردنی شت و مه‌ک له‌سه‌ره‌تاوه په‌یدا بوو، دوا‌ی په‌یدا‌بوونی ده‌سه‌لات و ده‌وله‌ت، به‌شیه‌و تازه‌و داهه‌تیا‌نی یاساوه‌ سکه‌ لی‌دراو پاره‌و دراو، بووه‌ هۆی کپین و فروشتن ورده‌ ورده‌ دیارده‌ی (ئالوگۆژکردنی)‌ی شت و مه‌ک که‌م ده‌بووه، پتیا‌ستی یه‌کانی ژیا‌ن تا ده‌هات زیادی ده‌کردو له‌هه‌لکشانی‌شدا بوو، زۆر شتی تازه‌ له‌ شتیا‌زی ژیا‌نی تازه‌دا هاته‌کیه‌وه، به‌جوژیک ئەم ژیا‌نه‌ تازه‌یه، له‌ زماندا ره‌نگی دایه‌وه، وشه‌کانی زمان ده‌وله‌مه‌ندو فه‌ره‌هه‌نگه‌کی له‌ زیادیدا بوو، به‌ده‌یان وشه‌ی نوێ، چ له‌ناو خودی زمانه‌که‌و پاش گوژانی ژیا‌ن و پتیا‌سه‌ه‌وتنی به‌هۆی گوژانی باری ئابووری تازه‌وه، که ئەمیش به‌هۆی په‌یدا‌بوونی هۆیه‌ تازه‌کانی گواسته‌نه‌وه‌ی وه‌ک که‌شتی، پاپۆژ، ئۆتۆمبیل، فرۆکه‌ی باره‌ه‌لگر، شه‌مه‌نده‌فه‌ری خه‌را، بازرگانی به‌ته‌وا‌وی په‌ره‌ی سه‌ندو گوژاو به‌ره‌وی ژیا‌ن خوشتری‌وو، شتی تازه‌ و پتیا‌ستی ژیا‌نی نوێ جوژ به‌جوژ بوو، بازرگانی له‌ ناوه‌وه‌ گه‌یشه‌ ده‌ره‌وه، له‌گه‌ل لاتاندا په‌ره‌ی سه‌ندو، ئەم دیارده‌ تازه‌یه، له‌ زماندا به‌ته‌وا‌وی ره‌نگی دایه‌وه، ژماره‌ی وشه‌کانی فه‌ره‌هه‌نگی زمان، له‌ زیاد‌بوون و ده‌وله‌مه‌ند‌بووندا بوو، پروپاگه‌نده‌و ئاگاداری و راگه‌یان‌دنی بازرگانی، له‌گۆشارو رۆژنامه‌و رادیۆو ته‌له‌فزیۆندا، بو‌خه‌زمه‌تی

بازرگانی دهکرا، ئەمە زمانی بەتەواوی بەوشەى تازەو نوێ و وەرگیراو
 دەولەمەند بوو، لەم رووهوه گەرتگترین ھۆیک، بۆ گۆڕانی زمان و
 دەولەمەندبوونی، دەگەریتەوه بۆ ژبانی کۆمەڵ، و کاروباری ژبانی بەکۆمەڵ،
 وەک وشەکانی بازرگانی، نمونە:

وشەکانی کرین و فرۆشتنی کۆن:

سەودا، مامەڵە، میوه فرۆشتن، بازار لە وشەى (باج- باز) باژێر (وشەى
 باج باز پەیدا بوو)، خۆراک، دانەویڵە، میوه، بەگەنم، (بەجۆ، بەنۆک،
 بەنیسک) ترێ فرۆش، تەماتە فرۆش، جەوت فرۆش... ھتد.

وشەکانی پیشەو ئیش و کاری

کرین و فرۆشتنی سەر دەمی ناوەراست:

بەقال، دپۆرە، کاروانچی، توتن فرۆش، جامباز، خانچی، توتنچی،
 جەلەب کەر، کوتال فرۆش، گەنم فرۆش، دوکاندار، خوری کەر، حەمال (کۆل
 ھەلگر) ئەم وشەیه بەھۆی زمانی عەرەبییەوه ھاتۆتە ناو زمانی کوردی و
 وەرگیراوه، لەسەردەمی زۆر بوونی کرین و فرۆشتندا پەیدا بووه، ھەندیک لەم
 وشەو ناوانە، بۆتە نازناو و شوێن بۆ خواوەن و بنەمالەکانیان، وەک: نوری
 بازرگان، سالە حەمال، عومەر خانچی، موسا کوتال فرۆش، حەمەدەمین
 توتنچی... ھتد.

وشەو ناوە تازەکانی پیشەو ئیش و کاری بازرگانی:

لەسەردەمی بازرگانی تازەدا ھەموو بوارێکی ژبانی تازەدا، بەھۆی گۆڕانی
 باری ئابوورییەوه، پیشەو ئیش و کار دابەش دەبێت و، پسپۆڕی و شارەزایی

پیدا ده‌بیت، هه‌ر کەس نیش و کاروپی‌شە‌ی خۆ‌ی ده‌کات. ئە‌مه‌ش یه‌کێ‌که‌ له‌ دیارده‌ تازه‌کانی ژبانی شارستانیە‌ت و، بازا‌ری تازه‌دا وه‌ک: بازرگانی کوتا‌ل، بازرگانی جل و به‌رگ، بازرگانی خواره‌مه‌نی، بازرگانی شت و مه‌کی ناوما‌ل، چه‌رچی، ئارده‌فرو‌ش، کوتا‌ل فرو‌ش، قه‌پانچی، پیتلاو فرو‌ش، خۆ‌ی فرو‌ش، خۆ‌ری ک‌ر، وشه‌ وه‌رگه‌راوه‌کانی ئە‌م به‌وا‌ره به‌ زۆ‌ری له‌ عه‌ره‌بییه‌وه‌ ها‌تۆ‌ته ناو زمان‌ی کوردیی‌ه‌وه‌، وه‌ک: حه‌ما‌ل، جه‌له‌ب ک‌ر، جو‌مله‌ فرو‌ش، قه‌پانچی، سه‌یده‌لی، سه‌یده‌لانی، اسواق، ئە‌سواق مه‌رکه‌زی، جه‌ره‌زات، مرطبات، با‌یع، مع‌رض، صالون، مجزه‌، ده‌لال، تا‌جر، تجا‌ر (توجا‌ر)، جمه‌له، مو‌ف‌رده، روزمه‌ (با‌قه)، شه‌دده، کار‌تۆ‌ن، قه‌سا‌پخا‌نه، مه‌یدا‌ن هه‌ندێ‌ک وشه‌ له‌ زمان‌ی ئینگلیزییه‌وه‌ وه‌رگه‌راوه‌ له‌ زمان‌ی کوردی به‌کارده‌هێ‌نرێ‌ت له‌ به‌وا‌ری ک‌رپن و فرو‌شتن و شو‌ینه‌کانیدا، وه‌ک: سو‌یه‌ر مارک‌ت، کاف‌تریا، ئورز‌دی با‌ک، سی‌ت. ناوی شو‌ینه‌ بازرگانیه‌کان بازا‌ر، بازا‌رگا، خا‌ن، کو‌شک، دو‌کان، فرو‌شگا، فرو‌شگای شو‌رش.

وشه‌کانی ئامیرو کهره‌سه‌ی کیشه‌نی کۆن:

ته‌رازووی ده‌ست، ته‌رازووی مه‌یل ه‌ی سه‌رده‌می ژبانی ناوه‌ند، ده‌ریاره‌ی کهره‌سه‌ی کیشه‌ن له‌ کۆ‌ندا ها‌تۆ‌ته ناو زمان‌ی کوردیی‌ه‌وه‌، وه‌ک: ئە‌له‌یدرم، ئی‌زهره‌، ئە‌مانه‌ تو‌رکه‌مانین، له‌ زمان‌ی عه‌ره‌بییه‌وه‌ش هو‌قه (نیو هو‌قه)، با‌تمان (کوردیی‌ه‌)، نیو با‌تمان. وشه‌ی ته‌ن (طن) له‌ بازرگانی تازه‌دا به‌کار‌دێ‌ت، له‌ ئینگلیزییه‌وه‌ وه‌رگه‌راوه‌، قه‌پا‌ن (له‌ زمان‌ی عه‌ره‌بییه‌وه‌ وه‌رگه‌راوه‌)، ته‌رازووی ئە‌لیک‌ترونی تازه‌یه‌ له‌ زمان‌ی ئینگلیزییه‌وه‌ وشه‌کانی: / گرام، ملی گرام، کیلوگرام، له‌ ک‌رپن و فرو‌شتنی ژبانی تازه‌دا به‌.

گەز، نیوگەز، بال، لە زمانی ئینگلیزی بێگانەوه وشەى مەتر، بالە (باله).
 بەکوردی/ تۆپ (نیو تۆپ)، دەستە دەرزن، باقە (نیو باقە)، فەرده (نیوفەرده)
 لە بواری بازرگانی تازەدا، وشەکانی، تەنەکە، سندوق، (لە عەرەبییەوه
 وەرگیراوه) فەرده کارتۆن.

وشەکانی سەر بەباجی بازرگانی:

لە بازرگانی و کڕین و فرۆشتندا، چ لە ناوهوه یا لەگەڵ ولاتانی دەرەوه، بۆ
 هەموو شتێک و لە ناوخۆش بۆ هەندیک شت و مەک لە لایەن دەولتە تەوهوه
 (باج) دەسەنرێ و دەخریتە پارسەنگی پرۆسەى بازرگانیهوه، وەک: باجی
 گومرگی لە بازرگانیدا دەسەنریت.

عمولە: لە زمانی عەرەبییەوه وەرگیراوه بۆ کوردی، بۆ هەقى خان و شۆینی
 کڕین و فرۆشتن، گومرگی تووتن، خۆی، ئەم جۆرە باجانه لە زمانی تازەو کۆندا
 بەکاردههێنرێن و ماون. ترانسیت: لە زمانی ئینگلیزییەوه هاتۆتە ناو زمانی
 کوردی بۆ بازرگانی دەرەوهیه، بەرمیل، بۆشکە: لە زمانی عەرەبی و فارسییەوه
 لە بواری بازرگانیدا هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوه بۆ کڕین و فرۆشتنی نهوت و
 گاز.

وشەکانی ناوی پارەو دراو: لە بواری بازرگانیدا پارەو دراو هۆی ئەنجامدانی
 کڕین و فرۆشتنە بەهۆی گۆڕانی ژبانی ئابوورییەوه هەندیک دراوو پارەى کۆن
 بەهۆی بەرزبوونەوهى نرخ لە بەکارهێنانیدا ئەماون و لەبیر دەچنەوه، هەندیکیان
 لە زمانی عەرەبییەوه و هەندیکیان لە زمانی ئینگلیزییەوه، هاتونەتە ناو
 زمانی کوردی، چ لە شێوهى کۆنەکەى و چ لە تازەکەیدا. بێجگە لە رەنگدانەوهى
 هەندیک وشەو ناوی پارەى جیهانی که لە کوردیدا رەنگیان داوەتەوه، وەک:
 عانە، پێنج فلس، دە فلس، بیست فلس، پەنجایی، روپیە، روبە، دراوی

عه‌ره‌بین و تیکه‌ل به وشه‌ی کوردی کراون هه‌روه‌ها: دره‌م، نیو دره‌م، دینار، پینج دیناری، ده دیناری، بیست و پینج دینار، په‌نجا دیناری، پاره‌کۆنه‌کانیش که له زمانی بێگانه‌وه وهرگیراون له کوردیدا به‌کارهاتوون، وه‌ک: قرۆش، لیره، لیره‌ی ره‌شادی، لیره‌ی قوسته‌نتینی، لیره‌ی عوسمانلی، ئه‌م دراوانه له بازرگانی ئیستا له زمانی کوردی وه‌کو وشه‌یه‌کی مردوو ماونه‌ته‌وه و دینار شو‌تینیانی له کهرین و فرۆشتندا گرتۆته‌وه.

دراوی بێگانه و نه‌وروپایی: هه‌ندێک دراو پاره‌ی جیهانی یا نه‌وروپایی به‌هۆی بازرگانی نیو ده‌وله‌تییه‌وه، هاتوونه‌ته ناو زمانی کوردیییه‌وه وهرگیراون له نووسین: دۆلار، فره‌نگ، پاوه‌ن، رۆبل به‌هۆی گۆڕانی ژبان و باری ئابووری تازه‌وه، چوونه ناو زۆریه‌ی زمانه‌کانی میلله‌تانی جیهانه‌وه و وه‌ک وشه‌یه‌کی زمانه‌که‌یان ته‌نانه‌ت له زمانی کوردیشدا به‌تایبه‌تی (دۆلاری ئه‌مریکی) به‌کاردیت.

چۆنیه‌تی نه‌ه‌جامدانی کهرین و فرۆشتن له‌کۆندا: له سه‌ره‌تای په‌یدابوونی مامه‌له‌و سه‌وداو کهرین و فرۆشتندا، به‌هۆی نه‌بوونی پاره‌وه، نه‌ه‌جامدانی له سنووری ناوچه‌یی و ناوخۆیییدا په‌یدا بووه شیشه‌ی ئال و گۆری (سِلْع المَقایضه) به‌ به‌رده‌می تر، به‌م شیشه‌وانه‌ی خواره‌وه له زمانه‌که‌دا به‌وشه‌ ره‌نگی داوه‌ته‌وه، وه‌ک: سه‌ر به‌سه‌ر، یه‌ک به‌یه‌ک، یه‌ک و نیو، یه‌ک و دوو، یه‌ک و سێ... هتد.

قۆناغی پیشه‌سازی: ئه‌م قۆناغه‌ش به‌هۆی زیاده‌بوونی راده‌ی به‌ره‌م و به‌ره‌تیانه‌وه، له سنووری پتویستی ماله‌ و خه‌زانه‌وه، بۆ به‌واری سنووری دێهات و، پاشان بۆ سنووری ناوچه‌و شاره‌کان به‌ راده‌یه‌ک که ده‌بیسته‌ هۆی په‌یدابوونی که‌ره‌سه‌ی خاو و سه‌رمایه، که به‌هۆیانه‌وه کارگوو پیشه‌سازی سه‌ری هه‌لداوه.

له‌سه‌رتاوه‌ له‌ناو کورده‌واریدا، له دێهاته‌وه به‌شیشه‌ی ئیش و کاروپیشه‌ی به‌جووک له‌سه‌ر ئاستی پتویستی خه‌زان و دێدا، پیشه‌سازی یا باشتراوه‌ی به‌لێن،

پیشه‌ی دهستی، له کۆندا دهستی پێکردوو، ورده ورده گه‌ش‌ه‌ی کردوو له‌گه‌ڵ گه‌شه‌کردنی و په‌ره‌ی سه‌ندنی ژياندا، پيشه‌سازی گه‌وره، له‌سه‌ر ئاستی‌کی گه‌وره‌و داها‌تی پيشه‌سازی و ته‌کنۆلۆژیای جیهانی په‌یدا‌بوو، ئهم باره تازیه، له زماندا به‌شیتوی وشه له زمانی میلله‌تانداو له زمانی کوردیشدا ره‌نگی دایه‌وه، فه‌ره‌ه‌نگی زمانه‌که‌ی به‌ ده‌یان وشه‌ی زمانه ئه‌وروپاییه‌کان به‌تایبه‌تی له زمانی ئینگلیزییه‌وه ده‌وله‌مه‌ندو فراوان بوو، وشه‌کانی خرا‌نه ژێر رکی‌فی ده‌نگ و ده‌ستووری زمانی کوردییه‌وه، له زمانی قسه‌کردن و زمانی نووسینیشدا به‌کار‌دێن و ره‌نگیان داوه‌ته‌وه، وه‌ک: له‌م بواره‌دا، به‌پیتی سه‌رده‌م له‌ کۆنه‌وه بۆ ژبانی تازه:

وشه‌کانی بواری پيشه دهستی کۆنی کورده‌واری:

له‌ بواری ئامی‌رو ئامرازو که‌ره‌سه‌ی به‌ره‌م هێنانی کۆن وه‌ک: پا‌ج، ته‌ور، تیشک (ته‌شوو)، چه‌قۆ، پێل، پا‌ته (قازمه)، خا‌که‌ناس، ده‌ستار، مێکوت، هه‌وجار، ناشی ناو، لاپیته، بێله‌قان، شه‌غره‌و که‌ره‌سه‌کانی، داس، داسولکه، قه‌یناغ، هه‌ستان، چه‌کوش.

پیشه‌ی جۆلایی ته‌ون و کاری دهستی: کلاشی په‌رۆ، کلاشی به‌ن، رانک و چۆغه‌ی کر، په‌سته‌ک، لباد، لاکیش، فه‌ره‌نجی (کوله‌ بال)، قاپووت، پوزه‌وانه، گۆره‌وی خوری (ل‌فکه (لیفکه)، (ئه‌وانه‌ی پيشه‌وه له‌ خوری دروست ده‌کرتین)، ره‌شکه، جه‌وال، تیر، هه‌گبه، خه‌رار، به‌ره، به‌رمال، پۆیه‌شم، (پۆیه‌شمین، تو‌ره‌که، مافور، رایه‌خ جاجم، ره‌شمال (خپه‌وت) ئه‌مانه له‌ موو دروست ده‌کرتین یا‌تی‌که‌ن له‌ خو‌ریش و له‌ لایه‌ن جۆلاو هه‌لاج و ته‌ونکه‌ره‌وه که‌ نمونه‌ی پيشه‌سازی کورده‌وارین دروست ده‌کرتین.

پیشه‌ی خه‌راتی (دۆمی): هێله‌ک، بێژنگ، سه‌ره‌ند، شه‌نه، بۆیاک کردنه‌وی دان‌ه‌وتله‌و گه‌نم و جۆ به‌کار‌دێن.

پیشه‌سازی هۆیه‌کانی هاتووچۆی کۆن: به‌لەم، کەلەک، (عارەبانە گالیسکە).

پیشه‌سازی ئامرازی سەردەمی ناوەراست/: جەنجەر، شەپشەپە (نامیری دروونەییەو بەهۆی ئێستەرەو بەکارده‌هێنرتن). مەکینەى ئاسنى جووت، گالیسکەى بەرووبووم کێشانەو.

ناوی پیشەسازە کۆنەکان: هەلاج، تەونکەر، جۆلا، کارگەچی، خەرات، قازانچی، موتاپچی، ئاسنگەر، مسگەر، بۆیاغچی، کلچی، کورە چی، تەنەکە چی، خمچی، هەرەو ها وشەکانى سابونچی، نەجار لە زمانى عەرەبییەو وەرگیراوە تە زمانى کوردی.

پێویستە هێما بۆ ئەو بەکەین کە ئەم وشانەى بواری سەردەو، دواى گۆزانی باری ئابووری و، داھاتنى ژيانى تازەو پەیدا بوونی داکسەوتنى بەرھەمی پیشە‌سازی تازەى تەکنۆلۆجیا، زۆر نامێرو پیشە‌سازی تازە ناوە‌کانیان هاتۆتە ناو زمانى کوردییەو یا ناوە‌کانیان لە زمانى خاوەن و میللەتە‌کانیانەو، وەرگیراوە بۆ ناو زمانى کوردی و زۆریش لە بەرھەمە کۆنانە لە گەڵ ناوە‌کانیان لە بیرچوونەتەو، یا وردە وردە لەبێردەچنەو بەهۆی پەیدا بوونی نامێرو کەرەسەى هاوچەرخی و تازە شۆینە‌کانیان لە زمانەکو بەکارهێناندا دەگرنەو هەندیکیشیان وەک خۆیان دەمێنیتەو، نمونە:

پیشه‌سازی تازەى: ناشى ناگر (ئاسیاو)، ناشى کارەباى، ناشى گەرۆک، کارگەى مافور کارگەى رستن و چنن، کارگەى پیتلاو، کارگەى لوقم، کارگەى سۆندە، کارگەى شیرەمەنى (ماسە)، کارگەى پەلەو، کارگەى کاشى، کارگەى بلۆک، کارگەى ئەلیمینیۆم (لە ئینگلیزییەو وەرگیراوە بۆ ناو کوردی)، کارگەى روخام (لە عەرەبییەو وەرگیراوە)، کارگەى کەللە شەکر، کارگەى چیمەنتۆ (لە عەرەبییەو وەرگیراوە).

ناوی هۆیه‌کانی تازه‌ی گواستنەو: فرۆکه، کهشتی، پاپۆر، شەمەندەفەر، ته‌یاره، سه‌یاره، سه‌فینه، غه‌واسه، قطار، له‌ زمانی عه‌ره‌بیه‌وه‌ وه‌رگیراون ناوی پیشه‌و ئیش که‌رانی پیشه‌سازی له‌ عه‌ره‌بیه‌وه‌، وه‌رگیراون له‌ زمانی کوردیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه‌ وه‌ک: مصلح، به‌راد، کاره‌باچی، لخمچی، سه‌عاتچی، نجار، سوڤغی.

وشه‌گانی به‌رهممی پیشه‌سازی جیهانی: که‌ له‌ ناو زمانی کوردیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه‌، وه‌کو وشه‌یه‌کی کوردی له‌ نووسین و قسه‌کردندا به‌کار ده‌هێنریت و، خراونه‌ته‌ ژێر ده‌ستووری به‌کارهێنانی زمانی کوردیه‌وه‌، زمانه‌که‌یان ده‌وله‌مەند کردوه‌، پێویسته‌ نه‌مه‌ش بو‌تریت، که‌ وه‌رگرتنی وشه‌ی بێگانه‌و ئه‌وروپایی و ئینگلیزی نابیت به‌شێوه‌یه‌کی کو‌ترانه‌ بیت و زۆری له‌ زمانه‌که‌ بک‌ریت و به‌کار به‌هێن‌ن، پێویسته‌ وه‌رگرتیان دوا‌ی گو‌نجاندنی ده‌ستوو‌رو نه‌بوونی وشه‌ی خو‌مالي و کوردی بیت، نه‌گینا، به‌پێچه‌وانه‌وه‌ زمانه‌ که‌ ده‌خریته‌ ژێر لافاوی وشه‌ی پێگانه‌وه‌، پاش ماوه‌یه‌ک تاییه‌تی نه‌ته‌وه‌ی خو‌ی له‌ ده‌ست ده‌دات و وه‌رگرتنی نه‌م وشانه‌ش به‌ زمانی خاوه‌ن و می‌لله‌ته‌که‌یانه‌وه‌ ناو‌راون به‌هۆی پێویستی‌یانه‌وه‌ به‌ناو زمانانی جیهاندا بلا‌بوونه‌ته‌وه‌، بۆیه‌ کاری خراپ ناکاته‌ سه‌ر زمان. نمونه‌ی وشه‌کان نه‌مانه‌ن:

تراکتۆر، کومباین، پایسکیل، ماتۆر، ترام، تاکسی، لۆری، جیپ، پیکاب، لاندروڤه‌ر، لاندکروزه‌ر، رانج روڤه‌ر، فۆلگا، تیۆتا، لاده، فیات، ریم، مارسیدس، سوپه‌ر، جامپۆ، فه‌رگه‌سۆن، دیزل، رادیۆ، ته‌له‌فزیۆن، قییدیۆ، مایکروڤۆن، گرامافۆن، ئیرکوندیشن، کو‌مپیو‌ته‌ر، بارۆمه‌تر، میکرو‌سکۆب، کامیرا، سینه‌ما، ترانسستۆر، کو‌یل، رادیته‌ر، رادار، مایکرو، ته‌له‌فۆن، ته‌له‌گراف، شوفل، گریده‌ر، بیلدۆزه‌ر، ...هتد.

له‌ زمانی عه‌ره‌بیه‌وه‌: سه‌یاره، ته‌سجیل، سماعه، مبرده، غساله، مجمده،

فون کاویل، مکینہ، طباخ، سۆیه، کاویه، جهاز، لاسلکی، مصفی، کهوسه‌ره،
مشار، مضخه، که‌لابه (قلاچ)، کابسه.

ناوی نیش که‌رانی پیشه‌ساز به‌ئینگلیزی: به‌هۆی بوونی هه‌ندیک کۆمپانیای
ئینگلیزی ته‌مه‌ریکایی وه‌کو هی نه‌وت، گاز له هه‌ندیک شاری کوردستان و
کوردنشیندا وشه‌ی پیشه‌سازو کارگه‌رانی و پیشه‌زان له زمانی ئینگلیزی
که‌وتۆته ناو کوردی و به‌کاردێن وه‌ک: فۆرمه‌ن، فیتهر، وایهرمه‌ن، ئستاف،
ئنجیتیر، هه‌روه‌ها وشه‌ی ئۆف (پشودان) هاتۆته ناو زمانی کوردی و له
ئینگلیزییه‌وه وه‌رگیراوه.

وشه‌کانی به‌رهمی پشه‌سازی جیهان:

که‌له‌ناو زمانی کوردیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه‌و وه‌کو وشه‌یه‌کی کوردی له نووسین
و قسه‌کردندا به‌کار ده‌هێنریت و خراونه‌ته ژێر ده‌ستووری به‌کارهێنانی زمانی
کوردیه‌وه‌و زمانه‌که‌یان ده‌وله‌مه‌ند کردووه‌و پتویسته بوتریت، که وه‌رگرتنی
وشه‌ی بێگانه‌و نه‌وروپایی و ئینگلیزی نابیت به‌شێوه‌یه‌کی کۆترانه بیت و زۆر له
زمانه‌که‌ بکریت و به‌کاربه‌یتنریت، پتویسته وه‌رگرتنیان دواي گونجاندنی
ده‌ستووری و نه‌بوونی وشه‌ی خۆمالتی و کوردی بیت، ته‌گینا به‌پێچه‌وانه‌وه
زمانه‌که‌مان ده‌خریته ژێر لافاوی وشه‌ی بێگانه‌وه‌و پاش ماوه‌یه‌ک تایبه‌تیی
نه‌ته‌وه‌یی له‌ده‌ست ده‌دات، وه‌رگرتنی ته‌م وشانه‌ش به‌زمانی خاوه‌ن و
میلله‌ته‌که‌یانه‌وه ناوهران و به‌هۆی پتویستیانه‌وه، به‌ناوی زمانانی جیهاندا.

ئەنجامى لىكۆلىنەۋە:

بەھۇي ئەم لىكۆلىنەۋەيە گەيشتومەتە ئەم ئامانجانەي خوارەۋە:

۱- ئاگادارى بوون و ئاگا لى بوونى وشە كۆنەكانى زمان، بەتايىبەتى ئەوانەي لە بواری ژيانى ئىستادا بەسەرچوون و، بەھۇي پىتويست نەبوونيانەۋە بەكارناھىترىن و ورده ورده لە پىردەچنەۋە بەتۆمارکردنپان دەپارتىزىن.

۲- لىكۆلىنەۋە، بەگشتى و لىكۆلىنەۋەي زمانەۋانى بەتايىبەتى ئەوانەي سەر بەزمانى سەردەمى ژيانى كۆن و تازەن فەرھەنگى زمان دەۋلەمەند دەكات.

۳- تواناي زمانەكە بەرامبەر گۆران و پەرەسەندن مېژوۋىي و كۆمەلايەتى لەپوۋى تواناۋ گونجانى ژيانى تازەو سەردەمدا بەرامبەر زانست و زانيارى و چوونە پىشەۋەي ژيانى دەرەكەۋىت.

۴- تۆمارکردنى ناۋى پىشەيى شارەزايان و جۆرى پىشەسازى كوردەۋارى و بارى ئابوۋرى سەردەم لە زۆر قۇناغى جىپاۋازدا.

۵- ھۆي گۆرپانى بارى ئابوۋرى و ژيانەۋە، دەتۋانى لە سنوۋرى قىسە بەكارھىتراۋەكانا جۆرى ژيانى سەردەم و چۆنىيەتى ديارو دەست نىشان بىكرىت، واتە بەھۇي وشەۋە دەتۋانى لىكۆلىنەۋەي مېژوۋى زمان بىكرىت.

۶- ناۋو وشە كۆنەكانى بواری كىشتوكالى و بازىرگانى و پىشەسازى سەردەمى ژيانى كۆن بەپىچەۋەنەي بەشىكى زۆر ناۋو وشە كۆنەكانى تازەي ئەو بوارانە لەناۋ زمانەكەۋە سەريان ھەلداۋەو ۋەرگىراون.

پەراوێز:

- ١- بڕوانە: الدكتور علي عبدالواحد وافي / اللغة والمجتمع، ١٩، ل ١٤٢
- ٢- د. خليل ابراهيم حماش، اللغة والحضارة، الاقلام عدد (٦)، ٩٧٥، ل ٤٨
- ٣- دكتور وريا عومەر ئەمین، بێج و سیمای یاساکانی گۆنزانەو، رۆشنایی نوێ، ژماره (١٢١)، ١٩٨٩، ل ٧٢
- ٤- زبیر بلال اسماعیل، مێژووی زمانی کوردی، وەرگێڕانی یوسف رۆوف علی، بەغدا، ١٩٨٤، ل ٨٩، ٩٥.
- ٥- فؤاد حەمە خورشید، اللغة الكردية، التوزيع الجغرافي للهجاتها، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٤٦.
- ٦- د. علي عبدالواحد وافي، اللغة والمجتمع، القاهرة، ١٩٥١، ل ٩م.
- ٧- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ترجمة د. محمد عبدالواحد العزيز عجمية بيروت ١٩٨٣، ل ٢٩١.
- ٨- د. جەمال رەشید، لێکۆڵینەوێ زمانەوانی دەربارەى مێژووی ولاتی کوردەواری، بەغدا، ١٩٨٨، ل ٤٢.
- ٩- د. علي عبدالواحد وافي، سەرچاوەى پیتشو، ل ٢٣.
- ١٠- بڕوانە: ١ / التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل ١٨٧.
- ب / د. ابراهيم السامرائي، العربية تواجه العصر، موسوعة صغيرة، بەغدا، ١٠٥، ل ٤٢.
- ١١- عبدالعزیز بن عبد الله، تطور الفكر واللغة، دار لسان العرب، لبنان، ٩٧٧.

- ١٢- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ٢٩٧.
- ١٣+ د. مهندس مرعي، موسوعة المعاجم التكنولوجية التخصصية- الهندسة الزراعية ل٢٤.
- ١٤+ د. مهندس حسن مرعي، سەرچاوهی پیتشو، ل ٣١٦.
- ١٥+ التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل ٢٩٧.
- ١٦+ د. مهندس حسن مرعي، سەرچاوهی پیتشو، ل ٢٤، ٢٥، ٣١.
- ٢٧، ٢٨١، ٣١٦.
- ١٧- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل ٢٩١.
- ١٨+ د. جمال رهشيد، سەرچاوهی پیتشو، ل ١٢٨.

سەرچاوهكان به كوردی:

- ١- د. ئەو رهحمان حاجی ماف، بنچینهی دانانی فرههنگی کوردی- عهدهبی، پهروهدهو زانست، ژماره (٦) سالی (٣)، بهغدا ١٩٧٣، ل ٥٧- ٨٤.
- ٢- ئەنوهەر طاهر بکر، گرنگی زمان له ژياندا، پهروهدهو زانست، ژماره ٩، سالی ٤/ بهغدا ١٩٧٥، ل ٩- ١٠.
- ٣- د. جمال رهشيد، لیكۆلینهوهی زمانهوانی ده‌رباره‌ی میژووی ولاتی كوردیه‌واری، بهغدا ١٩٨٨.
- ٤- د. خليل ابراهيم حماش، اللغة والحضارة، الاقلام، عدد (٦)، ٩٧٥، ل ٤٨٨.
- ٥- زبیر بلال اسماعیل، میژووی زمانی کوردی، وه‌رگیتپانی کوردی، یوسف رؤوف علی، بهغدا، ١٩٨٤.
- ٦- غازی فاتح وهیس، روناكبیری له کتیبی زمانی نه‌ته‌وایه‌تی کوردی،

- روشنبیری نوئی، ژماره ۱۱۱، به‌غدا ۱۹۸۶، ل ۲۰۵ - ۲۱۸.
- ۷- محمدی ملا کریم و که‌مال جلال غریب، هه‌لبژاردنی زاراوه‌ی کوردی، په‌روه‌ده‌و زانست ژماره ۶، به‌غدا، ۱۹۷۳، ل ۲۹ - ۵۶.
- ۸- د. نه‌سرین فه‌خری، په‌ره‌سه‌ندنی می‌ژوو‌یی واتای وشه‌و ده‌وری له ده‌وله‌مه‌ند کردنی زماندا، روشنبیری نوئی، ژماره ۱۲۶، به‌غدا ۱۹۹۰.
- ۹- د. نه‌سرین فه‌خری، ریتیازی به‌کوردی کردنی زاراوه، روشنبیری نوئی، ژماره ۱۱۴، به‌غدا ۱۹۸۷، ل ۱۲۳ - ۱۳۶.
- ۱۰- د. وریا عمر امین، بنج و سیم‌او یاساکانی گو‌تیزانه‌وه، روشنبیری نوئی، ژماره ۱۲۱، به‌غدا ۱۹۸۹، ل ۷۲ - ۷۶.

سه‌رچاو «به‌مه‌ره‌بی»:

- ۱۱- د. ابراهیم السامرائی، التطور اللغوي التاريخي، بیروت ۱۹۸۱.
- ۱۲- د. ابراهیم السامرائی، العربية بين امها وحاضرها، دار الحرية للطباعة بغداد ۱۹۷۸.
- ۱۳- د. ابراهیم السامرائی، العربية تواجه العصر، الموسوعة الصغيرة، دار الجاحظ بغداد، ۱۹۸۲.
- ۱۴- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم محمد عبدالله عجمي، دار النهضة العربية بیروت ۱۹۸۳.
- ۱۵- د. جمعة سيد يوسف، سيكولوجية اللغة المرض العقلي، سلسلة كتب شهرية، الكويت ۱۹۹۰.
- ۱۶- طه باقر، من تراثنا اللغوي القديم، سمي في العربية بالدخيل، مطبعة المجمع العراقي بغداد / ۱۹۸۰.
- ۱۷- عبد العزيز بن عبدالله، تطور الفكر واللغة، دار لسان العرب، لبنان.

- ١٨- الدكتور علي عبدالواحد وافي، اللغة والمجتمع، دار احياء الكتب الرسمية حصرط ٢١.
- ١٩- فواد حمه خورشيد، اللغة الكردية، التوزيع الجغرافي للهجاتها، مطبعة الوسام، بغداد، ١٩٨٣.
- ٢٠- كتاب المورد، دراسات في اللغة، الطبعة الاولى بغداد ١٩٨٦.
- ٢١- د. مهندس حسن مرعي، المعاجم التكنولوجية التخصصية، الهندسة الزراعية.
- ٢٢- د. محمد احمد ابو الفرح، مقدمة لدراسة فن اللغة، دار النهضة العربية بيروت، ١٩٦٦.
- ٢٣- هيو برام ولش، الطفل والمجتمع ترجمة محمد باقر نويخ، دار الحرية للطباعة، كلية التربية جامعة بغداد، ١٩٩٠.

کاریگه‌ری بزووتنه‌وه‌ی کوردو فراوانبوونی فهره‌نگی وشه‌ی زمانی کوردی

زمان وه‌کو دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی، هۆیه‌که‌ بۆ تیگه‌یشتن، بۆ ده‌ربرینی هه‌ست و نه‌ست و بیروباوه‌ر، واته‌ زمان ده‌بێته‌ هۆی دروستبوونی په‌یوه‌ندی، ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ش، به‌ده‌وری خۆیدا، کۆمه‌ل پێکده‌هێنیت، واته‌ کۆمه‌لی مرۆڤایه‌تی به‌بێ زمان دروست نابیت، مرۆڤیش به‌بێ زمان نابیت و ژیا‌نیش بێ زمان هیچ ده‌بیت و له‌ ئاستی‌کی راوه‌ستاو ده‌بیت، مرۆڤ وزه‌ توانای به‌س‌کردنه‌وه‌ی نامینیت (١)، ئه‌گه‌ریش یه‌ک‌تیک له‌ کۆمه‌ل دوور به‌خریتسه‌وه‌ بۆچۆلی، له‌ناو ئاوه‌دانیدا نه‌ژیت وه‌کو ناژه‌ل هه‌لس وکه‌وت ده‌کات.

به‌مه‌ ده‌رده‌که‌ویت، زمان دیارده‌و هۆیه‌کی گرنگی ژیا‌نی مرۆڤه‌و، به‌شیکه‌ له‌ شارستانییه‌ت و شارستانییه‌ت به‌بێ زمان نابیت و پێش ناکه‌ویت، زمانیش به‌بێ شارستانییه‌ت هیچ گه‌شه‌و گۆران ناگریته‌ خۆی، بۆیه‌ به‌هۆی گۆرانی لایه‌نه‌کانی ژیا‌نه‌وه‌، ده‌گۆزیت و فهره‌نگی وشه‌کانی، به‌م پێیه‌ فراوان ده‌بیت، ئه‌م لایه‌نانه‌ی که‌ ده‌بنه‌ هۆی فراوانبوونی وشه‌ی زمان زۆرن، وه‌ک: هۆی کۆمه‌لایه‌تی و شارستانییه‌تی نه‌ته‌وه‌و لایه‌نه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی ئه‌م شارستانییه‌ته‌، هۆی کاریگه‌ری ئه‌ده‌بیات و پێشکه‌وتنی رۆشنییری، کارتی‌کردنی زمانیک به‌سه‌ر زمانیکێ تره‌وه‌، هۆی زمانه‌وانی، هۆی ئابووری (٢)، هۆی رامیاری.

ئه‌م هۆیا‌نه‌، ده‌بنه‌ هۆی گه‌شه‌کردن و پێشکه‌وتنی زمان، بێگومان

پیتویستییه‌کانی ژبانی مروڤ و کۆمه‌ل، له‌گه‌ل پیتشکه‌وتن و گۆرانی کۆمه‌لدا، ده‌گۆریت و زیاد ده‌کات و پیتویستی تازه‌ی ژبانی کۆمه‌ل له‌که‌شه‌و گۆرانییدا دیته‌ کایه‌وه، ئەو پیتویستییه‌کانه‌، پیتویستییه‌کان به‌زمانی ده‌رپرین هه‌یه، واته‌ زمانیک ده‌بیت له‌گه‌ل ئەو گۆرانی و پیتشکه‌وتنه‌دا بگونیجیت. واته‌ زمانی زیندوو ره‌سه‌ن، ده‌بیت زمانی سه‌رده‌م بیت و، بتوانیت، پیتویستییه‌کانی سه‌رده‌م، له‌ داها‌ت و دا‌هتانی تازه‌ی ته‌کنۆلۆژیاو زانستی جو‌ریه‌جو‌ر ده‌رپریت و زمانی زانست و کۆمه‌ل بیت.

لیتروه‌ ژبانی مروڤ له‌و گۆرانه‌دا، هه‌ندیک پیتویستی و شتی کۆن، که‌متر به‌کار ده‌هینیت و، ورده‌ ورده‌، پیتویستی پتیا‌ن نامینیت وشه‌و ناوه‌کانیا‌نیش که‌متر له‌ زمانی ژبانی روژانه‌دا به‌کارده‌هینیت، لیتروه‌ پیتویستی تازه‌ی ژبانی کۆمه‌ل وشه‌و ناوی تازه‌و نو‌پیا‌و، ده‌هینیته‌ کایه‌وه‌و ئەم وشه‌و زا‌راوه‌ نو‌پیا‌نه‌ دینه‌ ناو فهره‌نگی زمانه‌که‌یه‌وه، وشه‌کانی زیاتر ده‌که‌ن و فهره‌نگی وشه‌کانی فراوانتر ده‌بیت، ئەم وشه‌و زا‌راوانه‌ سه‌ر به‌و لایه‌نانه‌ن، که‌ له‌سه‌روه‌وه، هتیا‌مان بو‌کرد، که‌ ده‌بنه‌ هو‌ی فراوانبوون و زیادبوونی وشه‌ی زمان.

یه‌کی‌ک له‌و لایه‌نانه‌ی سه‌روه‌وه، لایه‌نی رامیا‌رییه‌ که‌ ده‌بیته‌ هو‌ی فراوانبوونی فهره‌نگی زمان، نیتمه‌ لیتره‌دا، له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ له‌ناو ئەم هو‌یه‌دا هو‌یه‌ک ده‌بینین که‌ ئاویتسه‌ی، ئەم لایه‌نه‌ی رامیا‌ری بو‌وه‌و بو‌کۆمه‌لگای کورده‌وا‌ری، له‌شیه‌ی بزووتنه‌وه‌ی خه‌باتی کوردا‌یه‌تی و شو‌پشه‌که‌یدا، خو‌ی نواندوو‌ه‌و، کاریگه‌ری به‌سه‌ر زمانی کورده‌وا‌رییه‌وه‌ دیا‌ره‌.

نیتمه‌ لیتره‌دا، با‌سی لیتوه‌ ده‌که‌ین، چونکه‌ لایه‌نی شو‌رش‌ی کورد کاریگه‌ری جیا‌جیا به‌سه‌ر زمانه‌که‌یه‌وه‌ جیه‌یتشو‌ه‌و، پیتوه‌ی دیا‌ره‌ له‌به‌رئه‌وه‌ی شو‌رش‌یش له‌ناو کۆمه‌ل و میله‌له‌تدا پیتویستی خو‌ی هه‌یه، ئەم پیتویستییه‌ش زمانی ده‌رپرینی خو‌ی ده‌بیت، فهره‌نگی وشه‌و زا‌راوه‌ی سه‌ربه‌خو‌ی ده‌هینیته‌ کایه‌وه‌و له‌ زمانی

کۆمەڵە کەدا، رەنگ دەداتەو، ئەم رەنگدانەو لایەنی جوۆرە جوۆری، شوۆرە کە ی لەناو زمانی کوردەواریدا گرتۆتەو. واتە شوۆرش و خەباتی کوردایەتی کە لەنیوەی دوووەمی سەدەی نۆزدەهەمەو، کە سەرەتاکە ی لە پەیدا بوونی هەستی نەتەوایەتی یەو سەری هەڵداو، ئەم پەیدا بوون و سەر هەڵدانە، بەرە بەرە، لەشیوەی خەباتی رامیاری لە لایە ک و، بەشیوەی بزووتنەو ی خەباتی چە کداری، لە لایە کی ترەو، دەست پێکەردو، لەناو زمانە کەدا وشەو زاراو و دەپرینی تایبەت بەخۆی هاتۆتە کایەو زمانە کە ی دەوڵە مەند و فراوانتر کردو.

بۆ نمونە شوۆرش و راپەرینی شیخ عوبیدوڵلای نەهری، شوۆرشی شیخ مەحمودی نەمرو شوۆرشی خۆببوون (ناگری داغ) بەسەرۆکایەتی ژەنەرال ئیحسان نوری پاشا، دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران و کۆماری کوردستان، شوۆرشی ئەیلوولی ١٩٦١، شوۆرشی نوێی گەلی کورد لە سالی ١٩٧٦و (٤) تا کو ئیستا بە دەیان و سەدان وشەو زاراو ی سەر بەژیان و، لایەنی ئەو شوۆرشانە هاتوونە تە ناو زمانی کوردییەو و فەرەنگە کە یان فراوان کردو، لە بارە ی لایەنی رامیاری، سەربازی و پیشمەرگایەتی، راگە یاندن و ئەدەبیاتی شوۆرش، دارایی و ئابووری... هتد

ئەم وشانە بەرپێگای جوۆرە جوۆری زمانەوانی هاتوونە تە ناو زمانی کوردی و، بەشیوەی پەيوەندی هەرەمی لەسەرەو و بۆ خوارەو (سەرکردایەتی بۆ ناو میللەت) لەناو زمانە کەو خەڵکدا جێگیربوو و بلاوێۆتەو، وشەکانیش لە پەیدا بوونیاندا سەرەم رێگایانەن:

- ١- رێگای دارشتن (الاشتقاق).
- ٢- رێگای لێکدان (الترکیب).
- ٣- رێگای داتاشین (النحت).
- ٤- رێگای وەرگێژان (الترجمه).

۵- رینگای وەرگرتن (الاقتباس)

لەناو ئەم رینگایانەدا، بۆ وەرگرتنی وشەی لایەنی رامیاری و خەباتی چەكدارى، بەپیتی خاسیەتی زمانی كوردی، رینگای لیتكدان و داپشتن، دەوری هەبووە، لە زمانی بێگانەوێش رینگای وەرگرتن (الاقتباس) دەوری کاریگەری هەبووە، لە هاتنە كایەى وشەى سەر بەژیانی شۆرش و رامیاری، ئەم وشانەش سەر بە لایەنی رامیاری، سەربازی، فەلسەفی و نەتەواپەتی، راگەیاندن و تارادەییەكیش لایەنی دارایی و ئەدەبیاتی گرتۆتەو، مەبەستمان لە وشەى ئەدەبیاتی شۆرشگێڕییە، ئەمجا بەپیتی دیاریکردنی ئەم لایەنانەو، بەپیتی پێوست ئاوپ لە نمونەى وشەکانى سەر بەشۆرشى كوردەواری دەدەینەو، لە شونینی خۆیاندا، دەیانخەینەروو.

ئەم وشانەش، بەزۆری، بەپیتی پەيوەندییەكى هەرەمى، لەسەرکردایەتى شۆرشەكەو، هاتۆتە خوارەو، كۆمەڵى كوردەواری و، دەزگا جیا جیاكانى شۆرشەكە بەكاریان هێناو، پاش ماوێەك لە زمانەكەماندا، چەسپاون و بوونەتە وشەییەكى سەر بەزمان و فەرھەنگى وشەكانى و نمونەى وشە بێگانەكانیش، كەوتوونەتە ژێر ركیفی ئاواز دەرپرینی دەنگسازى، كوردییەو وەكو دیموكراتى، كادیر، كۆماندۆ، دكتاتۆر، دكتاتۆرییەت، پەرلەمان، پەرلەمانتار، سكرتێر، مەكتەبى سیاسى، فاشیزم، فاشییەت، ئۆتۆنۆمى، فیدرالى، عمیل، عنصرى، جینۆساید... هتد.

لێرەو نمونەى بۆ رینگاكەكانى پەیدا بوون و فراوانبوونی وشەى كوردی

دەهێنێتەو:

رینگای داپشتن (۵): رینگایەكە لە وشەو كەرەسەییەكى سەر بەخۆى زمانی كوردییەو، بەیارمەتى پیشگرو پاشگرى زمانی كوردی دەتوانرێت دابەزێت، یا دەیان وشەى سەر بە لایەنى شۆرشى كوردەواری پەیدا بوو و هاتۆتە ناو زمانی

كوردییه وه، وهك ئەم یاسایه.

وشه / كه ره سه وه مۆرفیمی سه ره خۆ + پاشگر = وشه ی داپژراو.

(رهگی چاوگ) نوین = هر — نوینەر، کارامه، کۆمیتسه، ناوچه، دهسته، بارهگا.

پیشگر + وشه / كه ره سه ی سه ره خۆ = وشه ی داپژراو لئ + هاتوو — لیهاتوو. راهپەڕین، رامالین، بیتەل..

ئەمجار نمونەکانی وشه ی ئەم ریگایه وهك: كوردایه تی، کۆمیتسه، بهره، خێله کی، فرۆكه، نۆكه، ده ره کی، سه ره کی، چۆنیه تی، چه ندایه تی.

ریگای لیکدان: (الطریقه التركیبیه) به هۆی لیکدانی دوو مۆرفیمی یا دوو وشه ی سه ره خۆ وه، ده توانی به هۆی ئامرازی ناوگر یا بئ هۆی لیکدان، ده یان وشه ی سه ره به بزووتنه وه ی رزگار یخوازی نه ته وه یی و شوړشی گه لی کورده وه، هاتۆته ناو فره نه نگ ی زمانی کوردییه وه، به پیتی ئەم ده ستوو ره.

۱- وشه / مۆرفیم + وشه / مۆرفیمی تر بئ هۆ = وشه ی لیکدراو.

وشه ی لیکدراوی بئ هۆ

شوړش + گیتەر (رهگی چاوگه) = شوړشگیتەر، بنکه، ده ست + وه شین = ده ست وه شین.

رئ + باز = ریباز. زه حمه تکیش. فره لایهن، زریپۆش، سه ره پهل، سه رلق، ئەندام پۆل، په یامنیتر، ناگریه ست، سه ر یاز.

۲- وشه ی لیکدراو، به هۆی ئامرازی به ستنی ناوگره وه:

وشه / مۆرفیم + ئامرازی به ستنی (ناوگر) + وشه / مۆرفیم = زه بر + و + زهنگ = زه بروهنگ.

دهس + به + سه ره = ده سه به سه ره، ده ره ده ره.

ریگای وه رگیتەر، به هۆی واتاو مه به ستی وشه ی بیتگانه وه، له حاله تی

نەبوونی وشەى خۆمالى و رەسەنى كوردى، بەم رىگايە وشەى زۆر ھاتۆتە ناو
فەرھەنگى زمانى كوردىيەو، وەك:

وشە / مۆرفىم + وشە / مۆرفىم = وشەى وەرگىردراو

شەر + ى + سارد = شەرى سارد

بەر + ە + شەر = بەرەى شەر، دژە ئاسمانى

ژوورى عەمەليات، ھىرشى سەربازى، ئەنجومەنى نىشتمانى... ھتد

رىگاي داتاشين لە دوو وشەى سەرەخۆ، يا زياتر بەكرتانى ھەندىك دەنگ و
برگەى وشەو، دەتوانرئىت ژمارەيەك وشە دروست بکړئ، يا ژمارەيەك وشە
ھاتۆتە ناو زمانى كوردىيەو، كە سەر بەم رىگايەيە بەھۆى لىكدانەو، وەك:
كړيگرتە، پيشمەرگە، سەرکردايەتى، پارتيزانى، كۆچرەو، داستانى تۆلە...

رىگاي وەرگرتن: ئەم رىگايە، لەوەرگرتنى وشەدا، زۆر فراوان و باو، چونكە
ئەو وشانەى، كە ھاتونەتە ناو زمانى كوردى و، بەھۆى پىويستى شۆرشى
كوردەو، ھاتونەتە ناو، لە زمانى بىگانەو ناوى زانستەكان و ناوى زمانى
ولائەكەو، وەرگرتو، لە ئەنجامى نەبوونىدا ديتە ناو فەرھەنگى زمانەو
لەسەرەدەمى شۆرشى كوردا بەدەيان وشە لەم بارەيەو پەيدا بوون، ناوى
زانستەكانى و ناوى خاوەنيان ھەلگرتو، كەسەر بەزمانى خاوەن زانستەكەو
زاراوەكەن، وەك:

پارتى، ديموكراتى، ليبرالى، بەتاليۆن، ماركسيەت، دايلەكتىك،
سۆشاليزم، سۆشاليسىتى، جەدەليەت، جينۆسايد، ناپالم، لينينى، بۆرجوازى
پەرلەمان، فراكسيون، مۆيايل تەلەكس، كىلۆ ھىترس، كەنال، ئەنتەرنىت،
مىگەوات، رەديس، ھەلى كۆيتەر، كلاشينكوف، سەمىنوف، گرېنوف، ئىشا،
سەمتى، مدرعە، بەرمائى، كۆسمۆپۆلىتى، فيودالى، رجعى، تقدىمى.... تد.

بىيجگە لەم رىگايانە سەرەو، بەرىگاي خواستن و خوازەشەو (الاستعارە

والمجاز) هەر له ناو زمانی کوردی خۆیهوه، زۆر وشه و زاراوهی کوردی نوێ بۆ مه بهست و به کارهێنانی تازه، له ناو شۆرشه کهو خه لکدا، بۆ نه و سه رده مه تازهیه، به کارهاتن و بلا بوونه وه خه لکی پیتی راهاتن، وهک: (له شکر) له بنه رته دا بۆ ژماره یه کی زۆری خه لکه، وه کو له شکر ی بووک گواسته نه وه، بوو به له شکر ی سه ریازی و بۆ هێزو سوپای کورد به کارهات. ههروه ها وشه کانی، دهسته، لق، پۆل، کهرت، پهل، مه لبه ند، هێز، بنکه، باره گا، هێرش، سه رله شکر، ریکخراو، ناوچه، شانه، سه رشانه، پاراستن، کو یونه وه، رابه ر سیاس ی (له نیوان کردنی نیوان دوو که سه وه، ده وت ریت فلان که س رابه رپا نه و رابه رایه تیمان ده کا). زه برو زه نگ (فاشی)، کرێ گرت له نیشکه ره وه بۆ عمیل سیخو ر، نوکه ر، رزگاری، له خه لاس بوون و نه جات بوونه وه بۆ رزگار کردن واته تحریر.. وشه ی گه لی کوردستان له هه شتا کانه وه بلا بووه، به کاریگه ری درو شم و شۆرش ی کوردستانه وه... هتد.

ههروه کو وتمان، ئهم وشانه له لایه ن رۆشن بیرانی سه رکرده ی شۆرشه که وه به کار ده هاتن و، ورده ورده به ر پێگای ده زگا و ریکخرا وه جیا جیا کانی ریکخستنی رامیاری و سه ریازی و کا دی ره کانی شۆرش و ده زگای را که یان دنیه وه، به ناو خه لکدا بلا بوونه وه له زمانه که دا به کارهاتن و ئاسایی بوون.

مه سه له ی زمان و بایه خ ی زمانی نه ته وه یی، لای هه موو میلله ت و شۆرش یێک، سه رنج ی شۆرش گێرانی کارامه و که سانی سیاس ی و سه رکرده کانی را کشا وه، جێگای بایه خ پێدان یان بو وه (٦)، لای سه رکر دایه تییه یه ک له دوا یه که کانی شۆرش ی نه ته وه یی کوردیش، هه ر له سه ره تای په یدابوونی هه ستی نه ته وایه تی و ده ست پێ کردنی شۆرشه ره واکه یه وه، زمانی کوردی جێگای بایه خ پێدان بو وه، یه کێک بو وه، له به رنامه ی شۆرشه که، به ندیک ی سه ره کی مافه کانی کورد بو وه، له دو ژمنانی دا گیر که ر دا واکرا وه بایه خ ی پێ د ریت و، وه کو

زمانی میلله تی کورد، له ناوچهکە ی خۆیدا لەرەسمیاتدا بەکاربەیتنریت (۷) لێرەو دەردەکەوتیت کە شۆرشێ نەتەوایی، هەردەم دەیهویت، کۆمەلگای پر گیروگرفتی میللهتەکە ی و، ناخۆشیەکانی بگۆریت و دیاردە ناھەموارو نالەبارەکانی ژبانی نەتەو، لەرەگ و ریشەو بگۆریت، کۆمەلگای نوێ و ئاسوودە سەر لەنوێ بنیات بنین، چونکە شۆرش لوتکە ی دەربەرین و داوای رەوای میللهت و مرۆڤایەتی (۸) کە دەیهویت ژبانی کۆنەکە ی بنێر بکات و کۆتایی بەدیاردە ناھەموارو، ناخۆش و، دواکەوتووکانی بەیتنیت، یەکیک لەم داوا رەوایانەش بایەخ پێدانی زمانی نەتەواییەو خۆیندن بەزمانی کوردی، داواکاری هەمیشەیی شۆرش بوو، مافی بەرگری کردن و زمانی رەسمی بەکوردی بیت و، زمانەکە لەوشە ی غەوارو پێگانه پاک بکریتهو (۹).

زمانی کوردیش، بەر بایەخپێدانی رۆشنبیرانی کوردو شۆرشەکە ی کەوتوو، بەپیتی دەرفەت و ہوار خزمەتی کراو و زمانی راگەیاندن و ئەدەبیات و شۆرشەکە بوو. زمانی کوردیش توانیویتی، وەکو زمانیکی رەسەن و سیمای شارستانییتی کورد دەربەری زمانحالی سەردەم و پێوستییەکانی ژبان بیت و، لەگەڵ رەوتی پێشکەوتن و دنیا ی تەکنۆلۆژیا دا پروات و زمانی کۆمەلای کوردەواری و شۆرشەکە ی بیت، لە گەیانندنی زانست و زانیاری و پێوستییەکانی شۆرش و رۆشنبیری، بۆیە دەتوانریت زمانی کوردی بەزمانیکی رەسەن و زیندوو، بەزمانی سەردەم داہنریت، کاریگەری شۆرشێ میللهتەکە ی پێوہ دیارە لە ہواری وشەو دەربەری سەر بەژبان و قوئاعی شۆرشەکە دا، چونکە توانیویتی زمانی کۆمەلای کوردەواری بیت و لەگەڵ رەوتی گۆرانەکانی کۆمەلدا بیت.

داواکاری شۆرشەکانی کورد، هەردەم مافی بەکارھێنانی زمانی کوردی، لە فەرمانگەو قوتابخانەکانی کوردستاندا وێستوو، هەولێ پێشخستنی

زمانه که یان داوه. له سهرده می شیخ مهحمودی نه مردا بۆ یه که مجار خوتندن له قوتابخانه ی ژیر دهسه لاتی ناوچه ی هوکمداری که ی به کوردی دهست پتکراو لهم رووه وه بناغه یه ک بۆ به رهو چه سپاندنی زمانی یه کگرتوی کوردی دانراو، ورده ورده له گه ل گۆرانی باری ژبانی سیاسی کوردستاندا، به رهو گونجاوترو چاکتر، شیوه ی کرمانجیی خواروو تائیتستاش لهو سهرده مه وه که ماوه ی سێ چاره که سه ده یه وه کو زمانیکی نه ده بی له به ره ودا یه، زمانی خوتندن و نووسینه، له راهه پینی سالی ۱۹۹۱ هه ش، زمانی ناوه ندی (مرکز) دهسه لاتی هوکومه تی هه ریم و ده زگا جیا جیا کانی تی، و چه ندین که نالی ته له فزیۆنی و رادیۆی جیا جیا به کوردی په خش ده کړیت و، به ده یان گو قارو روژنامه و بلا وکراوه ی حیزبی و ریک خراوی جه ماوه ری پێ بلا وده بیته وه، وشه و زاراوه ی ئه م سهرده مه نوپیه ی، دوا ی راهه پینی به هاری ۱۹۹۱ ی تیکه وتووه و زۆر وشه ی کوردی تریش، بو ته زاراوه ی ناو ده زگا جیا جیا کانی ئه م سهرده مه وه کو فیدرالی، فاکس، بۆرسه، نه نه رنیت، فراکسیۆن، په رله مان، په رله مانتار، دۆلار، یه ن، فرانک، سنوورداش، ناودیو، ده زگای شه هید، ئاواره، (به واتای تازه ی سیاسی)، عه وله مه (جیهانگیری) عه سکه رتاری... هتد.

له کاتی شو پشی چه کداری و شاخدا، به پتگای رادیۆی شو پشی کوردو کادیرانییه وه، که وه کو راهه ریکی هه میشه یی، هه والی شو پش و چالاکییه کانی، به وشه و ده رپینی کاریگه رو شو پش گێرانه، ده که یانده ناو جه ماوه ری کورد، له لادێ کاناو به هو ی رادیۆ وه ش له شارد. له مه وه، زۆر وشه و زاراوه و ده رپینی نه ده بی ده که وتنه سه ر زاری خه لک و له زمانه که دا جیگه ر ده بوون، خه لکی له کاتی خوتبه و هه والی چالاکییدا، ده بزواند (۹) وه کو: بووکی سه ره به ستی، لانکه ی شیران، شه هیدانی سوور قه لاتی گه ل، هوره ی پۆلایین و له بن نه هاتوو، گه لی سه ته مدیده، ئه مجاره ش به فرگری گرت، هه لۆی به رزه فی، دوژمن به زین،

هەلۆ گىيانبازەكانى شاخ، هەلۆ گەرميان، شىرە كورانى كوتستان، ورەى پۆلايين و لەبن نەھاتوو، ھەپروون بەھەپروون، كەم ژيان و كەل ژيان، ئامىزى گەل، سەرورەى و نەمرى، كورانى شارو شاخ، بىتھوودە دۆراو، دوزمنى بى ورو دۆراو، تۆپە تەيارە شكىتەكان، بووكى سەرکەوتن، دوزمن بەزىن، ئەلقە لەگوئى، سەربازى نەناسراو. هەلۆ سوور، خو فروش... ھتد.

ئەدەبى شۆرشيگىر، ھەكو خاسىيەتيكى ئەدەبى بەرگري و تىكۆشان، دەيان وشەو دەريپنى ھەست بزوين بەتايبەتي لەكات و سەردەمى و رىابوونەوھى مىللەت وراپەين وشۆرشدا چۆنەتە ناو زمانەوھو، دەورى كارىگەر و راستەوخۆيان ھەيە، لە فراوانبوون و زيادکردنى وشەى نوێى سەريەو سەردەمە، ئەمە لە شيعرى كوردیدا بەئاسانى دەبينریت، ھەكو: دیواری کۆنکريت، دەرگای پۆلا، رىگای ناسن، قەلغانى گوللە، ماری نەوسن، ئازادیخوا، شورەى پۆلاو بەرد، بووكى تازەى يەك شەو، بووكى ئازادى، پەندى زەمانە، ھەلسن لەخەو، دايكى وەتەن، دلى مىللەت، سەرکەش، پەندى زەمانە، دەمى راپەين، سستى و پەستى، پىاو بىگەنە، وێرانە مال، رووت و رەجال، خوڤروشان، ھەرزە ھەكيلي شارى خاموشان، ئازايى و چالاكى و ھەندىك پيشەو نازناوى پيشەريگايەتي لە شۆرشدا دەبنە ھۆى ھاتنە كايەى ھەندىك وشەو گرتى سەر بەخاسىيەتي ئازايى و دەبنە ناوو شۆرەت و بلاودەبنەو (١٠)، بۆ نمونە: پۆلا بىكەى سى، رەحمان دۆشكە، مەلا كۆپتەر، عەلى بېرنەو، ئاراس بىتەل، پىروژ تۆپچى... ھتد.

دواى ئەم بوارە جىياجىيانەى كە دەبنە ھۆى زيادبوون و فراوانبوونى وشەى زمانى كوردى، بەزۆرى لايەنى رامىارى لە شۆرشى كوردا، لە بواری كارىگەرى فەلسەفەى شۆرشيگىر و بىرى نەتەوايەتي و ئايدىيۆلۆژيا و رىبازى شۆرشدا، بەدەيان وشەى بىگەنەو خوئالى دیتە ناو زمانەوھو قەرھەنگى زمانى كوردیش

لەم بوارو بارەدا وشەى زۆرى وەرگرتوو و بەکارهێناو، چى لەسەر دەمى شۆڤىشكەداو، چى لە دواى ئەو ماوێهەداو لە زمانى كوردیدا چەسپاو، وەكو:

۱- وشەى بێگانە:

وشەى سیاسى و بوارى رێكخستى و ئایدیۆلۆژیا، وەكو: ماركسیت، ماوى، جیفارستى، فرە حیزبى، قومى، تقدمى، پێشكەوتوخواز، لینییتیت، حەقیەت، دایلەكتیک، پرانسیب، پرۆسە، كۆسمۆپۆلیتتى مادی، میسالى، میسالیەت، ئۆتۆنۆمى، حوكمى زاتى، فاشیەت، فاشیزم، دىكتاتۆر، دىكتاتۆریەت، تكتیک، ستراتێژ، ئینھىزامى، رادیکالىی، ئورى، ئیشتراكى، سۆشیالیستى، دیوكراسى، كۆلۆنیال، جینۆساید.. كۆمۆنیست، شیوعى، كۆنفدرالى، دیوكراتخوازن، سەندىكا، ئەرستۆكراتى، پەرلەمان، دیپلۆماس، سكرتێر... هتد.

ب- وشەى خۆمالى (سیاسى و ئایدیۆلۆژیا و رێكخستى): كوردایەتى، سەرکردایەتى، كۆمیتەى ناوەندى، مەلەبەند، مافى مرۆڤ، مافپەرور، رێكخستى، لق، ناوچە، رێكخراو، شانە، پۆل، رابەر سیاسى، رابەر، لیژنە، مەكتەبى سیاسى، رزگارخوазى نیشتمانپەرور، سیاسەتمەدار، بەرخۆدان، سەرھەڵدان، سەرخۆبون، بزاڤ، سەرشانە، بەرە، رەگەزپەرست، كوردپەرور، مافى مرۆڤ، پاراستن، رێباز، زەبرو زەنگ، ولاتپارتیز... هەڤال، هەڤالى سەركرده، ھاوڕێ، ئەنجوومەن، ئەنجوومەنى بالا، ئەنجوومەنى گوندەكان، ئەنجوومەنى شار.

وشە سەربازییەكان: مەكتەبى عەسكەرى، پێشمەرگە، پارتیزان، ھێز، لەشكر، سەرلەشكر، فەرماندەى سوپا، دەست وەشتین، تانك، دەبابە، لق، پەل، دەستە، سەرلوق، سەرپەل، سەردەستە، فەرماندەى ھێز، مەلەبەند، بەتالیون،

ھەرىتم، گۆماندۆ، مەفرەزە، رەبايە، ھىترش، بىنكە، ھىجوم، يارىدەدەر، چالاکى،
 گەريلا، دزە (تسلل)، كلاشینکوف، سەمىنوف، ئارپىجى، بىيکەيسى، سەمتى،
 فرۆكە، زىل، ھەنتەر، مېك، سۆخۆي، گەمارۆ، بۆسە، كەمىن، رەبايە، فەوج،
 ليوا، وحىدە، مەسكەر، فىلىق، فىرقە، كەتیبە، پاشەكشە، كۆپتەر، بىرىن، بىرنەو،
 تۆپخانە، جىبەخانە، كىشانەو، سەرھەلدان، بزاڭ، راپەرېن، شۆرش، انسحاب،
 پاشەكشە، تۆپ، ھاوون، داگىركەر، ھىز چەكدار، رامالېن، بېسىم، بېتەل،
 مۆرس، جىفرە، جىھاز، دەرگەي، عەسكەرى، ھۆكى تۆكى، زىپۆش... ھتد.
 سەرتىپ، كەرتى تىپ، بەرگى، مېن، ئاگرەست، بەرەي شەر، شەرپەر، دىل،
 دەسبەسەر، ناپالەم، سارۆخ، گرېنوف، نۆبەدار.

وشەكانى دەرگەي راگەياندن و پەيوەندى كىردن: پروپاگەندە، فاكس، مۆبايل
 كەنال، رەدىس، ئىنتەرنېت، بانگەواز، ئاگادارى، پەيامنېر، رېپۆرتاژ، گوڭار،
 رۆژنامە، چاوپىكەوتن، شەپۆل، مېگەوات، مېگەھىترس، رەدىس، شەپۆلى
 كورت، كەنال... ھتد.

وشەكانى بواری رېكخەست: كۆبۆنەو، نەيتى، نەيتى پاراستن،
 پېشنىاز (پېشنىار)، تەنگ و چەلەمە (گىروگرفت)، كۆنگرە، كۆنفرانس.

وشەكانى بواری دارايى: نازوقە، يارمەتى، باج، سەرباج، گومرگ، داھات،
 داھاتى سالانە، دەرمانە، بازگەي گومرگى، فرۆشگا، فرۆشگەي شۆرش،
 دارايى، باجى داھات.

بەھۆى شۆرشى كوردەو، ھەندىك وشەي كورتكراو پېتى دەوترېت وشەي
 ئەكرۆنۆمى Acronomi كەلەپىت و بېرگەي يەكەمى ھەر وشەيەك تە بۆ
 ناونانى رېكخەراو يا حىزب بەكاردېت بۆ سووگى كورت دەكرېتەو، وەكو
 وشەيەكى واتادار لەناو زماندا بەكاردەھىترېت، كە خۆي لە بنەرەتدا ھىماي ناو
 گەورەكەيە، كە لەچەند وشەيەك پىكەدېت و وشەيەكى نوبى لى دادەپىترېت.

وهكو: پ د ك، ي ن ك، حشع، پاسوك، حسك، PKK، ناتو، سهنتو،
 نياتو، (ناوی بهرهو هاوپهیمانی چهند دهوله تیتكن كه نهندامی نهو ریتكخراوه یا
 بهره یه نه)، یونسكو، یونیسیف، فاو، (FAW)، كرا (KRA)، ... هتد نه
 وشانه بریتیییه له په پیره وکردنی ئهلف و بییه کی جیهانی، کورتکراوه که ی
 (IPA) واته: (International-Phonetic-Alphabet) پیره ویکه، له
 دارتشتنی وشه دا پیتی یا (دهنگی) یه که می ریزه وشه یه ک وهرده گیریت و،
 وشه یه کی نوپی لی داده پیرتیت. یاخود فهلهک (واته: فهرماندی لهشکری
 کوردستان)، س ش ک (سویای شوپشگیتری کوردستان)، ل ش ک (لهشکری
 شوپشگیتری کوردستان). (UN) (یوئین).

له دواي راهه پینی گهلی کوردی کوردستانی باشور، له بههاری، ۱۹۹۱
 هه ندیک وشه ی ترهاتنه ناوهوی زمانی کوردی و چه سپان وهک: کۆچرهو،
 فیدرالی، په رله مان، فراکسیۆن، پروقاید کۆمقۆرد، هیتلی دژه فرین، خه تی ۳۶،
 هیتزی چاکوج، خه تی هاملتۆن، خیرخواز، فریاگوزار (وهکو زاراوهو وشه یه ک بۆ
 ریتکخراوه کانی نیو دهوله تی) ان شیلتهر، لیتهوه دواي پیشاندانی نمونه ی وشه
 جۆربه جۆره کانی سهردهمی شوپشی کورد ده رده که ویت، که زمانی کوردی
 توانیویتی زمانی کۆمه له که ی بیت و له ئاستی گۆرانه کان و زمانحالی سه رده م
 بیت، بۆیه ده توانین بلتین: زمانیک له گه ل رهوتی زه ماندا بیت و بتوانی
 پتوبستییه کانی تازه ی ژیان و ئاسۆ فراوانه که ی ده ربیریت، مانای وایه زمانه که
 ماوه و نه مردوو وه (۱۰) له گه ل رهوتی کۆمه له و گۆرانه کانیدا هاوشانه.

دواي نه وه ی لایه نه جیا جیا کانی کارتیکردنی شوپشی کوردمان که بریتیییه
 له کاریگه ری بزوتنه وه ی رزگاربخوازی نه ته وه ی کورد، به سه ر زمانی کوردیییه وه،
 دیارو ده ستنیشان کردو نمونه ی پتوبست و جیا وازمان بۆ هیتناییه وه، پتوبسته
 تایبه تیتی زمانی شوپش و شوپشگیتری له بیر نه که یین و له م رووه وه، چهند

تاییه تییهک دهخهینه پروو.

۱- زمانیکی بزوتنهر بیت و بیته هوی بزواندنی کومه لانی خه لکی جیاجیای کورده واری، بۆ کۆکردنه و هیان له دهوری شۆرشه که، زمانی کوردی سهردهمی شۆرشه که ی ئاویتتهی ئهم شتوازه بووه.

۲- وشه و ده برینه کانی بریتییه له گیانی بهرگری و بهرخودان و هاندان به ره و قوربانیدان و وروژاندنی خه لک، به شتویه کی کاریگر.

۳- به شتوازیکی وای بیت که ههستی نه تهوهیی و هۆشیار کردنه وهی تیدا بیت.

۴- شتوازیکی کوردانهی خۆمالی بیت.

۵- پاک و بژار کرابیت له وشه ی بگانه و نامۆ ناکوردی.

۶- له حاله تی نه بووندا وشه ی بیگانه ی گونجاو به کار بهیتریت و له دهنگساز ی کوردیه وه نزیک بیت و ده برینتیکی خۆمالی هه بیت.

دوا شت پتیوسته بوتریت ئهم لیکۆلینه وهیه، که به ناو نیشانی کاریگری بزوتنه وهی کورد و فراوانبوونی فهرهنگی وشه ی زمانی کوردیه، یا شۆرش کورد و فراوانبوونی وشه ی زمانی کوردیه، ئهم لایه نه له ناو یه کێک له و لایه نه نه وه کار ده کاته سه رگه شمی زمان و فراوانبوونی وشه کانی ده شی پتی بوتریت لایه نی سیاسی و شۆرشگێری، چونکه به گشتی هه موو زمانیک به هۆی ئهم خالانه ی خواره وش فهرهنگی وشه کانی فراوان و زیاد (۱۱) ده کات:

۱- هۆی کۆمه لایه تی له شارستانیتی نه ته وه دا، وه کو خووره وش، دیارده ی فله سه فی و هۆشمه ندی و چالاکیی کۆمه لایه تی.

۲- کارتیکردنی زمانیک به سه ر زمانیکی تره وه، به هۆی نه ده بیات و

بیروباوه ر.

۳- کاریگری به ره مه ی شاعیران و نووسه رانی به هیز.

۴- ھۆی زمانەوانی.

۵- ھۆی ئابووری.

۶- ھۆی ئایینی.

۷- ھۆی رامیاری و شۆرش و ھەستی نەتەواپەتی (ئەم ھۆیە ھەندیک جار بۆ میللەتی ژێر دەسەلاتی سیاسی میللەت تر بەپێچەوانەو دەبێتە ھۆی لاوازی زمانی دووھم و قەدەغەکردنی وەکو زمانی کوردی لە باکووری کوردستان کە لە بیستەکانەو تاکو ئیستا بەفەرمافیکی رەگەزپەرستانە قەدەغەکراوە. ئەنجامی لیکۆلینەو.

۱- شۆرشی نەتەوایی کاردەکاتە سەر فراوانبوونی و زیادبوونی فەرھەنگی وشەیی زمانی نەتەوایی.

۲- شۆرشی نەتەوایی، زمان لەوشەیی بیگانە بژار دەکات و وشەیی پەتی و خۆمائی بەکار دەھێنێت و لە زیادبووندا دەبێت.

۳- وشەو زاراوە دەپرینی تازە، سەر بەشۆرشەکە، لەناو زمانەکەو، بەھۆی رێگا جیا جیاکانی دروستبوونی وشەو، بەرپرگای وەرگرتنی وشەیی بیگانەو دینە کایەو و سەرھەڵدەدەن.

۴- وشەکانی سەر بەشۆرشەکە بەزۆری لایەنی سیاسی و رێکخستن و سیاسی و سەربازی دەگرێتەو، لایەنەکانی تر کەمترن.

۵- ئەدەب و شیعری شۆرشگێری و بەرگری لەناو شۆرشەکەو، ھۆیکە یارمەتیدەرن بۆ ھێنانە کایەیی وشەو دەپرینی تازەو نوێ.

۶- بوونی حیزبی جیاوازی بۆتە ھۆی پەیدا بوونی وشەو زاراوەی جیاوازی لەبەری سیاسی و رێکخستن و سەربازیدا وەکو کوردستان.

په راویزو سرچاوه کان:

- ١- د. ئەورەحمەنی حاجی مەرف، چەند کێشەیه‌کی زمانناسی، گۆڤاری کۆچی زانیاری عێراق، دەستەی کورد، ژماره (١١) ن بەغدا، ١٩٨٦، ل ٢٥.
- ٢- رەفیق شوانی، گۆڤانی باری ئابووری و فراوانبوونی وشەی زمانی کوردی، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره (١٣٢)، ١٩٩٣، ل ٦٨-٨٠.
- ٣- ئەم دیاردەیه‌ی لای میلله‌تی ژێر دەست به‌هۆی سیاسه‌تی ره‌گه‌زه‌ریستی میلله‌تی ده‌سه‌لاتداره‌وه، ده‌یه‌تته‌ هۆی لاوازی و قه‌ده‌غه‌کردنی زمانه‌که‌یه‌وه، به‌لام شۆڕشه‌که‌ی هه‌ولتی پووجه‌ڵ کردنه‌وه‌ی ئەم سیاسه‌ت ده‌دات.
- ٤- رۆژنامه‌و گۆڤارو ئەده‌بیاتی ئەو شۆڕشانه، هه‌ندیکیان بوونه‌ هۆی په‌یدا بوون و به‌کاره‌ینانی وشەی نوێیابو. چونکه‌ گۆڤارو رۆژنامه‌ی سه‌ربه‌خوێان هه‌بوو، بۆ نمونه‌ وه‌ک: رۆژنامه‌ی کوردستان (نێران)، هه‌لاڵه، نیشتمان، رۆژی کوردستان... هتد.
- ٥- زمانی کوردی زمانێکی لێکدراوه، چونکه‌ زۆریه‌ی وشه‌کانی به‌هۆی ئەم رێگایه‌وه‌ پێکده‌هێنرێت و رێگای (داڕشتن)یش به‌پله‌ی دووهم دیت.
- ٦- ابن خلدون ساطع المحصري، في اللغة والادب وعلاقتها بالقومية، سلسلة التراث القومي، مركز دراسات الوحدة العربية، ١٩٨٥، ص ٤٢.
- ٧- بڕوانه‌ داواکارییه‌کانی شۆڕشی شیخ مه‌حموودی نه‌مرو زۆریه‌ی رێکخراوو کۆمه‌له‌ کوردیه‌کان و شۆڕشه‌کانی تری کوردو به‌یاننامه‌ی (١١) ئاداری ١٩٧٠ی شۆڕشی ئه‌یلوول ١٩٦١ و رێککه‌وتنه‌که‌ی له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تدا.
- ٨- هادي نعمان الهيتي، الاتصال والتغير الثقافي الموسوعة الصغيرة (٢٣) بغداد ١٩٧٨، ص ١٠٧.

- ۹- ابن خلدون ساطع الحصري، هه مان سه رچاوه ص ۱۲۷.
- ۱۰- ابن خلدون ساطع الحصري، هه مان سه رچاوه ص ۱۲۴.
- ۱۱- پروانه: أ/ د. ابراهيم السامرائي، اللغة والحضارة، بيروت، ۱۹۷۷،

ص

- ب- د. علي عبدالواحد وافي اللغة والمجتمع ۱۹۷۲ / ص ۹.
  - ۱۲- د. عائشة عبدالرحمن (بنت الشاطي) لغتنا والحياة، مصر ۱۹۷۱،
- ص ۸۰.

تیبینی: نمونه کانی نیوئهم باسه له سه رچاوه وه وهرم نه گرتووه، خوّم به هوئی
به هاوچه رخی شوړشی کورده وه، که له ناو خه لکدا باوه وه نديکی له مه وپيشه وه
به کارده هات هیناومه ته وه، به پیتی بواری به کارهینانه که ی جون جون
(تصنيف) دامناون.

هۆی پەیدا بوونی زارو سەرھەڵدانی زمانی نەتەوەیی

پوخته

زمان دیار دەپەکی کۆمەڵایەتییه، له ئەنجامی گۆران و پێشکەوتنی کۆمەڵ و زیاد بوونیدا، زمان دەگۆرێت و سنووری بەکارھێنانی بەربلاو فراوان دەبێت و، بەملاو بەملای شوێنەکیدایا پەل دەھاوێت و گەشە دەکات.

ئەم لێکۆڵینەوہیە، ھۆیە تایبەتییهکانی دروست بوونی زارو شێوەزاری زمانی کوردی دەخاتە پێش چاو، وەک ھۆی جوگرافی و جیاوازی سروشتی ئالتۆزی کوردستان و شێوەی ئەدەبی جیا جیاو جیاوازی کۆمەڵایەتی و... ھتد، بەلام باری ئالتۆزی سیاسی کوردستان، وەکوولاتیکی دابەشکراو و لێکداپراو، بێگومان ھۆیەکانی پەیدا بوونی زار لەناو زمانی کوردیدا، زیاتر ئالتۆزتر دەکات. بەھەمان شێوە لێکۆڵینەوہکە لە ھۆی گۆرانی یەک لە زاراوەکانی زمانی کوردی بۆ زمانی نەتەوہیی (زمانی نووسین - زمانی یەکگرتوو) دەدوێت.

پێشەکی

زمان دیار دەپەکی کۆمەڵایەتییه، له ئەنجامی گۆران و پێشکەوتنی کۆمەڵ و زیادبوونیدا، زمان دەگۆرێت و سنووری بەکارھێنانی بەربلاو فراوان دەبێت و بەملاو بەملای شوێنەکیدایا پەل دەھاوێت و گەشە دەکات.

زمان بریتیه له چالاکى بیرى مرۆڤ لهناو کۆمه‌لدا، بیرى مرۆڤیش له یه‌کتر جیاوازه‌و زمانیش ره‌نگدانه‌وه‌ی بیرى مرۆڤه. بۆیه جیاوازی تیده‌که‌ویت (۱).

ئه‌مه‌ سه‌ره‌تایه‌که، بۆ جیاوازی ده‌رپرین و قسه‌کردن، له‌مه‌وه زار په‌یدا ده‌بیت، زاریش بریتیه له شتیه‌ی جیاوازی قسه‌کردن، له مرۆڤیکه‌وه بۆ مرۆڤیکى تر، له سه‌ره‌تاوه به‌جیاوازی ده‌رپرین و گو‌کردنى ده‌نگه‌کان و وشه‌کان ده‌ست پیده‌کات و له‌گه‌ل بلا‌بوونه‌وه‌و فراوانبوونی سنوورى به‌کاره‌یتانی زمانه‌که، گه‌شه ده‌ستینیت و له ناوچه‌یه‌که‌وه بۆ ناوچه‌یه‌کى تر، جیاوازی ده‌رپرینی ده‌نگیک وه‌کو وشه‌ی (مال) له سلیمانی و که‌رکووک له زاری سو‌رانی ده‌بیته (مار) و له بادیناندا (مال) ده‌نوینی. یا وشه‌ی (چیشته - شیو - ناش) له سلیمانی و سو‌ران و که‌رکووکدا، ئه‌مه‌ گه‌وره ده‌بیته‌وه‌و ناوچه‌یه‌کى جیاوازی قسه‌کردن ده‌گریته‌وه‌و ده‌بیته زار له‌ناو زماندا. پیتی ده‌وتریت (زاری ناوچه‌ی - Dialects Locaux) (۲).

ئه‌مجا به‌ریلاوی و فراوانبوونی ناوچه‌ی زمان، ده‌بیته هۆی په‌یدا‌بوونی زار، به‌لام به‌شیه‌یه‌کى ناپاسته‌وخۆ رینگا بۆ هۆی تر خوشده‌کات، که راسته‌وخۆ ده‌بته هۆی په‌یدا‌بوونی زار له‌ناو زماندا که ئه‌مانه‌ن:

۱- هۆی کۆمه‌لایه‌تى رامیارى (۳): په‌یوه‌نده به‌سه‌ربه‌خۆی ئه‌و ناوچانه له‌یه‌کتر، که زمانه‌کەى تیدا بلا‌بوته‌وه‌و لاوازی‌بوونی ده‌سه‌لاتی ناوه‌نده‌که که پیکیانیه‌ به‌ستبو، به‌لام فراوانبوونی ده‌وله‌ته‌که‌و زۆری‌بوونی ناوچه‌کانی و جیاوازی گه‌له‌کانی ژیر ده‌سه‌لاته‌کەى، ده‌بیته هۆی لاوازی‌بوونی ده‌سه‌لاتی مه‌ل‌به‌ندى ده‌وله‌ته‌که به‌سه‌ر ناوچه‌کانی تریه‌وه، ئه‌م هۆیه، ده‌بیته هۆی پارچه‌بوون و دا‌پرینی ناوچه‌کانی ولا‌ته‌که، له‌یه‌کتری و دروست‌بوونی ده‌وله‌تى بچووک و سه‌ربه‌خۆ له‌یه‌کتر، که ئه‌مه‌ خۆی له‌خۆیدا ده‌بیته جیا‌بوونه‌وه‌ی یه‌کیتی بیرو زمان له‌یه‌کتر و له‌هر ناوچه‌یه‌کى جیاوازی کارگێرى، رینگا بۆ

پهیداوونی زار خوښده کات.

۲- هوی کۆمه لایه تی دهروونی ئه ده بی، به هوی دروستبوونی ناوچه ی جیاوازه وه، کۆمه لی بچووک له ناو کۆمه له گه وړه که دا پیکدیت، که دانیشتوانی جیاوازی ئه و کۆمه له، ده بیته هوی جیاوونه وه ی سیسته می کۆمه لایه تی و داب و نه ریت و خوړه و شت و راده ی جیاوازی روښنیری و بیرکردنه وه ی جیاوازی له ناو ئه و کۆمه له وه دیته کایه وه، ئه م جیاوازی بیانه له ده رپین و ناخاوتندا رهنه گه داته وه و زار له ناو زمانه که دا پهیدا ده کات.

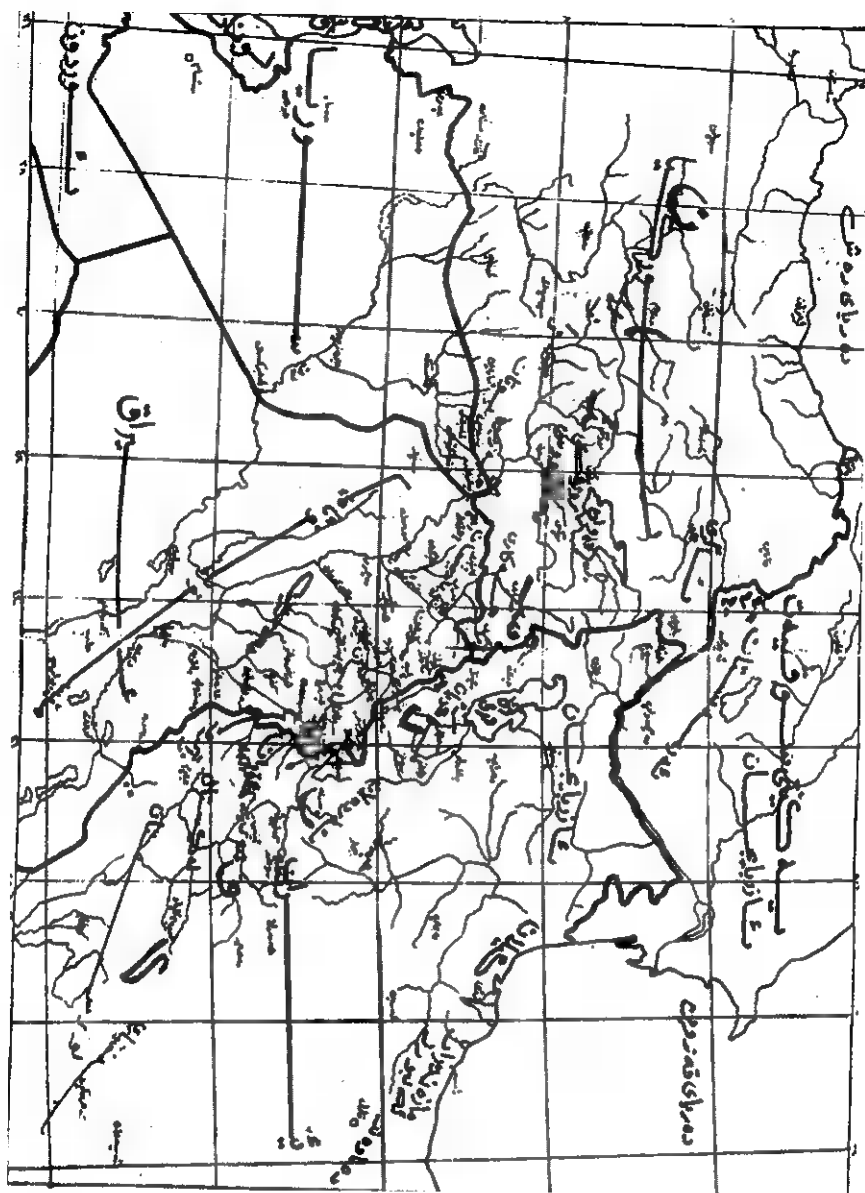
ئه گه ر له باره ی زمانی کوردییه وه به فراوانی سهیری (۴) ئه م هویه بکه یین و ولات و کۆمه لی گه وړه ی کوردستان به نمونه به یئینه وه، ئه و به هوی دا پرینی کوردستانه وه بۆ چوار به ش، سیسته می جیاوازی کۆمه لایه تی، له هه ر پارچه یه کیدا دروستبوه، که بۆته هوی ده رپینی ئه ده بی جیاوازی گه شه کردنی زاری سه ره کی، وه ک: کرمانجی سه روو، کرمانجی ناوه راست، هه ورامی، لوپی، که هه ر شتیه یه کی ئه ده ب و روښنیری تاییه ت به خۆی هه یه و، له زمانی کوردیدا به شتیه ی زاری جیاوازی رهنه گی داوه ته وه.

۳- هوی جوگرافی که له جیاوازی سروشتی ناو ولاتدا، ده رده که ویت و له پرووی جیاوازی، که ش و ئاوو هه و او ژینگه و شتیه و شوینی ولاته که خۆی ده نوینی و، ده بیته هوی جیاکردنه وه ی، هه ر ناوچه یه ک له یه کتر، له چیا و رووبارو ده رباو ده شت و گردۆلکاوی، که جیاوازی ده خاته ناو سروشتی ولاته وه، ئه نه جامة که ی جیاوازی و جیاوونه وه له زماندا، دروست ده کات. له کوردستاندا ئه م دیارده یه تا راده یه ک ده وری بینیه، ئه گه رچی رووباری که می تیندایه، بۆ نمونه ناوچه ی جوگرافی نیوان هه ردوو زتی گه وړه و زتی بچووک که شوینی ده سه لات و پیکه ییتانی میرنشینی (سۆران) بووه، زاری سۆرانی له زمانی کوردی، شتیه ی کرمانجی خواروو دروست کردوه.

۴- هۆی میللی که له ناو دانیشتوانی ناوچه جیاوازه کاندایه ده ده که ویت، وهک جیاوازی نیتوان خه لکه که، له پرووی تیره و تایه فیه و هۆزه وه، که ههریه کی سه ره به جو ره تیره به که جیاوازی نیتوان خه لکی ناوچه که ده بیته هۆی په یدابوونی زار له ناو زماندا، له م پروه وه ده توانین ناوچه کانی پارێزگای که رکوک به نمونه به تینه وه که چه ندین تیرو هۆزی جیاوازی وهک: کاکه یی، شوان، زهنگه، جاف، به رنجی تیدایه و سه ره به ناوچه ی جیاوازی پارێزگه کان، شیوه ی ناخاوتنی جیاوازیان هه یه، ئه م جیاوازییه، له زاردا له جیاوازی تیره و هۆزو تایه کانیانه وه په یدابووه، که ههر له هه موویان له ناو زاری که رکوک و گه رمیاندان زاری ناوچه ییان پتیک هیتاوه و نو سه ره کانیان به شیوه ی کرمانجی خواروو ده نو سن (۵) و ههریه که له م شیوه زارانه سه ره به ناوچه یه کی به چو کی کارگیریشن له ناو سنووری پارێزگه که دا (۶). له به نه پته دا ئه م هۆزانه له نه نجامی کوچکردنه وه هاتوته شوینی ئیستانیان.

۵- هۆی له شی فزیۆلۆجی که له ناو دانیشتوانی ناوچه جیاوازه کاندایه، ده بیته هۆی پتیکه اتنی جیا، له چۆنیه تی دروستبوونی نه دمانانی ناخاوتنی مروژدا، که ئه مه خۆی له خۆیدا ده پرینی جیاوازی قسه کردن پتیکه هیتیت و ده بیته هۆی په یدابوونی زاری جیاوازی یه که تر (۷).

۶- تایه تیتی که سی و جیاوازی قسه کردن: تایه تیتی و که سایه تی مروژ واده کات، که هه لئس و که وتی مروژتیک جیاوازی بیت له هه لئس و که وتی مروژتیک تر، ئه م تایه تیه له قسه کردنی شدا ده ده که ویت، ئه مه له ژبانی روژانه بو مان ده رکه وتووه، که دهنگ و شتوازو قسه کردنی که سیک، له دهنگ و ده پرین و شتوازو ناخاوتنی که سیکی تر جیاوازه و ئه م جیاوازییه له که سه وه، که سیکی تر ده گرته وه، پاشان خیزان و دییه که و چه ند دی و ناوچه ده گرته وه، شیوه زاریک پتیکه هیتیت. ئه م جیاوازییه له گه ل ناوچه یه کی تری زمانه که دا، که

نمشی زاراهگانی زمانی کوری

پنجاهه (۱۷۵۰۰۰۰)

ئه‌ویش زاریکی تری جیاوازی لییه، نابیتته هۆی دوو زمان، چونکه خه‌لکی هه‌ردوو ناوچه‌که، له‌یه‌کتر ده‌گهن. به‌پێچه‌وانه‌وه‌ ئه‌گه‌ر تینه‌گهن له‌یه‌کتر به‌درێژایی رۆژگار ئه‌و دوو زاره‌ ده‌بنه‌ دوو زمانی جیاواز، به‌تایبه‌تی ئه‌گه‌ر هۆیه‌کانی سه‌ره‌وه، هه‌موویان له‌ناوه‌ندی زمانه‌که‌دا هه‌بن.

۷- هۆی ئابووری ده‌ورێکی گه‌رنج ده‌بینیت له‌ ده‌وله‌مه‌ندکردنی زمان و گه‌شه‌کردنی زاردا، به‌هۆی جیاوازی چالاکی و ئیش و کارو پیشه‌ی جیا‌جیای خه‌لک له‌ناو کۆمه‌ڵدا، وه‌کو‌ئهو‌ی هه‌ر جو‌ره‌ چین و تو‌یژو تاقم و کۆمه‌له‌ خه‌لکیکی هاوکارو هاو‌پیشه، زاریکی تایبه‌تییان بو‌ دروست ده‌بیت، که‌ هه‌ر پیشه‌یه‌کی وشه‌و زاراوه‌ ده‌رپینی تایبه‌ت به‌خۆی هه‌یه‌و زاری بچووک په‌یدا ده‌کهن. وه‌ک قسه‌کردنی شوان و جووتیار جیا‌وازه‌ له‌هی بازه‌رگان و رۆشنه‌بیران و کریکازی شار. له‌ناو زمانی مه‌یله‌ت و ولا‌ته‌که‌دا، ئه‌گه‌ر راده‌ی جیا‌وازی و زاره‌که‌ زۆر بێت ئه‌وه‌ دیالێکت (Dialect) زاری گه‌وره‌ی سه‌ر به‌هه‌ریمێک دروست ده‌بیت. ئه‌م هۆیه‌یه‌ی سه‌ره‌وه، هه‌ر هه‌موویان، ده‌وری کاریگه‌ر، له‌ دروست بوونی زارو شێوه‌زار له‌ناو زماندا ده‌بین، زیاتر له‌یه‌ک دوو هۆیان له‌ناو ولا‌تی‌که‌دا ئه‌و ده‌وره‌ ده‌بین، زۆریه‌ی هۆیه‌کانی سه‌ره‌وه‌ له‌ناو زمانی کوردیدا ده‌وری په‌یدا‌بوونی زارییان بینه‌وه‌ وه‌ک هۆی جوگرافی و جیا‌وازی سروشتی ئالۆزی کوردستان و شێوه‌ی ئه‌ده‌بی جیا جیاو جیا‌وازی کۆمه‌لایه‌تی و... هتد. به‌لام باری ئالۆزی سیاسی کوردستان وه‌کو‌ ولا‌تیکی دابه‌شکراو لی‌که‌دا‌پراو، بێ‌گومان هۆیه‌کانی په‌یدا‌بوونی زار، له‌ناو زمانی کوردیدا زیاتر ئالۆزتر ده‌کات و هۆی تایبه‌ت به‌خۆی هه‌ن، بێ‌جگه‌ له‌ هۆیه‌ گه‌شتیه‌کانی په‌یدا‌بوونی زار له‌ناو زمانی مه‌یله‌تانه‌دا، هۆی تر هه‌ن وه‌ک ئه‌مانه‌ی خوا‌ره‌وه، که‌ تایبه‌تی به‌سه‌ره‌ڵدانی زار له‌ناو زمانی کوردیدا، به‌هۆی نه‌بوونی ده‌وله‌تی کوردیه‌وه‌و نه‌بوونی قه‌واره‌ی سیاسی له‌ هه‌موو کوردستاندا (۸).

هۆی پهیدا بوون و گهشه کردنی

زار له زمانی کوردیدا

۱- هۆی جوگرافی له سهختی و ئالۆزی سروشتی کوردستان، که ولاتیکی شاخاوی چروپرهو، نهبوونی رینگ و بانی چاک و زۆر، که هه‌موو یا زۆریه‌ی ناوچه‌کانی به‌یه‌کتر بیه‌ستیته‌وه. بێجگه له به‌فرو بارانی زۆرو رینگا گیرانی ناوچه‌کانی کوردستان، به‌وه‌ی وه‌رزی زستان، نزیکه‌ی شەش مانگی‌ک ده‌خایه‌نیت، هاتووچۆ ده‌بریت و به‌مه ناوچه‌ی جیاوازی قسه‌کردن دروست ده‌بیت، بێجگه له‌وه‌ی که له‌ناو ئهم دیارده‌یه‌ی ئالۆزی سروشتی کوردستانه‌دا، که له زۆر شوینی تیره‌و هۆزو خیتلی جیاواز جیاواز هه‌ن و ناخافتیان له‌یه‌کتر جیاوازه، چونکه هاتووچۆیان له‌گه‌ڵ تیره‌و خیتله‌کانی تر‌دا زۆر که‌مه، ئه‌مانه هۆی راسته‌وخۆن بۆ په‌یدا‌بوونی زارو شتیه‌زار له‌ناو زمانی کوردی دایکه‌دا. بۆ‌نمونه دیهاتی ناوچه شاخاوی و سه‌رسنوو‌رییه‌کان، هاتووچۆیان زۆر که‌م بووه له‌گه‌ڵ ناوچه‌و شاره‌کانی ده‌وری خۆیان، وه‌ک دیهاتی شاخی قه‌ندیل که داپراون له ناوچه‌کانی تر به‌تایبه‌تی له‌کون و وه‌رزی زستان و مانگی ربه‌نداندا. ئه‌مه ئه‌وه ده‌سه‌لمینیت که له‌کوردستان به‌زستانی به‌فراوی رینگا به‌ستراوه. باشت‌ترین نمونه زاری گۆرانییه / هه‌ورامیه که له‌زاره کوردیه‌یه‌کان زۆر‌تر دوور که‌وتۆته‌وه، چونکه هه‌ورامان ناوچه‌یه‌کی شاخاوی و به‌فراو‌تره بێجگه له هۆی ئایینی.

۲- له بهر نه وهی زمان چالاکی مړوځه، چالاکیه کانی مړوځیش جیاوازن، بویه زمانیش وه کورنه گدانه وهی بیرى مړوځ جیاوازه له یه کترو به هوځ به کارهیتانی جیاوازه وه، جیاوازی تیده که ویت، ثم جیاوازییه یارمه تیده ره بو سهره لدانی زاره جیاوازه کانی زمان و ناخافتنی جیاوازی مړوځ (۹). بو نمونه چالاکی نه ده بی، سیاسى، زانستى..... هتد.

۳- دهسه لاتى ناوچه گهرى و په یدابوونى میرنشیننه کوردییه کان، له دواى نه مانى دهسه لاتى ده وله تى په کگرتوى نیسلامه وه، چند میرنشینى کوردی له ناو ناوچه وه هریمه جیاوازه کانی کوردستان، له لایهن میرو پاشاو دهسه لاتدارى کورده وه، پیکهاتن و مه لبه ندی ثم میرنشینانه، بویه هوځی گه شه سندنى زارى ناوچه ی میرنشیننه کان. هوځه کی تر، بو مانه وهی نه و زارانه، که له ناوچه که ی خوځى نه چیته دهره وه، بهرده وام نه بوونى میرنشیننه کان و بیرنه کورنه وهی میره کان له پیکه وه لکاندنى ناوچه کانی تر به سنوورى خوځانه وه، یا به یه کگرتنیان له گه ل میرنشیننه کانی تردا، تا ریگا خوځکه رین بو پیکهاتنى ده ولت و سیاسه تیکى کوردی بهرده وام، که تیایدا زارى مه لبه نده که به ره و زمانى نه ته وهی ههنگاو بنیت، یا ناکامیان روځاندن بوو به هوځی به رهن گارى و سیاسه تى دهره به رى ده وله تى ئیران و عوسمانلییه وه، وه کو میرنشینى بو تان، سوزان، لوړستان، نه رده لان، بابان، ههریه ک له و میرنشینانه بوو هوځی گه شه کورنى زارو بو تیان به زمانى نه ده بی و پاشان به هوځی روځانیان وه کپبونه ته وه وه کو زارى لوړى له لوړستان له سه ده ی دهیم و یانزهیمه می زایینی و کرمانجی سه روو له نتوان سه ده ی ■ ۱-۱۷ ز، و کرمانجی ناوه راست له سه ده ی نوزده همداو گوران/ هه ورامانى له سه ده ی چوارده هه مه وه پاشان تا سه ده ی نوزده ی زایین، ههریه ک له زارانه دهرى زمانى نه ده بی کوردییان بینیه و نه نجامه که ی بریتییه له مانه وهی دوو زارى کرمانجی ناوه راست سه روو.

٤- به کارهیتانی دوو زاری جیاواز، له بواری روشنبیری و راگه یاندنی کوردیدا، وهکو ئیستگه و رادیۆو زمانی گوڤارو رۆژنامه کان که به دوو زار ده رده چوون، به تاییه تی له باشووری کوردستاندا، که به دوو زار ده رده چوون و بلاوده بوونه وه، ئەمه هۆیه که تائیتاش به رده وامه و، له خزمه تی گه شه کردن و دوور که و تنه وهی هه ر دوو زاره کوردییه که دان و به رده وامییه که ی ده بیته هۆی جیا بوونه وه و لیکدا پرانی ئەو دوو زاری زمانی کوردی، پاشان دا پرانی میلله ته که له یه کتر، ئەم دیارده یه له زمانی فه رهنسی و عه ره بیدا له لایه ن روشنبیرانه وه ره تکراره ته وه به تاییه تی له سه ده ی شانزه ی سه رده می وریا بوونه وه (عصر النهضة) فه رهنسییه کان وازیان له زاری ناوچه یی هیتا و زمانی ئە ده بیان به کارهیتا، هه ره ها عه ره به کان له میسر له سه رده می ئە حمه د عو را بیدا بانگه وازی نووسینیان به شتیه زمانی ئە ده بی عه ره بی کردو، جاری ئە وه یاندا به زمان گشتی (اللغة العامية) رۆژنامه بلا و نه بیته وه تا میلله ت و زمان تووشی دا پران نه بن (٩).

٥- هۆی ده مارگیری و هه ریمگیری و دوودلی کورد خۆی رتگا خوشکه ر بووه، بۆ دوور که و تنه وه و دا پرانی زاره کان له یه کتر (١٠)، به هۆی نه بوون یا به رده وام نه بوونی رۆژیمیکی سیاسی کوردی و نه بوونی ده وله تی کوردییه وه، له هه موو کوردستانی دابه شکرادا، ئەمه هۆیه کی راسته وخۆیه، بۆ گه شه کردنی زار له زمانی کوردیدا و له گه ل دوور که و تنه وه ی شتیه کانی له یه کتر.

٦- هۆی دا پرانی په یوه ندی ئابووری و بازرگانی له نه نجامی دابه شکردنی کوردستاندا، یا نه بوونی یه کیتی ئابووری، وهک دا پرانی ناوچه ی بادینان له سوژان و هیتشته وه ی بادینان وهکو ناوچه یه کی کشتوکالی له خزمه تی شاری موسل، بۆ سه رفکردنی که لویه لی پیشه سازی شاری موسل له لایه ن خه لکی بادینانه وه، واته دوور خستنه وه ی بادینان له پیشه سازی، ئەمه له لایه ک، له

لایه‌کی تره‌وه نه‌بوونی ریت‌گایه‌کی راسته‌وخۆ له‌نێوان ئهم دوو ناوچه‌یه (سۆران و بادینان)، تا چالاکی بازرگانی و هاتووچۆ له‌ نێوانیان خوشبکات و زاره‌کانیان له‌یه‌کتر نزیک بکاته‌وه‌و زیاتر به‌یه‌کتریانه‌وه‌ بیه‌ستیت، یا له‌گه‌ل ههر ناوچه‌یه‌کی تردا. بێجگه‌ له‌مه‌ش نه‌بوونی ده‌ریاو و رووباری گه‌وره‌ له‌ کوردستاندا، تا بێسته‌ هۆی په‌یوه‌ندی کردن و بێسته‌ مه‌لبه‌ندی کڕین و فرۆشتن و، زاره‌کەشی بێسته‌ زمانی بازرگانی و په‌یوه‌ندی ته‌شه‌نه‌ بیه‌ستیت، به‌لگه‌ش بۆ ئه‌مه‌ له‌ دوا‌ی راپه‌ڕینی سالی ١٩٩١ هه‌ په‌یوه‌ندی نێوان سۆران و بادینان ده‌ستی پێک‌دوو‌ه، به‌هۆی به‌خۆیه‌وه‌ بێنیه‌وه‌ خه‌لکی هاتووچۆکه‌ڕیش، ئیستا زیاتر له‌جاران به‌هۆی ئهم په‌یوه‌ندی‌ه‌وه‌و هاتووچۆی نێوانیان‌ه‌وه‌ له‌یه‌کتر ده‌گه‌ن. به‌هۆی ئهم داب‌پانی ئابووریه‌، له‌نێوان هه‌موو ناوچه‌کانی کوردستاندا بێجگه‌ له‌ هه‌ولێ به‌رده‌وامی میری لهم رووه‌وه‌ تا پتر له‌ یه‌کتریان داب‌پیت وه‌ک هه‌ولێ دامه‌زراندنی به‌ربه‌ستی به‌خه‌مه‌ به‌مه‌به‌ستی داب‌پانی سۆران و بادینان، بۆیه‌ ده‌بینین کوردستان له‌رووی سیاسی و ئابووری و بازرگانی و رۆشنییری و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ له‌یه‌کتر داب‌پاوه‌، یه‌کیته‌ی ئابووری له‌نێوان هه‌موو به‌شه‌کانیدا نابینریت تا بیان به‌ستیت‌ه‌وه‌ به‌یه‌کتر. ئا ئهم بارودۆخه‌، هۆی راسته‌وخۆیه‌ بۆیه‌یدا‌بوونی زارو گه‌شه‌سەندنی له‌ زمانی کوردیدا.

٧- کارتی‌کردنی رۆشنییری نه‌ته‌وه‌ ده‌سه‌لات‌داره‌کانی کوردستان، وه‌ک هی (عاره‌ب، تورک، فارس) به‌سه‌ر رۆشنییری کوردییه‌وه‌، که‌ هۆیتکه‌ بۆ په‌یدا‌بوونی کاریگه‌ری رۆشنییری میللەتی جیا‌جیا. به‌سه‌ر زمانه‌که‌یه‌وه‌، ئه‌مه‌ ده‌بێته‌ هۆی بوونی وشه‌و زاراوی جیا له‌ناویدا، که‌ ئه‌مه‌ له‌ خه‌مه‌تی گه‌شه‌کردنی زاردایه‌و زیاتر گه‌شه‌ به‌زار ده‌دات، له‌هه‌ر به‌شێکی کوردستاندا. بۆ نمونه‌ (زاراوه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست) له‌ رۆژه‌لاتی کوردستاندا بۆته‌ (خاوه‌ر مه‌یانه‌) و له‌ باکووری ولاتی‌شدا بۆته‌ (رۆژه‌لاتی ناخین) هه‌روه‌ها (موجته‌مه‌ع -

کۆمهڵ) له بهشهکانی تری ولاتدا بۆته (جامعه) و (جشاک)، ئەمە و دەیان
 نمونەى تر. ئەمە بێجگە لە کارتێکردنى کەلتور و داب و نەربى مىللەتە
 داگیرکەرەکانى کوردستان، بەسەر کۆمەلگای کوردەو، وای لێهاتوو، لەهەر
 پارچەیهکی ولاتەکە رۆشنبیری ئەو مىللەتانە بەسەر رۆشنبیری کوردیدا زāl بێت
 و بەراڤەیک کوردەکانی ئەم پارچانە، لەیهکتری جیا دەکێتەو، چ لە بواری
 ئاخافتن و چ لە بواری جل و بەرگ پۆشیندا، ئەم جیاوازییە بەسەر زمانی کوردی
 ئەم ھەریەم و بەشەنەو بەئاسانی رەنگی داوەتەو لە خزمەتی دوورخستەو
 زارە کوردیەکان و داپراپیانە لەیهکتر، تەنانەت لە سنوورەکاندا بەشێوی (دیواری
 بەرلین) دوو خێزان لە دوو دێدا لەیهکتر داپراون.

۸- داگیرکەرانى کوردستان، ھەریەکەى لە سنووری دەوڵەتەکەى خۆیدا، کە
 بەشێکی کوردستانی بەرکەوتوو، بەپێی بەرنامەى داپێژراو ھەولێ
 جێبەجێکردنى ئەوان کە کورد پێش نەکەوێت و، ھەولێ داپراپى مىللەتەکەن، لە
 ھەموو روویەکی ژيانەو، یەکیک لەو کارانەیان کردنەو رادیۆی کوردی بوو،
 بەزارو شێوەزاری جیا جیای زمانی کوردی وەک رادیۆی مەریوان بەھەورامانی و
 لە مەھاباد بەموکریانى ھەروەھا لەسنەو شوێنەکانى تر، یا دەرکردنى دوو
 رۆژنامەى (ئاسۆ) و (بزاڤ) لە عێراقدا بەدوو شێوە تا زیاتر زارە کوردیەکان
 گەشە بەسەنیت و، زمانی نەتەوێی دوور بکەوێتەو پەیدا نەبێت، ئەمە
 سیاسەتى داگیرکەرانى کوردستان و، شای گۆرپەگۆر بوو، کە زمانی کوردی بە
 لقیکی زمانی فارسی دادەنا.

۹- یەک نەخست و یەک نەبوونی زاراوە کوردیەکان، لە بواری جیا جیای
 رۆشنبیری و زانست و زانیاریدا، لەم روووەوە چەند زاراوەى جیا جیا بۆ یەک
 مەبەسەت دانراو، ئەمەش ھۆیەکە بۆ گەشەکردنى زارو دوورخستەوێان لە
 یەکتر، بەتایبەتى ئەگەر دوو زار لە مەیدانى رۆشنبیریدا ھەبێت، ئەگەرچی

یه‌کیتی‌کیان بره‌وی له‌وی تر زیاتره له مه‌یدانی دانان و روشنبیری‌دا.

۱۰- به‌کاره‌یتانی رینووسی جو‌ریه‌جو‌ر له نووسینی کوردیدا، وه‌ک: ئەلف و بیتی عاره‌بی و لاتینی تورکی و پیتی (سرلیک) ی روسی، ئەمه له ئەنجامی دابه‌شکردنی کوردستانه‌وه سه‌ری هه‌لداوه، بۆته دوورخستنه‌وه‌ی روشنبیرانی به‌شه‌کانی کوردستان له یه‌کتر و، شاره‌زانه‌بوونیان له خۆپندنه‌وه‌ی ئەلف و بای یه‌کتری و، ئاگادارنه‌بوونیان له به‌ره‌می یه‌کتری و جاریکی تر ئەمه ناسته‌نگیتی گه‌وره له په‌یدا‌بوونی زمانی نه‌ته‌وه‌یی، بۆ گشت پارچه‌کانی کوردستان دروست ده‌کات و ده‌بیته هۆی ئالۆز کردنی په‌یوه‌ندی نیوان زاره نه‌ده‌بیته‌کانی زمانی کوردی.

ئهم هۆبانه‌ی سه‌ره‌وه، بریتی بوون له سه‌ره‌هه‌ل‌دان و مانه‌وه‌ی په‌یدا‌بوونی زارو گه‌شه‌کردن و دوور خستنه‌وه‌یان له یه‌کتر بۆ هه‌موو زمانیک به‌گشتی و، بۆ زمانی کوردی و په‌یدا‌بوونی زاره‌کانی و دا‌پ‌انیان له یه‌کتری به‌تایبه‌تی، خرا‌نه‌پ‌وو.

ئهم هۆبانه‌ی که تایبته‌ت بوون به‌زاره‌کانی زمانی کوردی، له ئەنجامی کاره‌ساته یه‌ک له دوا‌ی یه‌که‌کانی کوردستانه‌وه، زیاتر سه‌ریان هه‌لداوه (۱۱) وه‌ک روخاندنی ده‌وله‌تی کوردی میدی و هێرش‌ی مه‌غۆلییه‌کان له وێران‌کردنی کوردستان. پاشان ولاتی کوردستان، دوو جار دابه‌ش‌کراوه له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته داگیر‌که‌ره‌کانی کوردستانه‌وه، یه‌که‌میان، له ئەنجامی شه‌ری چال‌دێ‌رانه‌وه له سالی ۱۵۱۴ ی ز که له‌نیوان ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی ئێران و ده‌وله‌تی عوسمانلی، له روژئا‌وا‌ی ئێران واته له کوردستان روویدا. که ئەنجامه‌که‌ی به‌هۆی په‌یمانی زه‌ها‌وه‌وه له‌سالی ۱۶۳۹ ی ز کوردستان کرایه‌ دوو به‌شه‌وه، به‌شیکی بۆ ئێران و به‌شه‌که‌ی تری بۆ عوسمانییه‌کان، جاریکی تر به‌شه‌که‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانییه‌کان له ئەنجامی شه‌ری یه‌که‌می جیهان‌دا به‌پیتی ریکه‌وتنه‌نامه‌ی (سایکس بیکۆ - ۱۹۱۶) و ریکه‌وتنه‌نامه‌ی (سان ری‌مۆ - ۱۹۲۰) کوردستانی

ژێر دهسه لاتی عوسمانلی کرا به سی به شهوه له نیتوان تورکیا و سوریا و عیراقدا. نهم دابه شکردهی کوردستان پتر دهردی کوردی له هه موو روویه که وه ناخۆش و ئالۆزتر کرد، کۆمه لێ کوردو داب و نه ریت و زمانی کوردی و رۆشنبیری نه ته وه که ی له یه کتر دابری و، زیاتر زاری به شه کانی کوردستانی له یه کتر دابری و دوورخستنه وه و هیوای زمانی نه ته وه یی دوورکه وته وه، که تا کو ئیستا کورد پتیه ی ده نالینێ و زمانی نه ته وه یی بۆ سه رانه ری کوردستان نابینریت. وای لیتها ته وه که کوردی پارچه کانی کوردستان به زه حمه ت له یه کتر بگه ن و یان هه ر نا، به ره سمیش زمانی کوردی له تورکیا به ته وا ی قه ده غه کراو، زمانی کوردی گۆران و په ره سه ندنی له جیاتی په ره و یه کبوون و ریکبوونه وه هه نگاو بنیت (۱۲) و به ره و جیا بوونه وه و لیکدا به ران و پارچه پارچه بووه کوردیش له تورکیادا به تورکی شاخاوی و مرۆفی پله دوو دانراوه.

لیه ره وه پتیه سه ته ئاو پێک له شوێنی زارو په یدا بوونیا نه وه به دینه وه که زارو شیوه زاری تیا دا په یدا بووه.

زاره کانی زمان، ده که ونه ناوچه ی جیا جیا وه، جاری و هه یه له ناوچه یه کی کارگێری و جوگرافیدا زیاتر له زاریک تا دووان و سیان به دی ده کترین و له یه کتر جیاوازن، وه کو شیوه زاره کانی سنووری پارێزگای که رکوک، له زاری کاکه یی، زه نگه نه، شوانی کیشک، شێخانی، گه رمیانی. یان کوردی زازی له ناوچه ی ده رسیمدا جیاوازه له زاره کانی کرمانجی سه روو.

جاری و هه یه، له سنووری کارگێری ناوچه یه کدا (ناحیه)، دوو زار به کاردین وه کو: زاری شوانی کیشک، له ناو جه رگه ی زاره گشتیکه ی شواندایه و له چه نده دییه ک به کار ده هینریت یا پاشماوه ی زاری سۆزانی و ساله یی، له ناوچه ی سه ر به شار و چکه ی (پردی) له سه رووی رۆژئاوای شاری که رکوک به کار ده هینریت، زاری (ده ره ندی) نزیک له زاری کرمانشانی و له کی که له باکووری لورستانه،

تهنھا له سى دىي سەر به ناوچهي تهق تهقى تىكهال له شيوه زارى شىخ بزيىنى و زارى كوڤه له پارىزگاي ههولير به كار ديت (١٣).

ئهم دياردهي پرش و بلاوى زارهكانى زمان، لهوانهيه له نهنجامى گيروگرفتى كومهلایهتى و ئابوورى و دوژمنایهتى خىلهكیهوه، له ناوچهي بنهپهتى نيشتهجى خویانهوه، پهروهازه بووين، جارى واش ههيه دياردهي كوچکردن، يا بهخيوکردنى مهرو ماللات و ژيانى كوچهري و رهوهنديهتييهوه، يا له ترسى دوژمن و داگیرکهران و ئاوارهييهوه، له ناوچهي زارى تيرهو خىلتى ترهوه ئاراميان گرتوهو، نيشتهجى بوونه. بوغومونه شيوه زارى (شوانى كيشك) پاشماوهي هۆزى گهورهى شوانكارهى ناوچهي لوپستانن كهلهسهدهي پينجهمى كوچييهوه ئاوارهي دهستى دهولهتى سهفهوى بوونه (١٤).

ئهم دياردهيهي سهروهوه، له پهيداوونى زارو پاشان سهرههلدانى شيوهزار، لهوهوه سهرحاوهي ههنگرتوه، كه زمان وهكو دياردهيهكى كومهلایهتى، بهپيى سهردهم، له گوڤان و گهشهکردنى كومهلدا دهگوڤيت و زارى ليدهبيتهوه و ههريهكهى لهو زارانه جياوازه لهويترو، لهناو ئهو زارانهوهش زارى گشتى و ناوچهيى (مههست له قسهى رۆژانهى خهلك - اللهجة العامية المحلية) سهر ههلهدات، ئهوه دواى ئهوه گوڤان بهسهريدا ديت (١٥)، گوڤانهكەش، واته گوڤانى زمان بو زار، بهزورى ناييته هۆى گوڤانى بنيات و پيڤهاتنى وشهسازى (مورفۆلۆژى - Morpholog) رستهسازى (Syntax) واته ريزمانى زمان ناگوڤيت، تهنها جياوازيهكى كهه نهبيت له سيستهمى پيڤهاتنى رستهوه گوڤانى بنيات و ريزمانى دارشتن و، كوو دياردهي رهگهزو (نيرومى) وهسپ و (وصف) بچووك كردنهوه وههسهب دهگرتنهوه (١٦)، بۆيه ههر ههولتيكى تاكه كهسى بدريت، بو دههروون له سيستهمى زمانهوانى له كومهلگايهكى بههيت، بو گوڤانى زمانهكه بدريت، بهرگرييهكى توندوتيرى له دژ دهكرىت و بهرى

لێدهگیریت و هەر له سه‌ره‌تاوه به‌سه‌ریدا سه‌رده‌که‌ون، که به‌ناوی داهیتان و هۆبه‌کانی گۆرانده‌وه بکریت (١٧)، به‌لام ئهم دیارده‌یه له دابیران و دوورکه‌وتنه‌وه‌ی دوو زاری نووسین له زمانیکدا له تاینده‌دا گۆرانیان تیدا رووده‌ات جیا ده‌بنه‌وه.

دوای ئه‌وه‌ی باسی زارو په‌یدا‌بوونی زارو شتیه‌زارمان له‌ناو زمان به‌گشتی و له‌ناو زمانی کوردیدا به‌تایبه‌تی کرد، روو ده‌که‌ینه ئه‌وه‌ی، بزانی له‌ناو ئه‌و زارانه‌وه، به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌ی که له زمانیکدا، ده‌وری زمانی ئه‌ده‌بی یان بینیه، کامیان به‌ره‌و زمانی نه‌ته‌وه‌یی و زمانی ره‌سمی (زمانی نووسینی - زمانی ده‌وله‌تی) هه‌نگاو ده‌نین و له پاشه‌پۆژدا ده‌بنه‌و زمانی نه‌ته‌وه‌یی.

له سه‌ره‌تاوه ناکۆکی و کی‌شه‌ی نێوان دوو زاری زمانیک باسده‌که‌ین، نمونه‌یان بۆ ده‌هینینه‌وه ئه‌مجا نمونه‌ی زاره ئه‌ده‌بییه‌کانی زمانی کوردی و چۆنییه‌تیان ده‌هینینه‌وه. ده‌بی ئه‌وه بوتریت له‌کاتی‌دا بیر له زمانی نه‌ته‌وه‌یی ده‌کریته‌وه، که ولات له ژێر چنگی ده‌سه‌لاتی دوژمن تازه‌رزگاری بوویت، یا له کاتی‌دا رۆشن‌بیران و سیاسه‌تمه‌دارانی نه‌ته‌وه، بیر له‌م باب‌ه‌ته گرنه‌ و پتویسته ده‌که‌نه‌وه، که شۆرشی نه‌ته‌وه‌یی میللته، به‌ره‌و رزگاری هه‌نگاو ده‌نیت و ئاسۆی رزگاری نزیک بۆته‌وه‌و زمانی ده‌سه‌لاتدار له هه‌رێم و ولاته‌که‌دا پاشه‌ک‌شه‌ی کردووه، وه‌کو زمانی ده‌سه‌لاتدار. چونکه له قوناغی وادا نه‌بیت مه‌حاله دوژمنی داگیرکه‌ر به‌یلتی کار و ئه‌نجام بدریت و ئه‌و بایه‌خی به‌ زالبوونی زمانی خۆی داوه‌و، هه‌موو هه‌ولتیک بۆ قه‌ده‌غه‌کردن و قه‌لاچۆکردنی رۆشن‌بیری میللته‌که‌یه، وه‌ک بیرباری قه‌ده‌غه‌کردنی زمان و که‌لتووری کوردی له باکووری کوردستان، له‌لایه‌ن رژیمی ده‌سه‌لاتداری تورکیاوه، که بیرباره‌که‌ی هه‌فتا سالی خایاندووه‌و به‌رده‌وامیشه. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا له هه‌ندیک ولات، بواری به‌کاره‌یتانی زمانی دووهم له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه بۆخوێندن و رۆشن‌بیری دراوه، وه‌کو له عێراقدا بۆ

زمانی کوردی (١٨) ئەمەش لە پیتاوی جێبەجێکردنی مەرام و سیاسەتی
نەخشە بۆ کێشراوە، کاریگەری شوێنە یەک لە دوای یەکەکانی ئەم بەشە
کوردستانە هاتوووە هەروەکو باسمان کرد، بارودۆخی نالەباری کورد، کە
بەدرێژایی مێژوو، خاوەن خۆی و ولاتەکی نەبووە، توشی دەیان کارەساتی
ناخۆش و مالتوێرانی بووە، لە مەغۆل و تورک و رژیمی پەهلەوی، سەفەوی و
پاشایەتی و شۆڤینی عەرەبەو تاکو ئێستا یەکێک لە کارەساتەکانی کە بۆ ئێرە
گرنگە، داڕپانی زمانەکیەتی و یەکتر و لە ئەنجامی ئەم داوەشکردنە و ولات و
خاکی نەتەوەکی، هەرجارە لەسەر دەمێکدا، بەهۆی بارودۆخی لە باری هەرێم
و ناوچە یەکێکە، زاریکی زمانەکی لە کەش و هەوای، لە باری میرنشینه
کوردییەکانیدا، دەوری زمانی ئەدەبی بینووە گەشە سەندوو، شاعیرێک یا
چەندین شاعیر بەشیوە لورو هەورامی و بۆتانی و کرمانجی ناوەراست شیعریان
پێ نووسیوە، وەکو بابەتایەری هەمەدانی (٩٣٥-١٠١٠)، مەلا پەرتیشان
(سەدەی ١٤ز)، عەلی حەزیری و فەقێ تەیران و مەلای جزیزی (١٥-١٧ز) و
خانی (١٦٥٠-١٧٠٦) و نالی و عەلی بەردەشانی و سالم و کوردی (سەدەی
١٩ز) تا ئێستا. پاشان بەرامبەر بارودۆخی نالەباری ناوچەکیان، بەهۆی
رووخاندنی میرنشینهکانیانەو لە زمانی حالی ئەدەب کەوتوون، ئێستاش
شیوەی ناوەراست لەو سەردەمەو تاکو ئێستا، بەهۆی هەستی ناسکی
نەتەوایەتی عەلی بەردەشانی و نالییەو بەرامبەر زمانی نەتەوایی کوردیان
رێبازی شیعرو نووسین بەزاری کرمانجی ناوەراست، بەردەوام و لە گەشەکردنایەو
لەسالی ١٩٢٧ بەدواوە کرمانجی سەرووش هاتۆتە کۆری شیعرو ئەدەبیاتەو،
بەلام نەک بەهەمان بەردەوامی و گەشەسەندن و بەهەمان قەبارەو (حجم).

سەرھەلدانی زمانی نەتەوویی لەکێشەیی نێوان زاردا

کام زار دەبێتە زمانی نەتەوویی؟

بۆ دەلامی ئەم پرسیارە، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ ناو جەرگی مێژوو. نموونەی زمانی جۆری جۆر بەتێنێنەوه، و ھۆیکانی سەرکەوتنی زاریک بەرھە زمانی نەتەوویی بەخەینەروو، باری ئاینی و ھەکو ھۆیک لە بلاوکردنەوهی بیرو باوەری ئاییندا دەوری بینیوه. کۆتترین ئاین، ئاینی زەرەدەشتی یە، بەکۆتترین زاری کوردی کە ئاوتیستایە، لە سەدەیی ھەوتەمی پێش زایندا بلاووتەوه، پاشا رووخانە میدیەکانیش، لەسەردەمی ئەرەدەشتی ساسانیدا (سەدەیی سێیەمی زاین) (١٩)، بەفەرمانی ئەو، کتیبی ئافیتستا بەشێو زمانی ئافیتستا نووسراو تەوه، بەلام بەھۆی ھێرشێ یەک لەدوای یەکی گریک و ھەخامەنشی و ساسانی و عیلامی و بابلی و ئەکەدی و پاشان ئیسلام، ئاسەواری ئاینی زەرەدەشتی و پیاوانی پیری ئاین (مویغ) براو تەوه. زمانی ئاوتیستاش لەکارکەوتوو، ئەگەر بەرەدەوامی ئاینەکەیی و دەسلەتەکەیی بەرەدەوام بوايە، دەبوو بەزمانی نەتەوویی. ھەرۆھا لەم بارەیدەوه، زمانی سانسکریتی (واتە زمانی کۆنی ھیندی) بەھۆی ئاینەوه زمانی نووسین بوو، لەگەڵ ئەمانی ئاینەکەدا، زمانەکەش لەناوچوو، ھەرۆھا زمانی لاتینی کۆن زمانی سەردەمی گریکەکان زمانی زانست و ئاین بوو، تا سەدەکانی ناوەرەست سەردەمی وریابوونەوه (رەینەسانس - Renaissance - عصر النهضة) بەھۆی ئاینەوه لەکاردا بوو. بۆیە ئاین بۆ زمانی کوردیش لەسەر تەوه بەھۆی دەسلەتاتی سیاسەتەوه دەوری بینیوه، بەلام کپ بۆتەوه بەھۆی ئەمانی ئاینەکەوه.

جاری و ھەیدە بەھۆی بازرگانی و روشنبیریەوه دەورەبێنێ لەوێ زاری زمانیک بێنینت بەزمانی نەتەوویی، بۆ نموونە زاری قورەیش لەسەردەمی جاھیلیدا لە پێش (ئیسلامەوه بەھۆی کرین و فروشتەوه لە بازاری (عەکاز) و

کۆبوونه‌وه‌ی خه‌لک له‌وێداو، پاشان خوێندنه‌وه‌ی شیعری عه‌ره‌بی به‌شێوه‌ی (قۆره‌یش) له‌ هه‌مان بازاردا، چاکتر بازاری گه‌رم ده‌کردو، به‌تایبه‌تی له‌وه‌رزێ کرپن و فروشتن و پێگه‌یه‌شتنی به‌روبوومدا. ئه‌مه‌ بێجگه‌ له‌ هۆی بازرگانی کورانی (امیه) و (به‌نی هاشم) له‌گه‌ڵ ولاتی شامداو پاشان بلاووبونه‌وه‌ی نایینی ئیسلام، له‌ ولاتی حه‌جازه‌وه‌ زیاتر ئه‌و زاوه‌ی کرد به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی که مه‌ڵبه‌نده‌که‌ی له‌ قوره‌یش و حه‌جازه‌وه‌ بوو، ئاینه‌که‌ به‌زمانی عه‌ره‌بی و زمانی قورثانی پیرۆز بوو.

یا پاش نه‌مانی زمانی لاتینی وه‌کو زمانی نایینی له‌سه‌ده‌ی شانزه‌دا، زمانی فه‌ره‌نسایی و ئینگلیزی و ئیتالیایی و رۆمانی و ئه‌سپانی چوونه‌وه‌ سه‌ر زمانی زگماکی نه‌ته‌وه‌ی خۆیان و رێزمان و فه‌ره‌ه‌نگیان به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی دانا. بۆ نمونه‌ زمانی فه‌ره‌نسایی، له‌ زاری پارسیه‌وه‌ که مه‌ڵبه‌ندی ده‌سه‌لاتی ولاتی تێدا‌بوو، زالبوو به‌سه‌ر زاری ناوچه‌کانی تری پارسی‌داو که‌وته ژێر ده‌سه‌لاتی (زاری پارسی) هه‌وه، ئه‌مه‌ش به‌پاریتکی ره‌سمی له‌ سالی (١٥٣٩) دا شوێنی لاتینی گه‌رت هه‌وه. یا زاری ساکسونی ئه‌لمانی له‌سالی (١٥٤٠) دا، دوا‌ی بلاووبونه‌وه‌ی بنه‌ماکانی (لۆسه‌ر) جێگه‌ی لاتینی گه‌رت هه‌وه.

یا زاری له‌ندن، به‌هۆی کاریگه‌ری به‌ره‌مه‌کانی شه‌کسپیره‌وه، له‌ هه‌مان سه‌ده‌دا بۆ به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی و، به‌هه‌موو ولات و دوورگه‌کانی به‌ریتانیادا بلاووبۆه (٢٠). هه‌روه‌ها زاری مه‌درید و زاری ئۆسکانی ئیتالی، بوون به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌سپانی و، زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئیتالی، ده‌توانم بڵێم، ئه‌م زمانانه‌ی سه‌ره‌وه، له‌ سه‌ره‌تاوه‌ که له‌زمانی لاتینیوه‌ جیا‌بوونه‌وه، بوون به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی، هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و کۆبوونی ده‌وری ئاین له‌ ئه‌وروپادا، له‌ نه‌مانی ده‌وری رۆما وه‌ک مه‌ڵبه‌ندێکی بپاری نایینی و سیاسی، یه‌که‌م هۆیه‌ک بوو بۆ له‌دا‌یک‌بوونیان له‌م رۆژه‌وه‌.

لیترهوه، وهکو لهسهره تاوه باسی پیتاسه ی زارو چۆنیه تی گه شه کردنی زمان بهره زارو پیشاندانی هۆیه کاغان، له پهیدا بوونی زار به گشتی کردوو، و بۆ زمانی کوردیش هۆی خۆیمان بۆ پیشاندا، دواى ئەوهی زمانی ئاقیستا، که هۆی ئایینی دهووری له بوونه زمانی ئاین و دهسه لاتدا بینیه، له سهردهمی دامه زرانندی میرنشینه کوردیه کانهوه له سهده ی شانزه دا، هۆی سیاسى و ههستی نه ته وایه تی، کهم و زۆر دهووری بینیه له پهیدا بوون و سه ره له دانی زاره کوردیه کهان له بوونیان به زمانی نه ده بی، وهکو زاری لوری زمانی شیعره کانی با به تایه ری هه مه دانی (۹۳۵-۱۰۱۰-۱۰ ر). به هۆی میرنشینى لورستان و، پاشان هۆی ئاین و مه زه ب و کاریگه ری پاشماوه ی ئاینی زه رده شتی له کوردستاندا، به تاییه تی له ناوچه ی هه وراماندا بێتجه که له نزیکى زاری هه ورامانى، له زمانی کۆنى کوردی ئاوێستایى و مانه وه ی پاشماوه ی ئاینی زه رده شتی له هه وراماندا (۲۱) له سه ده ی (۱۴) ی زاینه وه زاری هه ورامانى، بوو به زمانی نه ده ب و، مه لا په ریشان دیوانی (په ریشان نامه) ی پێ تو مار کردوه، له سه ده ی (۱۹) ی زاینیدا، له ناوچه که ی خۆی به چێته ده ره وه له ناوچه ی که کوکدا شاعیرێکی وه کو (مه لا جه بارى) شیعرى پێ بنووسیت و هه لبه که ویت. پاشان به هۆی دامه زراندن و گه شه سه ندنى میرنشینى بابانه وه، پوخته ی زاره کانی کرمانجی ناوه راست له لایه ن عه لى به رده شانى و نالییه وه بێت به زمانی نه ده بی و، په ل به هه مسو ناوچه کانی شوێنى زاره کانی تری وه کو لوری، هه ورامانى، سوړانى، گه رمیانی به اویت و پاش که بوونه وه یه کی کهم، جارێکی تر، له سه ره تای سه ده ی بیسته وه، بێته وه کوړی زمانی نه ده بی و رۆشنییری و گوڤار و رۆژنامه ی پێ ده ربه چیت و بېته زمانه حالى هوکمه داریتی شیخ مه حمودى نه مرو، ورده ورده بوو به زمانی قوتابخانه و رادیۆ و زانکۆ و کوړی زانیاری و ناوه نده رۆشنیرییه کان و ته لفزیۆنى کوردی و خاوه ن به ره مه مێکی یه که جار گه وه ی رۆشنیرییه وه له

قوتابخانه‌کاندا، زمانی زانستهو، هه‌زاران کتیب و سه‌راوه‌ی له‌بواری جیا‌جیای زانست و نه‌دهب و میتزوو، جوگرافیا، رامیاری، کۆمه‌لایه‌تی پێ ده‌ریچیت و خاوه‌ن فه‌ره‌نگ و رێزمانی پێ ده‌رچوو.

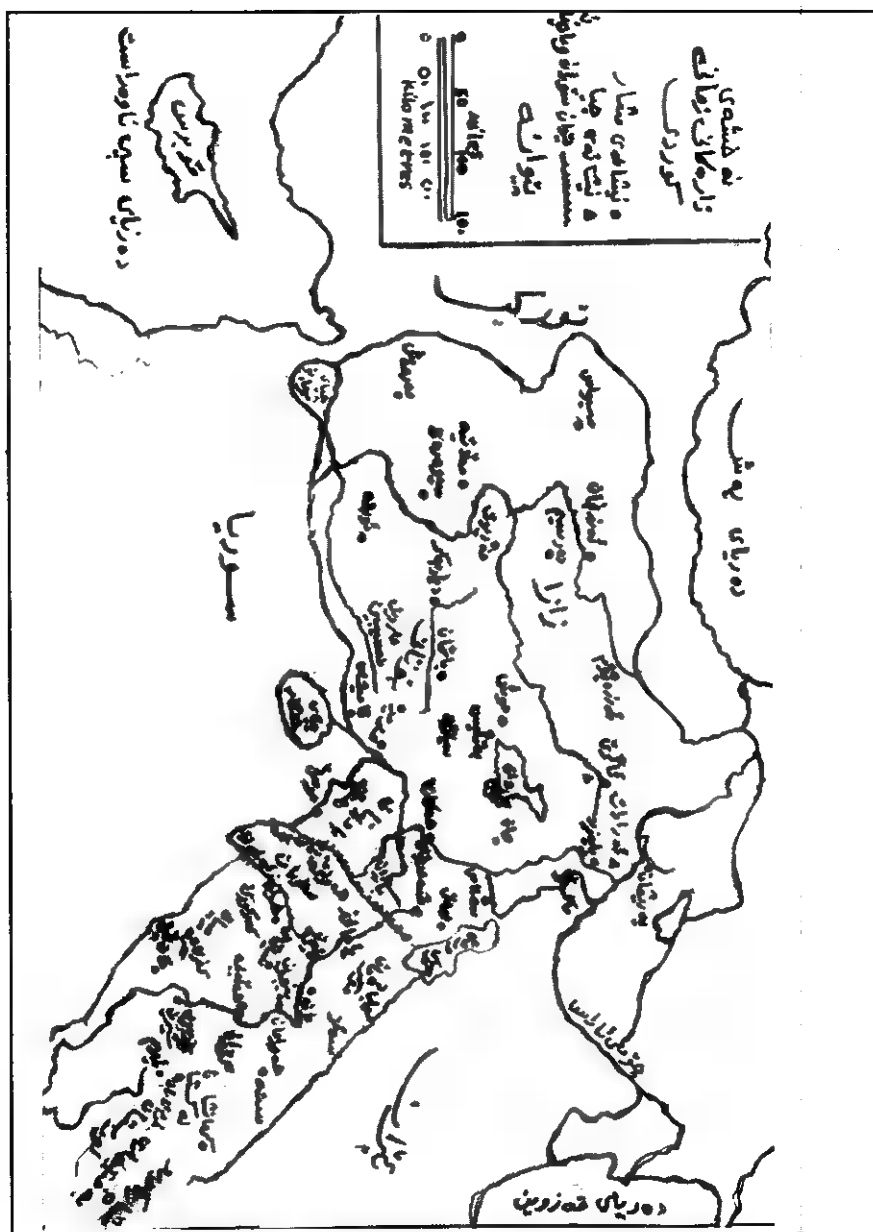
له‌سه‌ده‌ی نێوان (۱۵-۱۷) زدا، کرمانجی سه‌روو، شێوه‌بۆتانیکه‌ی زمانی نه‌دهب بووه‌و فه‌قیته‌ی ته‌یران و عه‌لی حه‌ریری و مه‌لای جه‌زیری و خانی مه‌زن شیعیان پێ وتوو، به‌لام له‌ نه‌نجامی رووخاندنی میرنشینی بۆتانه‌وه، له‌کار که‌وت و له‌کۆتایی سه‌ده‌ی (۱۹) هه‌مه‌وه له‌ ده‌رچوونی رۆژنامه‌ی (کوردستان) و له‌ دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانییه‌وه، به‌تایبه‌تی دوا‌ی دامه‌زراندنی کۆمه‌له‌ی (خۆبون - ۱۹۲۷) و. شۆرشی ناگری داغ به‌سه‌رۆکایه‌تی جه‌نه‌رال ئیحسان نوری پاشا و هاو‌پێشه‌کانی، جاریکی تر سه‌ری هه‌لداوه‌ته‌وه، بۆته‌وه زمانی شیعو نه‌دهب و گۆڤارو رۆژنامه‌ی (ستیر، هاوار، رۆژانو) ی پێده‌ریچیت، به‌لام له‌ نه‌نجامی رووخاندنی، ئهم شۆرشه‌و شۆرشه‌کانی تریش، به‌ه‌پاری ره‌سمی ده‌وله‌تی ره‌گه‌زه‌رستی تورک، قه‌ده‌غه‌کراو، تا سا‌لی (۱۹۹۱) ی له‌ نه‌نجامی گۆرانکاری و نه‌مانی جه‌نگی ساردو راه‌پێنی باشووری کوردستان و کۆچه‌روی ملیۆنێ کوردو سه‌ره‌له‌دانی چه‌کداری شۆرشی نه‌ته‌وايه‌تی کوردی باکوورو، ناشکرا‌بوونی مه‌غدووریه‌تی کوردو، به‌ره‌و پێش‌چوونی سه‌رجه‌م مه‌سه‌له‌ی کورد، له‌ دنیاو لای نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتووه‌کان، قه‌ده‌غه‌ی قسه‌کردنی له‌سه‌ر هه‌لگیراوه‌و له‌ نه‌سته‌نبوول رۆژنامه‌ی پێ ده‌رده‌چیت و بێ نه‌وه‌ی به‌گاته‌ ناوچه‌ کورد نشینه‌کانی تری باکووری کوردستان که‌ نزیکه‌ی بیست ملیۆنێکن.

دوا‌ی نه‌وه‌ی زا‌هه‌ کوردێکان و، ده‌ورو و سه‌رده‌میان خرا‌نه‌روو، پێویسته‌ نه‌وه‌ بو‌تریت، وه‌کو‌ تا‌قی کردنه‌وه‌و به‌لگه‌ی راستی، که‌ له‌ناو زمانه‌کانی جیهاندا روویداوه، نه‌که‌ر دوو زا‌ر، یا دوو زا‌ری زمانیک له‌ولات و له‌ناو میله‌له‌تیکدا پێکه‌وه‌ به‌کار به‌یترین و، هه‌ردووکیان زا‌ری رۆشنییری و نه‌دهب و نه‌ده‌بیات بن،

کامیان زال دهن به سهر ناکوکی تیوانیان و دهنه زمانی نه ته وه یی. لیره وه نم به لگانه ده خه ینه پروو.

نه گهر نهو دوو زاره، هردووکیان له پرووی ده سلات و روشنبیرییه وه، له یهک ناستداین، هیچیان زال نابن به سهر نهو یتریاندا، به لام نه گهر ده سلات و رادهی روشنبیری یه کیکیان زیاتر بیت لهو یتریان و، زمانی مه لبه ندی ده سلاتی ناوچه که بیت، بېگومان نهو یه کیان زال ده بیت به سهر نهو یتریاندا. بېجگه له وهی، نه گهر یه کیکیان شوینی مه لبه ندی ده سلاتیشی لن بیت، به لام نه گهر رادهی زاره که، له پرووی خزمه تی روشنبیری و ده رچوونی گوڤارو روژنامه و کتیب و سهرچاوه و فهره نکه وه، لهو یتریان که متر بیت، دیسان زال نابیت به سهریدا. نه مه بېجگه له وهی زمانی روشنبیری و نه دهب و نووسینه، زمانی قوتا بخانه و زانکوو گوڤارو روژنامه ش بیت و، سهرچاوهی خویندن و زانست، ههر به ره و زاره بیت و له پال نه وه شدا، زمانی ره سمی ده سلاته که بیت، نهوا نهو زاره به ره و زمانی نه ته وه یی ههنگاو دهنیت، چونکه خاوهن سامانیکی زوره له نه سراوو، دانراوو فهره ننگ و ریزمان و سهرچاوهی زانستی جوړیه جوړدا و، له پال نه مانه شدا به رده و امی به خویه وه بېینیت، به لام نه گهر رادهی روشنبیری و شارستانیتی و نه ده بیاتی زمانی یه کیکی له دوو ناوچه یه سهرکه ووتو بیت و لهو یتر زیاتر بیت، نهو زال ده بیت به سهر نهو زاردها نه گهرچی زاری ناوچه پېشکه ووتوه که ده سلاتی سیاسیشی نه بیت (واته شوینی ده سلات نه بیت). وهک زاری ساکسونی له نه لمانیا له سدهی (۱۶) زدا ورده ورده، زالبو به سهر زاره کانی تری نه لمانیادا، پېش نه وهی بهرلین سهرکه ووتو بیت (۲۲)

دواشت، نه عجام نه وه یه زاری زمانیک سهرده که ویت و، ده بیت نه زمانی نه ته وه یی، که ناستی روشنبیری و شارستانی به هیزترو پېشکه ووتو ترو زورترو بیت، له زاره که ی تری بهرامبر، بېجگه له وهی نه گهر مه لبه ندی ده سلاتی

ناوچه و هه‌ریمه‌که‌ش لی‌بی‌ت و به‌رده‌وامی به‌کاره‌یتان و بوونه زمانی ئه‌ده‌بیات و دانانی به‌خۆیه‌وه دی‌بی‌ت، لی‌رده‌دا دی‌الی‌کتی کرمانجی ناوه‌راست له‌سه‌رده‌می شیخ مه‌حموده‌وه تا‌کو ئیستا زمانی خۆ‌تندن و رۆ‌شن‌بیرییه‌وه له‌خزمه‌تی شارستانییه‌تی ئه‌م به‌شه‌ی کوردستاندا به‌ته‌نانه‌ت له‌زان‌کۆ‌شدا.

ئه‌نجام

- ۱- چه‌نێ‌ک شوونی به‌کاره‌یتانی زمان، رووبه‌ره‌که‌ی فراوان و به‌ری‌لا‌وی‌ت، ئه‌وه‌نده ده‌بیته هۆ‌بو‌ پیدابوونی زار له‌ناویدا.
- ۲- دابه‌ش‌بوونی ولا‌تی‌ک بو‌چه‌ند ناوچه‌وه هه‌ریمی جیا‌واز، له‌رووی کار‌گه‌ری و کۆمه‌لایه‌تی و جوگرافی و سروشتییه‌وه، ده‌بیته هۆ‌ی پیدابوونی زار، له‌ناو زمانی ولا‌ته‌که‌دا، به‌تایبه‌تی له‌ولا‌تی‌کی خاوه‌ن ده‌سه‌لات لا‌وا‌زدا.
- ۳- ئیش و کار و پیشه‌ی جیا‌واز، ده‌بیته هۆ‌ی پیدابوونی زار و ده‌وله‌مه‌ندی زمانه‌که.
- ۴- زالبوونی می‌لله‌تی‌ک به‌سه‌ر می‌لله‌تی تهره‌وه، به‌تایبه‌تی له‌رووی ده‌سه‌لاتی به‌ری‌وه‌بردن و رۆ‌شن‌بیرییه‌وه و شه‌ی بی‌گانه له‌ناو زماندا په‌یدا ده‌کات.
- ۵- دا‌ه‌رانی خاک و نی‌شته‌مانی ولا‌ت و نه‌ته‌وه‌یه‌ک، بو‌ژێ‌ر ده‌سه‌لاتی ولا‌تی جیا‌جیا‌وه، ده‌بیته هۆ‌ی دا‌ه‌رانی زا‌ره‌کانی زمان له‌یه‌کترو گه‌شه‌سه‌ندنی زار.
- ۶- هۆ‌ی ده‌ر‌پ‌ر‌ین و گو‌کردنی (تلفظ) جیا‌واز له‌ئا‌خا‌وت‌ندا، له‌در‌کا‌ند‌نی ده‌نگ و ده‌ر‌پ‌ر‌ندا، ده‌بیته هۆ‌ی پیدابوونی زار و هه‌کو سه‌ره‌تایه‌ک بو‌ ئه‌م دیارده‌یه له‌ناو زماندا.
- ۷- سی‌سته‌می می‌رن‌شینه کوردییه‌کان له‌خزمه‌تی گه‌شه‌کردنی زا‌ره سه‌ره‌کییه‌کانی زمانی کوردی بوونه به‌ره‌و زمانی ئه‌ده‌بی و هه‌ر یه‌ک له‌و زا‌رانه له‌سه‌رده‌می‌کی دیار‌یک‌را‌ودا بوونه ته‌ زمانی ئه‌ده‌بی.

۸- نه‌بوونی یه‌کیتی نابووری و بازرگانی له‌نیوان هه‌موو ناوچه‌کانی ولاتدا له‌خزمه‌تی په‌یدا‌بوونی زاردایه، چونکه دا‌پرائی نابووری و پچرائی ناوچه‌کانی له‌یه‌کتري به‌خۆیه‌وه ده‌بینیت.

۹- بوونی هۆزو تیره‌و تایفه‌ی جیا، له‌ناو کۆمه‌لی می‌لله‌تدا، زار له‌ زماندا په‌یدا ده‌کات.

۱۰- نه‌بوونی ده‌سه‌لات و ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی له‌ناو نه‌ته‌وه‌یه‌کدا زمانه‌که‌ی به‌ره‌و گه‌شه‌سەندنی زار ده‌بات.

۱۱- ده‌مارگیری و هه‌ریمگیری و تیره‌گه‌ری وه‌کو داب و نه‌ریتی باوی کۆمه‌لی خه‌له‌کی، ده‌بیته هۆی په‌یدا‌بوونی زارو دا‌پرائی زاره‌کانی زمانیک له‌یه‌کتري.

۱۲- نووسین و بلا‌وکردنه‌وه‌ی نه‌ده‌بیات و گۆقارو رۆژنامه‌و رادیۆ ته‌له‌فزیۆن و خۆتندن به‌دوو زاری جیا‌واز، یا به‌چەند زاریک، ده‌بیته هۆی گه‌شه‌کردنی زاری زمان و لیک‌دا‌پران و پارچه‌بوونی نیشتمان و می‌للەت و کۆمه‌لی می‌لله‌ته‌که، له‌یه‌کترو به‌رده‌وامی و گه‌شه‌سەندنی وه‌کو دیارده‌یه‌ک ده‌یانکات به‌زمانی جیا‌وازو می‌لله‌تی جیا‌واز.

۱۳- ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی ولاتی زمانیک، ده‌توانیت له‌ قۆناغی سه‌رکه‌وتنی شو‌رشی نه‌ته‌وه‌یی، یا دوا‌ی سه‌رکه‌وته‌که‌ی، زاریکی زمانه‌که، به‌تایبه‌تی نه‌گه‌ر زمانی رۆشن‌بیری و ناوه‌ندی ده‌سه‌لاته‌که‌ بیت له‌م رووه‌وه له‌ زاره‌کانی تر پێشکه‌وتووتریت، به‌هه‌ر یاریکی ره‌سمی بی‌کات به‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یی به‌تایبه‌تی نه‌گه‌ر توانای جێبه‌جێکردنی به‌ریاره‌که‌ی بیت له‌ هه‌موو ناوچه‌کاندا.

۱۴- هۆی ئاینی و ده‌سه‌لاتی سیاسی، زاری زمانیک ده‌کات به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی. نه‌گه‌ر نه‌و بارودۆخ‌ه‌ی بۆ هه‌لبه‌که‌ویت، وه‌کو زمانی عاره‌بی و فه‌ره‌نسی ناوچه‌ی پروتستانه‌کان، که زالبه‌و به‌سه‌ر زاری فه‌ره‌نسابی

کاسۆلیکه کان.

۱۵- مه حاله زمانى نه ته وهى به تىكه لكردنى دوو زار پىكېت، مه گهر بارى مېژووبى ته مه بكات، چونكه تىكه لكردنى ئاره زووى مروڤ ده گه نه ئىت، ته مه ش ده ستور ده گرتته وه، ده ستور گۆرېنى زمانىش مه حاله به ئاره زوو نايىت.

۱۶- زمانى نه ده بى كرمانجى ناوه راست چه ندىن زارى گه و ره و بچووكى تىدا تواوه ته وه، كه رۆشن بېرانى ته و زارانه ش پىي ده نووسن و روو به رىكى فراوان ده گرتته وه كه له باكوورى كه نداوى عاره بى له لورستانه وه تا باشوورى شارى ورمى به ره و رۆژه لاتى جادهى موسل ده گه رپته وه، واته له كو تاى سنوورى ناوچهى سۆران- بادىنانه وه، ته م زارانهى له نه ده بى اتدا تىادا تواوه ته وه. لورى (كرمانجى باشوور)، لورى گه و ره، لورى بچووك، فه يلى باجه لانى، گۆران، هه ورامانى، موكرىانى، سلېمانى، كه ركووكى و، گه رميانى، سۆرانى، كاكه يى و زهنگنه، شوانى كىشك... هتد لىره دا مه به ستمان نه وه يه، كه ته م زاره واته زمانى نه ده بى يه كگرتوو له ناوچه جىاوازه كانى ته م زارانه دا، چونكه نووسه ره كانىيان له گه ل نه وه شدا زمانى ئاخاوتنىيان جىا جىايه و جىاوازه له گه ل زمانه نه ده بيه كه دا، به لام له نووسىندا به پوختهى كرمانجى خواروو/ سلېمانى ده نووسن، بۆ نمونه نووسه ره هه ورامىيه كان و باجه لانىيه كان و كاكه ييه كان و لورپيه كان و موكرىانىيه كان زمانى ئاخاوتنىيان برىتپيه له هه ورامى و باجه لانى و كاكه يى و لورى و موكرىانى، ته مانه هه مووىيان له نووسىندا يه ك زمانى نه ده بى به كار ده هيتن.

ته م زمانه نه ده بىيه ماوهى حه فتا ساله زمانى نووسىن و خوتندن و زانست و رۆشن بىرىيه و سه رچاوه يه كى زۆرى ته م بوارانهى به شى وهى كى تىب پى بلاو كراوه ته وه و ده ورى سه دو حه فتا سالىشه به رده وام زمانى شىعه ره و رۆژ به رۆژىش له گه شه سه ندىدايه.

پهراویزو سهرچاوه‌کان:

- ۱- د. محمد احمد ابو الفرج، فقه اللغة، ط ۱، بیروت، ۱۹۶۶، ص ۳۰.
- ۲- د. علي عبدالواحد وافي، علم اللغة، الفجالة - القاهرة، ۱۹۷۲، ص ۱۷۹.
- ۳- فؤاد حمه خورشيد، اللغة الكردية: التوزيع الجغرافي اللهجاتها، بغداد ۱۹۸۳، ص ۲۸-۳۸.
- ۴- پروانه شاعيران و نووسه‌رانی ناوچه‌ی کهرکووک و گهرمیان وه‌کو شیخ ره‌زای تاله‌بانی، خالصی ئه‌سیری، عبدالرحمان به‌گی نفوس، شیخ مارفی به‌رنجی.. هتد.
- ۵- کاکه‌یی: هۆزێکه سهر به‌ناوچه‌ی داقوق و ده‌که‌ویته باشووری رۆژناوای کهرکووک، شوان: هۆزێکی (۷۶) دێیه‌و مه‌له‌نده‌که‌ی دێی (رێدار)ه‌و ده‌که‌ویته باکووری رۆژه‌ه‌لاتی کهرکووک، زاریکی قسه‌کردنی تێدایه پیتی ده‌وتریت (شوانی کیشک) جیاوازه له زاری هه‌مان ناوچه‌و، نزیکه‌ی چوارده دێ قسه‌ی پێ ده‌که‌ن، شیخانی: چهند دێیه‌کن سه‌ریه ناوچه‌ی قادر که‌رده‌می باشووری رۆژه‌ه‌لاتی کهرکووک.
- ۶- پروانه / (أ) د. علي عبدالواحد وافي، هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۱۷۵- ۱۷۶، (ب) عبدالرحمن امين زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی (ء) چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۷، ل ۵۲.
- ۷- سادق به‌هادین، رێزما نا کوردی، به‌غدا، ۱۹۸۷، ل ۴۷.
- ۸- سه‌رچاوه‌ی ژماره (۲)، هه‌مان لاپه‌ره.
- ۹- د. عزه‌دین مسته‌فا ره‌سوول، سه‌رنجی له زمانی ئه‌ده‌بی یه‌که‌گرتووی

کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۱، ل ۱۵۴.

۱- سادق به‌هادین، هه‌مان سەرچاوه، ل ۴۳.

۱۱- د. عه‌زه‌دین مسته‌فا ره‌سول، هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷.

۱۲- ابو‌خلدون و صاطح‌الحصري، في اللغة والادب وعلاقتهما بالقومية. بيروت، ۱۹۸۵، ص ۴۲.

۱۳- نه‌و سێ دێیه‌ بریتین له‌ تۆمه‌ر گومه‌ت، سێگرده‌کان، کانیله‌ له‌، له‌ باشووری ته‌قته‌قی شاری کۆیسه‌نجقی پارێزگای هه‌ولێر بۆ زیاتر دانیابوون به‌روانه‌ ادموندز، کوردو تورک و عه‌ره‌ب، ترجمه‌: جرجیس فتح‌الله، به‌غداد، ۱۹۷۱، ص ۲۸۹.

۱۴- به‌روانه‌ مه‌لا جمیل رۆژیه‌یانی، به‌بالای ته‌ئریخی جافا، رۆشنییری نوێ، ژ (۱۳۷). ل ۱۴-۱۷، بۆ زیاتر دانیابوون به‌روانه‌ په‌راوێزی (۴) شوان وه‌کو زاریک نزیکه‌ له‌ زاری خانه‌قینی.

۱۵- د. علی عبدالواحد وافی، هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷۹.

۱۶- هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷۸.

۱۷- هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷۹-۱۸۰.

۱۸- محمد معروف فتاح، زمانی نه‌ته‌وايه‌تی، گۆڤاری مه‌تین ژ (۵۳)، ۱۹۹۵، ل ۲۲-۳۱.

۱۹- محمد امین هه‌ورامانی، میژووی رێبازی زمانی کوردی، به‌غدا، ۱۹۹۰، ل ۱۴.

۲۰- محمد معروف فتاح، هه‌مان سەرچاوه و هه‌مان لاپه‌ره‌.

۲۱- د. عه‌زه‌دین مسته‌فا ره‌سول، هه‌مان سەرچاوه، ل ۲۴.

۲۲- به‌روانه‌ د. علی عبدالواحد وافی، هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۸۲.

میژووی زمانی کوردی له‌کۆنه‌وه تانه‌مپۆ

ده‌بارە‌ی زمانی کوردی و نه‌ته‌وه‌که‌ی، بیرو‌رای سه‌یر سه‌یر، به‌ناحه‌زیبه‌وه، دژی تو‌مار‌کراوه، ئهم بیرو‌رایانه له‌پیتناوی سو‌ک‌کردنی زمانه‌که‌و نه‌ته‌وه‌که‌ی نه‌نجام دراوه، به‌مه‌به‌ستی سه‌پاندنی ده‌سه‌لات و فه‌رامۆش‌کردنی له‌هه‌موو روویه‌کی ژیا‌نه‌وه، تا نه‌توانیت سه‌ر به‌لند به‌کات و، به‌هه‌موو لایه‌کدا به‌ئاره‌زووی خۆیان ده‌نگی کپ به‌که‌ن و، به‌په‌تین و خۆبشی له‌به‌رچاوی خۆی سو‌وک به‌که‌ن، به‌لام ئهمه بۆ هه‌موو که‌سیک، ناچیتته سه‌ر، هه‌موو شتیک دیزه به‌ده‌رخۆنه به‌کات، بۆیه کوردیش چ له‌لایه‌ن خۆیه‌وه‌و چ له‌لایه‌نی زانا‌یانی به‌ویژدان و راست‌گۆوه، وه‌لامی ئهو تانه‌و ته‌شه‌رو نا‌راست‌ییانه‌ی، به‌به‌ل‌گه‌ی راست و دروستی میژوویی دا‌وه‌ته‌وه، که کورد هه‌یه‌و، زمانیشی هه‌یه، خاوه‌ن ره‌گه‌زی ره‌سه‌ن و زمانی دێرین و نیشتمانی دیار ی‌ک‌راوی خۆیه‌تی ئیمه‌ لی‌ره‌دا، ئه‌وه ده‌خه‌ینه‌پوو، که زمانی کوردی زمانیکی ره‌سه‌ن و زیندووه، خاوه‌ن را‌به‌ردوویه‌کی دێرینه‌و گه‌شه‌و گۆرانی له‌گه‌ڵ گۆران کۆمه‌لی کورده‌واریدا کردووه‌و، سه‌ربه‌خۆیی نه‌ته‌وه‌یی، له‌نه‌نجامی گۆران و په‌ره‌سه‌ندنی به‌ره‌و پیتشه‌وه‌ی خۆیدا پاراستوه.

ئهم ره‌سه‌نایه‌تی و، سه‌ربه‌خۆیی پاراستنه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی دا‌وه‌تی. مه‌به‌ست لی‌ره‌ ته‌وه‌یه هه‌ندیک بیرو‌رای چه‌وت و چه‌وت‌ل هه‌ن، که زمانی کوردییان، به‌نا‌په‌سه‌ن یا به‌زاریکی شیوا‌ی زمانی فارسی یا به‌هیندی زانیوه،

بې ئەۋەى لە بەلگەى مېژوۋىى و لېكۆلېنەۋەى زانستى ئاگادارىن، يا
هەندىكىيان لە پرووى مەبەستى سىياسىيەۋە، بە ئەنقەست سوکايەتى بە کوردى
دەكەن، تا کورد ھەر ژىر دەستەيان بېت.

لېرەۋە دەپرسىن لە بنچىنەدا، شۆتى زاینەدى زمانى کوردى کوئ بوو؟ زمانى
کوردى سەر بەچ خېزانە زمانیکەو، ئەو زمانانە کامانەن و سەر بەچى کۆمەلە
زمانیکن؟ لە ناویاندا زمانى کوردى چۆن پېناسە دەگرت؟ و پېناسەکەى لەچ
روویەکەۋە ئەنجام دراۋە؟ بەلگەى نووسراوى ئەم زمانە چىيەو بۆچ سەردەمىكى
مېژوۋ دەگەرپتەۋە؟ جىاوازی زمانى کوردى و فارسى چىيە؟ قوناغى مېژوۋىى
زمانە ئىترانىيەکان و زمانى کوردیش چۆن و بەچەند قوناغدا تىپەرپوۋە، رېنوسى
زمانەکە بەچ جۆرە پىتیک بوو؟ بۆچى تانەو تەشەر و سوکايەتى کردن بەگەل و
زمان و کەلەپوورو مېژوۋ و رەگەزىشى کراۋە؟ بۆۋەلامدانەۋەى ئەم پرسیارانە،
روودەکەینە سەرچاۋەکان و ۋەلامەکانیان لېرەدا، بە بەلگەى مېژوۋىى و
زمانەوانى لەگەل خستەنەپرووى بېروپراى خۆمان دەخەینەپروو، زمانى کوردى لە
بنچىنەدا، لەگەل زمانى ھىندو ئەوروپیدا بە زمانى ھىندو ئىترانى يا ھىندو ئارى
ناودەبرېت، چونکە ئەم زمانانە زمانى چەند ھۆزىک بوونە، لە شۆتىکدا پتیکەۋە
نېشتەجى بوونە، پېتى دەوترېت «ئارىانا» يا «ئارىان».

ئەم ھۆزانە، بە بەشى ھىندى و بە بەشى ئىترانىيەۋە شۆتىيان، دواى يەكەم
کۆچى ئەو ھۆزانە بوو، لە ۋلاتى ئەفغانستانەۋە، کەرۆژەلاتى ئىترانە، بەرەو
ھىندستان کۆچيان کردوۋە «۱» لەسندوبىنجاب ئاراميان گرتوۋە «۲» بەم ھۆزانە
دەوترېت ھۆزە (ھىندىەکان) و، زمانەکەيان بەخېزانى زمانە ھىندىەکان ناودەبرېت
بەشى رۆژەلاتى (ساتوم) کۆمەلە زمانى ھىندو ئەوروپايى دەگرتەۋە، لەگەل
زمانە ئىترانىيەکاندا. ئەم خېزانە زمانە ھىندىيە، لەسەدەکانى زۆرپېش زاینەۋە،
لەرۆژەلاتى ئىران يا ئەفغانستانى ئىستاو، بەرەو باشوورى رۆژەلات،

بوونه تهوه، که باشووری ئاسیا دهگریتهوه، شوینی خیزانه زمانه هیندییه کانه کۆنترین بهلگهی نووسراوی، ئەم کۆمهله، یا خیزانه زمانه کتیبی پیرۆزی (ئیدا)ی هیندییه کانه به (رهگ ئیدا) ناوی دهکردوووه به کۆنترین زمانی ئەم بهشه، نووسراوه تهوه، که زمانی سانسکریتییه و بۆ سه دهی (۱۲) پ-ز دهگریتهوه له گهڵ زمانی (میتانی) و زمانی (حیشی) «۳» واته ئافیس تا دواي (رهگ ئیدا)ی سانسکریتی کۆنترین بهلگهی نووسراوی زمانه ئیرانییه کانه ئەم خیزانه زمانه زمانی (سانسکرینی واته (هیندی کۆن)، باراکراتی کۆجهراتی، راجاسانی، به هاری، بهنگالی، ئوردو، سەنیگالی، سندی.. دهگریتهوه.

بهشی دووهمی خیزانه زمانی هیندۆ ناری، یا هیندۆ ئیرانی که هۆزه (ئیرانییه کان)ن.

هەندیک نووسەر دهلێن، ئەمانه کۆچیان نه کردوووه، له شوینی خویان له ولاته کانی ئاسیای ناوهراستا ماونه تهوه له ئهفغانستان و ئیران، نیشته جی بوونه پێیان دهوتریت هۆزه کانی یا خیزانی زمانه (ئیرانییه کان)، که بریتییه له زمانی (ئافیس تا) (کوردی کۆن)، پارسی کۆن (ههخامه نشی) په هلهوی به لوجی په شتوویی، ئهفغانی، سوغدی، تاجیکی، کوردی، فارسی نوێ) کۆنترین بهلگهی نووسراوی ئەم خیزانه زمانه، کتیبی (ئافیس تا)ی ئاینی زهرده شتییه، له سه دهی (۷) پ-ز له سه رده می میدیه کاند، به زمانی، یا شیوهی زمانی نه تهوویی زهرده شت، نووسراوه تهوه، که زمانی (ئافیس تا)یه و بریتییه له کۆمهله دهقیکی ئاینی، سروودی زهرده شت له (۲۱) سروود پیکهاتوه، له لایه ن زهرده شت خۆیه و و تراوه نووسراوه تهوه، گه وره ترین بهش (گاتا) له پینج بهشی دی پیکهاتوه، به شیوه پستییک نووسراوه تهوه، پتی دهوتری پیتی ئاویستایی و (۶۰) پیته و له چه په و به راست ده نووسریت، له کاتی خۆدا له سه رپستی گادا نووسراوه تهوه، هەندیک نووسەری دی دهلێن، ئەم کۆمهله

هۆزه ئىترانىيانە بەرهو ئاسىيائى بچووک و چىيائى زاگرووس چوون، لەئىتران و کوردستان بلالوبوونەتەوه «۵»، ئەمانە دووبەشن، بەشىکیان، بەرهو باکوورى رۆژئاواى ئىتران بوونەتەوه، لەناوچەي (گۆمى ورمى) سەقامگىرپوونە بە (مادەکان) ناو دەبرێن، واتە باوباپىرانی کوردی ئىستا ئەوهی ئەم (ماد) انەن، کە لەسەدهی (۷ پ-ز) هە تاكو (۵۵۰ پ-ز)، گەورەترین دەولەتیان بەناوی دەولەتی میدیا دامەزراندووه توانیویانە دەسلەتای خۆیان، بەسەرناوچەیکدا بلالوبکەنەوه، وەکو ئىتران و بەشی ژوورووی ميسۆپوتاميا و چەند بەشیک لەئاسىيائى ناوەراست تا رووباری (خالص- قزل ارمق) «۶».

راستىگەرەى شونى دووم، پانتایی یەكەم دەگرتەوه، دەسلەتای مادەکانى گەشتوتى، چونکە مادەکان، پایتەختى (نەینەوا) ی ئاشووریەکانیان لەسالى ۶۱۲ پ-ز داگیرکردووه نزیکى سنوورى شارى بابل، درێژتەوه، کە هەر دەورووبەرى (خالص) دەگرتەوه، کەواتە بیروپاکان هەردووکیان تەواوکەرى یەکتەرن، چونکە ئەم هۆزه ئىترانىيانە لەئاستى خۆیانەوه بلالوبوونەتەوه، بێجگە لەوهی سەرووی ولاتى ميسۆپوتاميا لەکۆنەوهو ئىستاش کوردستان دەگرتەوه، واتە کوردستانی باشوور دەگرتەوه ئەمجا پتویستە لیڤەدا، ئەوه روونبکەینەوه، هۆزه ئىترانىیانەکان وەکو وتمان بوونەتە دوو بەشەوه، بەشىکیان کە مادەکانن، واتە کورد بەرهو باکوورى رۆژئاواى ئارىيانا، یا باشتر بلێین، لەو شونەدا نیشتهجێ بوونە، کە رۆژئاواى ئىترانى ئىستا دەگرتەوهو پایتەختیان لە (نەگباتان) ی هەمەدانى ئىستابووه.

بەشەگەر دیکەیان، کە پارسەکانن واتە باوباپىرانی فارسى ئىستا لەرێگای (فرسوماش) هە، بەرهو هەرىمى (فارسا)، یا (پەرسوا- فەرسوا) «۷» رۆشتوون و جێگیربوونە، کە دەکاتە باشوورى رۆژئاواى ئىتران. لیڤەدا ئەوهمان بوو روونبۆوه، کە خێزانە زمانى ئىترانى یا هۆزهکانى هەریەکیان، بەرهو لایەکی

ئىيران چوونە كوردەكان، يامادى باوو باپىرانىيان، كەوتوونەتە باكوورى رۆژئاواى
 ئىيران و پارسەكان يا فارسى ئىستا لەبەشى باشوورى رۆژئاوان ئىستا روونبۆو
 كە ھۆزە كوردو فارسەكان، يا زمانەكەيان، ھەريەكتىكيان لەيەكتەر داپراون و
 سەربەخۆن و سەربەخۆيى خۆيان لەشوتنى كۆنى بنچينەى باوباپىرانىيانەو،
 پاراستوو، بۆيە لىترەو، كاتى ئەو ھاتوو، لەناو خىزانە زمانە ئىرانىيەكاندا،
 كەسەر بەكۆمەلەى زمانە ھىندۆ ئارىيەكانە، لەرووى جىاوازی رىزمان و شوتنى
 جوگرافىيەو، زمانى كوردى بەزمانىكى (ئىرانى باكوورى رۆژئاوايى نوئ)
 دابىتىن «۸» ھىماش بۆ ئەو بەكەين كە وشەو زاراوہى (نوئ) لەم پىناسەدا،
 مەبەست لەقۇناغى نوئى زمانى كوردىيە، چونكە شتوہى كۆنى زمانى كوردى،
 وەكو زمانىكى باكوورى رۆژئاوايى خىزانى زمانە ئىرانىيەكان ھىتتىيە لەزمانى
 (ئاقيستا) يا (ئاويستا) كە زمانى كىتتە پىرۆزەكەى زەردەشتەو بەواتاى
 (رىگاي راست- پەناگەو ھەشارگە) لىكدراوہتەو «۹» ھەرچى زمانى فارسى
 ئىستايە لەم رووہو كە لەكۆندا (پارس)ى پىت و تراوہ بەزمانىكى ئىرانىي
 باشوورى رۆژئاوايى نوئ دادەنرەت و كۆنترىن سەرچاوہو، بەلگەى نووسراوى،
 ئەم زمانە ئىرانىيە فارسىيە ھىتتىيە: لەمۆنەى نووسراوہكانى نووسىنەكانى
 داريۆش ھاتوو لەسەر كىلى قەبرو، ديوارى قەلاو، لەسەر ئەشكەوتەكان
 نووسراوہتەو مېژووى زمانى فارس، وەكو بەلگەى نووسراو، (۲۵۰) سال دواى
 نووسىنى ئاقيستاي شتوہ زمانى كوردىيە، كەواتە زمانى كوردى، لەرووى
 نووسىن و بەكارھىنانى لەدەزگاي دەولەتى و دامەزراندنى دەولەتەو، بەدوو
 سەدەونىو، پيش فارسەكان و زمانى نووسىنيان كەوتوو كە دەكاتە سەدە (۷
 پ-ز) و، تا سالى (۵۵۰ پ-ز) مادەكان لەرۆژئاواى ئىيران، دەسەلاتدارو
 ھەرمان رەوايونە و، لەمەو دەردەكەوتە كە شارستانىيەتى كورد (۲۵۰) سال
 پيش فارس كەوتوو. پاشان دەولەتى ميديا، لەلايەن (كۆرش)و، روخىنراون

و دواييان هاتووهو، بوونه ته ژيتر دهسته ی فارسه کان، که خاوهن دهوله تی (هه خامه نشی) بوونه و له سهر لاشه ی دهوله تی میدیاوه دامه زرتیرو، زانست و زانیاری میدیه کانیاں له شارستانییه ت و چۆنیه تی ریکه خستنی ژیاں و کتیبی ئاقیستانشیاں سوود لیوه رگرتووهو، له پاشاندا سووتاندوویانه، له مه وه کوردو شارستانییه ته دیرینه که ی و ئاینه که ی که وتۆته بهر شالای نه مان و هیرشه یه که له دوا یه که کانی، فارس هه خامه نشی و وگریکی و عیلامی و بابلی و له دوايشدا هاتنی له شکری ئیسلام و زمانی عه ره بی هه رچهند دوا ی نه مه و، هه ر له م وتاره دا، هیما بو ئه وه ده که ی که له سهر ده می دیکه دا، زمانی ئاقیستاو، کتیبی ئایینی زه رده شت، پاش ته م سه رده مه ش فه رمانی نووسینه وه ی دراوه، لیتره وه یاسی به شی سیته مه می ته و هۆزه کوچه ریانه ده که ی که وه زمان و هۆزه ته وروپاییه کانیاں پیکه یتاوه یا به کو مه له ی روژئاوایی (کانتوم) یش ده ناسرین و له گه ل خیزان و هۆزی ئیرانی و هیندی، به وه له گه ل یه کتر جیا ده کرتنه وه، که ته م دوانه ی دواوه به شی روژه لاتین لیتره به دواوه، به خسته یه که نیشانیان ده ده ی، ته مجا هۆزی سیته م ته وانه ن له بانه کانی ئیرانه وه واته لای روژه لاتیه وه، به سهر ده ریای دانویدا روژئاواو نیمچه دورگی به لکان کوچیان کردووه و «۱۰» میلله ت و زمانه ته وروپاییه کانیاں لیتره په یدا بووه ته مانه ش له ناو خویاندا، هه ر خیزان و کو مه له یه کی له چند زمانیکی دیکه ی ته وروپایی، پیکه اتووه، وه کو کو مه له زمانی جه رمه نی، لاتینی، سلاقی به لتیکی، یونانی، که لتی، ته لبانی، ته مانه پیشینانی یونان و رومان و گه له ته وروپاییا نه ن، که به زمانه کانی ئیستای ته وروپایی قسه ده که ن و له زمانی دیکه پیکه اتوونه، له سه ره وه، تا ئیتره سی جو ره هۆزو میلله ت و زمانه که یان خرا نه ورو، که له سه ره تاوه له روژه لاتیه ئیرانه وه، هه ندیک ده لیتن ته م شوینه ته فغانستانی ئیستایه، به ره و ئیران و کوردستان و هیندستان و ته وروپا چوونه، یا له هه مان شوین نیسته جی بوونه،

وہک لەسەرەتاو» باسماں کرد، ئەم شویتە، واتە مەلبەندی ھۆزو گەل و زمانە ئارییەکان، کە ھەر سێ جۆرەکی سەرەو، بەکۆمەڵی ھیندی و ئێرانی و ئەوروپایی دەگرتەو و تیایدا بوونە وەک لەسەرچاوەکاندا ھاتوو پێ دەوترێ (ئاریانا) یا (ئاریان)، واتە ولات و مەلبەندو شویتنی بنەرەت و بنچینە ی گەلانی ھیندو ئاری کۆن، ئەم شویتە بانەکانی ئێران، لەجیای زاگرووس لەرۆژئاوا تاکو ھیندستان، لەرۆژھەڵات و دەگرتەو، بەتایبەتی لەسندو بنبجاب ئەم شویتە، دەکەویتە رۆژھەڵات و باکووری رۆژھەڵات زەریای قەزوین و، کە بەبانەکانی ئێران ناسراو، لەکۆندا وەک لەکتیبی (ئیدا) ی ئاینی ھیندیەکان ھاتوو، پیتی و تراو (ئاریانا فیجا) یا (ئاریان قاچ) یا (ئاریانا- ئاریان) «۱۱» کەواتە ئاریانا شویتە، نەک ناوی پێشینانی گەلانی ھیندو ئەوروپایی بگرتەو، لەم وشەیە، وەک زاراوەیەکی جوگرافی، لەسەرچاوە کۆنەکاندا بەرامبەر بەو شویتە و تراو بەکارھاتوو، و کە وردە وردە، بەدرێژایی رۆژگارو گۆران و زەمان (ئاریانا) بۆتە (ئاریان) و، پاشان ناوی شویتە، بەسەر خەڵکەکیدایا و، پێیان و تراو گەلانی ئاری رەگەز و لەمێژووی نوێشدا، بەبەرباری رەسمی شای ئێران (ھەریمی فارس) ی کرد بە (ئێران) و ئێرانییش شیوەی گۆراوی (ئاریانا) و (ئاریان)، ئەوێ لێرەدا گرنگە نابێت واتیبگەین کە خێزانی زمانی ئێرانی یا ئێران تەنھا فارس دەگرتەو، بەلکو ھەموو گەلی کورد و فارس، بەلوج، پەشتووی، ئەفغانی، تاجیکی «۱۲»، ئەسیتینی «۱۳» دەگرتەو وەک خێزانە زمان و رەگەز.

لێرەدا ھەر وەک فوئاد ھەمە خورشیدیش ھێمای بۆ کردوو، بیروپرای (براستد، جیمس ھنری) لەبارەی وشەی (ئاری) یەو وەرگرتوو، کە لەناوی، شویتنی نیشتەجێ بوونی ئەو گەلانەو ھاتوو، کە (ئاریانا) یە، نەک ناوی پێشینانی ئەو گەلانە بیت «۱۴»، پێویستە ئەو روون بکەینەو، کە ھەڵە یە بەو

کۆمەلەى زمانە ئارىيەکان «۱۷»		
(۱) كۆمەلەى خىزانى زمانى ئىترانى	(۲) خىزانى زمانى ھىندى	(۳) خىزانە زمانى ئەوروپايى
ئاقىمىنا (كوردى كۆن) باگورى رۇزۇلوى (ئىرانى) پارسى (كۆن) - ھەخامەشى باشورى رۇزۇلوى (فارسى) پەلوجى پەشتوى كوردى نوئى فارسى نوئى ئەفغانى	ھىندى سانسكرىتى (ھىندى كۆن) پەھارى راجاسانى كۆچەراتى پەنگالى پىنجابى ئەلبانى سەتىگالى سەندى ئۆزدە زىمانى ئەدەبى پاكىستانىيە	۱- كۆمەلەى چىرمنى... ۲- كۆمەلەى لاتىنى... ۳- كۆمەلەى سلالى... ۴- كۆمەلەى بىزانى (فرەمنى) ۱۰ ۵- كۆمەلەى كەلى. ۳ ۶- كۆمەلەى پەلتىكى... ۷- كۆمەلەى ئالبانى ۱۸۵۰

كۆمەلە ھۆزانەى كە لەبەنرەتدا، لەبانەكانى ئىران واتە (ئارىانا) بوونەو بوونەتە سى بەش وەكو: ئىترانى و ھىندى و ئەوروپايى، ھەرسىكىيان، بەكۆمەلەى (ھىندو ئەوروپايى) ناوبەرىن، چونكە ئەم زاراوہىيە ناوى ھەرسى كۆمەلە و، خىزانە زمانە ناگرتتەو، تەنھا بەشى ھىندى و ئەوروپاييەكە نەبىت، كە تىايدا كۆمەلەو خىزانى زمانى ئىترانىيەكانى تىادا فەرامۆش و ونكراو، بۆيە راستتر و لەبارترو گونجاوترە بەكۆمەلەى زمانە ھىندو ئەوروپاييەكان بووترىت:

كۆمەلەى زمانى ئارى، چونكە مەلبەندى، ئەو ھۆزانەى كە خاوەنى ئەم كۆمەلە زمانەن، لەناوچەى ئارىانا واتە بانەكانى ئىران- نىشتەجى بوونە، بۆيە ئارىانا مەلبەندە خىلەو، ھاوبەشە بۆگەلان و زمانى ئىترانى ھىندى، ئەوروپايى. شتىكى دىكەش پىتويستە بوترىت، ئەم زاراوہى ئارى- يە، لەبەرئەوہى رووماى (روخسار- شىوہ) ھەرسى خىزانە زمانەكەى تىدايەو، ھىندى و ئارىش دەگرتتەو و ناوتىكى ھاوبەشە، بۆ ئەو ھۆزو خىزانە، زمانى ھىندى، ئىترانى، ئەوروپايى، وچاكە ھەلەى خەلكى دووبارە نەكەينەو، ئەم ناوہ لەلايەن ھىندو ئەوروپاييەكانەوہ دائراوہ، ئىمەش قۆستمانەوہ، ئەگىنا كۆنترىن بەلگەى نووسراوى كۆمەلە زمانى ھىندو ئەوروپايى دواى زمانى سانسكرىتى كىتبى (رەگ ڤىيدا) بەشىوہى ئاقىستا نووسراوہتەو كەناوى كىتبەكەى ئاينى

زەردهشتیه شیوهی کۆنی زمانی کوردی میدیه‌کانه و کوردی ئەمڕۆیه « ١٥ » و له‌ناویاندا په‌نجهی کۆنی و دیرینی بۆ زمانی کوردی راده‌کیشرت، ئیتر بۆچی ئیمه‌ی کورد، خۆمان به‌خه‌لکه‌وه‌ هه‌لواسین، له‌کاتی‌کدا خۆمان خاوه‌ن سه‌ره‌تای شارستانییه‌ت و نووسین و دامه‌زراندنی ده‌وله‌ت و فێربوونی چاندن و کشتوکال‌بین « ١٦ ». ئەم زاراویه‌ له‌لایه‌ن ئەوروپاییه‌کانه‌وه‌، به‌هۆی سیمای هاویه‌شی شارستانییه‌تی ئەم که‌لانه‌وه‌ ناو‌راوه‌، بۆیه‌ زاراوه‌ (ناری) یه‌که‌ فراوان‌تره‌. دوا‌ی ئەوه‌ی شوێن و ره‌گه‌زو خێزانه‌ زمانی و زاراوه‌ی گونجاو و له‌بار، به‌لگه‌ی نووسراوی زمانی کوردی و می‌ژووی دیرینی (ناریانا) خرایه‌پروو، پێویسته‌ نه‌خشه‌یه‌کی ئەم کۆمه‌له‌ زمانه‌ به‌خینه‌پروو:

تێبینی:

هه‌ریه‌ک له‌کۆمه‌له‌ی خێزانه‌ زمانی ئەوروپاییه‌کان، له‌چهند زمانیکی دی پێکهاتوه‌، ئیمه‌ لێره‌دا ته‌نها خێزانه‌ زمانه‌کانی ئەو به‌شه‌مان خستنه‌پروو، به‌پێڕاستمان نه‌زانی هه‌مووی دیاری بکه‌ین.

دوا‌ی ئەم روونکردنه‌وه‌یه‌ پێویسته‌ قوناغه‌ می‌ژوویه‌کانی زمانه‌ ئێرانی و هی زمانی کوردیش، به‌جیا و له‌سه‌رده‌مه‌ جیا‌جیا‌کانیدا به‌خینه‌پروو، تا روون بیته‌وه‌، که‌ زمانی کوردی خاوه‌ن گه‌شه‌و گۆران و سه‌ربه‌خۆیی خۆیه‌تی، ئەم گه‌شه‌و گۆرانه‌ی زمانی کوردی، له‌ئه‌نجامی گۆرانی کۆمه‌لی کورده‌واریه‌وه‌، په‌یدا‌بووه‌، هه‌ر گۆرانه‌ی له‌قوناغیکه‌وه‌ بۆ سه‌ره‌تای قوناغیکی دیکه‌، له‌ئه‌نجامی رووداوی می‌ژوویه‌وه‌ هاتۆته‌ کایه‌وه‌و سیمای ئەو گۆران و قوناغانه‌ش، به‌پروو‌خساری زمانه‌که‌وه‌ دیاره‌و، گۆرانیش نیشانه‌ی زیندوویی زمانه‌، ئەم گۆران و پێشکه‌وتنه‌ی زمانی کوردی له‌ئه‌نجامی پشکنین و لیکۆلینه‌وه‌ی می‌ژووی زمانه‌که‌وه‌ دیاره‌و به‌ده‌رکه‌وتوه‌.

سەرچاوه‌كان، گۆرانی قۆناغی میژووی زمانی کوردی و رێنوسه‌که‌ی و به‌م
قۆناغانه‌ی خواره‌وه دیارو ده‌ست نیشان ده‌که‌ن:

۱- قۆناغی زمانی کوردی کۆن: یا دێرین، ئەم قۆناغه‌ی زمانی کوردی،
ده‌گه‌رێته‌وه یۆ سه‌ره‌تای دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی میدیه‌کان و کۆتایی ده‌وله‌تی
هه‌خامنه‌نشی «۱۹» له‌سه‌ده‌ی (۷ پ-ز) تا کو (۵۵۰ - پ-ز) هه‌و، کۆنترین
به‌لگه‌ی نووسراو، دیاری میژوویی کتیبی پیروزی (ناقیستا) ی زه‌رده‌شتیه‌، که
به‌شیوه‌ی رۆژئاوای ئێران واته به‌زمانی ناقیستا، شیوه‌ی کۆنی زمانی کوردی
نووسراوه‌ته‌وه به‌جۆره‌ پیتیک له‌چه‌په‌وه یۆ راست نووسراوه‌ته‌وه، ژماره‌ی پسته‌کان
(۶۰) پیته‌و بریتیه‌ له‌ سروودی (گاتا) ی ئایینی زه‌رده‌شتی، که له‌لایه‌ن
زه‌رده‌شت خۆبه‌وه و تراوه‌و، بریتیه‌ له‌ (۲۱) سروودی ئایینی، ئەم قۆناغه
به‌بیروپای میژوونووسان و زمانه‌وانان، تا کۆتایی ده‌سه‌لاتداریتی
(هه‌خامنه‌نشی) ده‌وله‌تی فارس (پارس) که له‌ (۵۵۰ پ-ز) ده‌ست پێده‌کات و
له‌کۆتای سه‌ده‌ی سێی (پ-ز) واته سالی (۳۰۰) ته‌واو ده‌بی‌ت. به‌رده‌وامی
زمانی کوردی به‌شیوه‌ی زمانی ئایینی و ره‌سمی ده‌وله‌تی، نزیکه‌ی (۲۵۰)
سالی خایاندوه‌، که ده‌کاته‌ ماوه‌ی حوکمداریتی میدیه‌کان، به‌لام هه‌ر ئەم
قۆناغه‌ کۆنه‌ی زمانی کوردی، چۆنیه‌تی به‌رده‌وامبوونی له‌سه‌رده‌می
هه‌خامنه‌نشییه‌کاندا، شیوه‌ی دیکه‌ی به‌خۆه‌ گرتوه‌، یه‌کسه‌ر و راسته‌وخۆ به‌
نه‌مانی میدیه‌کان زمانه‌که‌ له‌کار نه‌که‌وتوه‌، به‌لکو وه‌کو زمانیکه‌ی ئایینی
له‌سه‌رده‌می حوکمی فارسی هه‌خامنه‌نش ماوه‌ته‌وه‌، به‌لام زمانیکه‌ی ده‌وله‌تی
ره‌سمی نه‌بوه‌، به‌لکو زمانی یا شیوه‌ی خوارووی ئێران جێگای گرتۆته‌وه‌، که
زمانی (پارس) یه‌ به‌پیتی بسماری نووسراوه‌ته‌وه‌ «۲۱»، واته شیوه‌ی کۆنی
زمانی فارسی ئەمڕۆ زمانی کوردی ئەو بره‌وه‌ی نه‌ماوه‌و له‌سه‌ره‌تاوه‌ کتیبی
(ناقیستا) ش له‌لایه‌ن فارسه‌کانه‌وه‌ سووتینراوه‌.

۲- قوناغی زمانی ناوهندی، ئەم قوناغه لە دەست پیکردنی ئەشکانییەکانەوە یا ئەرشاکییەوه که بەپەهلەوی ئەشکانی ناوی دەرکردووە، لەسالی ۳۰۰ پ-ز دەست پێدەکات و ئەم ناوەیان بۆ وشەی (پرتو- پارثیا) «۲۲» دەگەریتەوه، ولاتەکهیان خۆراسانی ئەمپۆ یا ولاتی (ئەشکانیەکان) دەگەریتەوه «۲۳» ئەم قوناغەی زمانە ئێرانییەکان دووبەشە؛ بەشی یەکه میان پەهلەوی ئەشکانییە لەسالی ۳۰۰-۲۲۶ پ-ز، کۆتترین بەلگەی نووسراوی، ئەو ئاوێستایەیه که لەسەر پیتستی ناسک نووسراوەتەوه و لەچیاکانی هورامان دۆزراوەتەوه و مێژووەکەی سالی (۱۲۰ پ-ز)ە، بەلام وێنەی ئەم ئاوێستا دۆزراوەیه، تاکو ئیستا دەست نەکووتوو «۲۴» بەشی دووهمی پەهلەوی ساسانییە لەسالی ۲۲۷ پ-ز هەو دەست پێدەکات تا هاتنی و پەیدا بوونی ئیسلام، لەسەدهی حەوتەمی زاینەوه بەردەوامە، لەم سەردەمەدا بەفەرمانی ئەر دەشیر ئاویستا نووسراوەتەوه «۲۵» کراوه بەئاینی رەسمی دەولەت، ئەم ئاوێستایە بەرتنوسی پەهلەوی که لەنووسینی ئارامییەوه وەرگیراوه نووسراوەتەوه.

ئەوی لێرەدا پتویستە بوتریت، بەلگەی گەش و دیاری زمانی کوردی ئەم قوناغه ئاشکراو دیار نییه، که زمانی رەسمی و نووسراو بووبێت، تەنها ئاوێستا نەبێت ئەویش بەشیوەی (زەندو پازەند)ە بۆ لیکدانەوهی ئاینی زەرەدەشتی بووه که بەزمانی زگماکی زەرەدەشت خۆی نووسراوەتەوه، بەتایبەتی بەشی (گاتا)ی که شیوەی کۆنی زمانی کوردی و میدییه.

زمانی کوردی یا شیوەی سەرووی رۆژئاوای ئێران لەم دوو قوناغەدا، تا بلتی لیل و تاریکه ئەو نەبێت، که زمانی ناخاوتن بووه، نەک زمانی نووسین، ئەم قوناغەی زمانە ئێرانییەکان بەهاتنی ئیسلام، لەسەدهی حەوتەمی زاینی کۆتایی پێدێت و لەسەدهی نۆیەمی زاینی بەدوو سەده دوای بلایبوونەوهی ئیسلام زمانی کوردی و زمانە ئێرانییەکانی دیکەیی هاوختزانی دێنەوه مەیدانی چالاکی

نووسین و ئەدەبیات.

۳- قۆناغی کوردی شیپوهزار: ئەم سەردەمە واتە دواى روخانى ساسانییه‌کان، دواى دوو سەدە لەسستی زمانى کوردی و زمانە ئێرانیه‌کانەو دەست پێدەکات کە ماوەى ئەو دوو سەدەیه‌ واتە حەوتەم و هەشتەم تەنها زمانى ناخاوتن بوونەو وەکۆ زمانى ئەدەبیات و نووسین بەدرێژایى ئەم ماوەیه‌ دواکەوتوو بوونە، ئەگەرچى زمانى کوردی لەم ماوەیه‌دا وەکۆ زمانى ناخاوتن زمانى یەکگرتوو بوو، بۆقسە پێکەرانى کورد لەم ماوەیه‌دا رووى کردۆتە زمانى عەرەبى یا زمانى فارسى وەکۆ زمانى نووسین. دەربارەى ئیسلام و ئارەزووى کوردی، یان لەم رووه‌دا شکاندوو» ٢٦»، لێره‌دا زمانى کوردی وەکۆ زمانى نووسین پاشەکشەى کردوو، بەلام کوردو ئێرانیه‌کان لەسەده‌ى نۆیه‌مى زاییندا، بەهۆى زیندووبوونەو‌ى گىانى نەتەوايه‌تى ناوچه‌یه‌وه‌» ٢٧»، ورده‌ ورده‌ گەراونەتەوه‌ سەر بەکارهێنانى زمانى نەتەوه‌یى و ئەدەبیاتیان پى نووسیه‌ زمانى فارسى و کوردی جارێكى دیکە بره‌و دەسەننەوه‌، (فیرده‌وسى) لەسەده‌ى نۆیه‌مى زاینى داستانە بەناوبانگەکەى (شانامە) دەنوسیتەوه‌و، لێره‌و زمانى فارسى، بەپێچه‌وانەى قۆناغى یەکەم و دووهم وەکۆ زمانى ئەدەبیات لەسەده‌ى ده‌یه‌مدا سەرهلده‌داته‌وه‌، کۆنترین نووسراوى ئەم سەردەمە، کە تاكو ئیستا هەبیت و دەستکەوتبیت چوارینه‌کانى (بابەتایه‌رى هەمه‌دانى) یە کە بەشێوه‌ى لۆرى نووسراوه‌تەوه‌، ئەم شێوه‌ لۆرییه‌ لەگەڵ شێوه‌ى هەورامیدا، واى بۆ ده‌چن کە په‌له‌وى ئەشکانیه‌» ٢٨». قۆناغى شێوه‌زارى زمانى کوردی له‌دواى سەده‌ى نۆیه‌مى زایینه‌وه‌، وەکۆ زمانى ئەدەبى دەستى پێکردوو بە ئەلف و بیى زمانى عەرەبى و، واز هێنان له‌رێنوسى په‌له‌وى، کە له‌نووسینى ئارامیه‌وه‌ وەرگیرابوو. بەتایبه‌تى دواى هەلوه‌شانه‌وى ده‌وله‌تى یەکگرتوى ئیسلام، میرنشینی بچووک بچووک له‌لایه‌ن کورد خۆیه‌وه‌ پێکھێنران، لەم سەردەمەدا

شێوه زاره کوردییەکان لەناوچەى میرنشینهکانى خۆياندا، وهکو زمانى ئەدهبى لهگەڵ سەرھەڵدان و گەشەسەندنى میرنشینهکاندا سەریان ھەڵداوه و گەشەیان سەندووه، زمانى کوردى شێوه زار لەناوچەى جیاجیای کوردستاندا بوونەتە زمانى ئەدهبیات. بۆ نمونە لەناوچەى ھەوراماندا ھەر لەسەرەتای ھاتنى ئیسلامەوہ زمانى کوردى بەرگرى و بەرھەڵستى زمانى عەرەبى ئایینى ئیسلامى کردووه، بێگومان ھەر بیرو باوەر و تەنانەت ئاینیش لەسەرەتاوە خەڵک وەریناگریت و بەلایەوہ ئایینەکەى خۆى پێ باشترە لەئایینە نوێیەکە «٢٩»، بۆیە لەناوچەى ھەوراماندا، بەھۆى چڕپەرى ناوچەکەى و سەختى سروشتە ئالۆزەکەىوہ ئاینى ئیسلام و زمانى عەرەبیش لەناو خەڵکدا زوو جیگای نەبۆتەوہو خەڵکەکەى لەسەر رێو شوێنى ئایینە کۆنەکەى باوبا پیریان کە زەرەدەشتییە روشتون درەنگتر ئایینە نوێیەکە وەرگیراوه.

بەلگەى راستیش بۆ سەلماندنى ئەم بۆچونە ئەوہیە، ئەدەبیاتی ئەم ناوچەى، جیا لەھەموو ناوچەکانى دى، زیاتر بارى ئایینى وشەى کۆنى زمانى کوردى و ھى ئاینى زەرەدەشتى و بەکارھێنانى کیشى خۆمالى نەتەوہی، واتە ھى گۆرانییە کۆنە فۆلکلۆرییەکان، کە بریتىە لەھۆنراوہى ھەشت بڕگەیی و دەبڕگەیی syllable، لەشیعردا لەناوچەى ھەورامان یا لەشێوەزارى گۆرانى بەکارھاتووه «٣٠». پیرشالیارى زەرەدەشتى تا ماوہیەک دواى بلاوہونەوہى ئایینى پیرۆزى ئیسلام خەرىکی بلاوکردنەوہى ئایینە کۆنەکە بوو بۆیە نمونەى دەیان وشەى کۆنى زمانى کوردى لە شێوہى ئەدەبیاتەى گۆران/ ھەورامانى وەک: پیرشالیار، موغ، وشەکانى نامۆگارى ئاینى و پەپرەو ئاینى کۆن بەدى ئەکرى بەھەمان شێوہ دواى وەرگرتنى ئاینى ئیسلام شیعرى تەریقەت و ئاینى لەم زارەدا برەوى ھەبوو «٣١». ئەمجا ئەم قۆناغەى، شێوہ زارەى زمانى کوردى، لەناوچەى گەورەى ھەر میرنشینیکی کوردیدا، وەک زمانى ئەدەبى

سەرپهه‌لداوه، ئه‌ده‌بیاتی کوردی لوری هه‌روامانی، له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌م وه‌کو لای مه‌لا په‌رتشان، خاوه‌ن دیوانی (په‌رتشان نامه) کرمانجی سه‌روو / بۆتانی نیوان سه‌ده‌ی ۱۵-۱۷ ز، کرمانجی ناوه‌راست / نالی و سالم و کوردی له‌سه‌ده‌ی ۱۹ ز، به‌لگه‌ی ئه‌م راستیه‌ن و له‌گه‌ل نه‌مان و روخاندنی هه‌ر میرنشینی‌کدا زمانه‌ ئه‌ده‌بییه‌که‌ش ورده‌ ورده‌ له‌کارکه‌وتوه‌.

ئهم قۆناغه‌ له‌دوای سه‌ده‌ی (۱۹) ز هه‌، به‌تاییه‌تی له‌سه‌ده‌ی ده‌یه‌می زایینه‌وه‌ ده‌ست پیده‌کات و، له‌کو‌تایی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا کو‌تایی پیدیت و، زمانی کوردی پیده‌نیتته‌ قۆناگی زمانی نووسین و رۆژنامه‌گه‌رییه‌وه‌.

۴- قۆناگی نوێی زمانی کوردی: ئهم قۆناغه‌، لای هه‌ندیک به‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیستم داده‌نریت، به‌لام راستیه‌که‌ی ده‌بیته‌ ده‌رچوونی رۆژنامه‌ی کوردستان له‌ ۲۲/ ۴/ ۱۸۹۸ چ وه‌کو میژووی ده‌ستپیکردنی زمانی نووسین به‌کوردی و، سه‌ره‌ه‌لدانی رۆژنامه‌گه‌ری کوردی، وه‌کو رووداویکی رۆشنیری و زمانی و میژوویی و نه‌ته‌وه‌یی، بۆ میژووی کوردو بۆ زمانه‌که‌ی، وه‌رچه‌رخان و سه‌ره‌تایه‌کی گه‌وره‌ی ده‌ستپیکردنی ژبانیکی نوێیه‌، بۆ کوردو زمانه‌که‌ی و بۆ شارستانییه‌نیته‌ی نوێی کورد.

بۆیه‌ ده‌بیته‌ ئهم رووداوه‌ رۆشنیرییه‌ تازه‌و نوێیه‌ سه‌ره‌تای قۆناگیکی دیاریکراویته‌، راسته‌ ئهم قۆناغه‌، یا قۆناگی چواره‌می میژووی زمانی کوردی، به‌قۆناگی بژاره‌کردنی زمانی کوردی له‌وشه‌ی بیگانه‌و سه‌ره‌ه‌لدانی شتوازی نوێی زمانی نووسینی کوردی ناوده‌بریت، به‌لام ئهم تاییه‌تیه‌ته‌ی پاگردنه‌وه‌ی زمانه‌که‌، به‌هۆی سه‌ره‌ه‌لدان و به‌رده‌وام بوونی رۆژنامه‌و گوشاره‌ کوردییه‌کانه‌وه‌ ده‌ستی پیکردوه‌و زمانی نووسینی په‌یدا‌بووه‌، ورده‌ ورده‌ له‌گه‌ل زیاده‌بوون و به‌رده‌وامی رۆژنامه‌گه‌ری کوردیدا، زمانه‌که‌ پوخته‌‌بووه‌و، خۆی له‌وشه‌و ده‌ربرینی زمانی بیگانه‌، پاک کردۆته‌وه‌و له‌گه‌ل ره‌وتی ژبانی نوێدا، هه‌نگاوی به‌ره‌و پی‌ش‌ه‌وه‌

ناوه.

لیتیره دا، بۆ چه سپاندنی ئەم بۆچوونه، سهیری زمانی رۆژنامه و گوڤاره جیا جیاکانی کوردی ده کهین، له رۆژنامه ی کوردستانه وه بگره، تا رۆژنامه ی پیشکهن و تن و رۆژی نوێ، ئومیدی ئیستقلال، بانگی ههق، گوڤاری گه لاوێژ و تا ئیستاش ئەو قوناغه زمانه کوردیه په تییه، له گۆران و داهیتان و چه سپاندن و نوێبوونه وه ی شتوازی نووسینی کوردیه. بۆیه کۆتایی سه ده ی نۆزده و سه ره تای سه ده ی بیستم به قوناغی چواره م و نوێبوونه وه ی زمانی کوردی داده نریت.

له کۆتاییدا، پێویسته ئەوه بوتریت، زمانی کوردی زمانیتکی سه ره بخۆیه.

پاشکۆ زاری ههچ زمانیتکی دی نییه، به لگه ی نووسراوی زمانی کوردی له میژوودا (۲۵۰) ساڵ له زمانی فارس کۆنتره و، په یوهندی زمانی کوردی به زمانی فارسییه وه وه کو په یوهندی زمانی فارسی به کوردیه وه وایه، ئەم په یوهندییه ش په یوهندی خزمایه تی و خهزانه زمانیه، چونکه ئەم زمانانه، له کۆنه وه له شۆنیکدا بوونه و بلا بوونه ته وه وشه ی هاو به ش له ناو هه موو کۆمه ل و خهزانه زمانیکدا هه یه، به لām چۆنیه تی ده رپرنیان له پرووی ده نگسازیه وه، بۆ درکاندنی وشه کان کوردیک له گه ل فارسیکدا یا له گه ل به لووجی و هیندی و چه رمانیه کدا جیاواز وشه کان ده رده برن.

که چی له گه ل ئەوه شدا وشه و زاراوه ی ئەم زمانانه، له گه ل یه کتردا به زۆری جیاوازن و هه ر زمانه ی وشه و زاراوه ی تایبه تی خۆی هه یه، لیتره وه ده پرسین، ئایا هه موو وشه و زاراوه کانی ئەم زمانانه، یه کن بێگومان نه خهیر، پاشان ئیتر چۆن زمانیتکی به لگه کۆنتر و خاوه ن ده ولت، زاری زمانیتکی ژێر ده سه لات، وه کو سه رده می میدیه کان که فه رمانه و ابوو به سه ر هه موو گه لانی ئیتراندا به کار ده هینیت «۳۳» له کاتیکدا خۆی خاوه ن زمان بیت. یا پاش روخاندنی میدیه کان، له سه رده می هه خامه نشی و به تایبه تی له سه رده می ساسانیه کان،

فەرمان بە نووسینەوێ ئاقیستا دەدریت.

لەلایەکی دیکەوه، چۆن زمانیک دەکریتە پاشکۆی زمانیکی دیکە کە لە کۆمەڵە و خێزانە زمان و رەگەزێکی جیاوازی دیکە بیت و زمانی کوردی بە تورکی شاخاوی دابندریت، لەکاتی کدا ئەم دوو زمانە هەریەکە لە خێزانە زمانیکی جیاوازن زمانی کوردی هەروەکو سێ سەدە لە مەوێرەوه سەلمێنراوه، لە خێزانی زمانی ئێرانییەکانە و سەر بە کۆمەڵەی هیندۆ ئاری کۆنە، بەلام زمانی تورکی لە کۆمەڵە زمانی ئورالییە - یا (ئورال - ئەلتیکی) یشی پێدەلێن، ئەم کۆمەڵە زمانە (ئەلتیک) یە لە زمانی دیکە وەک تورکی، مەگۆلی، تەنۆکوسی و بەشی (ئەلیتک - ئالتایی) ئەم کۆمەڵە زمانەش لە زمانی فنلندی ئەستۆنی، مەجەری دەکریتەوه، ئیتر ملهوپران و رەگەز پەرستان، چۆن دەتوانن ئەم راستییە میژوویی و زانستییه بشارنەوه، بەری رۆژ بەبیژەنگ بگرن، یا خۆیانی لە بەرامبەر گێل بکەن و کوردو زمانەکی، کە ژمارە ی دەگاتە چل ملیۆن ئادەمیزاد بە دەیان و سەدان و هەزاران و زاناو داناو هونەرمەندی تێدا یە، نکولی لەبوونی بکەن و هەندیک بە شاخاوی و هەندیکی دیکە بە جنۆکەو کەمایەتی ناوی بێەن، لەکاتی کدا کورد خاوەنی هەموو بنەماکانی نەتەوێیە لە زمان، میژوو، زەوی، چارەنووسی هاوبەش، ژبانی کۆمەڵایەتی هاوبەش.... هتد. هەموو ناو و ناتۆرەو بە لگەی بێ بنەمایان لە پێتئاو بەردەوامیی چەوساندنەوهو، پتر حەڵاککردنی نیشتمانی کورده بۆخۆیان.

سەرچاوهو پهراویزهکان:

- ۱- سوکۆلۆف. زمانی ئاقیستا، وهرگیترا و لیدوان و بهراوردکردنی لهگهڵ زمانی کوردی نه‌مێژدا، محهمه‌د نه‌مین هه‌روامانی، به‌غدا، ۱۹۸۸، ل ۲۲.
- ۲- فؤاد حه‌مه‌ خورشید، اللغة‌ الکرديه، التوزیع الجغرافی للهجاتها، به‌غداد، ۱۹۸۳، ل ۱۵.
- ۳- زبیر بلال اسماعیل، میژووی زمانی کوردی، وه‌رگیترا، یوسف ره‌ئوف عه‌لی، به‌غدا، ۱۹۸۴، ل ۶۰.
- ۴- پاکیزه‌ ره‌فیق حیلمی، له‌کوێه ده‌ست بکه‌ین به‌ زمانی کوردی، ژماره‌ (۱)، به‌غدا ۱۹۷۳، ل ۲۰۳.
- ۵- به‌روانه‌ سه‌رچاوه‌ی ژماره‌ (۲)، ل ۱۵.
- ۶- سه‌رچاوه‌ی ژماره‌ (۳)، ل ۱۷.
- ۷- هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۱۸.
- ۸- د. که‌مال فؤاد، زاواوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی نه‌ده‌یی و نووسینیان، گۆفاری زانیاری ژماره‌ (۴) ی سالی ۱۹۷۱، ل ۱۶-۱۷.
- ۹- سه‌رچاوه‌ی ژماره‌ (۳)، ل ۵۲.
- ۱۰- سه‌رچاوه‌ی ژماره‌ (۲)، ل ۱۵.
- ۱۱- به‌روانه‌: ۱/ سه‌رچاوه‌ی ژماره‌ (۱)، ل ۱۵.
- ب/ محهمه‌د نه‌مین هه‌روامانی، میژووی ریبازی زمانی کوردی، به‌غدا ۱۹۹۰، ل ۶۷.
- ۱۲- د. عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، وه‌رگیترا، عبدالله حسن زاده، له‌ بلاوکراوه‌کانی بنکه‌ی پێشه‌وا، ۱۹۷۳، ل ۲۹.
- ۱۳- دریه‌ عونی، عرب واکراد، خصام ام ونام، مصر، دار الهلال، ۱۹۹۳، ص ۲۷.
- ۱۴- سه‌رچاوه‌ی ژماره‌ (۲)، ل ۱۳.
- ۱۵- له‌م باره‌یه‌وه‌ توفیق وه‌بی له‌وتاری «اصل الاکراد و لغتهم»، گۆفاری کۆری زانیاری کوردی ژماره‌ (۲-۲)، به‌غدا ۱۹۷۴، ل ۲۴ ده‌لی: «ئیمه‌ به‌ته‌واوی به‌روا قه‌ناعه‌تمان به‌راستی نه‌و به‌یره‌ هه‌یه‌ که‌ ده‌لی: زمانی کوردی زنجیره‌یه‌کی راسته‌وخۆیه‌ له‌زنجیره‌ی زمانه‌ ئارییه‌ کوردیه‌ کۆنه‌کان و ئاقیستاییه‌ مادیه‌یه‌کان (واته‌- ماد- نووسه‌ر).
- ۱۶- جۆناتان راندل، امة‌ فی شقاق، بیروت لبنان، ۱۹۹۷ هیمای بۆ نه‌مه‌ له‌پێشه‌کی کتێبه‌که‌یدا کردوه‌وه‌.

- ۱۷- بۆ ئىم دابەشكردنه، سوودم له سه‌رچاوه‌ى ژماره (۲)، (۳) هه‌روه‌ها د. على عبدالواحد وافي، علم اللغة، ۱۹۷۰ وه‌رگرتووه‌.
- ۱۸- بۆ كۆمه‌له‌ زمانى زنجيره (۷، ۶)ى خه‌يزانه زمانه ته‌وروپاييه‌كان كه لته‌ره‌دا ئىم ژماره‌يه‌ى وه‌رگرتووه‌، بېروانه: د. پاكيژه ره‌فيق حيلمى، زانيارى زمان، ده‌فته‌رى كورده‌وارى، به‌رگى (۲) به‌غدا، ۱۹۷۰، ل. ۱۰۰-۱۰۶.
- ۱۹- محممه‌د ئىمين هه‌ورامانى، ميژووى ريبازى زمانى كوردى، ل. ۲۰.
- ۲۰- پاكيژه ره‌فيق حيلمى، سه‌رچاوه‌ى ژماره (۴)، ل. ۲۰۳.
- ۲۱- هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل. ۲۰۹.
- ۲۲- هه‌مان سه‌رچاوه‌و لاپه‌ره‌.
- ۲۳- سه‌رچاوه‌ى ژماره (۳)، ل. ۶۲.
- ۲۴- بېروانه سه‌رچاوه‌ى ژماره (۴)، ل. ۲۱۰.
- ۲۵- سه‌رچاوه‌ى ژماره (۱۱/ ۱)، ل. ۱۴.
- ۲۶- سه‌رچاوه‌ى ژماره (۱۳)، ل. ۲۸.
- ۲۷- سه‌رچاوه‌ى ژماره (۴)، ل. ۲۰۳.
- ۲۸- سه‌رچاوه‌ى ژماره (۳)، ل. ۶۵.
- ۲۹- سه‌رچاوه‌ى ژماره (۱۱/ ۱)، ل. ۴۲.
- ۳۰- به‌كاره‌يتنانى كيشى شيعرى، له‌شيعرى كوردى قوناغى كلاسيكىدا بريتى بووه له‌به‌كاره‌يتنانى كيشى عه‌روزي عه‌ره‌بى كه بريتىيه له (۱۶) كيش و (۱۵) يان... خه‌ليلى ئىحمه‌دى فه‌راهيدى دايناوه‌و دوانيان هى ئه‌خفه‌جه، به‌لام كورده‌كان به‌زۆرى خه‌وتيان به‌كاره‌يتناوه‌و كه: هه‌زج، ره‌مه‌ل، بسىط، .... هتد، هه‌رچى كيشى شيعرى شېوه‌ى گۆزان/ هه‌ورامانىيه به‌كيشى خوما‌لى و تراوه، مه‌به‌ست له‌ئىده‌بىياتى كۆنى ئه‌و به‌شده‌يه‌.
- ۳۱- بېرواى دكتور عه‌زه‌دين مسته‌فا ره‌سول، له‌كتىبى زمان و ئىده‌بى كوردى/ ۱۹۷۸/۶، ل. ۱۷۳-۱۷۵.
- ۳۲- مامۆستا محممه‌د ئىمين هه‌ورامانى سه‌ره‌تاى سه‌ده‌ى بيسته‌مى بۆ قوناغى نوپى زمانى كوردى داناه، باشتريو ده‌رچوونى رۆژنامه‌ى كوردستان له ۱۸۹۸ له‌بېر نه‌كردايه كه سه‌ره‌تاى ئه‌و قوناغه نوپيه‌يه‌.
- ۳۳- د. كه‌مال مه‌زه‌هر، چه‌ند لاپه‌ره‌يه‌ك له‌ميژووى گه‌لى كورد، به‌غدا، ۱۹۸۵، ل. ۱۸.
- + په‌ند و ته‌يه‌كى كورده‌وارىيه كه ده‌لتى: «به‌رى رۆژ به‌بيژنه‌نگ ناگىريت» واته راستى ناسارته‌وه‌و ديزه به‌ده‌رخۆنه ناكريت.
- + بېروانه سه‌رچاوه‌ى ژماره (۲)، ل. ۱۳.

بهشی دووهم

ریزمان

چاوگ و فرمان کامیان سەرچاوهو بنه‌ره‌تن؟

وشه‌کانی زمان له رووی پێکهاتن و دروست به‌بونه‌وه، به هۆی چهند رینگایه‌که‌وه ئه‌نجام ده‌دریت (١) و ئهم لیکۆلینه‌وه‌یه ته‌رخانه بۆ دیاری کردنی سەرچاوه‌و، بنکه‌ی ئه‌و دروستبونه‌وه که له زمانی کوردیدا وشه‌کانی به رینگای (لیکدان) و (دارشتن)‌وه داده‌پێژرێن و، ئه‌و سەرچاوه‌یه‌ش له‌رووی دارپشتنی وشه‌وه، چاوگ و فرمانه‌و له ده‌می کۆنه‌وه دوو پراو بۆ‌چوونی له‌یه‌کتر جیا‌واز، له‌م پروه‌وه، لای زمانه‌وانه عاره‌به‌کانه‌وه، له دوو قوتابه‌خانه‌ی زمانه‌وانی به‌سراوی و کوفیه‌کانه‌وه به‌وه‌ی نایه چاوگ و فرمان کامیان سەرچاوه‌ی بنه‌پرتی وشه دارپشتنه، سه‌ری هه‌لداوه. به‌لام ئیمه‌ ناچینه‌ ناو ئهم باسه‌وه، چونکه زمانی عاره‌بی جیا‌وازه له‌گه‌ڵ! کوردیداو له‌یه‌ک زمان نین، عاره‌بی وه‌کو زمانیکی سامی تایبه‌تیتێ خۆی هه‌یه کوردیش وه‌کو ئاریایی کۆن تایبه‌تیتێ و رینگای خۆی هه‌یه، ئه‌گه‌ر چیش زمانی کوردی له‌رووی پێکهاتنی وشه‌و زاراوه‌وه زمانیکی لی‌کدراوه، واته زۆربه‌ی وشه‌و زاراوه پێکهاتوه‌کانی، به رینگای لی‌کدانی دوو وشه‌وه‌یه، که گۆرانی‌ش تیا‌یدا روو ده‌دات یا بی گۆرانه، به‌لام دارپشتنه‌وه‌ش وشه‌و زاراوه‌ی لی‌توه‌پێکدیت، که زیاده‌ی وشه‌دارپێژ Affix به‌هۆی ره‌گی وشه‌وه وشه‌ی تازه‌ی لی‌ پێکده‌هێنریت.

وهك: سهوز+ ه — سهوزه، خۆر + ه — خۆره، پۆر+ ه — پۆره+ رهش+ ایی — رهشایی، شار+ ی — شاری، سهرباز+ گه — سهربازگه ئهمه نهوه دهگهیهنیت که زمانی کوردی، وشه‌ی داریژراوی به ریگای داریشتهوه لیه وه‌رده‌گیریت، به‌لام سروشتی زمانی کوردی زمانیکی لیکدراوه، ئهم باسه‌ی ئیمه، تایبه‌ته به‌وه‌ی ئایا چاوگ یا فرمان، کامیان سه‌رچاوه‌ی داریشتنی وشه‌یه‌و لی‌رده‌دا ئهم باسه روون نه‌که‌ینه‌وه که چاوگ به هۆی ره‌گه‌که‌یه‌وه، که بناغه‌ی وشه پیکده‌هینی، سه‌رچاوه‌ی داریشتنی وشه‌ی تازه‌یه‌و ژماره‌یه‌ک وشه‌ی وه‌ک فرمان خۆی، ناوی بکه‌ر، ناو به‌رکار، ناوی چاوگ ناوی شوین، ناوی ئامی‌ر، ناوی لیکدراو (له بناغه‌ی چاوگی لیکدراوه‌وه) هه‌روه‌ها وشه‌ی تری لیه‌وه‌ده‌گیریت.

ئهم باسه هه‌ولیکه، له که‌م و کورپی به دوور نابیت، به‌لام نه‌گه‌ر هه‌له‌ش بیت، یا به دلی نووسه‌رانی تریش نه‌بیت، نه‌وا هه‌ولتی تری به‌ره‌و لیکۆلینه‌وه‌ی تر دینیت‌ه‌کایه‌وه، نه‌گه‌ر راستیش بیت نه‌وا باشترو که‌لینیک له بواری پۆشایی زمانی کوردی روون ده‌کاته‌وه. چومسکی تا سالی ۱۹۵۷ له هه‌ولتی به‌رده‌وامدا‌بو، پۆ دۆزینه‌وه‌ی ریگای راستی شیکردنه‌وه‌ی زمان. هه‌واله‌کانی پیش ئهم می‌ژوه‌ی توپه‌له‌داو بیردۆزی ریگای تازه‌ی هینایه‌کایه‌وه‌و به دنیا‌دا به‌لا‌وبۆوه‌و بیردۆزه‌کانی تری خۆی پووچه‌ل کرده‌وه، ئهم باسه ریگای تر ده‌کاته‌وه، گرنگ نه‌وه‌یه ریگای لی نه‌گیریت به‌وه‌ی له‌گه‌ل بۆچوونی که‌سانی تر‌دا جیا‌وازه، بۆچوونی جیا‌واز نیشانه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی زانستیه. پیش نه‌وه‌ی بیتنه‌ سه‌ر باسه‌که ئاو‌پیک له باره‌ی یاساو شتوازی داریشتن و پیکهاتنی وشه‌ی زمانی ئینگلیزی ده‌ده‌ینه‌وه، چونکه ئهم زمانه، نه‌گه‌ر چی له‌گه‌ل زمانی کوردیدا هه‌ربه‌که‌ی تایبه‌تیتی خویان هه‌ن، به‌لام جیا‌وازی ده‌ستوریان له نیواندا به‌دی ده‌ک‌ریت.

بیرورای زمانه‌وانه ئه‌وروپاییه‌کان (ئینگلیزه‌کان)

- له باره‌ی بنه‌ره‌ت و سه‌رچاوه‌ی دارێشته‌وه -

زمانه‌وانه ئه‌وروپاییه‌کان به‌تایبه‌تی ئینگلیزه‌کان له باره‌ی ئایا چاوگ و فرمان کامیان سه‌رچاوه‌ی دارێشتن بیت، له‌م رووه‌وه رێبازی ئینگلیزه‌کان، رێگایه‌کی تایبه‌ت به‌ پێچه‌وانه‌ی زمانه‌وانه عاره‌به‌کانیان گرتۆته‌ به‌ر، که ئه‌ویش رێگای به‌کارهێنانی مورفیمه (Morphem) واته به‌ هۆی مۆرفیمه‌وه ژماره‌یه‌کی زۆر له وشه‌ داده‌پێژیت و پێک ده‌هێنریت، مۆرفیمیش به‌لای ئینگلیزه‌کانه‌وه، راستیکه‌یشی هه‌روایه دوو جوهره، جوهرێکی مۆرفیمی سه‌ربه‌خۆی واتا‌داره Feer-Morphem - (وشه‌ی ته‌واو) و جوهره‌که‌ی تریش مۆرفیمی به‌ند Bound-Morphem - واته پێشگرو پاشگرو. نیشانه‌ی ده‌چنه‌ سه‌ر مۆرفیمی سه‌ربه‌خۆ یا ره‌گی وشه، وشه‌ی جوهره‌جۆری تازه به‌ هۆیانه‌وه واته به‌هۆی یارمه‌تی پێشگرو Suffex پاشگروه‌وه Prefex دروست ده‌بیت، که له زمانه‌که‌دا ئه‌رکی جیا‌جیای گرنه‌گ، له رووی رێزمان و واتاوه‌ ده‌بین؛ ئهم زمانه‌وانه ئینگلیزه‌انه دوو مۆرفیمی وه‌ک ره‌گ Root و قه‌د STEAM ده‌که‌نه‌ بنه‌ره‌تی دروست بوونی وشه به‌هۆی زیاده‌وه، یه‌که‌میان بناغه‌و ریشه‌ی وشه‌یه، که به‌شیه‌یه‌کی گشتی پارێزگاری واتای وشه‌ی چاوگه‌که‌ی کردووه، ئه‌گه‌رچی ره‌گ به‌ته‌واوی واتا نا‌به‌خشیت، به‌لام پاشگرو پێشگرو به‌بێ ئه‌وان هیچ ده‌ورێک له زماندا نا‌بین، نمونه: ره‌گی چاوگی (نووسین) - نووس + هر — نووسه‌ر ناوی به‌که‌ری دروست کردووه.

یا به‌م شتیوه‌ی خواره‌وه، فرمانی لیتوه به‌یارمه‌تی پێشگرو راناوی لکاو دروست بووه؛ وه‌ک: نووسین = ره‌گه‌که‌ی (نووس) به‌هۆی نیشانه‌ی به‌رده‌وامی (ده) وه‌ به‌یارمه‌تی راناوی لکاو فرمانی رانه‌بردووی لی دارێژراوه (ده‌نووسم).

بۆ تافی رانه بردوو: قەدى چاوك و راناوى لكاو، فرمانه كه دروست دهكات:

بەم شتوويه:

نووسين + نووسى + م — نووسيم.

بيروپراي ئيمه له باره ي زمانه وانه ئينگليزه كانه وه، ئەگەرچى زمانى كورديش له كۆمهله ي زمانه ئارييه كانه خزمایه تيان ههيه، بهلام هەر زمانه تاييه تيتى خۆى ههيه له دهستوورى وشه پيڤهاتن چ به پيڤگاي ليڤدان يا دارپشتن.

دروستبوونى يا دارپشتنى وشه له زمانى ئينگليزدا به پيڤگاي مۆرفيمه وه بەم شتوويهيه، كه (رهگ - Root) و قەد Stem له وشه دا ديارى كردوو وه به هۆى مۆرفيمي بنده وه وشه ي ليتوه دروست دهكەن، بەم شتوويهيه:

رهگ + پاشگري بهند Teacher — Teach + er ئەگەر وشه ي Teacher كه به هۆى پاشگري er وهه بۆته قەدى وشه ناويشه يان وهك Teacheo كه ed ههكەى كردويتى به قەدى فرمان و به لادانى (d) ههكە وشه ي ترى ليتوه به هۆى پاشگروه داده پيڤت، يان وهك (, Showen , Shewing Showed) هەر چهنده مۆرفيم له زمانى كورديشدا وهك ئينگليزى دهوور دهپيڤت له دارپشتندا، بهلام چاوك له زمانى كورديدا بۆته سه رچاوه و به نه پيڤته ي دارپشتن؛ چاوك مۆرفيمه كاني به شتوويه كي وا چوونه ته پال يه كتر له ناو قالبى چاوكه كه دا تواونه ته وه (A)، ئەمەش به لگه يه كه، كه چاوك له زمانى كورديدا وشه يه كي تواويه Words ئەگەرچى زمانى كوردى به زمانى كي لكاو - (ag- (glutinative داده پيڤت و، بۆيه چاوك وهك وشه يه ك له زمانه كه دا به وشه يه كي ساده ي واتا دارو سه ريه خو داده پيڤت و، به لادانى (ن) ههكەى و نيشانه كەى، رهگ و قەده كەى واتا نابه خشن و له پاشاندا به هۆى راناوى لكاو و پيشگرو پاشگروه، فرمان و وشه ي دارپيژران له م وشه تواوانه وه Fastonel كه چاوكن دروست دهبن وهك له چاوكى: (خواردن) فرمانى (خواردم) و

(دهخۆم) و ناوی بکه‌ری (بخۆر) و ناوی چاوگی (خۆراک) ی لیتوه وهرده‌گرین. ئەمه ئەوه ده‌گه‌یه‌نیت که فرمان له چاوگه‌وه‌یه، نه‌ک چاوگ له فرمانه‌وه وهرگیراییت. ئەمه له شیوه‌ی جیاواز جیاوازا روون ده‌بیته‌وه، بۆ نمونه ئەگەر بیتو (ن) ی چاوگه‌کان لابده‌ین، به‌شیوه‌یه‌کی گشتی (قه‌دی چاوگی تینه‌په‌ر بۆ که‌سی سییه‌م و قه‌دی چاوگی روودان به‌هۆی ئەوه‌ی که بکه‌ره‌کانیان هێزیکێ سروشترین و بێ وهرگرانی راناوی لکاو ده‌وری خۆیان ده‌بین، هه‌روه‌ها قه‌دی چاوگه‌ یائیه‌کان به‌ هۆی کۆتایی هاتنیان به‌ده‌نگی ی قه‌ده‌کان و به‌وه‌ی که که‌سی سییه‌می راناوه‌کان، به‌ پیتی (ی) کۆتاییان هاتوه، ئەو دیارده‌یه ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی که قه‌ده‌کانیان بینه فرمان و واتا بیه‌خشن، ئەگینا به‌ پێچوانه‌وه قه‌دی چاوگ (Steam) به‌گشتی واتا به‌خش نین و کاتی فرمانه‌کانیش دیارن و ناتوانریت به‌بێ راناوی لکاو، وه‌ک وشه‌یه‌کی واتادار دابنرێن ئەمه‌ به‌تجگه‌ له‌وه‌ی که تافیان نییه؛ نمونه:

کوشتن: به‌لادانی (ن) ی چاوگه‌که، قه‌دی (کوشت) ده‌مینیته‌وه که نه‌کات و نه‌واتای دیارو ناشکرا نییه، واته‌ پێویستی به‌ پێوه لکاندن راناوی لکاو هه‌یه، که ده‌بیته‌ هۆی دیاری کردنی تاف و واتاکه‌ی وه‌ک: کوشتم، کوشت، کوشتی، کوشتان، کوشتان، کوشتیان...

هه‌روه‌ها کردن: کرد ده‌بیته: کردم، کردن، کردمان، کردتان، کردیان. بردن: برد بێ تاف و واتایه به‌ هۆی راناوی لکاوه‌وه ده‌وری واتاو دیاری کردنی دیاری ده‌کریت وه‌ک: بردم، بردت، بردی- بردمان، بردتان، بردیان.

بیروپای زمانهوانه کوردهگان

زمانهوانی کورد تا ئیستا له باره‌ی ئایا «چاوگ یان فرمان کامیان بنه‌رته و سه‌رچاوه‌ی داریشتن» ن یا له‌م باره‌یه‌وه، به ههر ناویشانیکی بیت لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تایبه‌تی سه‌ربه‌خۆیان نه‌نجام نه‌داوه، مه‌گهر له‌ناو لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی بابته‌تی ترده‌ نه‌بیت، نه‌ویش به سه‌ریپیی و لابه‌لایی و بی هیچ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی پراکتیکی نه‌نجام داروو بی نمونه، چاوگیان داناوه به سه‌رچاوه‌ی وه‌رگرتنی فرمان و وشه‌ی تری له‌م بابته‌وه‌ بیت. هه‌ندیک یانیش که‌به‌شیتی که‌من وه‌ک به‌شی یه‌که‌م بی پیشاندانی هیچ به‌لگه‌یه‌ک فرمانیان به سه‌رچاوه‌ی داریشتن و چاوگ لینه‌وه‌رگرتنیان داناوه، به‌لام له‌ ناو کتیی ریزمانه کوردیه‌کاندا، له به‌شی وشه‌سازیدا Morphology ته‌نها له باسکردنی داریشتنی (ناو، ناوه‌لناو، فرمان) بی روونکردنه‌وه‌ی پیوست له چاوگه‌وه‌ نه‌و وشانه‌یان وه‌رگرتوه (۹).

بۆیه پیوسته‌ ته‌م باسه له زمانی کوردیدا به پیی تایبه‌تیی زمانه‌که لای لی بکرتیه‌وه‌ یه‌ک لایی کردنه‌وه‌ی پیوسته.

له‌به‌ر نه‌بوونی لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تایبه‌تی له‌م باره‌یه‌وه، بۆیه ناتوانین له‌ بواری زمانه‌وانانی کوردا بیروپای خۆمان ده‌ست نیشان بکه‌ین و هه‌لیان به‌سنگیتین و یه‌که‌سه‌ر دیمه‌ سه‌ر لیکۆلینه‌وه‌که‌ی خۆم.

چاوگ یان فرمان کامیان سه‌رچاوه‌و بنه‌رته‌ن؟

چاوگ وه‌ک به‌شیک له‌به‌شه‌کانی ناخاوتن ناوی کرداریکی گشتی ده‌به‌خشیت و نه‌به‌سترواوه به‌که‌س و کاته‌وه‌و گهردان ناکریت. له‌ زمانی کوردیدا چاوگ هه‌لده‌گرت بیت به‌ بنه‌رتی سه‌رچاوه‌ی داریشتنی هه‌ندیک وشه‌و فرمان؛ چاوگ و فرمان هه‌ردووکیان تایبه‌تیی رووداوو کرداریان تیداوه‌و، هه‌رجی

فرمانه تاییه تیتی تری وهک کهس و کاتی تیدایه، که له چاوگ دا بهدی ناکریت، که واته شتیکی هاویهش له نیتوانیاندای بیت کردارو رووداوه، که وهکو تاییه تیک له وشه داپتر اوانهی وهک: ناوی بکه، ناوی بهرکار، ناوی چاوگ، ناوی جینگا، ناوی ئامیر، ههروه ها ئاوه لئاو هه ندیک ئاوه لفرمان یشدا ههیه له چاوگ وه وهرده گیرین و داده پترین، که تا ئیستا ناکۆکی له سه ره، به وهی نایا چاوگ یان فرمان کامیان سه رچاوهی ئه و داپتر شته بن؛ یا فرمان خویشی وشهیه که له چاوگ وه داپتر اوه. له ناو ئه و وشانه، هه موویاندا تاییه تیه کی هاویهشی وهک کردار (عملیه) و رووداویان تیدایه و به نه بوونی کهس و کاتی فرمان تیا یاندا؛ ئه وه ده گهیه نیت که ئه و وشانهی سه ره وه، فرمانیش له گه لیاندا له چاوگ وه داده پترین و چاوگیش به رته و سه رچاوهی ئه و داپتر شته یه، له بهر ئه م هۆیانهی خواره وه:

۱- چاوگ له رووی واتاوه له زماندا واتای شوین و سه رچاوهی لیوه وهرگرتن ده به خشیت، یاخود به واتای (بهوان) دیت که واتای سه رچاوهی ئاوه ده گهیه نی.

۲- چاوگ واتایه کی گشتی، رووداوی کرداریکی بن کاتی تیدایه که له وشه داپتر اوه کانیه وه به هه مان واتا به دی ده کریت، به مه ده ره که ویت له وشه ی گشتیه وه وشه ی تاییه تی وهرده گیریت.

وهک: نووسه ر خاسیه تیکی تاییه تیه له چاوگی (نووسین) وه داپتر اوه سیفه تیکی تاییه تی خاوه نه که ی ده گهیه نیت و (۱۰) چاوگه که شی کردارو رووداویکی گشتی ده به خشیت ههروه ها (کریار، فروشیار، فروشاو ...).

۳- چاوگ وشهیه کی واتاداری سه ره خۆبه (۱۱)، ئه گه رچی له سی مۆرفیم پیکهاتوه، به لام به شیوهیه کی وا چوونه ته پال یه کتر، له ناو قالبی داپتر شته ی وشه که دا به جوړیک تواونه ته وه ئه گه ر مۆرفیم یکیان بۆ نمونه وهک (ن) ی

چاوگه که لایبریت نهوا و اتاکه‌ی تیک ده‌چیت تنها لهو چاوگانه نه‌بیت که فرمانده‌کانیان له چاوگی روودان و (۱۲) چاوگه یاتییه‌کانه‌وه و درده‌گیرین، به هوی نه‌وه‌ی نم جورانه بکه‌ره‌کانیان دیارنین و له گهردان کردن و داریشتنی فرمانی رابردودا، بی به‌کاره‌یتانی راناوی لکاو، قه‌دی چاوگه‌کانیان له حاله‌تی که‌سی سی‌یه‌می تاک دان، وهک سووتا، برژا له (سووتان- برژان) وه یا نووسی، کپی له (نووسین- کپین) وه و اتا ده‌به‌خشن، نه‌گینا جوره‌کانی تر نه‌کات و نه واتیان ناشکرا نین وهک: (کردن: کرد) بی راناوی لکاو نه‌که‌س و نه‌کاته‌که‌ی ناشکراو دیارنین.

کوشتن: کوشت، خواردن: خوارد، کیتلان: کیتلا، ریشتن: رشت، گروون: گروو، به‌ستان: به‌ستا) نم قه‌دی چاوگانه به‌بی بکه‌ر (راناوی لکاو) و اتاکانیا دیارنین و ده‌وریان وه‌کو فرمانی‌کی و اتادارو وشه‌یه‌ک له زمانی کوردیدا نین و بی واتان، ته‌نانه‌ت نه‌گهر وشه‌یه‌کی و اتاداریشیان له به‌کاره‌یتاندا بخه‌یته ته‌نیشه‌وه به‌بی راناوی لکاو به‌همان شیوه‌ی سهره‌وه وهک وشه‌یه‌کی و اتاداری سهره‌خو واتیان نییه.

نمونه: نان خوارد، داره‌که به‌ستا، ناهه‌نگ گپرا، پتاوه‌که کوشت، ناو‌رشت. نم قه‌دی چاوگانه نه‌وه ده‌سه‌لمیتن که فرمان به‌تنها بی راناوی لکاو ناتوانریت به وشه‌یه‌کی سهره‌خو دابنریتن و واتاو کاته‌که‌یان دیارو ناشکرا بیت، واته فرمان وشه‌یه‌کی سهره‌خو‌ی یه‌ک ریشه‌یی یا یه‌ک مؤرفیمی نییه و بۆ ده‌می رابردو دوو مؤرفیمی وهک قه‌دی چاوگ و راناوی لکاو که سهر به‌به‌شیکی ناخاوتنی وهک راناوی که‌سین، له داریشتنی دروست بوونیدا به‌شدار ده‌بیت و، بۆ ده‌می رانه‌بردو و داخوازش سی مؤرفیمی وهک (ده‌ی به‌به‌رده‌وامی و ره‌گی چاوگ و راناوی لکاوو، بۆ داخوازش مؤرفیمی (ب‌ی داخوازی و ره‌گ و راناوی لکاو به‌شدار داریشتنی دروست بوونیان ده‌کمن به‌م شیوه‌یه:

چاوگ: نیشانه‌ی بهره‌وامی + ره‌گی چاوگ + راناوی لکاو — فرمانی
رانه‌بردوو.

نووسین: ده + نووس + م — ده‌نووسم

پۆیشن: ده + پۆ + م — ده‌پۆم

بۆ داخوازی:

چاوگ: پیشگری (ب) نه‌مری + ره‌گی چاوگ + راناوی لکاو — فرمانی
داخوازی.

نووسین: ب + نووس + ه — بنووسه بۆ که‌سی دووه‌می تاک

ب + نووس + ن — بنووسن بۆ که‌سی دووه‌می کۆ

به‌لادانی ههر مۆرفیمیک، له‌وانه وه‌ک نیشانه‌ی رانه‌بردویی و داخوازی و
راناوی لکاو، ره‌گه‌کان (Root) به‌ته‌نها نه‌گه‌رچی ره‌گ له‌ زمانه‌ هیندۆ
نه‌وروپاییه‌کاندا پارێزه‌ری واتای وشه‌ گشتییه‌که‌یه، هیچ واتایه‌ک نابه‌خشن.
لیتیه‌دا ده‌رده‌که‌وێت که فرمان خۆی وشه‌یه‌کی دارپێژاوه‌، له‌ رووی دروست
بووه‌نه‌وه، به‌ یارمه‌تی مۆرفیمی تروه‌ دروست بووه؛ بۆیه وشه‌یه‌ک که سه‌ریه‌خۆ
نه‌بوو له‌ رووی واتاوه، ئیتر چۆن ده‌بێت به‌ بنه‌رپه‌ت و بناغه‌و سه‌رچاوه‌ی دارپێشان
و وشه‌ لیوه‌ وه‌رگرتن که ره‌گه‌که‌ی له‌ چاوگه‌وه بۆ دارپێشینی وه‌رگیراوه‌،
پارێزه‌ری واتا گشتییه‌که‌ چاوگه‌ نه‌ک هی واتای فرمان، چونکه‌ فرمان واتا که‌ی
بۆ کرداریکی تایبه‌تییه، که له‌ کردارو رووداوه‌ گشتییه‌که‌ی چاوگه‌وه بناغه‌و
ره‌گ و واتا که‌ی وه‌رگیراوه‌.

هه‌رچی چاوگه‌ هه‌روه‌کو له‌ پێشه‌وه‌ و قمان وشه‌یه‌کی سه‌ریه‌خۆی واتا داره‌و له‌
زمانی کوردی و زمانی تریشه‌دا حاڵه‌ت و رووداوو، واتاو کاتیکی گشتی
ده‌به‌خشیت وه‌ک: نووسین، خواردن، کردن... هتد هه‌موو کرداریکی گشتی
ده‌به‌خشن و به‌که‌م کردنه‌وه‌ی پیتیک یا (ن)ی چاوگه‌که‌ی واتا سه‌ریه‌خۆکه‌ی

خویان له دهست ددهدن، وهک له سهرهوه پیشانماندان.

با بیینه سهرقه دی تینه پیری کهسی سییه می تاک، که دواى وهرگرتیان له چاوگه کانیه وه، به لادانی (ن) که یان فرمانی رابردو بی پتوه لکاندنی راناوی کهسی لکاو له بهر دیار نه بوونی بکه ره کانیه، که وهک قه دی چاوگی روودان که به ههمان شیوه بکه ره کانیه دیارنن، بویه واتا ده به خشن و کاته کانیه له حالتی کهسی سییه می تاکى نادیاره، که چی بۆ که سه کانی تر پتویستیان به پتوه لکاندنی راناوی لکاو، تا به ته وای که سه کانیه وه کو قه دی چاوگه کانی که له سهرهوه نمونه مان بۆ هیتانه وه به هۆی به کارهیتانی راناوه کانه وه دیاری بکرتن، نمونه:

چاوگی تینه پیر: قه دی چاوگ - (ن) ی چاوگ — فرمانی رابردو بۆ کهسی سییه می تاک

رۆششتن: رۆششت - (ن) — رۆششت

چوون: چوو - (ن) — چوو

هاتن: هات - (ن) — هات

به ههمان شیوه برژا، خنکا، پرژا، رووخا، پسا، مرد، سورتا ...

له بهر نه وهی بکه ره کانیه هیتیکی سروشتین و له حالتی کهسی سییه مدان، بویه بی راناوی لکاو نه مانه وه، نه و قه دانیه که وهک (رۆششت، هات، چوو ...) بی راناوی لکاو، واتا و کاتیان ئاشکراو دیاره، بکه ره کانیه له دۆخی (حالت) نادیاریدان و نازاریت که ، کین؛ به لگهش بۆ نه مه بۆ که سانی تر به بی به کارهیتانی راناوی لکاو به کارنایه و کاته که یان دیارنییه، وهک: رۆشستم، رۆشستیت، رۆشستین. نه مه نه وه ده گه یه نیت که فرمان نابیته بنه رت و بناغه وه سهرچاوهی وشه داریتشتن و فرمان خویشی له چاوگه وه، به یارمه تی مؤرفیمی تره وه دروست ده بیت و وشه یه کی سهر به خوینییه و فرمان له چاوگه وه وهرگیراوه،

نهك چاوك له فرمانه وه وهرگيراييت.

پاش نهم شيتوانه ي سهره وه، قه دي تپه پري چاوكه يائييه كان به بي پتوله كاندني راناوي لكاو دواي لاداني (ن) ي چاوكه كانيان، واتاو كاتيان تيدا بو كه سي سييه مي تاك به هو ي كوتايي هاتنيان به پيتي (ي) ي تيكه ل بوونيان له كه ل راناوي لكاوي (ي) كه سي سييه مي تاكدا، كه نيشانه ي بوونه بكه ري فرماني تپه پره، ديارو ناشكرايه، واته له بهر له يه كچووني نهو دوو دهنكي (ي) يه، كه له بنه رتدا يهك دهنكن، كه نيتستا بو دوو مهبهستي جياوازي به كارها توون، يه كه ميان پيتيكي چاوكه و دوو ميان راناوي لكاوه، نه گينا قه دي چاوك دواي لاداني (ن) هكه ي كه ده بيته هو ي دروست بووني فرمان به بي راناوي لكاو نابيته فرمان و وهك وشه يه كي واتادار به تهنها به كارنايه ت؛ غرونه: چاوكي يائي: قه دي چاوك (-) (ن) — فرماني رابردووي تپه پري بو كه سي سييه م

نووسين: نووسي - (ن) — نووسي

كپين: كپي - (ن) — كپي، ههروهه قه دي تري يائي وهك:

بري، سري، پرسی ... نهم قه دي چاوكانه بو يه به بي راناوي لكاو به كاردين و واتاو كاتيان بو رابردو دياره چونكه به (ي) نيشانه ي چاوك كوتاييان هاتووه له كه ل (ي) راناوي لكاوي كه سي سييه مي تاكدا وهك دهنكيك هه مان شتن. باشتري به لگهش بو نهمه نهويه بو كه سه كان ي تر له گهردان كردنياندا، قه دي چاوكه كان به بي راناوي لكاو گهردان ناكرين و كه سه كانيش ديارنين كه چهنده من وهك: نووسي + م — نووسيم، نووسيت، نووسيمان، كريم، برييان، سريستان ... لي ره دا دهر كه وت كه چاوك بنه رته و به تهنها وهك وشه يه كي سهره خوي واتادار به كارديت، به لام فرمان له چاوكه وه رهك و قه ده كه ي وهرده گيريت به هو ي پيشگرو راناوي لكاوه وه داده پريت و ده بيته وشه يه كي داپيژراو بووني

فرمانیستی دهچهسپنیت و دهبیته وشهو بهکاردههینریت و تافهکەشی دیاری دهکریت.

۴- چاوگ له رووی شیوهوه به سادهو داریژراوو لیکدراوهوه ناویژهکانی (شاذ) نهبیته که به پاشگری (هوه) کوتاییان هاتوهوه نهگەرچی نهوانیش پیشی نهو پاشگرهیان به (ان) کوتاییان دیت، ههموویان کوتاییهکهیان به (ن)هوه، تهنها چاوگیشه له زمانی کوردیدا لهناو وشهکانی تردا یهک شیوهیان ههیه؛ وهک: سووتان، بهین، خواردن، هینان، کوشتن، چوون، ... بهلام فرمان شیوازی جوربهجوری ههیه بو رابردوو، رانهبردوو، داخوازی ههروهه راناوی لکاوی جوربهجور له کۆمهلهی یهکهم و دوهم و تینهپهه له رابردوو وانهبردوودا دهچیتسهه وهک:

بو رابردووی تیههه:

بردم بردهمان

بردت بردهتان

بردی بردهیان

بو رانهبردووی تیههه؛ وهک:

دهنووسم دهنووسین

دهنووسیت دهنووسن

به (ات، یت) دهخوات دهنووسیت دهنووسن

بو رانهبردووی تیههه:

دهچم دهچین

دهچیت دهچن

به (ات، یت) دهچیت دهروات دهچن

بو رابردووی تینهپهه:

رۆیشتم رۆیشتین

رۆیشتیت رۆیشتن

له کەسی سێیه‌مدا راناو ده‌رناکه‌وی: رۆیشت رۆیشتن

بۆ فرمانی داخوازی: بنووسه - بنووسن

ئهم حاله‌تی جۆریه‌جۆری فرمان له‌ رووی داریشتن و گه‌ردان کردن و کاته‌وه، به‌شێوه‌ی جیاوازی جیاواز، نه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت که فرمان وشه‌یه‌که له‌ چاوگه‌وه به‌ رینگای داریشتنه‌وه وه‌رگیراوه وشه‌ داریشتن، واته‌ دروست کردنی شتیکی، له‌ چهند شتیکی تر له‌ یه‌ک قالیه‌وه، لی‌ره‌دا فرمان له‌ قالیی چاوگه‌وه وه‌رگیراوه، که ره‌گه‌که‌یه‌تی به‌ هۆی نیشانه‌ی جۆریه‌جۆری وه‌ک ده‌، ب و راناوی لکاو.

ه - چاوگ له‌ رووی پیکهاتن و داریشتنه‌وه سی جۆری هه‌یه، وه‌ک:

ساده: هاتن، کردن، کوشتن، به‌پن، چوون.

داریژاو: راهاتن، راکردن، دا‌ه‌پن، هه‌ل‌چوون، کردنه‌وه.

لی‌کدراو: نان کردن، راوکردن، دا‌ه‌پن، ئاگرکردنه‌وه.

لی‌ره‌دا ره‌سه‌نایه‌تی چاوگ، وه‌ک بنه‌ره‌تی داریشتن به‌ هۆی چاوگیکی لی‌کدراوی وه‌ک (ئاگرکردن) وه‌ که به‌بێ پاشگری (وه‌) واتا که‌ی روون نییه به‌لگه‌یه‌که بۆ نه‌وه‌ی که چاوگ یه‌ک حاله‌تی داریشتن و پیکهاتنی هه‌یه ته‌نانه‌ت به‌ لی‌کدراویش به‌ هۆی لی‌کدانی دوو وشه‌ی وه‌ک (ئاگر + کردن) پی‌ویستی به‌ چوونه‌سه‌ری پاشگری (وه‌) ی چاوگه‌ ناویزه‌کان (شا‌ذ) هه‌یه وه‌بێته (ئاگرکردنه‌وه) که واتا‌داره به‌ هۆی (وه‌) وه‌، هه‌رچی فرمانه‌ له‌ رووی داریشتن و پیکهاتنه‌وه دوو جۆری هه‌یه به‌بێ ساده، چونکه له‌ چاوگه‌وه وه‌رگیراون و شتیه‌ی ساده‌بیان نییه، که چاوگه‌کان هه‌یانه چونکه سه‌ریه‌خۆن؛

نمونه:

١- فرمانی داریژاو (١٣): خواردم (قه‌دی چاوگ + راناوی لکاو)، ده‌خۆم

(نیشانه‌ی رانه‌بردویی + ره‌گی چاوگ + راناو)، بنووسه (ب - ی داخوازی + رهگ + راناوی لکاو).

۲- فرمانی لیکدراو: بۆ جیاکردنه‌وه چه‌مکی فرمانی لیکدراو و دیار کردنی پیوسته ناگاداری وشه سهره‌خۆکه‌ی که ده‌چیتته پالّ فرمانه دارپژراوه‌که‌وه بین؛ نه‌گهر واتای وشه‌که په‌یوه‌ند بوو به فرمانه‌که‌یه‌وه، به ته‌واوی پارچه‌کانی تیکرژاوو چوویتته پالّ یه‌کتره‌وه، نه‌ک وه‌ک به‌رکاری فرمانی راسته‌وخۆ.

نمونه: راوم کرد، ده‌ستی گرت، هه‌ولّی دا، یارمه‌تی دام، ده‌می گرت، سه‌ری نایه‌وه. راوده‌که‌م، ده‌ستی ده‌گرم، چاوی لینه‌پۆشیت، یارمه‌تی ده‌ده‌م، به‌هه‌مان شیوه‌ی فرمانی دارپژراو، فرمانی لیکدراویش که له وشه‌یه‌کی سهره‌خۆ و فرمانی‌کی دارپژراو یان زیاتر به‌هۆی راناوی لکاوه‌وه، وه‌ک نمونه‌کانی سه‌ره‌وه پتیک ده‌هێنرین، به‌لام به‌بێ راناوی لکاو وه‌ک دارپژراوه‌کان دروست نابن و هیچ واتایه‌ک دوا‌ی لا‌بردنی (ن) چاوگه‌کانیان نابه‌خشن و هیچ ده‌وریک نابین،
نمونه:

ده‌ست گرتن — ده‌ست گر (وه‌ک فرمان)

راوکردن — راوکرد،

هه‌ولدان — هه‌ولدا

یارمه‌تی دان (به‌رێکه‌وتی (ی) وشه‌ی یارمه‌تییه‌وه‌یه واتابه‌خشه).

چا‌ولیپۆشین — چا‌ولیپۆشا،

ده‌م گرتن — ده‌م گرت ...

ئهم نمونه‌، باشت‌رین به‌لگه‌یه، که فرمان له چاوگه‌وه‌یه‌وه، وشه‌یه‌کی سهره‌خۆی نییه‌وه سه‌رچاوه‌ی وه‌رگرتنی وشه‌ی ترو، سهره‌خۆیی بنه‌رته‌ی چاوگ ده‌سه‌لێنیت و، بۆ وه‌رگرتنی وشه‌ی تریش، وه‌ک ناوی بکه‌ر، ناوی به‌رکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیر به‌هۆی پیشگرو پا‌شگروه‌وه دوا‌ی لا‌دانی (ن) ده‌که‌ی و

وهرگرتنی ره گه که ی به لیکدراوی، وهک راوکردن + هر — راوکه ر

فروشتن: فروش + یار — فروشیار، فروشار (ناوی بکهر و ناوی بهرکار).

نان کردن: نان که + هر — نانکه ر (ناوی بکهر) بزوینتیکیان نامیتنی؛

شه کرشکاندن: شه کرشکین (به گوپینی) ا — ی (ناوی نامیره) کوشتن و

برین — بکوژو بی، کوژراو (ناوی لیکدراو، ناوی بهرکار)

کوشتن: — کوشت + ار — کوشتار (ناوی چاوگه)

فروشتن — فروش + گا — فروشگا (ناوی جیگایه)

بردن: به + هر — بهر (ئاوه لفرمانی شوینییه).

۵- چاوگ همه موی وهک وشه یه کی سه ره خو و اتادار به کارده هیتریت، به لام

فرمان و گوزاره همه مویان به تنه ا به کار نایمن و پیوستیان به زیاده و مؤرفیمی تر هیه.

نمونه: ئالا قوتابی (واتای روون نییه) — ئالا قوتابییه (واتاداره).

۶- چاوگ به (ن) هکه یدا دیاره، که وشه یه کی گشتی و سه چاوه ی داپشتنی

فرمان و وشه ی تره، چونکه (ن) هکه ی تایبه ته به وشه ی چاوگ و، له قالبی

فیزیای پیکه اتنیدا تئاوه ته وه، جیاوازه له گه ل (ن) ی ترده که مؤرفیمه له

شوینی تری وشه دا وهک (ن) ی کوو یا له گه ل وشه ی ترده، به شدری هه بیت و

حاله تی جویره جویری هه بیت، وهک فرمان و راناوی لکاو، بریتییه له چند

جوړیک بو رابردو، رانه بردو، داخوازی، ههروه ها بو تیپه پرو تیپه پر، هه یی،

نه مانه دۆخی جیاوازیان هه یه له و رووانه وه.

نمونه: نووسین، کردن، رژان، هاتن، هه لگرتن، خولاندنه وه، همه و (ن) هکان

یهک بابهن، به لام کچن. هی کو به.

بو راناوی لکاو: چووم بکهره، کوپه که م بو هه یی یه

خواردمان بو رابردووی تیپه ره، چوویت بو رابردووی تیپه پر، ده خوین بو

رانه بردووی تیپه، رۆشت = رابردووی تیپه (دهرناکهوێ)

خواردی = رابردووی تیپه، دهخوات، دهنوسیت بۆ رابردووی تیپه.

۷- ههموو چاوگتیک وشه‌ی لێوه داده‌پێژیت و وهرده‌گیریت، ته‌نانه‌ت چاوگی (چوون)، (بوون) که ناویزه‌ن (شا‌ذ) به‌لام ده‌مه‌کانی فرمانی وه‌ک: (چووم، ده‌چم، بچۆ، بووم، ده‌بن، بیه‌ی هه‌یه‌و که‌چی فرمان هه‌موویان وشه‌یان لێوه دروست ناکریت وه‌ک له‌ فرمانی ناتهوای بوو، نه‌گهر فرمان سه‌رچاو‌ه‌ی وهرگرتن و دارپشستنی وشه‌ بیت، ده‌بیت له‌ فرمانی (ده‌چم، چووم، بووم، ده‌بم) وشه‌ی تری لێوه وهر‌بگیرایه‌، وه‌ک ناوی به‌که‌ر ناوی به‌رکار، ناوی چاوگ، ناوی جینگا، ناوی نامیر)، چونکه‌ ره‌گی نه‌م دوو چاوگه‌ بریتین له‌ ته‌نها پیتیکی وه‌ک (چ، ب) ده‌بنه‌ هۆی دارپشستنی فرمان لێیان‌ه‌وه‌، به‌لام له‌ فرمانه‌ که‌یان‌ه‌وه‌، وشه‌ وهر‌ناگیریت، چونکه‌ واتای ره‌گ به‌نده‌ به‌چاوگه‌وه‌.

۸- چاوگ وه‌ک وشه‌یه‌کی سه‌ره‌خۆ، هه‌موو جو‌ره‌کانی واتا ده‌به‌خشیت، به‌لام فرمان به‌بێ یارمه‌تی پیشگرو پاشگرو دروست نابیت و به‌ فرمانیش دانانریت. به‌لکو‌ نه‌وه‌ی هه‌یه‌ ته‌نها ره‌گی چاوگه‌و بێ واتایه‌، به‌ هۆی زیاده‌وه‌ ده‌بیتته‌ فرمان نه‌و زیاده‌نه‌ش به‌ شیوه‌ی پیشگرو پاشگرو وه‌ک (نیشان‌ه‌ی جو‌ری دیاری کردنی فرمان له‌ (ده‌، وه‌، بوو، ب، راناو) که‌ بۆ رابردووی به‌رده‌وام، رانه‌بردو، رابردووی ته‌واو، رابردووی دوور، فرمانی داخو‌ازی؛ واته‌ به‌لادانیان، ره‌گ ده‌مینیت‌ه‌وه‌، وه‌ک وشه‌یه‌کی ناتهو‌او (مۆرفیمی به‌ند) له‌ ناو چاوگدا پارێزراوه‌، واته‌ به‌مه‌داده‌رده‌که‌ویت که‌ فرمان له‌ چاوگه‌وه‌، وهر‌گیراوه‌و به‌نه‌یه‌تی دارپشتن و وهر‌گرتنی وشه‌و فرمانیش چاوگه‌، نه‌ک فرمان؛ چونکه‌ فرمان، خۆی به‌ ته‌نها بوونی نییه‌ له‌ وشه‌سازیداو بوونه‌که‌ی له‌ ماکی (ره‌گ و ریشه‌) چاوگه‌کانه‌وه‌یه‌، چونکه‌ نه‌و ره‌گانه‌ له‌ ناخی چاوگه‌کانه‌وه‌ن و، بوونه‌ته‌ ئێسکی دروست بوونی فرمان، هه‌ر له‌به‌ر نه‌مه‌شه‌ فرمان جو‌ری ساده‌ی نییه‌ له‌ رووی پێکه‌اتنه‌وه‌،

چونکه وشه یه کی وه رگیراوه داریژراوه.

۹- چاوگ، فرمان و وشه داریژراوه کانی تری که له ره کی چاوگه وه، وه رده گیرین، هه موویان رووداویکی گشتیان تیدایه، به لام فرمان بیتجگه له رووداو، کاتی تیدایه، لیژدها رووداو له نیتوانیاندا هاوبه شهو، تنهها کات هی فرمانه و، چاوگ رووداوه له لایهن که سیکه وه راده گه یه نریت و رووده دات و، پاشان باس له باره یه وه ده گریت و، فرمانیش بریتیه له باسکردن له باره یه وه، واته فرمان باسی رووداوه که، ده کات و پیش باسکردنه که، رووداوه که روی داوه، بویه له روی به جیتی (منطق) واتاوه، چاوگ پیش فرمانه و سه رچاوه ی رووداوه گشتیه که له چاوگدایه و نهم رووداوه وه ک کرده وه یه کی سه ره چاوگ تاییه تیتی گشت وهرگرتووه و، له فرماندا له چاوگه وه وه رگیراوه، تاییه ت بووه به هژی دیاری کردنی کات و که سه کانیه وه. کردن: رووداوه کرداریکی (عملیه) گشتی ده به خشیت و بی کاته.

کارده که م، کردم: رووداویکی تاییه ته و له لایهن که سیکه وه کراوه، به لام (کردن) که چاوگه نیش و کاریکی گشتیه و هه موو نیش و کاریک ده گریتته وه، که له لایهن بکه ره وه بکریت و له فرمانه که دا سیفه تی دیاری کردن و تاییه تی خۆی وه رده گریت که چ کاریک بیت و بکه ره که شی دیاره؛ هه روه ها نهم نمونانه: خواردن، رژیشتن، نووسین — کرده وه و رووداوی گشتین و بکه رنیه.

خواردن، رژیشت، نووسیمان — کرده وه یه کی تاییه تی بکه ره دیاره.

رهگ واتای گشتی وشه کی پاراستووه، به مه دا دهرده که ویت، رهگ هی چاوگه، چاوگیش واتا که ی گشتیه، به لام فرمان تاییه ته، که واته فرمان له چاوگه وه یه، چونکه واتای فرمان تاییه ت ره له واتای چاوگ و فرمانیش له ره کی چاوگه وه یه (۱۴).

۱۰- به لگه ی تر بو بنه رته ی و سه رچاوه ی چاوگ نه وه یه، ده نگه

سروشستییه‌کانی (گرمه، قیژه، هاره، باره، زیرکه، ...) وهک: پرس، دز، خه‌و‌ی ناوی چاوگی (اسم المصدر Infinitive noun) یه‌کسه‌ر به‌هۆی راناوی لکاوه‌وه، ناکرتین به‌فرمان به‌شیوه‌ی: پرسیم، ده‌دزم، بخه‌وه، به‌لام‌ئهم، ناوه‌ده‌نگه‌سروشتیانه، که‌ناون به‌هۆی پاشگری (اندن)‌وه‌بوونه‌ته‌چاوگ و، له‌پاشاندا له‌چاوگه‌کانیا‌نه‌وه‌به‌لادانی (ن‌ی‌چاوگ به‌هۆی لکاندنی پیشگرو راناوی لکاوه‌وه، فرمانیان لێوه‌دروست ده‌کرتین، نمونه‌:

گرمه + اندن — گرماندن: گرماند + ی — گرماندی بۆ رابردوو. گرماندن + گرمیتین (به‌هۆی ا — ی (ره‌گه‌): ده + گرمیتین - یت — ده‌گرمیتیت بۆ رانه‌بره‌وه‌وه، به‌لام ناتوانین ب‌لێن: گرمی، گرمه، بگرمه، ده‌گرمه وه‌ک فرمان و جوژه‌کانی بۆ هه‌ر ناویکی چاوگی؛ ئه‌مه‌ ئه‌وه‌ ده‌سه‌لمیتیت که‌چاوگ بنه‌رته‌ و سه‌رچاو‌ه‌ی فرمان دروست کردنه، نه‌ک فرمان خۆی.

چونکه‌ نه‌گه‌ر فرمان سه‌رچاو‌ه‌بیت ته‌وا ده‌بوايه (گرمه، قیژه، ... هتد) یه‌کسه‌ر راناوی لکاوو پیشگرو پاشگریان وه‌ریگرتایه‌و واتایان بدایه، وه‌ک: قیژه — بقیژه، ده‌قیژم گرمه + م — گرمه‌م، ده‌گرمه‌م، بگرمه، گرمه‌وه. ئه‌ه‌جا ئهم نمونه‌ی سه‌ره‌وه، به‌هه‌ردوو جوژی راسته‌که‌ی و هه‌له‌یه‌وه، ئه‌وه‌ ده‌سه‌لمیتیت که‌ ناوی ده‌نگه‌سروشتییه‌کان ده‌چنه‌وه، سه‌ر بنه‌رته‌ و سه‌رچاو‌ه‌ی خۆیان که‌چاوگه، نه‌ک فرمان، چونکه‌ نه‌گه‌ر فرمان بنه‌رته‌ بووايه، نه‌بوايه نه‌و (ناوه‌سروشتیانه) یه‌کسه‌رو راسته‌وخۆ به‌بی (اندن) پیشگرو راناوی وه‌ریگرتایه‌و واتا به‌خشیش بووايه، که‌چی بی واتان و ئهم دیارده‌یه‌ ناوه‌ده‌نگه‌سروشتییه‌کان ده‌گریته‌وه.

١١- چاوگ هه‌روه‌کو له‌خاله‌کانی تردا روونمان کرده‌وه، به‌واتای کرده‌وه‌یه‌کی گشتی دیت، که‌ ئه‌مه‌ تاییه‌تییه‌که، چاوگ له‌ ناو نزیک ده‌کاته‌وه، چاوگیش له‌ رووی نه‌رک و (١٥) واتاوه‌ هه‌ر وه‌ک ناو وایه‌و ناویش له‌ زمانی کوردی،

دەورتيكى چالاک دەبينيت له رووی داپتشتنهوه، سەرچاوهی داپتشتنی وشەيهکی زۆره، به هۆی زیادهوه (affix). ئەمه ئەوه دهچەسپينيت که چاوگ له فرمانهوه وهرنهگيراه، بهلکو فرمان خۆی له چاوگهوه وهرگيراه، چاوگ سەرچاوهی داپتشتن و وهگرتنی وشەي داپتتراوی تری وهک: ناوی بکه، ناوی بهرکار، ناوی چاوگ، ناوی نامير، ناوی جيتگا، هەنديک جوړی ناوی لیکدراوه (۱۶). نمونه:

بۆ ناوی جيتگا: فرۆشگا، کيتلگه، جمگه، رووتەن، هەلدیر.
 بۆ ناوی چاوگ: کوشتار، پرسيار، کۆکه، پرسه، برشت، خۆراک، کۆشش.
 بۆ ناوی ناميرو نامراز: پيخەف، شەکرشکين، کوتەک، هيتەک.
 بۆ ناوی چاوگ: کوشتار، پرسيار، کۆکه، پرسه، برشت، خۆراک، پيژنگ، گيره.

بۆ ناوی لیکدراو: باران بران، باگردين، راوکردن، نان کردن.
 ئەم نمونانەي سەرەوه ئەوه دەرەخات، که چاوگ وهک ناو وایه و وشەي زۆرو جوړهجوړی ليتوه وەرەگيريت و، چۆن ناو له کوردیدا به شتیهيهکی گشتی سەرچاوهی وشە داپتشتنه، چاوگيش سەرچاوهی وشە وهرگيراهکانی خۆيهتی وهک نمونەکانی که له سەرەوه پيشانماندان، نهک فرمان، چونکه فرمان خۆی وشەيهکی داپتتراوه له چەند مورفيمتيکمهوه دروست بووه - ئەو نمونانەي سەرەوه، هەنديکيان دوو دەوری وهک ناو و ئاوهلناو دەبين، واتە له چاوگهوه ئاوهلناو، ئاوهلفرمانيش بهکەس وەرەگيريت، ئەمه ئەوهمان بۆ دەرەخات، که چاوگ ناو وهک يەکن، نمونه: دزين — دز، مردن — مردار، گريان — گرینۆک، پهککهوتن — پهککهوته.

وشەکانی ريزی دووم ئاوهلناون، ئاوهلفرمانيش له چاوگهوه؛ وهک بردن: به + ەر — بهر (واته بهردهم و خوار دهگهيهنيت بۆ شوتين و بهری دار).

دان: ده + هر — ده(شون بۆ ده رچوون و هاتووچۆ).

له ناوهوه به دهیان وشه ی وهک ناوی داپیژراو، لیكدراو، ئاوهلناو
وهردهگیریت، چهند نمونهیهک بۆ بهلگهی سهرچاوهیی وشه داپیشتنی ناو پیشان
دهدهین: سهرباز + گا، سهربازگا، دارهوان، پیاوهتی، دانساز، سهروک، براهیتی،
جوتیار، گریکار، دلدار، سهرین ... هتد له ناوهوه، ناوی داپیژراون. له پاش،
له پیش، له مهولا، سهرانسهر، خوارهوه، دواوه، دواپی، ئاوهلفرمانن.

چاوگ له رووی بوونهوه

به پیتی په یوهندی به لیكۆلینه وهكه مانه وه، پیتیسته جوړه کانی چاوگ له رووی
بوونهوه: دیاری بکهین، چونکه په یوهندی ههیه به وه رگرتنی بکه ره وه، له کاتی
وه رگرتنی فرمانی ئه و جوړه چاوگانه وه، له رووی بوونیانه وه، به پیتی واتی
سیمانتیکیان له نه نجامدانی روودان و، کردنی رووداوی فرمانه کانیان، که نه م
دوو جوړه یان ههیه (۱۷):

۱- چاوگی گۆزانه وه (مصدر انتقالي)

۲- چاوگی روودان (مصدر مطاوعة)

له یه که میاندا فرمانی گۆزانه وه وهردهگیریت، که بکه ره کانیان به هوی کهس و
راناوه لکاوه کانه وه دیاری ده کړیت و، کات و واتای فرمانه کهش به هویانه وه
دروست ده بیت و به پی کهس و راناوی لکاو، فرمان نه دروست ده بیت و پی
واتایه و مؤرفیمیکی بهنده، که له چاوگه وه، وه رگیراوه و اتاکهشی بهنده به وه وه؛
نه م دیاردهیه، ته نها له کهسی سیتیهمی فرمانی تیینه په ردا، و اتا و کاته کهی له بهر
پیتیست نه بوون و ده رنه که وتنی راناوه لکاوه که دا له زمانی کوردیدا ده رناکه ویت
و واتا ده په خشن و کاتیشی دیاره: وهک:

هاتن: هاتم هاتین.

له رانه بردوودا پیتیستیان به راناوی لکاو ههیه.

بۆ تیتنه پەر: هاتیت هاتن دیم دین

هات هاتن دیت دین

نهم دیاردهیه له چاوگی گوتزانهوهی تیتپهردا، کاتیک فرمانی لیتوه
وهردهگیریت، بهی راناوی لکاو فرمان دروست ناییت و، کات و واتای ناشکرا
نییه، بهلام به پتوه لکانی راناوی لکاو به رهگی چاوگه کانیانهوه، فرمانه کانیان
دروست دهییت و واتاو کاتیان تیادا بۆ تافه جیاوازه کانیان دیاری دهکرت؛
وهک: خواردن: خوارد (هی راناوی لکاو کات و واتای نییه)، خواردم

بۆ تیتپه: خواردت خواردمان (بههوی راناوهوه واتاو کاتیان دیاره).

خواردی خواردتان

نهم دیاردهیه، چاوگه تیتپه (یانیهکان) ههروهکو له مهوبهروهوه لهم باسه دا
رووغان کردۆتوه: له بهر نهوهی قهدهی رابردویان به (ی) کۆتایی هاثووه، له گهڵ
راناوی لکاوی (ی) کهسی سییهمی تاکدا تیکهڵ دهبن واتاو کاتیان ههیه.

وهک: نووسین: نووسی

کپین: کپی

بپین: بپی

بهلام بۆ کهسهکانی تر پتیوستیان به راناو ههیه تا دیاری بکرتن.

وهک: نووسیم نووسیمان

نووسیت نووسیتان

نهم نمونانهی سهروهوه بۆ رابردوی تیتپه ریون، بهلام رانهبردوی تیتپه بهی
راناوی لکاو، بۆ ههموو کهسهکان به تاک و کۆوه، پتیوستیان به راناوی لکاو
ههیه تا بینه فرمان و کهس و کات و واتایان دیاری بکرتن.

وهک: دهنوسم دهنوسین

دهنوسیت دهنوسین

نمونه‌ی تر له چاوگه نایاییه‌کان که به‌بێ راناوی لکاو له‌دهمی رابردوو، رانه‌بردوو واتاو کاتیان دیاری ناکریت و فرمان دروست نابیت، که ئه‌مه به‌لگه‌یه‌کی به‌هێزه که فرمان وشه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ نییه، مۆرفیمی وه‌ک پیشگرو پاشگر کات و واتای دیاری ده‌کات؛ نمونه‌ی فرمان له چاوگی نایاییه‌وه:

کیلان: کیلا بێ راناوی لکاو واتاو کاتی تیدا نییه‌و، رووداو دیاری ناکات. بۆ رابردوو (کیلات) کات و واتایان دیاره به‌ هۆی راناوی لکاوه‌وه. کیلام، کیلات، بۆ رانه‌بردوو کیلان: کیل مۆرفیمی به‌نده بێ راناوی لکاوو نیشانه‌ی فرمان.

ده‌کیلام، ده‌کیلات به‌ هۆی (ده) و راناوی لکاوه‌وه کات و واتایان دیاری کرا.

هیتان: هیتا، هیتن

به‌ستان: به‌ستا، به‌ست

کردن: کرد، که

کوشتن: کوشت، کوژ

جووین: جوو، جوو

مۆرفیمی رابردوو، رانه‌بردوو به‌ندو بێ واتان تافیان دیاری نه‌کراوه، چونکه بێ راناوی لکاو و نیشانه‌ی فرمانیان نییه‌و له فرمانی گۆزانه‌وه‌ی تیه‌پن.

۲- چاوگی روودان: (مطاوعه) ئه‌و فرمانانه‌ی له‌م جۆره چاوگانه‌وه وه‌رده‌گیرین له‌به‌ر ئه‌وه‌ی بکه‌ره‌کانیان هێزێکی سروشتین و، له‌ ده‌ره‌وه‌ی ویست و کرداری مرۆقه روودانیان بۆ به‌لادانی (ن) چاوگه‌کانیان به‌بێ راناوی لکاو کات و واتایان هه‌یه‌و له‌ دۆخی که‌سی سییه‌می تاکدايه‌و، یا به‌ هۆی ناوی که‌سه‌وه، بۆ رابردوو دیاری ده‌کریت، به‌لام رانه‌بردوو وه‌ک جۆره‌کانی تر، بێ راناوی لکاوو نیشانه‌ی فرمان دیاری ناکریت؛ وه‌ک:

خنکان: خنکا

برژان: برژا - واتاو کاتیان بۆ که سی سییه مه.

برژام: برژاین: برژایت.

خنکام: خنکاین: برژان - کات و واتایان به هۆی راناوهوه بۆ رابردوو دیاری کراوه.

بۆ رانه بردوو: برژان — برژی

خنکان — خنکی

مۆرفیمی به نندن به بی نیشانهی فرمان و راناوی لکاو.

ده برژتم ده برژتین

ده برژیت ده برژین

ده خنکیم ده خنکین

به هۆی راناوی لکاو نیشانهی (ده) ی رانه بردوووه واتایان ناشکرا بووه.

به گشتی فرمان به بی راناوی لکاو دیاری کردنی نیشانه که یان، ئه وانه نه بیت که یائین و فرمانی روودانن (مطاوعة) واتاو کاتیان نییه، ئه مه ئه وه ده گه یه نیت، که فرمان له چاوگه وه وه رگیراوه، نهک چاوگ له فرمانه وه وه رگیرابیت، بۆیه چاوگ بنه رته (اصل).

ئه نجامی لیکۆلینه وه:

له م لیکۆلینه وه یه دا، که چاوگ و فرمان کامیان له کامیانه وه ن و، کامیان سه رچاوه ی دارپشتن گه یشتوو مه ته ئه م ئه نجامانه:

۱- چاوگ له بهر ئه وه ی نمونه ی وشه تهاوه کانی Fasional زمانی کوردیه و مۆرفیمه کانی له ناو یه کتردا به شتیه یه کی و اچونه ته پال یه کتر تهاونه ته وه و قالبی فیزیای دروستبوونی وشه که به شتیه یه کی سه ریه خۆو ساده داده نریت، چونکه به لادانی (ن) ی چاوگ و نیشانه که یان، چاوگه کانیان، واتایان نامیتنی و

پاشماوه که یان به رهگ و قهدهوه، سهر به خوئین و واتاشیان بهنده به چاوگهوه.

۲- چاوگ به نه رت و سهر چاوهی وهر گرتنی فرمان وشه کانی وهک ناو،
ئاوه ئناو، ئاوه ئفرمان، ناوی بکه ر، ناوی بهر کار، ناوی چاوگ، ناوی جینگا،
ناوی نامیر، ناوی لیکدراوی به هوئی پیشگرو پاشگروه به سهر رهگ و قهده.

۳- چاوگ به ساده و داریژراوو لیکدراوی بهوه، یهک شیوه و روا له تیان هه یه و
ته نانه ت ناویزه کانی شیان (شاذ) که به پاشگری (هوه) کو تاییان هاتوه،
هه موویان به نیشانهی (ن) کو تاییان دیت و ئه م (ن) ه، ته نها تایه ته به
چاوگهوه، نهک به وشه ی ترو به لادانی وشه که وهک مور فیتیکی به ندو بی و اتا
ده میتیته وهوه، به هوئی پاشگرو پیشگروه وشه ی تری لیه وهر ده گیریت.

۴- چاوگه ناویزه کانی، که به پاشگری (هوه) ن وهک (خولانهوه، پلیشانهوه
... هه موویان نشانه که یان پیش پاشگروه که، به (ان) کو تاییان هاتوه، به لام
به بی (هوه) بی و اتان و، له گهر دانکردندا راناوه لکاوه کان شوئینی (ان)
نیشانه که ده گرنه وه، ئه مه ئه وه ده چه سپینیت، که روژتیک له روژان له کوندا به بی
پاشگری (هوه) و اتایان هه بووه، نمونه: خولانهوه، کولانهوه، سوورانهوه. ده به نه:
خولامدهوه، کولایه وه، سووراینه وه ...

۵- چاوگ له رووی و اتاوه له زماندا به واتای شوئینی وهر گرتن و سهر چاوه
دی.

۶- چاوگ رووداوی بی کاته، فرمانی لی ده ریچیت، هه موو وشه کانی که له
چاوگهوه، وهر ده گیرتن هه مان تایه تی رووداوی بی کاتیان تیدایه و، به لام دوا
وهر گرتنیان له چاوگهوه، کاته کانیان به ده می رابردوو، رانه بردوو، داخوازی
دیاری کراوه به هوئی راناوی لکاوو نیشانهی فرمانه وه.

۷- چاوگ وهک ناویکی گشتی وایه و واتای کردار (عملیه - پرۆسه) ده گه یه نی
له بهر ئه وهی ناو به گشتی سهر چاوهی داریشتنی (اشتقاق) وشه یه کی زوژی

وهك ناوى دارپترراوى ترو ئاوه ئناوو ئاوه ئفرمانه ... له كوردیدا، چاوكيش واتاى
ناو دهبه خشیت، بۆیه چاوك له فرمانه وه، وهرنه گیراوه، به لكو فرمان وشه تى تر،
له چاوكه وه، وه رگیراون.

۸- له رهگى هه موو چاوكه كانه وه، وشه تى تر بۆ نمونه وهك فرمان دروست
ده بیئت ته نانه ت له رهگى چاوكى (چوون، بوون) وه، فرمانیان به هوى پیشگرو
پاشگروه لى وه رده گیریت، كه چى نه كهر فرمان بنه رته بیئت، نه وا ده بوایه له
رهگى (چ، ب) ی فرمانى (ده چم، ده بم) وه، وشه تى تری بیجكه له خوڤان
وه رگیرایه، به لām له چاوكه كه یانه وه، نه و دوو فرمانه وه رگیراوه.

پهراویز:

- ۱- لیکدان و داریشتن، زهریژ، وهرگیران، داتاشین. پروانه: د. کامیل بهسیر، زاراوه سازی.
- ۲- پروانه الدكتور عبدالعزیز عتیق، المدخل الى علم الصرف، بیروت ۱۹۷۴، ل ۵۷-۶۱.
- ۳- غازی فاتیح وهیس، زمان و نه‌ده‌بی کوردی، زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، ۱۹۷۹، ل ۱۳، دهرباره‌ی بیررای چومسکی به‌لایه‌وه: لیکۆلینه‌وه‌ی زمانه‌وانی وه‌چ کردن (تولیدی Junerative) که فۆیم و واتا بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی زمان پیتیسته.
- ۴- الدكتور هادی نهر، الصرف الواقی، دراسة وصفية تطبيقية في الصرف وبعض المسائل الصوتیه، بغداد، ۱۹۸۹، ل ۶۳.
- ۵- د. عبدالعزیز عتیق، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۵۸-۶۰.
- ۶- ره‌فیک محهمه‌د شوانی، نه‌و وشانه‌ی له‌ چاوگه‌وه‌ وه‌رده‌گیرتن، نامه‌ی ماجستیر ۹۸۸، ل ۷۴-۷۵.
- ۷- ره‌فیک محهمه‌د شوانی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۷۸.
- ۸- له‌مه‌ودوا روونی ده‌که‌مه‌وه‌، دوا‌ی به‌راورد کردنی بیروپراکان، دهرباره‌ی وشه‌ی تواوه.
- ۹- نوری عه‌لی نه‌مین، ریزمانی کوردی، سلیمانی، ۱۹۶۰، ل ۲۷-۱۳۱، ۱۶۲-۱۴۹.
- ۱۰- ره‌فیک محهمه‌د شوانی، نامه‌ی ماجستیر، ل ۷۹.
- ۱۱- هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۱۰۸.

- ٢- رفیق محەمەد شوانی، ئەو وشانەی لە چاوگەو، وەرەگیرێن، نامەی
ماجستێر زانکۆی سەلاحەددین، کۆلیجی ئاداب، ١٩٨٨.
- ٣- محەمەد مەعروف فەتاح، کارپۆلین کردن بەپێی رۆژان، رۆشنبیری نوێ،
١٢١، بەغدا، ١٩٨٩، ل ٤٠-٥٩.
- ٤- د. نەسرین فەخری، پاشگرو پێشگری (قەیان وە) لە زمانی کوردیدا،
گۆفاری کۆپی زانیاری کوردی، بەرگی یەكەم، بەشی یەكەم، بەغدا، ١٩٧٣.
- ٥- د. نەسرین فەخری، چاوگی بێ واتا لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٧٣.
- ٦- نوری عەلی ئەمین، رێزمانی کوردی، سلیمانی، ١٩٦٠.
- ٧- لیژنەی زمان و زانستەکانی، رێزمانی ناخاوتنی کوردی، کۆپی زانیاری
کوردی، ١٩٧٦.
- سەرچاوە، بە عەرەبی:
- ٨- د. ابراهیم السامرائی، زمانە واییتە، بغداد، ١٩٦٦.
- ٩- القاسم بن محمد سعید المؤدب، حقائق التصريف، المجمع العلمي
العراقي، بغداد، ١٩٨٧.
- ١٠- الدكتور عبد الجبار علوان النايه، الصرف الواضح، جامعة الموصل،
١٩٨٨.
- ١١- الدكتور عبدالعزيز عتيق، المدخل إلى علم الصرف، بيروت، ١٩٧٤.
- ١٢- د. نوزاد احمد حسن، المنهج الوصفي في كتاب سيبويه، رسالة
الدكتوراه، جامعة بغداد، كلية الاداب، ١٩٩١.

دهوری «تا» له زمانی کوردیدا

به‌شەکانی ئاخاوتنی زمانی کوردی، له‌پرووی واتا به‌خشینه‌وه، ده‌کرتن به‌ دوو به‌شە‌وه، وه‌ک وشە‌ی ته‌واوو، وشە ناتە‌واوه‌کانی، ئامرازە‌کان ده‌گرته‌وه، که‌ بوونی سه‌ربه‌خۆیان هه‌یه‌و به‌ته‌نها واتایان روون و ناشکرا نییه، به‌لکو له‌گه‌ڵ به‌شە ئاخاوتنی تر، یا له‌ رسته‌سازیدا ده‌وریان به‌ته‌واوی روون ده‌بیته‌وه. یه‌کێک له‌و به‌شە ناتە‌واوانه‌ی ئاخاوتن ئامرازی په‌یوه‌ندی (۱) (Prepositon) و ئامرازی لێکده‌ری رسته‌ی لێکده‌راو (۲) ئامرازی به‌ستنی (Conjunction) رسته‌ی ئالۆزه (۳): که‌ بوونی سه‌ربه‌خۆیان هه‌یه‌ له‌ رواله‌تدا، به‌لام واتایان له‌ته‌ک وشە‌ی ترو رسته‌دا به‌دیاردە‌که‌وێت.

یه‌کێک له‌و ئامرازانه‌ی که‌ ناوێشان‌ی لێکۆلینه‌وه‌که‌مانه، مۆرفیمی «تا» یه. ئه‌م مۆرفیمه (وشه‌به‌ند) له‌ زمانی کوردیدا له‌مه‌و پێشه‌وه، له‌لایه‌ن زمانه‌وانی تره‌وه‌ باسکراوه، به‌لام به‌کورتی و به‌ته‌واوی روون نه‌کراوه‌ته‌وه‌و، ده‌وره جیا‌جیا‌کانی جێ‌گای روون کردنه‌وه‌یه.

لێره‌دا پێش ئه‌وه‌ی بیروپرای خۆم، له‌ لێکۆلینه‌وه‌که‌دا به‌خه‌مه‌پروو، به‌پیتی تواناو ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که‌ له‌به‌ر ده‌ستماندان، بیروپرای جیا‌وازی زمانه‌وانان ده‌رباره‌ی «تا» له‌ زمانی کوردیدا، وه‌ک کارێکی زانستی ده‌خه‌ینه‌پروو پاشان

بیروپرای خۆمیان لهسەر ددهدم.

«سه عید سدقی» (تا) ی به «ئهداتی ئینتیها» داوه ته قهلهم لهم نمونانهیدا:
«دهخوینم ههتا ده میتیم، تا ماوم دهخوینم، ههتا مردن کردنه» بپروانه «صرف
ونحووی کوردی ل ٦٩، ٥٤» راسته «تا» لێرانهدا (کووتایی) دهگهیه نیت، بهلام
راسته که ی ئهوهیه «تا» ی ئهو نمونانه یه که م ئامرازی بهستنی رسته ی ئالۆزه و
دووه فرمانی رسته کانی هه می شه یی و بهره وامی کاتیان تێدا یه.

«توفیق وهه بی» ته نها له فهرهنگه کهیدا «تا» ی به ئامرازی (عه تف)
داناوه له «دهستوری زمانی کوردی» یه کهیدا باسی نه کردووه: راستیه که ی
ده بیته ئامرازی په یوهندی و ئامرازی بهستنی رستنی ئالۆز، ئه مه بیجگه له وه ی
که مه بهستی جوړ به جوړ ده به خشیت له رسته سازیدا.

«د، قه ناتێ کورد و ییش»، «ههتا» ی له ناو ئامراز کانی ترا هیتا وه ته وه، به
ئامرازی لکی گشتی، بۆ شیوه کانی سۆرانی و کرمانجی داده نیت و، به لایه وه «تا»،
«ریچکه ههتا وه کو سنووری سه ره له دانی رووداو له پرووی ماوه کاتدا پیشان
دهدات: ئه م گشک ههتا سبێ بن ئهیناندا رادزان، ئیمه گشتمان تا سبهینی له
بن لیفه کهدا ئه وه خوتین - سۆرانی، تا روژ خه وه له چاو زۆر کهس نه کهوت.

لێ بوو - به خوو شهو تا به یانی به م سهر و تا ئه و سهری ژووره که یا نه هات و
ئه چوو - لێ بوو بوو به خه یسه ت شهقی ههتا سبێ ژقی سهری ئوتافی ههتاوی
سهری دهات، دچو - کرمانجی بپروانه (ک. ک. کورد و ییش، ریزمانی کوردی،
ل ٣٤١) کورد و ییش ناوی ئه وه ی نه بردووه که ئامرازی «تا» ی سهر به چ جوژه
ئامرازی که، پاشان ده بویه سه ره تا و کووتایی کاتی «سنووری سه ره له دانی رووداو
له پرووی ماوه کاتدا..» ی ئامرازی «تا» ی دیاری بکرا یه، چونکه نمونه کانی
خۆی به تایبه تی سیتیه میان وایه.

راستی بۆچوونی ئیمه پیشان ددهن، له بهر ئه وه ی ماوه ی تافی روودانی

فرمانه که دیاریکراوه، لهئێوارهوه تا بهیانییه. ههروهها ده‌بایه هێمای بۆ ئه‌وه بک‌ردایه که ئامرازی «تا» ی رسته‌کانی په‌یوه‌ندییه (Preposition). (مه‌ردۆخ) له ژێر ناوێشانی «حروف و ادوات» دا له (٢٥) ی فهره‌نگه‌که‌یدا ته‌نها «تا». «له» ی بێ دیاری کردنی جو‌ره‌کانیان به‌ نمونه بۆ ئامراز هێناوه‌ته‌وه؛ پێویست بوو لهم رووه‌وه روونکردنه‌وه‌ی هه‌بایه و ئه‌وه‌ی ده‌ست نیشان بک‌ردایه که «تا» چ جو‌ره ئامرازی‌که.

«نوری عه‌لی نه‌مین» له «رێزمانی کوردی» یکه‌ی ساڵی ١٩٦٠ یدا له ژێر دا‌به‌شکردنی ئامرازی په‌یوه‌ندی‌دا بۆ ساده‌و لێک‌دراوه «هه‌تا» ی به‌ لێک‌دراو داناوه که‌وا نییه، هه‌روه‌ها «تا» و شێوه‌کانی تری وه‌ک «هه‌تا، هه‌تا‌کو، هه‌تا‌وه‌کو...» ی به‌ «حروف الجر» ی عه‌ره‌بی دا‌ده‌نیت له (١٤٦) یشدا دوا‌ی پێناسه‌ی ئامرازی پێ به‌ست (ئه‌داتی عطف) ناو نمونه‌کانیدا «تا، هه‌تا، تا‌کو، هه‌تا‌کو، هه‌تا وه‌کو» بۆ هێناوه‌ته‌وه‌و ده‌لێ: ئامرازی پێ به‌ست وا‌ژه‌یه‌که بۆ به‌ستنه‌وه‌ی دوو وا‌ژه یا دوو ده‌سته‌وا‌ژه، یا دوو رسته به‌کار ده‌هێنرێت.

ده‌رباره‌ی بیرو‌رای یه‌که‌می پێویست بوو بیوتایه، «هه‌تا» ناساده‌یه نه‌ک لێک‌دراو، چونکه لێک‌دراو هه‌ردوو به‌شه‌که‌ی واتا‌داره، به‌لام ناساده دا‌رپێژا‌ویشی به‌رده‌که‌وئ، که له زیاده‌و به‌شێکی واتا‌دار پێکهاتوه، هه‌روه‌ها پێویست بوو له هه‌ردو بۆ‌چوونه‌وه‌کانی ئه‌وه‌ی روون بک‌ردایه‌ته‌وه، که (له) ئامرازی په‌یوه‌ندییه‌و له کو‌تیی تریش ئامراز به‌ستن و گه‌یه‌نه‌ره (ادا‌ه عطف)، له پێناسه‌که‌یدا وا ده‌رده‌که‌وئیت ته‌واو تێکه‌لی کردوه، چونکه به‌ستنه‌وه‌ی دوو وا‌ژه یا دوو ده‌سته‌وا‌ژه، وه‌کو خۆی ده‌لێ ئه‌وه کاری ئامرازی په‌یوه‌ندییه که دوو وشه یا دوو گرێ ده‌به‌ستێت به‌یه‌ک‌تره‌وه، نه‌ک هی ئامرازی به‌ستن، له هه‌مان پێناسه‌یدا راستی بۆ‌چوونی ئێمه به‌ده‌ر ده‌که‌وئیت، که ئامرازی به‌ستن بۆ به‌ستنه‌وه‌ی دوو رسته‌یه، ئه‌مه له‌و پێناسه‌یه‌یدا، (نوری عه‌لی ئامرازی په‌یوه‌ندی

و ئامرازی به‌ستنی تیکه‌ل کردووه. راستیه‌که‌ی ئامرازی په‌یوه‌ندی به‌گشتی و «تا»ش له‌گه‌لیدا بۆ په‌یوه‌ندی نیوان وشه‌و گری و رسته‌ی ساده‌یه، که وه‌ک نوری عه‌لی وتی بۆ به‌ستانه‌وه‌ی دوو رسته هه‌له‌یه، چونکه ئه‌مه کاری ئامرازی لیکه‌ره، یا هی ئامرازی به‌ستنه، بۆ به‌ستانه‌وه‌ی دوو رسته.

ئامرازی «تا - هه‌تا»، له‌ جوۆری یه‌که‌مدا په‌یوه‌ندییه‌و، له‌ دووه‌مدا ئامرازی به‌ستنه، که‌ دوو ده‌که‌وێته‌وه، له‌ مه‌به‌ستی ئامرازی په‌یوه‌ندی و رسته‌ی ساده. راستی بۆ‌چوونی ئیمه‌ نموونه‌کانی ناوبراو خۆیه‌تی، له‌ «ل ۳۹۳، ۳۹۵»ی کتیبی (ریزمانی ئاخواتنی کوردی) دایه. هه‌روه‌ها به‌لای نوری عه‌لییه‌وه، «هه‌تا» له‌ برگه‌ی (هه‌ر) و «تا» وه‌ها تووه‌و، ده‌نگی (ر) سووک بۆته‌وه‌و سواووه‌و، روا‌له‌ته‌کانی تری «هه‌تا»ش، وه‌ک «هه‌تا‌کو، هه‌تا‌وه‌کو، هه‌تا‌وه‌کونی...» به‌روانه (ل ۳۹۵)ی کتیبی «ریزمانی ئاخواتنی کوردی - کوۆری زانیاری». به‌لای منه‌وه ئه‌مه بۆ‌چوونیکی راسته، بۆ روا‌له‌ته‌کانی ئامرازی «تا - هه‌تا» له‌پووی داریشتنی مؤرفۆلۆژییه‌وه.

لێژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کوۆری زانیاری کوردی ده‌رباره‌ی ئامرازی «تا» له‌ کتیبی «ریزمانی ئاخواتنی کوردی» سالی ۱۹۷۶یدا له‌ (ل ۳۰۷)دا، به‌ ئامرازی په‌یوه‌ندی ساده‌ داناوه له‌گه‌ل هه‌ندی ئامرازی تردا، که‌ گومانیان له‌سه‌ر نییه، له‌م رووه‌وه و وه‌ک له‌ رسته‌ی «تا که‌رکووک ده‌چم»، راسته‌ لێره‌دا «تا» ئامرازی په‌یوه‌ندی ساده‌یه: به‌لام مه‌به‌ستی به‌کارهێنانه‌که‌ی، که‌ کوۆتایی شوینی روودانی فرمان ده‌گه‌یه‌نیت روون نه‌کردۆته‌وه. هه‌روه‌ها له‌ (ل ۳۲۴)دا، لێژنه له‌سه‌ر ناوئیشانی «پریپوزیشنی (تا)»، ته‌م ئامرازه‌ی به‌ په‌یوه‌ندی له‌م رسته‌یه‌ی خواره‌وه داناوه هێمای ئه‌وه‌یان کردووه که «تا» و شێوه‌کانی تری وه‌ک «تا‌کو، تا‌وه‌کو، هه‌تا، هه‌رتا، هه‌رتا‌وه‌کو...» کوۆتایی ئه‌و شته راده‌گه‌یه‌نێ، که‌ بۆی به‌کارهاتووه‌و له‌ ئامرازی «تا»ی عطف و شرط و زه‌رفی زه‌مان، به‌م‌نونه

جیاکردۆتەوه، نمونه‌کانی لیژنه وهک ئامرازی په‌یوه‌ندی ئەمانه‌ن:

تا رواندز ده‌چم و ده‌گه‌ریمه‌وه.

هه‌تا ئێره به‌یه‌که‌وه بووین.

دوینێ شوو هه‌تا‌کو به‌یانی نووستم.

راسته «تا» و رواله‌ته‌کانی تری، له‌و سێ رسته‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌دا کۆتایی راده‌گه‌یه‌نیت، به‌لام یه‌که‌م شت، له‌م باره‌یه‌وه، لیژنه‌ی ناوبراو ده‌بوا‌یه زیاتر مه‌به‌ستی به‌کاره‌یتانی ئامرازی «تا، هه‌تا» ی روون بک‌ردایه‌ته‌وه، چونکه «سه‌عید س‌دقی» پێش نیو سه‌ده وه‌کو پێشتر روونان کردوه، ئەم‌ه‌ی ده‌رپ‌وه، راستیه‌که‌ی ئامرازی «تا، هه‌تا‌کو» له‌ رسته‌ی یه‌که‌م و دووه‌دا، سنوورێک بۆ کۆتایی به‌رده‌وام بوونی شوینێ روودانی فرمانه‌کانی داناوه‌و، له‌ رسته‌ی سێیه‌میشدا سه‌ره‌تاو کۆتایی کاتی روودانی فرمانه‌که‌ی دیاری کردوه. هه‌روه‌ها له‌ رسته‌کانی تری نمونه‌کانی لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کۆ‌دا که به‌نمونه‌ بۆ ئامرازی «عه‌طف وه یا شرط وه زه‌رفی زه‌مان» به‌کار‌دێت، هه‌تاوه‌ته‌وه؛ وه‌ک:

تا ئێوه هاتن من نامه‌که‌م نووسی. (عه‌طف)

تا ئێوه نه‌یه‌ن نامه‌ ناووسم. (شرط)

هه‌تا تۆم ئاشنا بووی ئاشنا بوون. (ظرف)

راسته ئامرازی «تا، هه‌تا» لی‌ره‌دا، بۆ «عه‌طف و شرط و ظرف» ه به‌لام ده‌بوا‌یه بو‌ترایه ئامرازی به‌ستن و گه‌یه‌نه‌ری رسته‌ی ئالۆزن و، بۆ مه‌به‌ستی «کات و مه‌رج» به‌کاره‌اتوون. هه‌روه‌ها لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کۆ‌ر له (ل ۳۵۴) دا له‌گه‌ڵ ئامرازی (ش، یش) دا ئامرازی (تا) ی «عه‌طف» یان، له‌ چه‌ند رسته‌یه‌ک‌دا به‌کاره‌یتاوه‌و، به‌لایانه‌وه هه‌موو رواله‌ته‌کانی ئامرازی «تا» یه‌ک واتان؛ راستیه‌که‌ی به‌پیتی شوینیان واتاو مه‌به‌ستی به‌کاره‌یتانیان ده‌گۆ‌ڕی. لی‌ره‌شدا پێ‌وسته به‌دوو باره‌بوونه‌وه‌ی هه‌تانه‌وه‌ی نمونه‌کانیان ناکات، چونکه مه‌به‌ستی

نامرازی «تا» تیاپاندا ههمان مهبهستی رستهکانی پیشووتریانه.

«مهسعود محهمهه»، له (٤٠٢)ی ههمان سه‌چاوه‌ی کۆپی زانیاریدا، رسته‌ی «هه‌ر ده‌روا هه‌تا ده‌گاته‌ئاوه‌که»، به‌نمونه‌ی بۆ به‌کاره‌یتانی (هه‌ر)، بۆ مهبه‌ستی «به‌رده‌وامی» هه‌تاوه‌ته‌وه، راستیه‌که‌ی «به‌رده‌وامی» بۆ نامرازی هه‌تا «یه‌و» «هه‌ر» یش بۆ ته‌ئکید کردنه.

کتیبه‌ی «زمان و ته‌ده‌بی کوردی» پۆلی شه‌شه‌می ناماده‌یی سالی ٩٧٨ له ژێر بابته‌ی «شیتوازی مه‌رجی»، له‌نمونه‌کانیدا، نامرازی «هه‌تا» ی بێ نه‌وه‌ی هه‌مای بۆ بکات و دیاری بکات به‌کاره‌یتاوه. (پروانه‌ی ٢٨-٣٠) (٤).

هه‌روه‌ها م. محهمه‌د له (١٣٦)ی کتیبه‌ی «زاراوه‌سازی پیتاوه» که‌یدا «هه‌تا» ی له‌ رسته‌ی «هه‌تا هات ساردی کرد، هه‌تا رو‌یشته‌ نه‌خه‌وت» به‌ته‌واوی روون نه‌کردۆته‌وه، وه‌کو خۆی ده‌لێ: «نازانین (هه‌تا) به‌ نامرازی په‌یوه‌ندی دایه‌نین، یاخود سروس‌تی دو‌وره‌گی به‌دیه‌نی. به‌لای ئه‌مه‌وه «هه‌تا» له‌و دو‌و نمونه‌یه‌ی م. محهمه‌ددا نامرازی به‌ستن و گه‌یه‌نه‌ره (اداة عطف) بۆ کات.

د. کوردستان موکریانی، له (١٨٦)ی کتیبه‌که‌ی «قواعد اللغة الكردية» دا، نامرازی «تا» ی به «اداة الربط» ی داناوه، به‌شیه‌ی ساده‌یی و به‌ لیک‌دراوی و واتای کۆتایی دو‌وری و کۆتایی ماوه‌ی کات داناوه‌و، له‌گه‌ڵ نامرازی (له‌) ی په‌یوه‌ندیدا، ناو‌براو ده‌لێت: ده‌لاله‌ت له‌ دیاریکردنی دو‌وری و کات ده‌کات، ئه‌م بۆچوونه‌ی د. کوردستان نه‌گه‌ر بیوتایه، سه‌ره‌تاو کۆتایی کات و، ماوه‌ی دو‌وری ده‌ست نیشان ده‌کات، به‌ته‌واوی راستی ده‌پیکا.

لیته‌رده‌ا به‌دواوه‌ دێمه‌ سه‌ر ده‌رپینی بیروبو‌چوونی تاییه‌تی خۆم ده‌ریاره‌ی نامرازی «تا» و روا‌له‌ته‌کانی تری، وه‌ک (هه‌تا، تاکو، هه‌تا‌کو، هه‌تاوه‌کو، هه‌تاوه‌کی، تاوه‌کی) ... که‌ هه‌موویان، یه‌ک واتا ده‌به‌خشن، به‌لام له‌ رسته‌سازیدا، مهبه‌ست و واتایان ده‌گۆریت.

چۆنیه تی باسکردنی «تا» بدم شتیوانهی خوارهوه:

۱- ئایه «تا» واتای ههیه، وهک وشهیهک له وشهسازیدا.

۲- «تا» لهرووی دارتشتنی مۆرفۆلۆژییهوه.

۳- دهوری «تا» له زمانی کوردیدا.

۴- ئایه بۆچی «تا» نابێته نامرازی لیکدهری رستهی لیکدراو.

ئێستا دێینه سهر روون کردنهوهی یهکهیهکهی نهم بابتهانهی سهروهوه:

۱- ئایه (تا) واتای ههیه، وهک وشهیهک له وشهسازیدا:

بهلای منهوه، «تا» نهگهرچی تا ئێستا، به وشهیهکی ناتهواو وشهبهند (مۆرفیمی بهند - Bound morphem) دا دهنریت و، ناسراوهو، دهوری نامرازی له زمانی کوردیدا دراوهتی، چ له وشهسازیدا و چ رستهسازیدا، «تا» کورت کراوه «ههتا»، تاکو، تاوهکو، تاوهکی، ههتاوهکی»یهو، ههسوو نهو روالهتهتانهی «تا» واتای «رادهو دیاری کردن و سنوور بۆ دانانی شوێن و کات و رادهی رووداوی فرمان دادهنیت» و، بهتهنها «تا»ش (رادهو دیاری کردن) دهگهیهنیت، «تا» بهشیوه سادهکهی چهند واتایهکی تری لێ دهبیتتهوه، وهک: «تا» به واتای تاکتیک دیت.

کورت کراوهی وشهی «تاکتیک یا تایهک»، دهبیت لهم بارهیدا و کهرتی دووهمیان که (کتیک، یهک) ه سواوهو سووک بۆتهوه، وهک: تا گهغیکم کهی، نهم تاولهزره گرانه، بارهکهم دوو تایه. «تا» لهم رستانهدا، بۆ دیاریکردنی «بار» هاتوه، ههروهها «تا» واتای نهخۆشی (تاولهرز، گرانهتا، تا) دیت و وهک واتای «تا» لهم رستانهدا: تا گرتمی، تام هاتتی، تام ههیه، تا نهخۆشییهکی پیسه، تا گرتوتیتی، تا لاوازی کاردووه، خۆت له نهخۆشی تا دوور بخهروهوه... «تا» لهم رووهوه واتای «گرانی و قورسی» هاتوه، چونکه لهش قورس و گران دهکات و دانهگیریت وهک تا لهشمی داگرتوه، تا بیهیتزمی

کردووه. ئەم «تا» یە جیاوازه له «تا» ی ئامراز، بهلام له‌رووی روالهت و دهنگ و دەرپرینهوه، وهک یهکن بۆ روون کردنهوه ده‌لێین: تا که‌رکووک ده‌چم تا گرقی، نه‌خۆشی «تا» له «تاوسه‌ندنه‌وه» هاتووه‌و کورت بۆته‌وه. «تا‌کو» و رواله‌ته‌کانی به‌واتای «ئه‌وکاته» ش دیت، وهک: تا ئه‌وکاته له‌سه‌ریان بووم.

۲- «تا» له‌رووی دارێشتنی مۆرفۆلۆژییه‌وه:

۱- ساده، وهک: تا

۲- ناساده، وهک: تا‌کو، تاوه‌کو، تاوه‌کی، هه‌تاوه‌کو، هه‌تاوه‌کی، هه‌تاوه‌کونی، تاوه‌کی‌تی، هه‌تاوه‌کی‌تی. لێره‌دا «هه‌تا» و رواله‌ته‌کانی سه‌ره‌وه، له‌دوو‌یه‌شی یا دوو مۆرفیمی به‌ندی (وشه‌ی ناته‌واو - bound morpheme)، وهک: «هه‌ر» ی ئامرازی ته‌ئکید کردن و «تا»، «تا‌کو» ی ... (۴)، ئامرازی په‌یوه‌ندی بۆ پێکهاتنی وشه‌و گری و رسته‌ی ساده و ئامرازی به‌ستنی (Conjunction) ی رسته‌ی ئالۆزه‌وه پێکهاتووه. واته‌ له «هه‌رتا - هه‌رتا‌کو» وه، وای دیاره‌ی کورت بوونه‌وه‌ی ده‌نگ و سووک بوونی دەرپرین بۆته «تا، هه‌تا» که راده‌و کۆتایی ده‌گه‌یه‌نیت و، بۆ مه‌به‌ستی دووه‌می «ناساده» گونجاوتره‌ له‌ لێک‌دراو، چونکه وشه‌ی «هه‌تا» و که‌رته‌کانی، وهک «هه‌ر، تاوه‌کو» به‌هۆی دیاره‌ی کورت بوونه‌وه‌و سووک بوونه‌وه‌ی ده‌نگ‌سازی، وهک نه‌مان و تی‌چوونی ده‌نگی (رای هه‌رو (کو، وه‌کو) ی (تاوه‌کو) وه، وشه‌که له‌ شێوه لێک‌دراوه‌یکه‌ی پیش‌شویی خۆی، وهک «هه‌رتا‌کو - هه‌رتاوه‌کو» دوا‌ی ئەم گۆرانی ده‌نگ‌سازییه، رواله‌تی وشه‌که گۆراوه‌و دوور که‌وتۆته‌وه‌و، ئەم که‌رتانه‌ی وشه‌که زیاتر له‌ دا‌ڕێژراوییه‌وه نزیک‌ترن، وهک له‌ لێک‌دراوی، بۆیه‌ وا چاک‌تره‌ ب‌لێین «تا، هه‌تا» ساده‌و ناساده‌ن، چونکه ناساده دا‌ڕێژراو و لێک‌دراویش ده‌گرتیه‌وه و، مه‌به‌ستی بنه‌ر‌هت و ئیستای وشه‌ ناساده‌که له‌رووی شێوه‌وه ده‌پێک‌یت.

لهواندیه و دووریش نییه له (حتی)ی عه ره بییه وه هاتی و دهنگی (ح) —
(ه) چونکه به ههمان مه بهست به کاردیت، وهک: حتی — هه تا.

دهوری «تا» له زمانی کوردیدا:

۳- «تا» له زمانی کوردیدا، دهوری جیا جیای ههیه، لی ره دا به پیتی ههست
پیکردن و، هه بوونی نه و دهورانهی، له شوینی خۆیدا پیشان نه دهین و، مه بهستی
جیاواز جیاوازی له پرووی به کارهیناوه وه دیار و دهست نیشان ده کهین. نه
دهورانهی «تا»، وهک وشهیه کی سه ره خو، له وشه سازی «مۆرفۆلۆژی» و، وهک
ئامرازیکیش له رسته سازیدا (سینتاکس) به ده ره ده خهین؛ وهک:

۱- دهوری «تا» وهک وشهیه کی واتادار ده بیته ناو

۲- دهوری «تا» له پرووی داریتستی وشه سازیدا

۳- دهوری «تا» له پرووی رسته سازیه؛ سی جوړه:

۱- وهک ئامرازی په یوه ندی رسته ی ساده.

تا ————— ب- نایه «تا» ده بیته ئامرازی رسته ی لیکدراو.

ج- «تا» وهک ئامرازی گه یه نه ری رسته ی ئالۆز.

۱- دهوری «تا» وهک وشهیه کی واتادار ده بیته ناو، «تا» به پای من له پرووی
شیه وه ده ری نه وه (الشکل و التلفظ) وهک ئامراز و شه، وه کو یه کن و، له
رسته دا نه بیته به جیا، جیاواز ناکرته وه؛ وهک له رسته نه دا: له ترسانا تا
گرتی، تام ههیه، تا کوشندهیه، ناو، نه گهر له گه ل نه رسته نه ی لای خواره ودا،
به راوردیان بکهین، شیه وه ده ری نیان یه که: وهک: تا کهر کووک ده چم، تا ئیره
وهه، تا سه ربان برۆ.

نه دوو جوړه رسته نه ی سه ره وه، مه گهر «هه تا» یان بۆ به کار بهینین، نه گینا

به‌شیوه‌ی «تا» جیاوازییان نییه، تنه‌ها له‌رووی واتاوه نه‌بیت. نهمه له‌لایه‌ک، له‌لایه‌کی تره‌وه، دوو جوړ رسته پیشان نه‌ده‌ین؛ له‌رووی ده‌رپین شیوه‌یه‌کن و له‌رووی واتاشه‌وه دوو لایه‌نن (۵) وه‌ک:

تا گرتی — تا گرتی، («تا» لیراندا بوکاتی روودانی فرمانه)

(«تا» بو نه‌خو‌شی ناوه) تا گرتی — تا کوشتوتی

تا کوشتوتی —

تا سووتاندمی — تا گرتی

دوو شتی جیاوازن

«تا» ی رسته‌کانی به‌شی یه‌کم، واتای ناوی نه‌خو‌شی «تا» ده‌که‌یه‌نیت، له رسته‌کانی به‌شی دووه‌مدا «تا»، وه‌کو نامرازتیک، کاتی روودانی فرمانه‌کان دیاری ده‌کات، که به‌رده‌وامی روودان پیشان ده‌دات. هرچه‌نده، نهم رسته‌انه‌ی سهره‌وه، به‌وه‌ی که نه‌گهر رسته‌یه‌ک دوو واتا بگریته خو‌ی، وه‌ک نه‌وانه‌ی به‌شی یه‌کم، پابه‌تیک‌ی تایه‌تییوه سهر به‌زانستی واتاسازییه، که دیارده‌و پابه‌تی «بنج و سیمای رسته‌ی کوردی ده‌گریته‌وه، به‌وه‌ی رسته‌یه‌ک یا وشه‌یه‌ک دوو واتاو مده‌ست بپیکیت و، سهر به «فره‌واتان (Polysmy)، که نه‌بیتته هو‌ی دیارده‌ی اته‌مومری (Ambiguity) له زماندا، به‌هو‌ی په‌یوه‌ندی وشه‌کانی ده‌ورو به‌رپیوه، له یه‌کتر جیا‌ده‌گریته‌وه و روون ده‌گریته‌وه.

نهمه‌ش بریتییه له شیکردنه‌وه‌ی بنجی وشه‌کانی ناو رسته (البینه العمیقَه)

(Deep Structure)

«تا» وه‌ک نامرازی په‌یوه‌ندی له دارتشتی وشدا، به‌تاییه‌تی له پیکهاتنی

گریدا (Phrase) ده‌وری خو‌ی له وشه‌سازیدا ده‌بینی؛ وه‌ک نهم وشانه:

(شه و تا بهیان. روژ تاشه، تابه‌که‌ی، لیروهه تا که‌رکوک، له به‌یانیه‌وه‌ی تا ئیواره، شه و هه‌تا به‌یانی، تا به‌هاری، تا چله‌ی زستان، تا ناو ئاواپی، تا نیرکه‌ی به‌هاری (تا که‌رمه‌ی به‌هاری)، تا نه‌سحابه‌ی سیپی، تا چپای خالخالان، تا هه‌رده‌ی ماسقه‌لان، تابان شیوه‌ی سوور، تا ده‌مه‌و ئیواره، تا ده‌مه‌و به‌یان،...) هتد.

دهوری «تا» له‌رسته‌سازیدا

نامرازی په‌یوه‌ندی له‌رسته‌ی ساده، له‌رسته‌ی ئالۆزیشدا، وه‌کو نامرازی به‌ستن و گه‌په‌نهر ده‌وری جو‌ریه‌جو‌ری هه‌یه، وه‌کو مه‌به‌ستی جیاوازی به‌کاره‌یتنان؛ وا له‌ خواره‌وه‌دا، جو‌ری نامرازی «تا» و رواله‌ته‌کانی تری، نه‌رکی جیا‌جیای به‌کاره‌یتنانی لهم شتیوانه‌ی خواره‌وه‌دا روونده‌که‌ینه‌وه :

۱- «تا» وه‌ک نامرازی په‌یوه‌ندی رسته‌ی ساده :

له‌رسته‌ی ساده‌دا ئهم ده‌ورانه‌ی خواره‌وه‌ ده‌بینی :

۱- تا که‌رکوک ده‌چم. (بۆ دیاری کردنی کوتایی شوینی روودانی فرمانه).

۲- هه‌تا ئیواره‌ لیتی ده‌خه‌وم. (بۆ دیاری کردنی کوتایی کاتی روودانی فرمانه).

۳- تری تا پایز ده‌میتنی. (بۆ دیاری کردنی کوتایی کاتی روودانی فرمانه)

۴- هه‌تا هه‌تایه‌ نیشتمانه‌که‌م له‌بیر ناکه‌م. (به‌ دووباره‌کردنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی و کاتی فرمانه).

۵- هه‌تا هه‌تایه‌ کوردو عاره‌ب برایه. (بۆ هه‌مان مه‌به‌ستی پێشو).

۶- له‌ هه‌ولیره‌وه‌ تاکو مه‌هاباد به‌پێ رویشتم. (ئه‌گه‌ر «تا» که‌وته‌ نێوان دوو ناوی شوینه‌وه، سه‌ره‌تا کوتایی ماوه‌ی شوین و کاتی روودانی فرمان دیاری ده‌کات).

۷- شو هه تا کو به یانی ده خۆتیمه وه. (سه ره تا و کۆتایی ماوه ی کاتی روودانی فرمان دیاری ده کات چونکه (تا) که وتوته نیوان دوو ناوی کاته وه).
 نامرازی «تا» ی په یوهندی لهم رستانه ی سه ره وه دا، (یهک) حاله تی رووداو پیشان نه دن، واته چ له سه ره تای کاته که وه بیت، تا کۆتایی، یان له سه ره تای شوینی رووداو ده که وه، تا کۆتاییه که ی هه مان شته و، پیچه وانده ی به کتر نین، به لام له رسته ی ئالۆزدا «تا» (حاله تی جیاواز) به هۆی فرمانه وه پیشان نه دات - پاشان نه مه له رسته ی ئالۆزدا روونی ده که ی نه وه، به لام بۆ نمونه سهیری نه م رسته ئالۆزه بکه: - هه تا دیار به کمر ده چم و ده که پرتیمه وه. (چوون و گه رانه وه پیچه وانهن).

نامرازی «هه تا» جوژه به کاره یتنانیکی تری هه یه له گه ل ناوه لفرمانی کات و شوینیدا، که خۆشی ده وری ناوه لفرمانی تیا ده بینتی وهک:

۱- تانیستا ئاریانی هاو پرتیم نه هاتوه. (ناوه لفرمانی کاتییه)

۲- غه واسه هه تا کو بنی ده ریا ده روا. (ناوه لفرمانی شوینییه)

۳- هه تا سه ره وه چووم. تا ژێر ناوه که چووم. (ناوه لفرمانی شوینییه)

نامرازی «هه تا» له رسته دا، نه که ر که وته رسته یه کی فرمانی ناته واوه وه، وه لام بیت بۆ رسته یه کی پرسپاری، که به نامرازی «چهند، چییه» پرسپاری لیوه بکرتیت، له و حاله ته دا «را ده و پیتوانه» نه به خشییت؛ وهک:

- لیتره وه تا که رکروک ۲۵۰ کیلومه تره

- لیتره وه هه تا کو مه که سۆفی سه ره به لکه. (فۆلکلۆر)

نامرازی «تا» ی په یوهندی له شوینی نامرازه کانی تری په یوهندی، وهک (بۆ، به) به کار دیت و شوینی خۆی ده گۆرپته وه، به لام مه به سستی رسته که، به ته واوی ده گۆرپت بۆ نمونه:

بۆ ——— تا

بۆ سلیمانی دهچم. (- بۆ - لیتهدا بۆ ئیتیجاهه)
تا سلیمانی دهچم. (کۆتایی شوینی روودان پیشان

ئهدات)

من بۆ خویندن هاتووم. (بۆ لیتهدا بۆ ئامانجه دهوری خۆی ناگۆریتتهوه به «تا»
چونکه «بۆ» لیتهدا بۆ شوین نییه)

تا × ناگۆریت

ههتا بهغدا دهچم. (کۆتایی شوینی روودانی فرمانه)

به بهغدادا دهچم. (تا ——— به: ئاوهلفرمان دهبهخشیت)

ئهم رستاتهی سهروهه، ئهوه دهردهخه، که ئامرازی «تا، ههتا»، له رستهدا
دهگۆرین به ئامرازی (بۆ، به) ی پهیوهندی، بهمهرجیک بۆ شوین بن؛ بۆ کاتیش
همان شتن، وهک:

تا ئیواره لیته دهروم. (تا: بۆ ماوهی کاتی روودانه)

تا ——— به

بۆ ئیواره لیته دهروم. (بۆ: کۆتایی کاتی روودانه)

تا شهو نان ناخۆم. (تا: ماوهی کاتی روودانه)

تا ——— به

به شهو نان ناخۆم. (به: دیاری کردنی کاته)

ئهم دیاردهیهی ئالوگۆری ئامرازی «تا»، به ئامرازی (بۆ، به) ی پهیوهندی لهو
شوینانهی که مه بهستی شوین (ئاوهلفرمان) به کاردین، له رستهی ئالۆزیشدا
(ئاویتته) دهکونه تهک ناوی شوینهوهو، بۆ ههمان مه بهست به کاردیهینرین،
کهچی ئهم دیاردهیهی گۆرانهی «تا» به «بۆ، به» یا به پێچهوانهوه، له گهڵ

مه به سته کانی تری نهم نامرازی «تا» یه جوره کانی تری رسته ی نالوزدا
به کارنا هینریت، بۆ نمونه:

تا رواندز چوو که سی نه دی.

تا — بۆ (لیره دا «تا» — بۆ)

بۆ رواندز چوو که سی نه دی.

تا سه ری سال چاوه پیم کرد نه هات. (بۆ: ماوه ی کاتی روودانه)

بۆ سه ری سال چاوه پیم کرد نه هات. (تا: کوتایی کاتی روودانه)

تا شه و چاوه پیم کرد نه هات. (تا: ماوه ی کاتی روودانی فرمانه)

به شه و چاوه پیم کرد نه هات: (بۆ: به دیاری کردنی کاتی روودانه)

دیاره ی گۆرانی نامرازی «تا»، به نامرازی «بۆ، به» له رسته ی نالۆزی
کاتدا که مته وه ک بۆ مه به سته ی شوین. نامرازی «تا» و رواله ته کانی تری له
رسته ی لیکدراودا وه کو نامرازی په یوه نه دی، سه ر به یه کتیک له رسته ساده کانییدا
به کارده هینری، که وه کو نامرازی لیکده ری رسته لیکدراوه که، نمونه:

تا دهۆک ده چم ده گه پیمه وه. (تا: لیره دا نامرازی په یوه نه دی رسته ی ساده یه)
نامرازی تا و رواله ته کانی تری، له گه ل نامرازی «ش» ی په یوه نه دی دا،
به کارده هینریت و، نامرازی «ش» ی په یوه نه دی «په یوه نه د شتیک پیشان نه دات،
که له وه پیش باس کرابیت و بۆ (ته نکید) کردنی نه و وشانه یه، که ده چیته سه ری
له ناو، ناوی شوین و کات و فرمان و راناو. نمونه:

هه تا هه ورامانیش چووم.

تا کو نیتواره ش پیکه وه بووین.

۲- تابه «تا» ده بیته نامرازی رسته ی لیکدراو:

«تا» و رواله تانی تری ناتوانن دهوری نامرازی لیکده ری رسته ی لیکدراو

ببین و، بهو شیوهیهی که ههردوو لای رستهکه، لهپرووی واتاوه سه‌ریه‌خۆین و، یه‌ک کیش و قورسایان هه‌بیت و، بهو شیوهیهی که نامرازی «تا»ش سه‌ریه‌خۆ بیت و، سه‌ر به‌هیچ لایه‌کی رسته‌کان نه‌بیت و، ته‌نها نه‌رکی لیکدانی هه‌ردوو رسته ساده‌کانی گرتبیتته نه‌ستۆ؛ که‌چی «تا» له‌هه‌ر لایه‌ک له‌گه‌ل هه‌ر فرمانیکی رسته‌ی دوو فرمان بیت، نه‌و به‌شه رسته‌یه‌ی نامرازی «تا»، ده‌بیتته رسته‌یه‌کی شوینکه‌وتووی، رسته سه‌ره‌کییه‌که‌ی تر، بۆیه نامرازی «تا» و شیوه‌کانی تری وه‌ک «هه‌تا، هه‌تا‌کو، تا‌کو، تاوه‌کو».. نابنه نامرازی لیکده‌ری رسته‌ی لیکدراو، به‌لکو نامرازی گه‌یه‌نه‌ر و، به‌ستنی رسته‌ی ئالۆزه‌و نمونه‌کانی رسته‌ی ئالۆز، ده‌بنه به‌لگه‌ی راستی بۆ‌چوونمان.

۳- «تا» وه‌ک نامرازی گه‌یه‌نه‌ری رسته‌ی ئالۆز:

نامرازی «تا» و شیوه‌کانی تری، ده‌ورێکی چالاکیان هه‌یه، له‌ پێکه‌وه به‌ستانی به‌شه‌کانی رسته‌ی ئالۆز له‌ لارسته‌و (الجملة التابعة) شارسته (الجملة الرئيسية) له‌م رووه‌وه، ده‌وری جیا‌جیای به‌کارهێنانی ناو رسته ئالۆزه‌که ده‌بینین و ده‌که‌ونه ته‌نیشته لارسته‌که‌وه‌و، له‌پرووی داریشتن و واتاشه‌وه به‌شیکن له‌و و ناتوانرێ وازی لی به‌یتریت و لی‌ره‌دا به‌نمونه‌وه ده‌ورو مه‌به‌سته جیا‌جیا‌کانی نامرازی «تا، هه‌تا»... ده‌خه‌ینه‌پروو، وه‌ک:

- تا ده‌لێی به‌رسیله‌تری پنده‌گات. (کۆتایی کاتی روودانی فرمان)

- پارو هه‌تا‌کو نه‌جوړی قوت نادری. (بۆ مه‌رحه)

- هه‌وا‌لم بۆ نارد تا‌کو نا‌گای له‌خۆی بیت. (بۆ هۆیه)

- هه‌تا ده‌توانیت له‌ رێگا خێرا‌برۆ. (را‌ده‌ی روودانی فرمانه)

- دانیشته هه‌تا‌وه‌کو به‌سه‌یتته‌وه. (بۆ مه‌به‌سته)

- ئیشه‌که‌ی سه‌ری نه‌گرت تا له‌ دا‌خا رو‌یشته. (بۆ نه‌نجامه)-

- ههتا ئەم دەنگوباسە بێت ناحەسێتەو. (بەردەوامی روودانی فرمانە)

- روژی سێ تا چوار نان دەخۆم. (چەندیتی یە).

ئامرازی «تا» ی گەیهنەری رستە ی ئالتۆز، لەگەڵ ئاوەلفرمانی شوێنیدا
(مەبەست و هۆ رادەگەیهنن و، وەلامی پرسسیاریکەن بەهۆی ئامرازی (بۆچی،
چی) ی پرسەووە پرسبیری لێ کرابێت؛ وەک:

- خۆی دایە پال بەردەکە تا نەگوژرێ (مەبەستی روودانی فرمانە)

- لادییە هەزارەکان دەچنە شار تا کاریان دەست بکەوێت. (هۆیە)

ئامرازی «تا» لەگەڵ پارسە ی بەرکاری شارپستەکەیدا (رادە پیشان ئەدات)؛
وێکۆ:

فەرمانیان دا کار بکەن تا دەست پان نەکەنەو.

ئامرازی «تا» چۆن لەگەڵ ئامرازی پەيوەندی (ش، یش) لەرستە ی سادەدا،
بەکارهات و، لەمەو پێشەووە نمونەمان بۆ هێناوە، لە رستە ی ئالتۆزیشدا ئەم
دیاردە یە لەگەڵ «تا» ی ئامرازی گەیهنەردا، بەدی دەکرێ بۆ تەئکیدکردنی دەوری
«تا» لەو شوێنانە ی، کە بەکار دێت وەک:

- تا ناو شوانیش چووم گەنم دەست نەکەوت. (تەئکیدکردنی شوێن)

- ههتا بەهاریش تەواو بوو، خەلکی دەهاته لامان. (تەئکیدکردنی کاتی
روودانی)

ههتا ئافانیشم دیت: قسەم لەگەڵ نەکرد (تەئکیدکردنی رادە ی روودان
فرمان)

- پێم بلتی تاووەکو منیش چاوەڕێتان بکەم. (تەئکیدکردنی بکەر لە بەشداری
روودانی فرمان کە راناوی کەسییە).

ئامرازی «تا» لە رستە ی ئالتۆزدا دەوری ئاوەلفرمانی دەبێتی لەگەڵ فرمانی
پارپستەکەدا، بۆ کاتی شارپستەکە لە باری نەبوونی ئاوەلفرمانی کاتی لە

رسته‌که‌دا وه‌ک:

هه‌تاوه‌کوئالا هات ئاڤیستا رۆیشت. (هه‌تا وه‌کوئالا هات - پا رسته‌یه «الجله‌ التابعه»).

دیاردیه‌کی ئامرازی «تا» له‌ رسته‌دا:

ئه‌گه‌ر ئامرازی «تا» که‌وته‌ نێوان دوو وشه‌ی دژ واتاوه‌، له‌ رسته‌یه‌کی ساده‌دا، وه‌کو ئامرازی په‌یوه‌ندی، بۆ نمونه‌ وشه‌کانی: شه‌و - رۆژ، هاوین- زستان، به‌یانی - ئیواره‌، گه‌رمیان- کوێستان... هه‌تد ئه‌وا ده‌وری ئامرازی «تا» بێجگه‌ له‌کات و شوێن، له‌گه‌ڵ فرمانه‌که‌دا یه‌ک رووداوو دیارده‌ پێشان ئه‌دات.

- شه‌و تا به‌یانی ده‌خه‌وم. (روودانی روودای فرمانه‌که‌ ته‌نها خه‌وته‌)

- له‌ گه‌رمیانه‌وه‌ هه‌تا کو کوێستان پێشوازی ته‌رمی شیخی نه‌مریان کرد.

ئامرازی «هه‌تا کو» له‌ نێوان دوو ناوی دژواردا، ته‌نها روودای پێشوازی کردنی گرتۆته‌وه‌، یاخود ماوه‌ی نێوان دوو شوێن، یا دوو کات پێشان ده‌دات، که‌ له‌روودای فرمانی رسته‌که‌، وه‌کو یه‌کن و بریتین له‌ یه‌ک روودای فرمان، نمونه‌ی تر:

- لێره‌وه‌ هه‌تا مه‌که‌ سوڤی سه‌ر به‌له‌که‌. (نێوان ئێره‌و مه‌که‌ یه‌ک شته‌)

- شه‌و تا به‌یان ده‌گرین. (له‌ نێوان شه‌و و رۆژدا ته‌نها روودای گریان)

هه‌مان ئه‌م دیاردیه‌ی ئامرازی «تا»، ئه‌گه‌ر بکه‌ویتته‌ نێوان دوو فرمانه‌وه‌ له‌ یه‌ک دۆخی روودانابه‌ن وه‌ک له‌ باری ئه‌ری دابێت، یه‌ک روودای وه‌ک یه‌ک پێشان ئه‌دات وه‌ک:

- تا ده‌مێم ده‌خوێتم. (مان و کارکردن یه‌ک روودای وه‌ک یه‌کن)

- هه‌تا مردن کردنه‌. (مان و کارکردن پێچه‌وانه‌ی یه‌کتر نین)

- هه‌تا ده‌توانیت تێیکۆشه‌. (توانین و تێیکۆشان یه‌ک رووداون)

ئه‌گه‌ر «تا» که‌وته‌ نێوان دوو فرمانی دژ واتاوه‌، یا دووهم نه‌فی حاله‌تی

فرمانی یه کهم بکات، ئەوا ئامرازی «تا» ی رستە ی ئالۆز، بە پێچهوانە ی دیاردە کە ی سەرەویدا دوو رووداو، یا حالەت و باری دژ بە یه کتر پێشان ئەدات وەک:

- دەگیرم تا پێدە کەنم.
- هەتا ماوم درۆ ناکەم.
- هەتا بێتیم قسە ی لە گەڵ ناکەم.

ئەنجامی لیکۆلینەو.

ئەم لیکۆلینەویدە، ئەم ئەنجامانە ی گرتۆتە خۆ ی:

۱- «تا» و روالەتە کانی تری بەتەنها بە واتای (رادەو کۆتایی و سنووردانان) دێ.

«تا» وەک وشەو، وەک ئامرازی، لە زمانی کوردیدا بەکار دیت، بەلام دەوری وەکو ئامرازی لەبەکارهێناندا چالاکترو جۆریە جۆرتەر.

۳- «تا، هەتا» کورت کراوە ی وشە ی لیکدراوی «هەر تاوێک»، لە ئەنجامی لیکچوون و سوان و کورت بوونەوێ دەنگدا بۆتە «تا، هەتا».

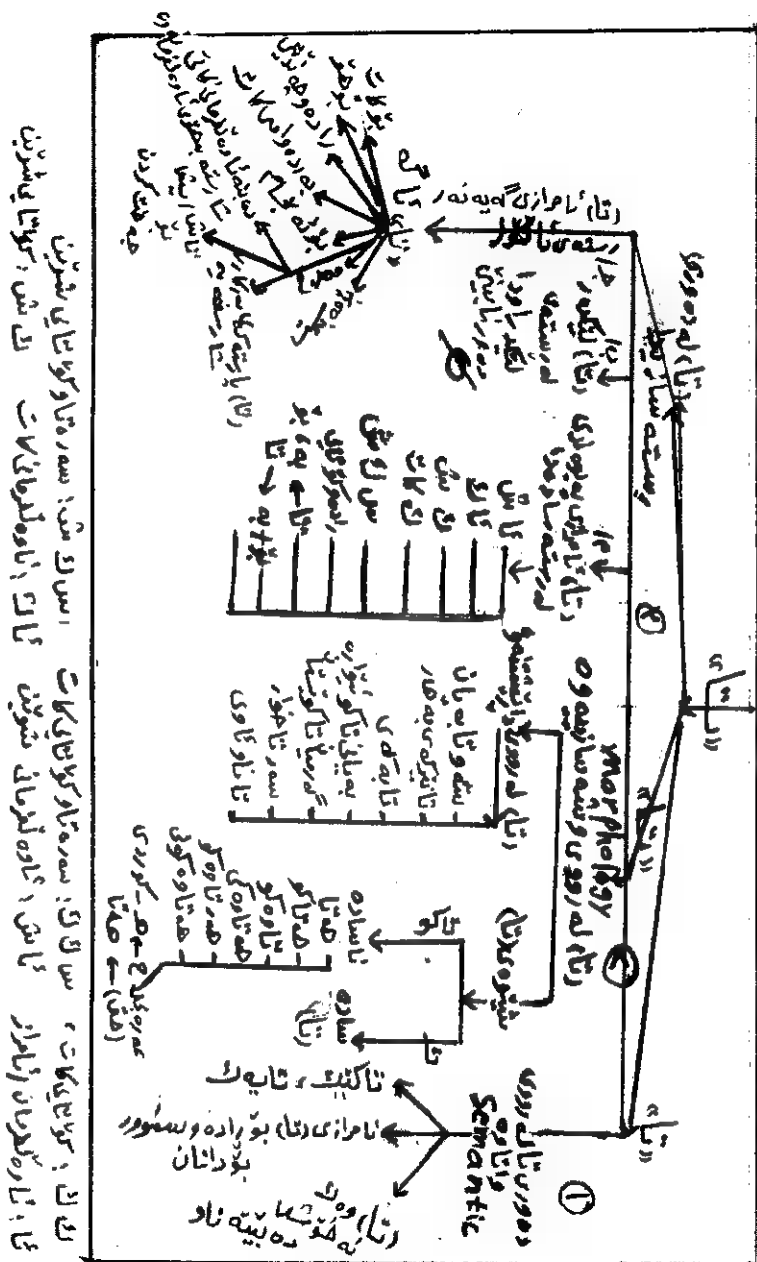
۴- وەک ئامرازی پەيوەندی، لە دارپشتن و پیکهاتنی وشەو گریدا بەکار دێ و لە رستە ی سادەشدا دەوری ئامرازی پەيوەندی دەبینیت.

۵- «تا» نابێتە ئامرازی لیکدەری رستە ی لیکدراو، بەلکو دەوریکی چالاک و مەبەستی جۆریە جۆر دەبینێ وەکو ئامرازی گەیهنەری رستە ی ئالۆز.

۶- «تا» وەکو ئامرازی پەيوەندی رستە ی سادە شوینی خۆ ی لە گەڵ ئامرازی تری پەيوەندی وەک (بۆ، بە) دەگۆریتەو، بەلام مەبەستی رستە کە لەرووی واتاو دەگۆرێ، ئەم دیاردە یە بەزۆر لەو رستانەدا یە کە بۆ شوین و کاتن بەپەلی یه کهم کە بۆ شوین بن.

۷- نامرازی «تا» و شیوه‌کافی تری، له‌گه‌ل نامرازی (ش-یش) بۆ
ته‌ئکیدکردنی له‌رسته‌ی ساده‌و ئالۆزیشدا، به‌مه‌به‌ستی جیا‌جیا و له‌گه‌ل نامرازی
(هه‌ر)یشدا بۆ هه‌مان مه‌به‌ست به‌کار‌دی.

پهراویز:

۱- ئامرازی په یوه ندى: بریتیه له و ئامرازانى كه په یوه ندى ده خاته نیتوان وشه كانی زمانه وه، له (ناو) و (ئاوه لئاو) و به شه ناخاوتنى تره وه له وشه سازیداو و اتایان له پال وشه كانی تر دا له دروست كړدى رسته دا ده رده كه ویت و ټیكه ل به دارپشتنى رسته كه ده بن.

۲- ئامرازی لیکدور: بریتیه له و ئامرازانى كه نه ركى لیکدانى دوو رسته ی ساده ی سدریه خوى و اتادار ده به ستیت به یه كتره وه و سدر به هیچ لایه كى ناو رسته لیکدراوه كه نییه و پارسه نگی هه ردوو رسته كانی هه یه و ټیكه ل به دارپشتنى و اتا نابیت.

۳- ئامرازی گه یه ندر: نه و ئامرازانى كه نه ركى به ستق و گه یاندنى لا رسته یه كى شوینكه و تووى ناسدریه خو ده به ستیته وه، به شارپسته كه وه، كه و اتاكه ی به نده پیوه ی و ئامرازه كانیش ټیكه ل به دارپشتنى و اتای لا رسته كه بوون و، مه به ستى رسته كه ش دیار ده كهن.

۴- پروانه بیروپای نوری، عه لى ته مین ده رباره ی ئامرازی (هه تا) له (ل ۳۹۵) ی كتیبی «ریزمانى ناخاوتنى كوردی» لیژنه ی زمان و زانسته كانی كۆپى زانیارى كورد، به غدا، ۱۹۷۶ .

۵- پروانه. د. وریا عومهر ته مین، بنج و سیمماو یاساكانى گوتیزانه وه، روشنبیری نوئى، ژماره (۱۲۱)، به غدا، ۱۹۸۹، ل ۷۲-۷۶ .

سەرچاوهكان:

- ۱- ك. ك. كوردۆييف، ريزماني كوردى به كه رهستهى ديالېكتى كرمانجى و سۆزاني. د. كوردستان موكرىاني له زمانى روسييه وه وهى گيپراوه ته سهر زمانى كوردى، ههولير، ۱۹۸۴.
- ۲- د. كوردستان موكرىاني - قواعد اللغة الكردية - بغداد ۱۹۸۹.
- ۳- ليژنهى زمان و زانسته كانى كۆر، ريزماني ئاخاوتنى كوردى، كۆپى زانبارى كورد، بهغدا ۱۹۷۶.
- مهحمود فتح الله، كارتەواو كردن له زمانى كوردى، نامهى ماجستېر، ئادابى زانكۆى سه لاهه دين، ۱۹۸۸.
- ۵- نوورى عهلى ئەمين، ريزماني كوردى ، چاپخانهى كامهران - سلېماني . ۱۹۶۰.

دەۋرى «ب» لەرۋى وشە سازىيەۋە

مۆرفۇلۇجى زانستىكە، لە پىكھاتىن و شىۋەى گۆرانى وشەى زمان دەكۆلىتەۋە، كەرەسەى لىكۆلىنەۋەى ئەم ئاستە، واتە (مۆرفۇلۇجى)، مۆرفىمە، مۆرفىمىش بەردى بناغەى پىكھاتىن وشەى زمان دەگەيەنەيت و دادەنرەيت. ئەو مۆرفىمەى دەۋرى دارپىشتىن وشە دەبىنى، بەمۆرفىمىكى مۆرفۇلۇجى دەۋمىردى و، مۆرفىمىش بە بچوكتىن پارچەى واتادارى زمان دادەنرەيت، كە واتادار بى، ئەركى رىزمانى بىنى و، كە نەتوانرى لەۋە زىاتر بچوكتىر بىرەتەۋە، چۈنكە بچوك كىرنەۋەى، اتاو ئەركى مۆرفىمى، خۆى لەدەس دەدات.

ئەمە ۋەكۈسەرەتايەك، بۆ باسەكەمان پىۋىست بو، بخرىتەۋە، ئەۋەى ئىمە لىرەدا، مەبەستمانە بىخەينەۋە، لىكۆلىنەۋەى لە بارەيەۋە ئەنجام بدەين، مۆرفىمى «ب»ى مۆرفۇلۇجىيە، كە دەۋرى خۆى لە پىكھاتىن وشەى تازەدا دەبىنى بەچۈنەسەر، وشەى تر كە واتاى تازەى دەداتى.

مۆرفىمى «ب» لە وشە سازى كوردىدا، دەۋرى جۆريەجۆرى دارپشتىن دەبىنى، لە دروست كىرنى وشەى تازەى سەر بەئاستى مۆرفۇلۇجى.

ئەۋەى لەم باسەدا، روۋنى دەكەينەۋە، دەر بارەى مۆرفىمى «ب» و دەۋرى لە

وشه‌سازی کوردیدا، ئەم مۆرفیمە، یەک شیوەی (مۆرف)ی ھەبە لەناو قالبی پیتکھاتنی وشەکاندا، واتە بەیەک شیوە لە داریشتنی وشە مەبەست جیا جیا دەردەکەوێ.

مۆرفیمی «ب» یا پیشگری «ب» ئەم دەورانە ھەبە، لە داریشتنی وشەسازی کوردیدا:

۱- بەشداری لە داریشتنی فرمانی داخوای، وەکو پیشگریک دەکات، بەم شیوەیە لە رەگی رانەبردوو فرمانی تێپەرۆ تێنەپەرەو:

مۆرفیمی وشە داریژ + رەگی رانەبردوو + راناوی لکاو

ب + نووس + ە/ن — بنوسە - بنوسن

ب + کپ + ە/ن — بکپن (بۆ تاک و کۆ)

ب + فر + ە/ن — بفەر - بفرن (بۆ تاک و کۆ)

ئەم جوۆرە داریشتنە فرمانی داخوای، بەھۆی پیشگری (ب)ەو، لە گەڵ رەگی رانەبردوی فرماندا، کە بەھۆی دەستووریکی تایبەتیەو وەردەگیری (۱).

۲- «ب» وەکو مۆرفیمیکی وشە داریژ، فرمانی رابردوی مەرجی دروست دەکات لە رەگی فرمانی رابردوی فرمانی تێنەپەرەو:

پیشگری مەرجی + رەگی رابردوی فرمان + پاشگری (ایە)

ب + کەوت + ایە — بکەوتایە

ب + خوارد + ایە — بخواردایە

ب + سووتا + ایە — بسوتایە

ب + کیتلا + ایە — بکیتلایە

۳- مۆرفیمی «ب» و داریشتنی فرمانی رانەبردوی (ئیلزامی) لە رەگی رانەبردوی تێنەپەرۆ تێپەرەو بەم شیوە پیشگری (ب) + رەگی رانەبردوی تێپەرۆ تێنەپەر + راناو

ب + نووس + م — بنووسم

ب + کپ + م — بکپم

ب + فپ + م — بفپم

ب + خه + م — بخهوم

۴- مۆرفیسمی «ب» ناوی بکهز له رهگی رانه بردووی فرمانی تیپه رهوه دروست دهکات (۲)، یا ههندی جار به تایبه تی به شپوهی لیکدراوی ئاوه ئناوی بکهز دروست دهکات واته ئه گهر رهگه که وشه یه کی واتاداری له گه لدا بێ؛ غمونه: بۆ ناوی بکهز

پیشگری (ب) + رهگی رانه بردووی (۳) تیپه ر = ناوی بکهز

ب + کپ — بکپ له (کپ) رهگی رابردو

ب + نووس — بنووس له (نووسی) =

ب + گپ — بگپ له (گپ)

ب + کوژ — بکوژ له (کوژ) = گوپینی (ش — ژ) به پیتی

یاسای گوپین (Dissimilation) دهنگی (ش) بۆته (ژ).

ب + بپ — ببپ له (بپین) =

بۆ ئاوه ئناوی بکهز:

ئاوه ئناوی بکهز:

ئاوه ئناو + پیشگری (ب) + گپ — رهشگیر

زۆر + ب + لپ — زۆر بلتی (رهگی - وتن - لپ) یه

له چاوگه ناویزه کان رهگی رانه بردووی فرمانی تریش ناویزه نه وه کو کوژ له (کوشتن) هوه، گهز له (گهستن) هوه.

خۆر له (خواردن) هوه به هۆی گوپانی فۆنۆلۆجیه وه کپ کار دهکاته سه ر ئاوازاوارو دهیگوپۆ و کپی دهکات یا به پیچه وانه وه به پیتی یاساکه ی

پیشو (گۆزین).

۵- پیشگری (ب) له رهگی رانه بردوی تپه پوهه فرمانی بکه ر نادیار به شیوهی (گومان و مهرج) دروست دهکات دهشی پتی بوتری زمانی بکه ر نادیا ری مهرجی بۆ رابردوو
پیشگری (ب) + رهگی رانه بردوو + نیشانهی تپه پری نادیار + نیشانهی کاتی رابردوو

ب + نووس + ر + ا — بنووسرا

ب + کیتل + ر + ا — بکیتلرا

بۆ رانه بردوو به هه مان شیوهی رابردوو ته نها نیشانه (۱) ی کاتی رابردوو ده گۆری به (ی) بۆ کاتی رانه بردوو، به م جۆره:

ب + نووس + ر + ئ — بنووسری

ب + کیتل + ر + ئ — بکیتلری

ب + کوژ + ر + ئ — بکوژری

به زۆری لهم نیشانهی (ر) ی نادیا ری، له لایه ن ریزمان نووسه کانه وه، به تایبه تی نه وانه ی شوین ریزمانی کۆن که وتوون، له گه ل نیشانهی کاتی رابردوو (۱) و (ئ) رانه بردوویه تیکه لیا ن کردوو وه به (را) ی ناوده به ن، بۆ رانه بردو ویش به (ری)، که راستیه که ی نه مه هه له یه کی گه وریه، چونکه ئه م نیشانه یه، له دوو مۆرفیم پیکهاتوو (ر) ی نادیا رو (۱) و (ئ) نیشانهی کاتی رابردوو رانه بردووی.

دوا ی نه وه ی ده وری پیشگری (ب)، له دارپشتنی فرمانی داخوازی و، فرمانی رابردوو و رانه بردوی مهرجی (ئیلزامی) و ناوی بکه رو ئاوه لئاوی بکه رو فرمانی بکه ر نادیا ری مهرجی خسته پیش چاو، نه وه مان بۆ روون ده بیته وه، که له و شوینه جیا وازانه دا، پیشگرو مۆرفیمی (ب) به یه ک شیوه

(مؤرف) چەند داریشتن و مەبەستێکی جیاواز، وەک ئەرک و دەور لە داریشتن دەگرتە خۆی بەم جۆرە:

بخۆ، برۆ، بنووسە، (بۆ داخوازی)

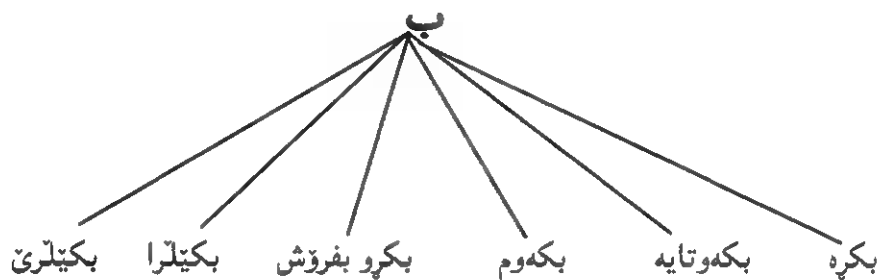
بکەوتایە - بنووسایە (بۆ رابردوی مەرجی)

بکەوم - بنووسم - بچم (بۆ رانەبردووی مەرجی) ب

بخۆر - بکەر - بفروش - رەشگیر (ناو و ئاوەلناوی بکەر)

بکێلرا - بکێلێ (فرمانی بکەر نادیار رابردووی و رانەبردووی)

بەمەدا دەرکەوت مؤرفیمی «ب» بەیەک شتێوە بۆ چەند مەبەستێک بەکار دێت و لەم وێنەیەدا روونی دەکەینەوێ:

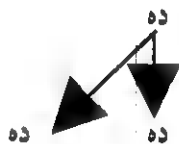
فرمانی داخوازی تاک کۆ	رابردووی مەرجی	رانەبردووی ئیلازامی	ناو ئاوەلناوی بکەر	فرمانی بکەر نادیار رابردووی	فرمانی بکەر رانەبردووی	بەپێی یاسای ناره‌زوو
بنووسە/ن	بنووسایە	بنووسم	بنووس بکرو بفروش	بکێلر	بکێلێ	دابەخە داخە
بنووسن	بکەوتایە	بخۆم	لەگەڵ تێنەپەردا	بنووسرا	بنووسری	سەر بکەوێ
بکەون	بکەوتایە	بکەوین	دەرناکەوێ	هەمان یاسا	هەمان یاسا	سەرکەوێ

خستە ی ژمارە «۲»

لیتره‌دا دهرکه‌وت، جیاوازییه‌ک نابینرئ، له نیتوان شیوهی (ب)، بۆیه ئەم دیاردیه، ئەوه‌مان بۆ روون ده‌کاته‌وه، که مۆرفییمی مۆرفۆلۆجی، به‌یه‌ک شیوه (مۆرف)، بۆ چەند مەبه‌ستێکی جیاواز به‌کارده‌هێنرئ و، بێ ئەوهی له‌ناو ئەو شۆینه جیاوازانەدا، شیوهی خۆی بدۆرێنئ بۆ ئەوهی ئەمه‌ باشت‌ر ب‌سه‌پێنن و، بکریته یاسایه‌کی مۆرفۆلۆجی، چەند مۆرفیمیکی مۆرفۆلۆجی تر، به‌هه‌مان شیوهی نه‌گۆری مۆرفییمی (ب)، له‌ شۆینی مەبه‌ست جیاوازانە، شیوهی شەرتی خۆی بگۆرێت، وه‌ک مۆرفییمی (ده‌)ی به‌رده‌وامی یه‌ک شیوه‌ ده‌گریته‌ خۆی له‌ دوو مەبه‌ستی جیاوازا، وه‌ک:

بۆ رابردوو: ده‌خوارد/ ده‌ ده‌ به‌یه‌ک شیوه‌ دوو مەبه‌ستی
 بۆ رانه‌بردوو: ده‌خۆم/ ده‌ جیاوازی دارشتوو، نه‌گەرچی

لی (ده‌) مۆرفییمی به‌رده‌وامییه، به‌لام به‌رده‌وامییه‌کی دوو حالت و بارودۆخی دارپشتنی جیاوازی وشه‌سازی کاتی رابردوو، رانه‌بردوو پیشان ئەدات، که دوو تافی جیاوازی فرمان و قالبی دارپشتنی فیزیاییان له‌ یه‌کتر جیاوازن، که چۆته سه‌ر ره‌گی رابردوو و ره‌گی رانه‌بردوو.

مۆرفییمی یا نیشانه‌ی (١)ی کاتی رابردوو، له‌گه‌ڵ (ئ) نیشانه‌ی کاتی رانه‌بردوو، له‌ هه‌موو فرمانه‌ کو‌تایی هاتوو‌ه‌کان به‌ (١)ی رابردوو، که له‌ رانه‌بردوودا ده‌گۆرێ به‌ (ئ) له‌ گه‌ردان کردندا شیوه‌کانی خۆیان نادۆرێن و، ته‌نانه‌ت ئەم دوو نیشانه‌یه، له‌گه‌ڵ ره‌گی رابردویی فرمانی بکه‌ر نادیارو، ره‌گی رانه‌بردوویییدا، ده‌رئه‌که‌ون بێ ئەوهی له‌ گه‌ردانی ئەو دۆخانه‌یدا، شیوه‌یان

بگۆرتىن بۇ غومونه:

دەسووتى م	سووتام		
دەخنىكى ن	ا — ي (رانەبردوو)	خنىكام	كوژرا
دەكوژى م	بو نادىارى —	خنىكاي	كوژران
دەكوژىن			

بەكورتى ئەو نىشانانەي، كە ھالەتتىكى (دۆختىكى) مۆرفۆلۇجى لە دارىشتن و پىنكھاتنى مۆرفىيىمىدا، دىارى دەكەن، بەيەك شىتو، چەند مەبەستىكى جىاوازى مۆرفۆلۇجى پىشان ئەدەن.

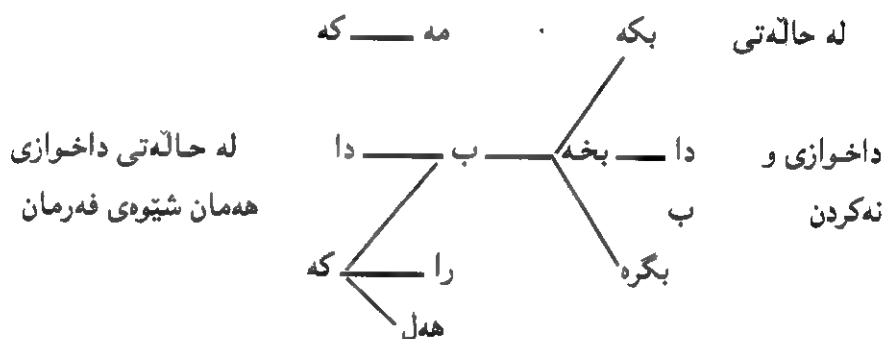
لە پىتەشەوە باسەكەمان، جۆرەكانى دارىشتنى جىاجىا پىشگرى (ب) لە دارىشتنى فرمانى داخوازى و فرمانى رابردوو، رانەبردوى مەرجى (ئىلزامى) و ناو و ئاوەلناوى بکەر و فرمانى بکەر نادىارمان پىشاندا، كە ھەريەكەيان دىاردەيەكى مۆرفۆلۇجىن، لە زمانى كوردیدا كە ھالەتەكانى «داخوازى كردن و فەرمان» و «مەرج و گومان» و «توانا و جولە» دەگرتە خۇيان.

ئەوئەي لىرەدا، پىويسىستە بخىرىتەپروو، ئەوئەيە «فرمانى داخوازى» (Imperative - فعل امر) كە بە ھۆى پىشگرى (ب) ھەو دروست دەيى، بەھۆى ئاوەلفرمانى نەكردنى (نەفى) «مە» ھەو نەفى دەكرى لە روودان، كەچى «ب»، كارىگەرى خۆى، بەبوونى (مە) نەكردنەوئەش وەكو (داخوازى كردن و فەرمان) لە دەس نەداوئەو، ھەمان مەبەستى داخوازى نەدۆپاندوئەو، غومونه:

بکە ————— مەكە

چەمكى (ب)	مەخۆ	(مە)	چەمكى نەكردن
داخوازى	برۆ ————— مەپۆ		و داخوازى ھەيە
و فرمان	بنووسە ————— مەنووسە		

هوئی نه دؤرانی کاریگه‌ری پیشگری (ب)، له حاله‌تی بوونی (مه) ی نه‌کردن، ده‌گه‌ریتته‌وه یۆئه‌وه‌ی، که (ب) مؤرفیتمیکی بنه‌په‌تی وشه‌ی فرمانی داخواییه‌و، (مه) و یا پیشگری تر، گهر شوینی بگرتته‌وه، بوونی و کاریگه‌ری خوئی، له‌ناو ئه‌و پاشگره جیگرانه‌ی که له‌لاوه، یۆمه‌به‌ستی تری به‌کاره‌یتان و دارپشتنی هاتووه‌نه‌ته ناوه‌وه، له ده‌ست نادات، واته شیوه‌ی تازه‌ی فرمانه داخواییه‌که، چه‌مکی «داخوایی و فرمان کردن» ی خوئی پیوه ده‌یتنی، که‌چی نه‌گهر ئه‌م دیارده‌یه، پیچه‌وانه بگرتته‌وه، له دارپشتنیدا به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌و، چه‌مک و کاریگه‌ری (مه) ی نه‌کردن و، پیشگری تر، که فرمانه داخواییه‌کان، له ساده‌وه ده‌کهن به‌دارپژراو، پیوه‌ی نامیتنی، واته به‌فرمانه‌که‌وه له حاله‌تی بوونی پیشگری (ب) ی داخوایی نمونه:

کردنه یه‌که‌مه‌و به‌پیتی یاسایه‌کی به‌ئاره‌زوو Optional بیتجگه له (مه) ی نه‌کردن، پیشگره‌کانی تری (دا، را، هه‌ل، پتی، تی...) که فرمانی داخوایی دارپژراو دروست ده‌کهن ئه‌توانی پیشگری (ب) ی داخوایی له‌گه‌لیاندا، به‌کار نه‌هیتنی و، ده‌شتوانی به‌کار به‌یتنی به‌کاره‌یتان و به‌کار نه‌هیتانی له چه‌مکی فرمانه داخواییه‌که، به‌شیوه‌ی دارپژراوی دروست ده‌کهن و، کاریگه‌ری پیشگری (ب) پیتیانه‌وه دیاره، به‌لام کاریگه‌ری خوئی، واته (دا، را، هه‌ل...) ی

بهوه ديار نييه، هوې نهمهش نهويه پيشگري (ب) نيشانه يه كي ره سيني
دروست كردني فرماني داخوازييه، نهمهش بهم نه خشه يه ي خواره وه روون
دهكه ينه وه:

(۱) دا

پا — ب که ← کهن دابکه — دابکه ن
هه

(۲) دا

پا — که / کهن
هه

(۳)

بکه (ن)

بو دوخي نه كردن مه که (ن)

مه + بکه

مه که

نهم ديارده يه ي سهره وه، بهوه ي که پيشگري (ب) داخوازي ده توانري،
به نارزوو له ناو پيشگره کاني ترا، که فرماني داخوازي داپيژاو لاده بري، که چي
کاريگري ده ميښي، به لام هي نه وان له ناو (ب) دا کاريگري يان نابيښي،
به لابرديان نهمه ره سنايه تي، پيشگري (ب) ده گه يه ني، بهوه ي که نيشانه ي
بنه رته فرماني داخوازييه، له زماني کورديدا، به لام پيشگري «دا، پا، هه...»
له ولاوه هاتوونه ته ناو وشي فرمانه که. (پروانه ويته ي (۱) و (۲)).

حاله تي دووهم، به چوونه سهر ي (مه) ي نه كردن، پيشگري (ب) فرماني

داخوازی له ناویدا ده تویتتهوه، به لامل کاریگه ریه کمه، به «داخوازی و فرمانی کردن» به هوی «مه» وه پتوه دیاره، کاریگه ری و چه مکی «ب» تیایدا له دهس نه دراوی. پروانه وینهی (۳).

به لامل له دۆخی بوونی (ب) ی داخوازی، (مه) ی نه کردنی پتوه چ به شتیه و چ وه کو تیکه یشتن دیار نادات، چونکه (مه) له لاه هاتوهو (ب) ش بنه پتهی وشه که په.

له لایه کی ترهوه، ئه م به لگانه ی سه ره وه، ئه وه ده گه یه نن، ئه مانه ی لای خواره وه وه کو راستی یه ک به خه یه نه پروو.

۱- ریژه ی فرمانی داخوازی، بریتیه له (پیشگر + رهگی رانه بردوو + راناو)، هه ر پیشگریکی تر، بیجگه له ریژه که ی خوی، که به هوی (ب) وه پیکدیت، جیکه و واتای (ب) ی فرمانی داخوازی ده گریته وه وه ک: بکه — راکه، تیکه، پیکه، هه لکه، جیکه، یا به لیکدراوی نان بخو (نان خو)، کارکه، ریکه، سه رکه...

۲- به نه کردن و روونه دانی فرمانی داخوازی، به هوی (مه) ی ناوه لفرمانی نه کردنه وه چه مک و کاریگه ری (ب) ی فرمانی داخوازی نادۆریت.

۳- پیشگری (ب) له وشه سازی کوردیدا، به یه ک شتیهو (مۆرف) له چهند مه به ستیکی جیاوازی به کارهینانی داریشتنی مؤرفۆلۆجی به کارده هینری، وه ک رابردوو، رانه بردوی مه رجی (ئیلزامی) و ناوو ناوه لئاوی بکه رو فرمانی بکه ر نادیار، له شتیه ی مه رج و گوماندا.

۴- مؤرفیسمی مؤرفۆلۆجی، به زۆری یه ک شتیهو (مۆرف) له به کارهینانی جیاوازا ده گریته خوی و گۆرانی به سه ردا نایهت، نمونه:

بکه ردایه، بنووستایه، بپر، بکوژ، ره شبگیر، زۆربلی، بکه م، پرۆم، بنووسرا، بنووسرام، بنووسریم.

۵- بەپیتی یاسایەکی بە ئارەزوو Optional لە حالەتی دروست بوون و،
پێکھاتنی وشە داریژراو و لیکدراوی فرمانی داخوازی لادەبرئ و، پاشگری تر
بەھەمان واتا شوینی دەگریتەووە وەک (بکە - داکە، راکە...) .

۶- مۆرفیمی مۆرفۆلۆجی، بریتییه لەو مۆرفیمەکی کە ئەچیتە سەر مۆرفیمی
ترو، وشە تازە، خاوەن مانای تازە دروست دەکا (٤) لەم پێناسە یەو،
ئەوھەمان بەپیتی باسەکە سەرەو، بۆ روون دەبیستەو، ئەو مۆرفیمانە، کە دەچنە
ناو دروست بوون و، داریشتنی وشە تازەو داریژراوەکانەو، لە گەردان کردندا
دەمیننەو یا بەنەمانی شتووەکەشیان (مۆرف Morph) چەمک و کاریگەریان،
لە دەس نادەن وەک (ب)ی فرمانی داخوازی، لە حالەتی داریژراوی مۆرفیمی
(دە)ی بەردەوامی، لە حالەتی فرمانی داریژراوی رابردوو. رانەبردوودا بەم
شتووەیە:

دەچووم   هەڵدەچووم   هەڵچووم
(ه)ی پاشکۆی پیشگری (هەل) جیگری (دە)ی بەردەوامییە، بەشتووی
کورت کردنەووە مانەوای واتای (دە).

دەچم   هەڵدەچم   هەلچم   شوینی   (دە)یە
کردنەووە   کردمەووە   بیکەووە
کەچی بوونی ئەم دیاردە، لە ئەلەمۆرفی ریزمانی پێچەوانە ئەم دیاردە
مۆرفۆلۆجییە سەرەووە چونکە مۆرفیمی ریزمانی یا ئەلۆمۆرفی ریزمانی (بە)
شتووی جیا جیا بە پیتی شوینی جیا بۆ تاکە مەبەست و یەک ئەرک و دەوری
ئەدریتێ. وەک:

(هکە)ی نامرازی ناساندن و (ان)ی نیشانەکی
هکە   کە   هک   ک   یان   ان   وان
رێوی یان   کچان   خانوان

پهراویژهکان:

- ۱- د. وریا عومهر ئەمین، چەند یاسایه‌کی مۆرفۆلۆجی داریشتنی فەرمان، رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۰۹) ی ۱۹۸۶، ل ۲۵۸-۲۶۳.
- ۲- ره‌فیع محەمەد، ئەو وشانە ی له چاوگه‌وه وه‌رده‌گیرین، نامە ی ماجستیر، ئادابی زانکۆ ی سه‌لاحه‌دین، ۱۹۹۸، ل ۹۸-۱۱۰.
- ۳- بۆ دۆزینه‌وه ی ره‌گی فرمانی رابردو، رانه‌بردو، پروانه وتاری د. وریا عومهر ئەمین «کات و نیشانە ی فرمان» کاروانی (۹۲) سالی ۱۹۹۱. ئەم یاسایه خراوه‌ته‌پوو.
- ۴- د. وریا عومهر ئەمین، (مردنی وشه) گۆڤاری کاروان، ژماره (۴۵)، ۱۹۸۶ ل ۸-۱۴.
- ۵- د. وریا عومهر ئەمین، ئەلۆمۆرفی ریزمانی، رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۲۲)، ۱۹۸۹ ل ۱۶۶-۱۶۹.

سهرچاوه‌کان:

- ۱- ره‌فیع محەمەد، ئەو وشانە ی له چاوگه‌وه وه‌رده‌گیرین، نامە ی ماجستیر، ئادابی زانکۆ ی سه‌لاحه‌دین، ۱۹۸۸.
- ۲- زمان و ئەده‌بی کوردی، بۆ پۆلی شه‌شەمی ناماده‌یی ۱۹۸۶.
- ۳- کۆری زانیاری کوردی، ریزمانی ناخواتنی کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۶.
- ۴- ک. کوردویشف. ریزمانی کوردی، وه‌رگێرانی له رووسییه‌وه، د. کوردستان موکریان، هه‌ولێر ۱۹۸۴.
- ۵- د. وریا عومهر ئەمین، ئەلۆمۆرفی ریزمانی، رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۲۲) - ۱۹۸۹، ل ۱۶۶-۱۶۹.

دیاری کردنی نامراز له زمانی کوردیدا

دوای لیکۆلینهوه بۆم ده رکهوت له زمانی کوردیدا، به تایبهتی له شیوهی کرمانجی خواروودا، بابهتی نامرازو جوړهکانی و که رهسه جیا جیاکانی به ته و اووی روون نه کراونه ته وه، له گهڵ بابهتی تری وهک زیادهی وشه دارپژ - Affix (پیشگرو پاشگر) و ناوه لفرمان و نیشانو جیناو تیکه ل کراوه، یا هه ندیک جوړه نامراز فهرامۆش کراوه بۆیه هه لده گرێ لیتی بکۆلریتته وه کهم و کورتی یان کهم بکرتیتته وه.

نامانجی ئەم لیکۆلینه وهیه، دیاری کردنی نامرازه له زمانی کوردیدا، که له رووی شیوه و واتا و سه ره خوویی بوون و، دهوړی ناو رسته و تایبه تییه کانیان و دوولایه نی به کاره یێنانیان ده گریتته وه.

نامراز:

له زماندا، له رووی کارکردن و به کاره یێنانه وه، وهکو نامیتریک وایه که به هۆیه وه شتی جوړیه جوړی پێ ئه کری و بۆ مه به سستی جیا جیاکانی قسه کردن به کار ده یتریت، هه ندیک جوړی به شداری دارپشتن و پیکهاتنی وشه ده کهن و له رسته شدا - دهوړیان چالا کهو به به شیکی ئاخاوتن داده نرێن و واتادارو پێ واتان.

ئامراز بە گشتی لە رووی بوونەوه، لە زمانی کوردیدا دوو جۆرن: وهک
 ۱- ئامرازی بەستنهوهی که (ئامرازی پەیه‌وه‌ندی ئامرازی لیکده‌رو ئامرازی
 گه‌یه‌نەر ده‌گرێته‌وه (۱).

۲- ئامرازی نیازو مه‌به‌ست وهک ئهو ئامرازانە‌ی مه‌به‌ستی تایبه‌تیان هه‌یه
 که نه‌مانهن:

- ۱: ئامرازی سه‌رسوپمان - ادوات التعجب
- ۲: ئامرازی بانگ کردن - ادوات النداء
- ۳: ئامرازی وه‌لام (بۆ نه‌رئ، بۆ نه‌رئ) - ادوات الاستجواب
- ۴: ئامرازی خۆزگه‌. - ادوات التمني
- ۵: ئامرازی گومان. - ادوات الشك
- ۶: ئامرازی پێجگه‌. - الاستثناء
- ۷: ئامرازی لیکچواندن. - ادوات التشبيه
- ۸: ئامرازی ته‌کید. - ادوات التاكيد
- ۹: ئامرازی مه‌رج. - ادوات الشرط
- ۱۰: ئامرازی وریا کردنه‌وه (تنبيه) - ادوات التنبيه
- ۱۱: ئامرازی نه‌فی. - ادوات النفي.
- ۱۲: ئامرازی گالته‌پیتکردن سه‌رزه‌نشست کردن - ادوات الاستهزاء والسخرية.

باسی دیاری کردنی ئامرازو جۆره‌کانی، پێویسته‌ ناساندنی ئهو دوو جۆره
 ئامرازه‌ بکه‌ین تا بتوانین له‌ یه‌کترو له‌ بابته‌ی تر جیا یان بکه‌ینه‌وه بکه‌ینه‌وه، ئهم
 لیکۆلینه‌وه‌یه، تایبه‌ته‌ به‌ (ئامرازی مه‌به‌ست) و جۆره‌کانی و ده‌وری جیا جیا یان له‌
 رسته‌دا (۲).

ئامرازی مه‌به‌ست: له‌ رووی واتاوه‌ واتادارو بێ واتان و، هه‌ر جۆره‌ی به‌

مه بهستی تاییدی له رسته دا به کار ده هینرین و، که ره سه ی هه ر جو ره ئامراز تکیان
بو تاکه مه بهستی که به کار ده هینریت و، مه بهستی رسته کان له رووی واتاوه،
بۆلای خو بان راده کیشن و به شیککی ناخوتن پیکه ده هین.

پیش ئه وه ی بینه سه ر روونکردنه وه ی لایه نه کانی ئامراز، پتویسته جیاوازی
نیوان ئامراز له گه ل ئه و بابه تانه ی، که به هه ل به ئامراز داده نرین نیشان بده ی
وه ک:

جیناوو نیشانه و ئاوه لفرمان، تا له یه کترین جیا به کینه وه.

جیاوازی ئامراز له گه ل جیناودا ئه وه یه، ئامراز وه کو نامیتریک وایه، که به
هویه وه بو مه بهستی جیا جیا ی قسه کردن به کار ده هینرین و له رووی واتاوه ره وتی
تیکر پای رسته ده گو ریت و، په یوه ندی نیوان به شه کانی رسته ریک ده خات، به لام
هه رچی جیناوه له جیا تی که س و جیگای ناو ده گریتته وه، ده وری به شه
بنجیکانی ناو رسته ده بینی، وه ک به که رو به رکارو ته واکه ر. هه رچی نیشانه شه
بو دروستبوونی تاکه مه بهستی که به کار ده هینرین، وه کو (ان) ی نیشانه ی کو،
و شه ی تاک ده کات به کو، (ه که، یه ک) ناوی ناسراو نه ناسراو دروست
ده کن. ئاوه لفرمانیش له رسته دا، ته نها کار له دیاری کردنی روودانی فرمانی
رسته، له رووی شوین و کات و هوو راده و چۆنیه تی ده کات، هه رچی زیاده ی
و شه دارپیشیه، ده چیتته سه ر مو رفیم و که ره سه و و شه ی تر، و شه و مو رفیمی تازه
داده پیت و ه ک پیشگرو پاشگر.

دوای ئه م به راورد کردنی سه ووه، دینه سه ر روونکردنه وه ی یه که یه که ی
پیلانی دارپیتتنی لیکۆلینه وه که مان، له باره ی ئامرازه وه، که به م جو ره یه:

ئامرازی مەبەست لە رووی واتاوە دوو جۆرە:

۱- ئامرازی واتادار: ئەو ئامرازانەن، کە جگە لە بوونی روالەتی سەرەخۆیان وەکو وشەیکە فەرەهنگی واتا بەخشن و لە رستەدا دەوری جیا جیا دەبینن، وەک ئەم جۆرە ئامرازانە:

ئامرازی سەرسوپمان، ئامرازی وەلام، ئامرازی خۆزگە و گومان، ئامرازی لێکچواندن، ئامرازی مەرج، ئامرازی بێجگە (جگە)، ئامرازی بانگ کردن (بەشە واتادارەکی)، ئامرازی گالته پێکردن، ئامرازی وشیارکردنەوه.

۲- ئامرازی بێ واتا: ئەو ئامرازانەن کە واتای فەرەهنگیان نییه و لە رستەدا دەورو واتایان روون دەپێتەوه، وەک: ئامرازی بانگ کردن (بەشە بێ واتاکە کە لە شێوەی پێتدان)، ئامرازی تەئکید (هەر)ی... دەریچێ ئەوانی تر دوو لایەن.

ئامراز لە رووی سەر بەخۆیی بوونەوه

لە زمانی کوردیدا دوو جۆرن:

۱: ئەو ئامرازە مەبەستانە، کە روالەتی سەرەخۆیان هەیە: ئامرازی سەرسوپمان، ئامرازی وەلام، ئامرازی بانگ کردن (بەشە سەرەخۆکە) ئامرازی خۆزگە و گومان، ئامرازی بێجگە، ئامرازی لێکچواندن، ئامرازی گالته پێکردن و سەر زەشتکردن، ئامرازی ئاگادارکردنەوه.

۲: ئەو ئامرازانە روالەتی سەرەخۆیان نییه: جۆرە ئامرازیکن لە رستەدا، ئەبێ وەکو کەرەسە و وشەیکە زمانی کوردی هەست بەبوونیان ناکرێت، نموونە: ئامرازی بانگ کردن (ئەوانە لە شێوەی پێتدان وەک (ه، ی، ژ، ینە) ئامرازی تەئکید ئامرازی (دەبا)ی لێ دەریچێ، ئەوانی تر، بۆ مەبەستی تریش شێوەیان بەکار دێت، وەک (با، هە، کە).

نامرازی مەبەست لە رووی روالەتی دروست بوونەوه، دووبەشن:

١: نامرازی مەبەستی سادە: ھەر جوۆری، لە شوێنی خۆیدا، بە تەنھا دەیان خەینە روو.

٢: نامرازی مەبەستی ناسادە: بە ھەمان شێوەی یەکەم لە شوێنی خۆیان دەیان خەینە روو.

نامرازی مەبەست لە رووی بەکارھێنانەوه، لە زمانی کوردیدا ھەندیکیان دەوری دوولایەنیان ھەیە، بەوێ جگە لە دەورەکەیی خۆیان، لە ئاھاوتندا، دەبنە جوۆرە نامرازیکی جیاواز لە خۆیان، وەک نامرازی خۆزگەو گومان و لێکچواندن و تەئکید، دەبنە نامرازی گەییەنەری رستەیی ئالۆزو لا رستەیی شوێن کەوتوو (الجملة التابعة Subordinate Clause لەناو رستەیی ئالۆزدا دروست دەکەن(٣)).

تایبەتیەکانی نامرازی مەبەست:

نامراز بە ھۆی تایبەتیەکانییەوه، لەو کەرەسانەیی کە بە ھەڵە بە نامرازی دانراون جیا دەبنەوه، و لە خواڕووە دەست نیشانیاں دەکەین.

١: ھەندیکیان واتادارن و ھەندیکیی تریان بێ واتان و، مەگەر لە رستەدا نەبێ واتاو دەوریاں نابیتەوه. (لەمە پێشەوه خستمانە روو).

٢: بە زۆری دەوری چالاکی رستە سازیاں ھەیەو، واتاو مەبەستی رستەکان بۆ لای خۆیان رادەکێشن و، بەو مەبەستەوه جوۆری مەبەستی رستەکان دەست نیشان دەکرتن و، بەو مەبەستەوهش ناودەبرتن، وەک رستەیی مەبەست خۆزگەو گومان، بانگ کردن و لێکچواندن ... ھتاد ..

٣: بە پێچەوانەیی نامرازی بەستەوهوه، ھەندیک جوۆری نامرازی مەبەست،

وهك ئامرازی تەئكىدو، ئامرازی يىتجگهو، ئامرازی بانگ كردن (شىئوى پىتەكەي) بەكەمى بەشدارى دارىشتن و پىكەھاتنى وشو جوړه ئامرازی تر دەكەن.

۴: له رووى بوونىانەوه له زمانەكەدا، بە زۆرى سەرىهخۆن و، يەك دوو جوړى نەبى، نا سەرىهخۆن و، له رستەدا نەبىت شىئوو بوونيان هەست پى ناكريت.

۵: ئامراز بەگشتى و ئامرازی مەبەست بە تايبەتى له رووى بەكارهيتانەوه. له ئاخاوتندا وهكو ئامپىرتىك وان، كه به هۆيانەوه مەبەستى ئاخاوتن ديارى دەكەن و، رستە بۆ مەبەستى جياجيا رىكدهخەن.

ديارى كردنى جوړهكانى ئامرازی مەبەست:

ليڤهډا پىتناسەى هەر جوړه ئامرازیكى مەبەست، له گەډ کەرەسو ئامرازەكانى هەر جوړىكى دست نیشان دەكەين:

۱: ئامرازی سەرسورپمان (ادوات التعجب Interjection): ئەو ئامرازانەن، له زماندا كه بۆ سەر سورماندن، له كارو كردهوى نا ئاسايى، له شت و رووداوى خوڤ و ناخوڤ و سەير بەكار دىن، بەبى بەكارهيتانيان ئەم جوړانەى لى ديار كران و، وهك ئەم ئامرازانە. «پەكو، پەح تەح، ئۆف، ئاخ، ئاى، واى، ئاى ئاى، ئۆى ئۆى، ئۆخ، ئۆخەى، ئۆخەيش، ئافەرىن، هەيهۆ، دەيهۆ، هەى، هەو، ئەيهۆ...»

نموونه: پەكو! لەو مارە زله.

ئاخ! لە دەست جهورو ستهمى زەمانە.

ئۆخەى! كورپكەم بە سەلامەتى هاتەوه.

هەيهۆ! لەم حال و ژيانە.

تایبه تییه گانی نامرازی سهر سورمان:

- ۱: له کویدا به کارهات، پیتیسته نیشانهی سهر سورمان به شتیوهی (!) له دواي نامرازه سهر سورمانه کهوه، له نووسیندا به کار بهیتریت.
- ۲: به زۆری له گهڵ رستهی فرمانی ناتهو اودا به کاردی وهک: ئای! له تو، ئاخ له دهست زه مانه! ئۆخه! له دهست ناخۆی رزگار بووین.
- ۳: له گهڵ فرمانیشدا به کار دهیترین، وهک: ئاخ! ئه مجارهش دواکه ویتین، ئۆخه! هاتهوه، ئاخ! جارتیکی تر ریکه وتی واما بۆ هه لئاکه ویت.
- ۴: زۆر به کهمی به شداری داریشتنی وشه ده کهن وهک به دووباره کردنهوه، یان نامرازی تری سهر سورمان، به شتیوهی لیکدراوی یا گری پیکده هیتن، وهک ئاخ و ئۆف، ئای ئای، وهی وهی، ئۆی ئۆی.

جۆره گانی نامرازی سهر سورمان

له رووی به کارهینانهوه:

- ۱: نامرازی سهر سورمانی سهیر: وهک ئه ها، په ح، په کو، پیا ح، حه ی، وه ی، هه و، ده ک (ئەک)، هه ک، حه ک، ئه بی (ئەدی)، به دی (بۆ وهلامی پرسیاریش به کاردی وهک: به دی هاتهوه). بۆ، نمونه:
- هه و! خۆ دویتنی به بووکی چوو.
- هه ک! چۆن راده کات.
- ئه ها هات.
- حه ی له م نمونه.
- ۲: نامرازی سهر سورمانی خوشی: وهک: ئۆخه ی، ئۆخه یس نافه رین، به به هه، ئۆی ئۆی، دۆی دۆی، (له کاتی گۆرانی شای ر هه لیه رکیدا، به کاردیت)، ئای ئای، هه یه و، ده یه و.

تایبه تیوه سه‌رسوپمان دروست ده‌کات، وه‌ک: ئا هات!

۲: ئامرازی وه‌لام: (ادوات الاستجواب) ئهو ئامرازانهن، که بۆ وه‌لام

دانه‌وه‌ی پرسیار به شتیه‌ی ئه‌ری و نه‌ری به‌کارده‌هێنرێن و دوو جۆرن:

۱- ئامرازی وه‌لام بۆ دۆخی ئه‌ری: وه‌ک: به‌لێ، ئا، ئێ، ها، هۆ، هۆی،

با، ئی، ئیی، ئه‌دی، به‌دی، نموونه:

به‌لێ هاتم، نه‌چووم، هۆ به‌لێ، هۆ ئازاد، هۆی به‌لێ. ئاخړ.

۲- ئامرازی وه‌لام بۆ دۆخی نه‌ری: نه‌خێر، نه، نا، نه، نموونه:

نه‌خێر نایهم، نا نان ناخۆم، نه وازی ناکهم.

تایبه‌تییه‌کانی:

۱- له‌گه‌ڵ زۆریه‌ی جۆره‌کانی فرماندا به‌کارده‌هێنرێن.

۲- هه‌ر دوو جهره‌کانی ئامرازی وه‌لام له‌گه‌ڵ دۆخی فرمانی ئه‌ری و نه‌ری

به‌کار دێن.

۳- به‌ زۆری ئامرازی وه‌لام له‌ رووی واتاو ناوه‌پۆکیه‌وه، رسته‌ی هه‌والی

دروست ده‌کات، وه‌ک ئاخړ وایه (به‌لێ وایه)

۳- ئامرازی بانگ کردن: ئهو ئامرازانهن که به‌ هۆیان‌ه‌وه کرد‌ه‌ی بانگ کردن

ئه‌نجام ده‌درێ و، به‌پیتی بوونیان له‌ زمانی کوردیدا، ده‌بن به‌ دوو به‌شه‌وه:

۱: به‌شیکیان به‌ شتیه‌ی وشه‌ی ته‌واوو واتادارن (Free Morphem)،

وه‌ک: هۆ، هۆو، ئه‌ری، ئه‌ی، هیتی، هتی، هه‌ی، وه‌ی، پا).

۲: به‌شی دووه‌میان به‌ شتیه‌ی ئامرازی بێ واتان (Bound Particl)،

وه‌ک: ۱- ئامرازی بانگ کردن بۆ کاتی نێر، وه‌ک: ه، و: خاله، خالۆ،

مامه، مامۆ کاکه، کاکۆ.

ب- ئامرازی بانگ کردن بۆ تاک‌ی مێ، وه‌ک: ئ: پوری، کچی، ژنی.

ج- نامرازی بانگ کردن بۆ کوئی نیترومی، وهک: ینه، کوپینه، کچینه، براینه.

نهگهر وشه بانگ کراوه که به بزوتن کوتایی بیت، نهوا بزوتنی وشه که خوی ده بیتنه نامرازی بانگ کردن و نامرازی بانگ کردنه که له ناو بزوتنی وشه که دا ده تویتنه وه، وهک: برا، ماموستا...

دیاردیه کی سهیر له چۆنیه تی به کارهیتانی نامرازی بانگ کردن ههیه، نهگهر هاتوو وشه بانگ کراوه که، لیتکدراوی نیتر بیت، نهوا نامرازه لیتکدهره که ی که (ه) یه پیجگه له ئهرکی لیتکدان، دهوری بانگ کردنی نیتیش ده بیتی وهک: پیره میتزد، پیره پیاو.

له ناوی لیتکدراوی میتینه شدا نامرازی لیتکدهره ی (ی) دهوری بانگ کردنی من ده بیتی، وهک: پیریتژن.

نامرازی (ی) یش به که می به کاردیت، (وهک برای من، کوپی من، کچی من، هه چهنده، نه مه له بنه رهدا نامرازی په یوه ندیبیه بۆ ئیزافه و نه، ده ورهش له بانگ کردن دا ده بیتی.

جاری واش ههیه، نیشانه ی ناسراوی دهوری بانگ کردن ده گیتژی وهک: کوپه که وه ره، کچه که برۆ، پیاوه که بۆ کوئی ده چیت. نامرازی بانگ کردن، له رووی بوونه وه، له زمانی کورزیدا نه م جوژانه ی هه، وهک:

۱: نامرازی بانگ کردنی مرۆف، وهک: هو، ئهری، نه ی.

۲: نامرازی بانگ کردنی ناژهل و په له وهی: ئوچه، هو، یخه، هره، تهس، گدی گدی، (هیتشه)، هس (هسه)، پشه (پش پش)، چغ (چغه)، کوت کوت، کوچ کوچ، کس کس، جوو جوو.

ئامرازی بانگ کردن له رووی شیوهوه:

۱: ساده: هو، ئه‌ری، ئه‌ی، هووش، یخه، هر، ته‌س، هیش، پشه، هس، چغ.

۲: ناساده: هوو، هره، هسه، پشه (پش پش). کوت کوت، کوچ کوچ، جوو

جوو.

تاییه‌تییه‌گانی ئامرازی بانگ کردن:

۱: به زۆری له‌گه‌ل رسته‌ی فرماندار به‌کار نه‌هیتترین، یاخود ده‌وری فرمان ده‌بین له رسته‌دا.

۲: ئامرازی بانگ کردن، بو بانگ کردنی گیان له‌به‌ر به‌کار ده‌هیتترین چ مروڤ یا ئاژه‌ل و په‌له‌وه‌ر بیت.

۳: هه‌ریه‌که‌ی له‌م ئامرازانه، ده‌وری به‌کاره‌یتنایی تاییه‌تی ده‌بینی، واته هه‌ر یه‌که‌یان دیاری کراون که بوچی به‌کارده‌هیتترین بو مروڤ بیت یا ئاژه‌ل و په‌له‌وه‌ر بیت.

نمونه له رسته‌دا: هو ئارام وهره.

- ئه‌ری له‌گه‌ل تۆمه.

- هره مه‌ره پیره.

- کشه مامره ره‌شه.

- گدی گدی کاره ره‌ش.

- هسه مه‌ره کورپس.

- هس بزنه گه‌ر.

ته‌س وا وهره.

ته‌س مه‌ره گیتره.

۴: وانا دارو بین واتان.

۵: له رووی بوونهوه نامرازی بانگ کردنی (ه، ی، و، ینه) ی لی ده چنی
نهوانیتر سه ریخون و له شیوهی وشه و اتادارو داده نرین.

۴- نامرازی خوزگه: نهو نامرازانن، که به هیانهوه، ئاوات و خواستنی
جیبه چنی کردنی کاریک ده کری که له مهو پیشهوه رووی بدایه، نمونه:
خوزگه، بریا، کاشکی، ئاوات.

نمونه له رسته دا: خوزگه نه م کچم بخواستایه.

- بریا کوماری مه هاباد نه روخایه.

تاییه تییه کانی نامرازی خوزگه:

۱: به زوری له گه ل فرمانی رابردو به کار دهیترین به تاییه تی جوری
رابردووی به رده وام و نینشانی نریک و دور.

۲: زور به که می له گه ل فرمانی رانه بردو به کاردیت و چونکه، خوزگه و
ئاوات بو ده برینی رووداو کردنی کاریکه، که له رابردودا بکرایه و نیستا
نه نجامی کردن و نه کردنی روون بوته وه.

۳: نامرازی خوزگه، به زوری (خوزگه، ئاوات). وه کو ناویش له رسته و
ناخاوتندا به کار دهیترین و دهوره جیا جیا کانی ناو، وه کو بکرو به رکاری
راسته و خۆو ناراسته و خۆ ده بینن، وه ک:

- دیوانی خوزگه و ئاواتم خوتندنه وه.

- خوزگ زۆره.

- هدر به خوزگه ی تو نابیت.

- خوزگه م ده خواست له گه لم بوایه.

- ئاواتم زۆره.

- ئیش کردن به ئاوات نابیت.

- خۆزگه هيچمان بۆ ناكات.

۴: نامرازی خۆزگه دهووری ئاوه لفرمانی چۆنیه تی ده بیئتیت، وهک:

به خۆزگهی تۆنایی به هیج.

۵: له رووی واتاو بوونیا نه وه له زمانی کوردیدا وشه یه کی سه ره خۆن.

۶: دهووری دارشتنی وشه یان نییه، چونکه نامرازی رسته سازین.

نامرازی گومان:

ئهو نامرازانه ن به هۆیا نه وه، گومان له به ئه نجامدان و جیبه جی کردنی کاریک، له روودان و روونه دانی ده کرتیت.

نموونه: (به لکو، به شکو، ئه شی، بشی، له وانیه، ئه بی ئه گهر، گهر، رهنگه، ئه گونجی، ناگونجی، سا).

نموونه: له رسته دا: - ئه بی بیئت بۆ سه ر ئیشه که ی.

- سا وه ره لام خوا که ریخه.

- ئه شی بیئت به سه ر کرده ی گهل.

- له وانیه ها تبیئت بۆ بازار.

- به شکو له تاقی کردنه وه، ده رده چیت.

تایبه تییه گانی نامرازی گومان:

۱: له گه ل جۆره گانی فرمانی رابردوودا به کار دیت، ته نها رابردووی به رده وام نه بیئت.

۲: له گه ل فرمانی رابردوو، رانه بردووی ئیلزامیدا به کار دیت.

۳: له گه ل دۆخی فرمانی نه ریدا به کار دیتن.

۴: له رووی واتاو بوونیا نه وه له زمانه که دا، سه ره خۆن و هه ست به بوونیا ن

ده کړئ.

- ۵: له رووی شیوه ی دروستېوونیا نه وه، نامرازی (نه گهر، نه بې) ناساده ن و
نېوانی تر، وهک: (به لکو، به شکو، نه شې، بشې، له وانیه)، ساده ن.
۶: نامرازی (نه بې) که خوی فرمانه، نه گهر له گهل فرمانی تری نیلزامیدا
به کار هات نه واده بیته نامرازی گومان، وهک: نه بې بیت له گهلما نا.

۶- نامرازی لیکچواندن: (اداة التشبيه)

نېو نامرازانه، که بې لیکچواندنې دوو ناو و راناو کرده وه به کار دهیترین که
له سیفیت و خاصیت و کرده و یه دا، لیکده چوینرې و نرېکایه تی پیشان نه دهن
یا وهک یه کن.

نامرازی لیکچواندن نه مانېن: (وهک، وهک یهک. نه لېی، نه لېی، عهینه ن،
کو ت و مت، هه ووهکو، نه منی ...)
نمونه له رسته دا: نا قیستا وهک زه رده شت زیره که.
- نه ونده نازایه نه لېی شیره.
- ناربان کت و مت دایکیتی.
- نه منی به رازه.

شیوه ی پیکهاتنی نامرازی لیکچواندن:

- ۱: ساده: وهک نه م نامرازانه: وهک، عهینه ن، نه منی.
۲: ناساده: وهک: (نه لېی نه لېی، کو ت و مت.

تایبه تییه کانی نامرازی لیکچواندن:

۱: له گه ل زۆریه ی جوړه کانی فرماندا به کار دین وهک، رابردوو، رانه بردوو داخوازی ئیلزامی و ئینشائی.

- وهک ئه وهات.
- وهک یهک ده پۆنه ریگاوه.
- وهک ئه نان بخۆ.
- نه ئینی بچم بۆ لای براهه.
- کوته و مه و ابوايه چاک بوو.

۲: له رووی بوون و واتایانه وه، واتادارو سه ریبه خۆن.

۳: له گه ل رسته ی بی فرمانیشدا، له به راورد کردنی دوو کهس، یا دوو سیفهت به کار ده هیتترین، وهک:

- تو وهک منیت.
- ئالا عهینه ن باوکیتی.
- کهر کوک کوته و مه کرماشانه.

۴: لیکچواندنی نامرازی (نه ئینی، عهینه ن، کوته و مه) له نامرازه کانی تر به هیتتره، واته له به راورد کردنی دوو لایه ندا ته و او وهک یه کیان پیشان ده ده ن و جیا وازیان نابیت.

۷: نامرازی بیتجگه: (ادوات الاستثناء)

ئه و نامرازانه ن که ناو و راناو له روودان و روونه دانی روودای ناو رسته دا داده برن واته له به شدار بوون و به شدار نه بوونیدا.

نامرازی بیتجگه ئه مانه ن: بیتجگه، جگه، بیتجگه له، جگه له، بی، به بی، ته نیا، ته نها، بهس، و تپای، باوه جوو.

شیوهی پیکهاتنیان: ۱: ساده: وهک: جگه، بی، ته‌نیا، بهس، وپرای.

۲: ناساده: وهک: بیجگه، جگه له، بیجگه له، به‌بی.

نمونه له‌رسته‌دا: - بی تو هاتمه‌وه.

- بیجگه له دیدار کهس نه‌هات.

- ته‌نیا مه‌هاباد خوشه.

- بهس هاوړپکه‌ی من هاتمه‌وه.

- من به‌بی (بی) تو هه‌لناکه‌م.

- جگه له ناکو کهسم خوشناوی.

- وپرای من‌داله زیره‌کیشه.

- باوه جو منالیشه زیره‌که.

تابه‌تییه‌کانی نامرازی بیجگه:

۱: نامرازی بیجگ له رسته‌ی نهری و نهریشدا به‌کاردین.

۲: له‌گه‌ل زۆریه‌ی جوړه‌کانی فرماندا به‌کارده‌هینرین.

۳: له‌ رووی بوون و واتایانه‌وه، سه‌ریه‌خو و اتادارن و، به‌ ئاسانی له‌ که‌ره‌سه‌کانی تری زمان جیا ده‌کرینه‌وه.

۸: نامرازی نهری: (ادوات النفي)

جوړه نامرازی‌کن، له شیوه‌ی وشه‌ی سه‌ریه‌خودان و، ته‌شکیدی روودانی فرمانی ده‌خنه‌ دؤخی روونه‌دانه‌وه، نه‌مانه‌ن: هه‌رگیز، قه‌ت، هه‌رگیزاو هه‌رگیز.

شیوه‌ی پیکهاتنیان: ۱: ساده، وهک هه‌رگیز، قه‌ت.

۲: ناساده، وهک: هه‌رگیزاو هه‌رگیز.

- نمونه له‌رسته‌دا: هه‌رگیز له‌ خو‌می دوور ناخه‌مه‌وه.

- هەرگیزاو هەرگیز دتییه کهم له بیر ناکهم.

- قەت به قستی ناکهم.

تایبه تییتی ئامرازی نهری:

۱: له رووی بوونهوه سهریه خوۆ واتادارن.

۲: به زۆری له گەل ئاوه ئفرمانی (نه، نا، بی، مه) ی نهری به کاردههیتری.

۳: جیاوازیان له گەل ئاوه ئفرمانی نهریدا، ئهمان واتادارو له شتیهی وشه ی سهریه خوۆن، ههرچی ئاوه ئفرمانی نهرتییه، ئه گهر له رووی بوونهوه له زمانه کهدا سهریه خوۆن به لام بی واتان و له شتیهی مۆرفیمی بهندن.

۴: وهکو جوهره کانی تری ئامرازی مه بهست به چهند ئامرازی یهک مه بهستی به کارهیتان ده گهیهنن وهک (هەرگیز، هەرگیزاو هەرگیز، قەت) هه موویان مه بهستی نهری ده به خشن.

۹: ئامرازی ته نکید:

ئهو ئامرازانن بۆ ته نکیدی روودان و روونه دانی ئه ئجامدانی کارو کرده وه یهک له لایه ن قسه که ره وه له ئاخاوتندا به کار ده هیتترین. وهک ئهم ئامرازانن: (با، ده با، ده، دهی، که، ههر، وا، ده سا، جا)

شینوه ی پینکها تن:

۱: ساده: وهک: با، که، ده، ههر، جا.

۲: ناساده: وهک: ده با، دهی، ده سا، سا، (دوو لایه نه، چونکه بۆ گومانیش به کار دیت و واتای (ئه گهر) ئه به خشیت. نمونه: - با بروین.

- دهبا بۆ خویان بلّین. — نهمه که ی کوردیه!

- ههر دهنوسم.

- سا وهره پیت بلّیم.

- با برۆشتایه.

- ههر هاتوه قسه بکات.

- جا وهره له گه لّما.

- ده سا وایه.

تایبه تیّتی ئامرازی ته نکید:

۱: له رووی بوونهوه، به زۆری سه ره خوین، چونکه ئامرازی دوو لایه نن واته دهووری جوژه ئامرازی تری وهک (وهلام، هاندان، گهیه نهر...) ده بین.

۲: نه گهر ئامرازی (با) به چیتته سه ر فرمانی رابردوو، رانه بردوو، ده بیته وه لامیش وهک: (با هاتم، با ده چین) به لام له گه لّ کاتی فرمانی تر دا ده بیته ته نکید وهک: با برۆین، با به جونا یه، با به چن، ...

۳: وهکو ئامرازی ته نکید له گه لّ جوژه کانی فرمانی رانه بردوو، رابردوو، ئیلزامی و ئینشائی به کار ده هیتترین.

۴: ئامرازی (ده) وهکو ته نکید، له گه لّ فرمانی رانه بردوو به کار نایهت، چونکه نهم جوژه فرمانه، خویان نیشانه که یان بریتییه له (ده) ی به رده وامی، که ههمان شیوه ی ههیه، ههروه اه له گه لّ فرمانی ئیلزامی و ئینشائی به کار نایهت، نهم ئامرازه له گه لّ ئامرازی (با) ی ته نکید، زۆر چالا که له به کار هیتاندا، وهک دهبا به چین، دهبا بیت، دهبا برۆشتایه.

۵: ئامرازی (ههر) به زۆری بۆ ته نکید به کار دیت.

۶: ئامرازی (ههر) ی ته نکید له دروست بوون و دارپشتنی وشه دا دهوور

دیینتی، وهک: (ههردهم، ههرجۆن، ههرجار، ههركه، ...) ٧" به زۆری بێ واتان، وهک (ده، كه، دهبا) و ئهوانی تروهك: (با، دهی، هه) واتادارن.

١٠: ئامرازی مهرج: (ادوات الشرط)

ئهو ئامرازانه رووداوو كارو كردهوهیهك، به روودانی تروه دههستیت، یا روودانی رووداوێك، به هۆی ئهم ئامرازانهوه مهرج دهییت بۆ روودانی تر. ئامرازی مهرج ئهمانهم: (ئهگهر، مهرج بێ، مهرجه، شهرت بێ، شهرته، تا، ههتا).

نموونه له رسته دا: - ئهگهر هات بۆ مالممان پیتی دهئێم.

- مهرج بێ له قسهت دهرنهچم.

- شهرت بێ له داخ تهرکی دنیا كه.

مهرجه ئیتر واندهكه.

- ههتا نهیهیت پیت نا ئێم.

ئامرازی مهرج له رووی شیوهوه: دوو جۆرن:

١: ساده وهك: گهر. تا.

٢: ناساده، وهك: ئهگهر، مهرجه، مهرج بێ، شهرته، شهرت بێ، ههتا.

تایبهتییهکانی ئامرازی مهرج:

١: له رووی واتاوه، ههمویان واتادارن.

٢: له رووی بوونهوه سهریهخۆن و به ئاسانی ههست به بوونیان دهکریت.

٣: دهوری دوو لایهنیان هیه، چونکه دهبنه ئامرازی گهیهنهری رستهی

تالۆزیش.

۴: بونونيان له رسته دا وهكو ئامرازی مهرج بهكار دین و رسته ی وهلامی
مهرجیش به دواياندا دیت.

۱۱: ئامرازی ئاگاداری و وریا کردنهوه:

ئهو ئامرازانن، که بۆ وریا کردنهوهو ئاگادار کردنهوهی کەس و گیاندار له
رووداوو کارو کردهوهیهک بهکار دههیتترین، وهک ئهم ئامرازانه:
(ئهها، ئهه، ئادهی، هی، هه، وا، ئهوا ئهمانه دوو لایهنن)
نمونه: ئهها له ترسا رای کرد.

- ئادهی وهه بۆ ئیتره.

- ئهه ئهوه هات.

- هیتی برا ئهمه وا نابیت.

- کۆپه وا هاتن بۆ ئیتره.

له رووی شیوهوه: دوو جۆرن:

۱: ساده، وهک: ئهه، ئهها.

۲: ناساده، وهک: هیتی، ئادهی.

۳: هندیکیان بۆ سووکاتی و نزمی کەس بهکار دین وهک (هیتی).

۴: ئامرازی ئاگادار کردنهوهی (ئادهی) به زۆری له گهڵ فرمانی داخوازی
بهکار دههیتترین، وهک: ئادهی راکه، ئادهی وهه، ئادهی بخوینه، ئهوانی تر له گهڵ
زۆریه ی دهمهکانی فرماندا بهکار دههیتترین.

۱۲: ئامرازی سەرزەنشەت کردن و گالتەپیتکردن:

ئەم ئامرازانە بۆ گالتەپیتکردن و سەرزەنشەت کردنی کەسیک، لەلایەن قەسەکەر و بەرامبەرە کە یەو بە کار دەهێنرێت، بۆ مەبەستی تەوس وەک ئەم نمونانە: (شیر، چش (۴)، تف، هە ی هە ی، دۆیها، دەیها، تۆیها، دەیهۆ، جرت، جرت و فرت، پف).

ئامرازی سەرزەنشەت لە رووی شتووە:

- ۱: سادە، وەک: شیر، چش، ترجیو، فرت، زەپ.
  - ۲: ناسادە، وەک: هە ی هە ی، دۆیها، دەیها، تۆیها، دەیهۆ.
- نمونهیان لە رستەدا: - شیر تۆ ئیش بکەیت.
- چش کە رویشەت.
  - ترجیو دیسان هاتەو.
  - دەیها کەس بە کەس نییە.
  - پف لەم دەم و چاو.
  - زەپ هە ی کەر.
  - جرت و فرت دین و دەچن.
  - جرت برۆ، فرت وەر.
  - دەیها دینەو بۆ مالت.
  - هە ی هە ی کارێک تۆ بیکەیت.
  - جرت و فرت بە یەکا دین هیچ ناکەن.

تایبەتیەکانیان:

- ۱: لە گەڵ زۆریە ی دەمەکانی فرماندا بە بەکار دەهێنرێن.
- ۲: بە زۆری وەکو وشە یەکی واتادارو سەریەخۆ، لە زمانی کوردیدا

به کار دهه‌هینرین.

۳: به زوری بۆ مه‌به‌ستی گالته پیکردن و سوک کردنی کارتیک، له لایه‌ن یه‌کتیکه‌وه کراییت به‌کار دهه‌هینرین.

۴: هه‌موو ئامرازه‌کانی به زوری بۆ یه‌ک مه‌به‌ست به‌کاردین، ئه‌ویش گالته پیکردنه.

۵: هه‌ندیکیان وه‌ک (هه‌یه‌ه‌ی، ...) به‌ مه‌به‌ستی تریش به‌کار دهه‌هینرین وه‌ک بۆ سهر سوپمان: هه‌یه‌ه‌ی له‌و شایی و هه‌له‌په‌رکییه.

ئه‌نجامی لیکۆلینه‌وه

۱: ئامراز به‌و وشه‌و که‌ره‌سانه‌ ئه‌وترین، وه‌کو ئامپرتیک وان به‌ هۆبانه‌وه له‌ ناو زمانه‌که‌دا کاری ئاخاوتنی جوړ به‌ جوړی پێ ئه‌نجام ئه‌دریت.

۲: ئامرازی مه‌به‌ست چهند جوړتیکه، هه‌ر جوړه‌ی له‌ چهند ئامرازی‌ک پیکه‌اتوه، که‌ به‌ هه‌موویانه‌وه یه‌ک مه‌به‌ستی ئاخاوتن پتکدین: وه‌ک: لیکچوون، وه‌لام، سهر سوپمان، بانگ کردن، بیتجگه، ته‌نکید، به‌کاردین.

۳: زیاده‌ی وشه‌ داپژو نیشانه‌و جیناو، به‌ ئامراز دانانرین.

۴: ئامراز به‌ پیتی ئه‌و ئه‌رکه‌ی ده‌بینن، ده‌کرین به‌ دوو به‌شی وه‌ک: ئامرازی به‌ستنه‌وه‌و ئامرازی مه‌به‌ست، که‌ یه‌که‌میان ده‌وری وشه‌ سازی و رسته‌ سازی ده‌بینیت، به‌لام دووهمیان به‌زوری ده‌وری رسته‌ سازی ده‌بینیت.

۵: هه‌ر ئامرازی‌کی به‌ستنه‌وه، ده‌وری جیا جیای رسته‌ سازی ده‌بینی و به‌ پیتی شوپنیا له‌ناو ده‌وره‌کانیان ده‌گوڤیت، هه‌رچی ئامرازی مه‌به‌سته‌ ته‌نها یه‌ک مه‌به‌ست به‌کاردین وه‌ک بۆ لیکچواندن.

۶: ئامرازی مه‌به‌ست، جاری واهه‌یه هه‌ندیک جوړیان ئه‌رکی دوو - لایه‌نی به‌کاره‌یتانیان هه‌یه، وه‌ک ئه‌وه‌ی ده‌بنه‌ دوو جوړه‌ ئامراز، وه‌ک بانگ کردن بۆ

وہ لَام، یا بۆ وریا کردنہ وەش بە کار دیتن، یا ئامرازی سەر سوپرمان دەبنە ئامرازی گالتە پیکردن. یا ئامرازی خۆزگەو گومان دەبنە ئامرازی لیکدەر.

۷: ھەندیک جۆری ئامرازی مەبەست وەک خۆزگەو گومان و لیکچوون ... ھەن دەوری ئامرازی بەستەنەو دەبیئن لە رستەدا، بە لَام ھەر دەوری خۆیان ناگۆرن ئەم تایبەتیییە ئامرازی مەبەست لە جۆرەکانی بەستەنەو جیا دەکاتەو.

۸: بە پیتی ئەوێ ئامراز لە زمانی کوردیدا، لە رووی تایبەتی بەکارھێنانیەو وەک: لە خالی چوارەمی ئەم ئەنجامانەدا، کران بە دوو جۆری جیاواز لە یەکتەرەو، بۆیە بەشەکانی ناخاوتنیش پێویستە بە تەواوی دیاری بکرتن، ھەر وەکو لەمەو پێشەو، بە ناتەواوی دانراون، ئەمجا دەست نیشان کردنی ئەو بەشە، لەسەر بەرپەتیک دەبیئت، کە ھەر یەکیان لە زمانەکاندا، لە رووی دەوری سەر بەخۆیی کارکردنیان، جیاواز بیئت لەوی تریان و، تایبەتییی خۆیان ھەبن وەک ئەم بەشە:

۱: ناو.

۲: راناو.

۳: ناوێناو.

۴: فرمان.

۵: ناوێفرمان.

۶: ئامرازی پەیوەندی.

۷: ئامرازی لیکدەر.

۸: ئامرازی گەییەنەر.

۹: ئامرازی نیازو مەبەست.

دابەشکردنی ئامرازو جۆرهکانی لە زمانی کوردیدا

ئامرازی بەستنهوه:

۱: ئامرازی پەيوەندی ۲: ئامرازی لێکدەر ۳: ئامرازی گەيەنەر

ئامرازی نیازو مەبەست:

۱: ئامرازی بانگ کردن.

۲: ئامرازی گومان.

۳: ئامرازی بێجگه.

۴: ئامرازی لێکچواندن.

۵: ئامرازی تەشکيد.

۶: ئامرازی مەرج.

۷: ئامرازی وریا کردنهوه.

۸: ئامرازی نەری (نەفی).

۹: ئامرازی خۆزگه.

۱۰: ئامرازی وهلام.

۱۱: ئامرازی سەر سوڤمان.

۱۲: ئامرازی گالته پێتکردن.

پەراويز:

۱- پروانه: ۱- سالەح پشەدەرى، كورتەيەك لە رەزىمانى كوردى، بەغدا ۱۹۸۵، ل. ۶۰، جۆرەكانى دووهمى روون كردۆتەوه.

۲- جۆرى يەكەميان كە (ئامرازی بەستنه‌وه‌يه)، لێره‌دا لیتی نادوتین، چونكه بابەتى لیتكۆلینه‌وه‌ی نامەیه‌كى دكتۆرايه‌و، ئەم بابەته‌و جۆره‌كانى تیا‌دا روونكراوه‌ته‌وه، پروانه: رفیق محەمەد محی‌دین شوانی سەرچاوه‌ی پیتشوو (۱)، (ب).

۳: پروانه: رفیق محەمەد محی‌دین شوانی، سەرچاوه‌ی پیتشوو، ب.

۴: بۆ سەرسوڕمان بە‌كار نایەت، وه‌كو توفیق وه‌بى لە لاپه‌ره (۲۹)ی فەرهنه‌گه‌كه‌یدا وای‌داناوه، هه‌روه‌ها نوری عه‌لى ئەمین لە لاپه‌ره (۱۵۲)ی رەزىمانى كوردى به‌ هه‌مان شت دايناوه، راستییه‌كه‌ی هه‌له‌یه‌ چونكه‌ بۆ توپه‌بوون و گالته‌ پێ‌كردن.

سەرچاوهكان:

- ۱- د. ئەو رەحمانى حاجى مەرف، جېناو، بەغدا، ۱۹۸۷.
- ۲- رەفيق محەمەد محەيدىن، ئامرازى بەستەنەو لە زمانى كوردیدا، نامەى دكتورا، كۆلىجى پەرورەدەى ئىبن روشد زانكۆى بە غدا، ۱۹۹۷.
- ۳- ریزمانى ئاخاوتنى كوردی، بەغدا، ۱۹۷۶.
- ۴- سەڵەح حوسەین پشەدەرى، كورتەبەك لە ریزمانى كوردی، بەغدا، ۱۹۸۵.
- ۵- ك. ك. كورد وێف، ریزمانى كوردی، وەرگێڕانى د. كوردستان موكریانی، هەولێر ۱۹۸۴.
- ۶- نوری عەلى ئەمین، ریزمانى كوردی سەیمانى، ۱۹۶۰.
- ۷- د. وریا عومەر ئەمین، ئامرازەكانى بەستن، رۆژى كوردستان، ژ (۶۷)، بەغدا ۱۹۸۴، ل ۲۸-۳۱.
- ۸- نەعمەت عەلى سەیە، ناو و راناو لە زارى كەلهوێردا، رۆشنبیری نوێ، ژ (۱۱۶) بەغدا، ۱۹۸۷، ل ۹۳-۱۰۰.

دهوری نامرازی (بۆ) له پرووی واتاوه له رسته دا

پیش نهوهی بێینه سهر روونکردنهوهی، دهوری جیا جیای نامرازی په یوه ندی (بۆ) له پرووی و اتاوه، پتویسته هیتا بۆ نهوه بکهین، که بابه تی نامراز، یا ههر که ره سه یه کی زمان، په یوه ندی به نامرازه وه بیت، یا با شتر بلتین، سهر به جوړه کانی نامرازی ت، ئهرکی جیاوازه، له شوینی جیا جیادا ده بین، واته وه کو تایه تیه ک بابه تی نامراز، فره ئهرکه، چونکه ههر نامرازی کی بگرت چهند ئهرکی تکه ده بینیت (۱). جیگای خو یه تی، نهوهش روون بکهینه وه، که ره سه کانی زمان زوړه یان، له رسته سازیدا، دوو ئهرک ده بین، که ئه مه نامرازیش ده گرتنه وه.

- ۱- ئهرکی به شه بنجیکانی ناو رسته، له مه دا نامراز له گه ل که ره سه کانی تر دا، ده توانیت ئه م ده ورانه ب بینیت کاتیک که گری (Phrase) دروست ده کهن.
- ۲- ئهرکی واتای جیا جیا، له رسته دا، به پتی گوړانی شو تیان، ده بین که ئه مه یان له ئهرکی جوړی یه که م جیاوازه، چونکه سهر به ئاست و بابه تی سیمان تیکیه، (Semantic) چونکه لایه ن و ئاستی رسته، په یوه ندیه کی راسته وخو به و اتا سازیه وه هیه، چونکه و اتا سازی، به هو ی رسته سازیه وه

روون ده کړیته وه، بویه په یوه نډیسه کې به هیڅو راسته وخو، له نیوان نهو دوو زانسته زمانه وانیه دا هډیه، واته و اتاسازی و رسته سازی، نه مچا لیره شدا، به پیتی بچوون و ریزمانی گوټزانه وه (Transformational rule) کاتیک که ره سه کانی رسته، به پیتی یاسای دهرهاویشن (الحذف) و خستنه سر (الاضافه) و جیکوړکي، (احریک عنصر مکان عنصر لغوی اخر) و گوټرین (۲)، ده توارنی په یوه نډی بڼج بکاته په یوه نډی سیما، رسته کان دوو روویان ده بی، واته هندیک رسته له پرووی و اتاو زیاتر له واتایه ک ده گه یه نیت، چونکه رسته له پرووی و اتاو دوو بڼجی هډیه (۳)، هم بڼجانه ش (بناغه) هډیه که یان سیمای (Surface Structure) خو ی هډیه، یا یهک سیمو دوو بڼجی هډیه، بویه رسته له دوو رووه و لیتی ده کوټلینه وه، له پرووی بڼج (Deep Structure) و سیمو (Surface Structure)، رسته هډیه، یهک بڼج دوو سیمای هډیه، یا هډیه یهک سیمو دوو بڼجی هډیه، نه مه نه وه ده گه یه نیت (۴). نه مچا هم لیکوټلینه وه یه ی نيمه، سهریه و اتاسازییه، لهو شوټنانه دا نه رکی نامرازی (بو)، به پیتی شوټنی له ناو رسته کاند، له پرووی و اتاکه یه وه ده خه یه پروو، له کوټش بینیمان رسته کان، له پرووی ریزمانی گوټزانه وه، زیاتر له واتایه ک ده په خشن، بڼج و سیمایان ده خه یه پروو.

وا له خواره وه، ده وری و اتای نامرازی په یوه نډی (بو) ده خه یه پروو، که په یوه نډی به نه رک و ده وری ناو رسته وه نییه.

دوا شت پیوښته نه وه ش بزاین که نامرازی (بو)، به پیچپه وانه وهی دوو نامرازه کمې تره وه، وهک (به، له) نییه، له پرووی دهوریانه وه سهر به ناستی رسته سازییه، چونکه زور به ده گمهن رووده دات هم نامرازه له پیکهاتی وشه ی داریژراوو لیکدراو به شداری بکات، به لام هرچی نامرازی (له، به) ن بیتجگه له ده وری رسته سازییان، ده وری چالاکی وشه سازیش ده بینن له داریشن و

پیکهاتنی وشەدا، وەک:

بە: بەجەرگ، بەسۆز، قورپەسەر، نابەجی، سەرپەسەر.

لە: نالەبار، چنگ لەسەر شان، شەولەبان، سەرلەئێوارە، سەرلەبەر.

هەرچی (بۆ)یە، تەنھا گریڤ دروست دەکات، وەک: نان بۆ نانەوا، گوشت بۆ قەساب، بۆ سەبی شەو، بۆ فەقیرو هەژار.

لەم لیکۆلێنەوێهەدا، هەولمانداوە، لەرووی پراکتیکی بەکارهێنانەوه، یاسای دەوری واتای نامرازی پەيوەندی (بۆ)، لە رستەدا بدۆزینەوه، ئەوەش پیشان بەدەین، کە ئەم نامرازە، لەگەڵ چی کەرەسەیدەکی زمانی کوردی، لەناو بەشەکانی ئاخواوتندا دیت، دەوری واتاکە ی روون دەکاتەوه، ئەو فرمانە ی لەگەڵیدا، لە رستەکەدا دیت، چ جۆرە فرمانیکە لەرووی کات و جۆرەوه؟ هەرەها ئەو گۆڕانانە ی کە بەسەر ئەم نامرازەدا هاتوو، رووغان کردۆتەوه، چ جۆر گۆڕانیکەو، سەر بەچ یاسایە ی زمانناسییە، بۆ نمونە وەک جیگۆڕکێ پێکردنی، لە شوێنیکێ رستەوه بۆ شوێنیکێ تری رستە، نایا لەو گۆڕان و جیگۆڕکێدا چی روودەدات، وەک ئەوە ی نامرازەکە، وەک خۆی کە نامرازی پەيوەندییە دەمێنێتەوه، یا دەگۆڕێت بەکەرەسەیدەکی تری زمانەکە، یا لە گۆڕیندا، بەنامرازی تری پەيوەندی لەناو هەمان رستەکە ی خۆیدا، لێرەدا مەبەستی رستەکە دەگۆڕێت. وایە خوارەوه، ئەم دەورانە ی نامرازی (بۆ)یە نمونەوه، رووندەکەینەوه.

۱- دەوری نامرازی پەيوەندی (بۆ) لە رستەدا ئەم دەورانە هەیە:

۱- بۆ بەرهو (ناست - اتجاھ).

ناپ: (بۆ) + ئاوەلفەرمان و ناوی شوێن و جێناوی پرسی شوێن + فرمانی تێنەپەری گۆزانەوه:

وەک: بۆ کەرکووک دەچم، بۆ سەرەوه رویشتم، بۆ شار هات.

بۆ کوێ دەروات؟ بۆ کام لا بردی؟ بۆ (بۆتە جێناوی پرس).

۲- بۆ (لەپیتناو - لاجل): بۆ + ناوی کەس (گشتی و تایبەتی)، راناو،
ئاوەلفرمانی

را دەو ریزی و بالا + فرمان، وەک:

بۆ خوا کردم، بۆ ئالا ھیتنام، بۆ پیاووەکە بردم - بۆ خۆیەتی.

۱- بۆ + راناوی کەسی: بۆ ئیمەیه، بۆ ئەو رویشتم، بۆم کرد.

۲- بۆ + راناوی لکاو: بۆم هات، بۆی کرد، بۆم کړی.

۳- بۆ + راناوی خۆی: فرمانی تێپەر، بۆ خۆی بردی، بۆ خۆتان چوون.

۴- بۆ + راناوی نیشانە: بۆ ئەمە هات، بۆ ئەوانە ناردی، بۆ ئەم بوو، بۆ
ئەمانە دەبێ.

۵- بۆ + راناوی نادیار: بۆ فلان کردی، بۆ فیسارمە.

۶- بۆ + ئاوەلفرمانی رادە: بۆ ھیچ کەس نییە، بۆ تۆزیک بەراو ئێرە
جێپێشت.

۷- بۆ + ئاوەلفرمانی ریزی: خەلاتەکە بۆ یەکەمین کەسە.

۸- بۆ + ئاوەلناوی پلەي بالا: بۆ جوانترین کچ دانراو.

۹- بۆ + راناوی پرسى کەس: بۆ کى بوو؟، بۆ کام کەسە؟ بۆ کى هات؟

۱۰- بۆ + فرمانی تێپەر: کتیبی بۆی کړی، بۆی برد، نانم بۆ کړی، پارە
بۆ برد.

ئەگەر (بۆ)ی نمونەکانی یاسای دەیەم لەتەک فرمانەکەو، جیگۆرکێی بۆ
سەرەتاو پێشەوای بەرکارەکە بەپێی یاسای گۆزانەو (Transformation)
پێ کرا، لە ئامرازی پەيوەندییەو دەگۆریت بۆ جێناوی پرس، بەم شێوەیە، ھۆی
ئەمە ئەوێ، شێوەیان یەکە، ئەگەر جێناو پرسەکەى (بۆ) بگەرێنێنەو
بەردەتەکەى کە (بۆچی) یە ئەم دیاردەى ھەلدەوێتەو.

نانم بۆ کړی ..... بۆ نانم کړی؟ ..... بۆ کړی؟ (بەھۆی) (لێ)

دەرکردنه وه).

جاریکی تر بوو پرسیار. له رسته کاندای شپوهی (بۆ) یه کان یه کن، به لام له واتادا جیاوازن:

نانت بۆ کړی..... بۆ نانت کړی؟.....

بۆچی نانت کړی (به هوی) زیادکردن و هاویشته سهری (اضافه).

۳- (بۆ) نیازو مه به ست یاسایه که ی:

ئاب (بۆ) + ناوی کرده وه و چاوگ، ئیش و کار، ناوی بهرجهسته و واتایی..

- ئاب (بۆ) + ناوی بهرجهسته و واتایی..

- ئاب (بۆ) + ناوی کرده وه: بۆ ئیش و کار رویشتم، بۆ جووت ده چم.

- ئاب (بۆ) + ناوی چاوگ: بۆ خه و ده چمه وه، بۆ پوښاک کړین رۆیی.

- ئاب (بۆ) + ناوی چاوگ: زه رده شت بۆ خویندن د پروات.

- ئاب (بۆ) + ناوی بهرجهسته: ئالا بۆ ئاو ده چیت، ئاقیستا بۆ دار ده چی.

- ئاب (بۆ) + ناوی واتایی: وینه که م بۆ جوانی کړی، بۆ خوشی هاتووه.

ئه لیبی بۆ فریشته ئه یکه ات.

۴- (بۆ) دیاری کردنی کات:

۱- له گه ل ناوو ئاو ه لفرانی کات و جوړه کانی فرمانا، کاتی روودانی فرمان

دیاری ده کات، نه ک رووی دابی له ماوه یه کی دوورا، نه گه ریش بگوئچی بۆ

رابردو، ماوه ی روودانه که ی یا نزیکه، یا په یوه ندی به کاتی روودانیکی نزیک

تره وه هیه، وهک:

- له گه ل ئاو ه لفرمانی کاتا: بۆ له مه ولا دیم بۆ لاتان، بۆ ئیستا ده ست

پیده کات.

- له گه ل ناوی کاتا: بۆ ئیواره ده رۆم بۆ که لی سمایل به گی، بۆ سبه یینی

هات، بۆ ئیواره دی.

۲- له گهل ناوو ئاوه لفرمانی کاتی رابردوودا، به کارناهیتریت و ناشی بلتین:
بۆ دوینی چووم، به لām نه گهر فرمانه که ی رابردووه دووری به کاردههیتریت
وهک: خهلاته که بۆ سالی رابردوو بوو.

۳- له گهل جیناوی پرسى کاتا، که بۆ دیاربکردنی کاتی روودانی
فرمانه که یه ده بیته جیناوی پرس و له نامرازی ده که ویت: بۆ که ی هات؟ بۆ:
ناپ.

بۆ که ی دیت؟ ده بیته جیناوی پرس.

۵- (بۆ) هو: له گهل فرمانی تینه په پری گوێزانه وه روودان (مطاوعه) و نهو
فرمانانه ی، که له دهنگه سروشتیه کان و، فرمانه به تیپه پ کراوه کانا، به هو ی
نیشانه ی (اند) وه، داده پێژین، ههروه ها له گهل جیناوی پرسى هو دا، به لām له
نامرازی په یوه ندیتی ده که ویت و، ده بیته جیناوی پرس، نمونه:

- (بۆ) له گهل فرمانی تینه په پری گوێزانه وه دا: نهو بۆ هات؟ بۆ که وتن؟
- (بۆ) له گهل فرمانی تینه په پری روودانا: بۆ سووتا؟ بۆ خنکا؟
- (بۆ) له گهل فرمانی دهنگه سروشتیه کانا: بۆ قیپراندى؟ بۆ زیراندی؟
- (بۆ) له گهل فرمانه به تیپه پ کراوه کانا: بۆ سووتاندى؟ بۆ خنکاندى؟
- (بۆ) له گهل جیناوی پرسى (چی) دا، به لām له نامرازی په یوه ندیتی
ده که ویت وهک: بۆ چی له کاروانی خه باتا دواکه وتی؟

نه گهر نامرازی په یوه ندی (بۆ)، کهوته سه ره تای رسته ی فرمانی تیپه په وه،
وهک له کو تایی یاساکانی (بۆ) نامرازی په یوه ندی (له پیناو) دا، خسته پروو
رسته که که بۆ مه به ستی پرس ده گوێت. که چی ئه م دیارده یه، به پیتی یاسای
جیگوێ کیتی رییازی گوێزانه وه (۵)، له رسته ی فرمان تینه په را پیچه وانیه ی
یه کترین، وهک:

رسته ی فرمان تیپه پ: کتیبی بۆکری (له پیناو) ..... بۆ کتیبی بۆ

(کری؟) (بۆ ھۆ؟)

لە رستەى فرمانى تىنەپەر، ئەگەر ئامرازەكە، لە سەرەتای رستەكەو ھات، بەمەرجىك بەركارى ناراستەوخۆى لەگەڵدا بىت، (لەپىناو) دەگەيەنىت و، لەم دۆخەيدا، بەشەكانى رستە لە (بەكر، بەركار، فرمان) لەرستەدا ديارن، بەلام ئەگەر بوو پرس تەنھا بەكرو فرمان ديارو پرسيار لەبەركار دەكرى وەك:

بۆ كۆرەكە ھات، بۆ كۆرەكە ھاتىن (بۆ: ئاپ) لە پىناو دەگەيەنى، كۆرەكە بۆ ھات؟ (بۆ: جىناوى پرس ل ئاپ).

ئەگەر پىكەو ەشان بەرین، تەواو پىچەوانەى يەكترىن بەم شىوہە: رستەى فرمانى تىپەر/ رستەى فرمانى تىنەپەر: بەمەرجىك جىناوى پرسى (بۆ) لە رستەكەدا نەبىت وەك لەرستەى (بۆچى كىتىبى بۆكرى؟)، پروانە نمونەى ئەم دياردەيە:

كىتىبى بۆكرى؟ (بۆ - لەپىناو) / كۆرەكە بۆ ھات؟ (بۆ - پرسى ھۆ)
بۆ كىتىبى كرى؟ (بۆ - پرسى ھۆ) / بۆ كۆرەكە ھات. (بۆ - لە پىناو)
دياردەيەكى ترى رستەى فرمانى تىپەر لە چۆنيەتى بەكارھىنانى ئامرازى پەيوەندى (بۆ)دا، ئەوہە، ئەگەر بە ھۆى دەريپنەو ەوازى (Intonation) رستەكە، ھىز خرايە سەر ئامرازى پەيوەندى (بۆ)، ئەوا رستەكە، دەگۆرپىت بۆ پرسى ھۆ، ئەگەريش ەوازى رستە وەك يەك دەريپا، ئەوا (بۆ) وەك خۆى بە ئامرازى پەيوەندى دەمىننەتەو ەو (لەپىناو) دەگەيەنى، بەپىتى ياساى بەكارھىنانى. وەك:

كىتىبى بۆكرى؟ (بۆ - پرسى ھۆہ) - نىشانەى بەكارھىنانى سترىس و ەوازە.

كىتىبى بۆكرى. (بۆ - ئاپ - لەپىناو).

۶- ئاپ (بۆ) گومان:

ئەگەر ئامرازى پەيۋەندى (بۆ)، بەيىتى ياسايدەك لەگەل فرمانى (ئىلزامى) چاۋگى (بوون) و (ھەبوون)، بۆ كاتى رانەبردوۋ رابردوۋ، بەكارھات (گومان) دەبەخشى.

۷- ۋەك: بۆ+تەۋاۋكەرى ناراستەوخۆ + فرمانى چاۋگى (بوون، ھەبوون):
بۆ كۆرەكەي بىن بىن (بۆ كۆرەكەي ھەبى باشە، بۆ كۆرەكەي بۈايە. بۆ كۆرەكەي ھەبۈايە باش بوو.

۷- ئاپ (بۆ) دوغاۋ نوزا دەگەيەنەت، ۋەك:

- بۆ خاترى خوا ۋازى لىن بەيتە.

- بۆ خاترى كاكە ھەمدى شىخ لىرە پىر.

۸- بۆ: بۆ (لەگەل بوون) - المصاحبه: ئاۋەلناۋ + ئاپ (بۆ) + ناۋ

ۋەك: بەھىلمە بۆ ئەدەب و زانست. خراپە بۆ كۆرەكەي.

۹- بۆ: بۆ ماۋەي (مىسافە) كات و شۈتەن: ناۋى كات + ئاپ + ناۋى كات.

ماۋەي كات: لە ئىتۋارەۋە بۆ بەيەنى كاردەكەم.

ماۋەي شۈتەن + ئاپ + ناۋى شۈتەن: ماۋەي شۈتەن: لە ھەۋلىتەرەۋە بۆ مەھاباد

چووم.

۱۰- بۆ: بۆ ھەيى (مىلك) (POSSESSIVE).

ئاپ (بۆ) + ناۋ، راناۋ (كەسى و خۈبى)

ئەمە بۆمەن، ئەۋەش بۆ ئاقىتەستا.

بۆ پىياۋى عاقل ئىشارەتتىك بەسە.

۱۱- بۆ: ۋەكو ئامرازى گەيەنەر (بۆ شۈتەن و بەرەۋ) لە شىۋەي گىردا:

ئاپ (بۆ) + گىرى ئاۋەلفرمانى شۈتەن:

بۆ ھەر لايەك بىت ئەۋىش دەۋات.

بۆ ھەر کوتیھک بروات ریزی لیدەگرن.

۱۲- بۆ: وەکو نامرازی گەییەنەر بەشیوہی گری (بۆ ھەلبژاردن)

ئاپ (بۆ) + نامرازی گەییەنەر (ھەلبژاردن): بۆ ھەر کامیان بیت دەبخوازم.

۱۳- بۆ (بۆ دیاری کردنی شوینی روودان): ئاپ (بۆ) + ئاوەلفرمان + پاشکۆ ئاپ.

بۆ خواوە، بۆ سەرەو، بۆ لاو.

گۆپان و جیگۆپکئی کردنی نامرازی پەییوہندی بۆ:

نامرازی پەییوہندی (بۆ) ئەگەر بکەویتە دوای فرمانی گۆیزانەوہ، روالەتی دەگۆرئ و دەبیتە نامرازی/ە/یا /تە/ و لەگەڵیدا جیگیر دەکری:

زەردەشت چوو بۆ بازار..... زەردەشت چوو بازار.

بۆ ..... (ئەمە جیگیری نامرازی پەییوہندی (بۆ)یە (۶)

ئاللا ھاتووہ بۆ ئیتر..... ئاللا ھاتۆتە ئیتر. بۆ — تە.

دیاردەییکی تری بەکارھێنانی نامرازی پەییوہندی (بۆ)، لەگەڵ فرمانی تیپەرا ھەییە، ئەگەر بەرکارەکە لە رستەدا بەراناوی لکاو جیگیرکرا ئەوا (بۆ) دەکەویتە تەک فرمانەکەوہ، وەک: گۆلتان بۆ دەنێرم..... بۆتان دەنێرم.... بۆ دەنێرم.

کۆرەکەم بۆ ھینا..... بۆم ھینا..... بۆ ھینا.

بەلادانی بەرکارو جیگیرکردن بەراناوی لکاو پاشان لادانی (۷) جیگیرکەشی، کە راناوی لکاوہ، یەکسەر دەکەویتە تەک فرمانەوہ، ھەمان دیاردەیی سەرەوہ ئەگەر فرمانەکەیی تێنەپەرپوو- لەمە پیشەوہ، ئەمەمان بەشیوہییکی تر خستۆتەپروو - دەبیتە رستەیی پرسیاری، بەم جۆرە:

ئیمە بۆی بچین — بۆی بچین — بۆ بچین؟ ھەمان دیاردەییە لەگەڵ فرمانی تیپەری داخواییا (فەرمان - امر) دەگەییەنئ، وەک: بۆم ھینا — بۆ بەھینە.

گۆرپینی ئامرازی پەيوەندى (بۆ) بە ئامرازی تر:

لە رستەدا دەتوانرئ، بەپیتی ياسای گۆرپینی كەرەسەيەك، بەكەرەسەيەكى تر، كە بەشێكە لە سیستەمەكانى رێزمان (۸) دەتوانرئ ئامرازی (بۆ) پەيوەندى بگۆرپین بە ئامرازیكى ترى پەيوەندى، كە تەنھا لەو گۆرپانەدا مەبەستى بەكارهێنانى ئامرازەكە، بێ تێچوونى واتا گشتییەكەى دەگۆرئ و دەورتيكى ترى دەداتئ، وەك گۆرپینی (بۆ - تا)، (بۆ - بە)، نمونە:

بۆ سەر لوتكەى خالخالان دەچم (بۆ - بەرەو) تا سەر لوتكەى خالخالان دەچم، (تا كۆتایی شوتنى روودان) بەگۆرپینی (بۆ) كە (ئاست - انجها) دەگەيەنئ بۆ ئامرازی (تا) كۆتایی شوتنى روودان دەبەخشیت.

بەسەر لوتكەى خالخالان دەچم، گۆرپینی (بۆ — بە) و راگەيانەنئ سەرەتای روودان و وەرگرتنى پاشكۆى (۱) كورتكراوەى (دا) نیشانەى ئاوەلفەرمانى شوتنە. كەچى لەم گۆرپانەدا لەگەڵ ئامرازی (لە) پەيوەندیدا ناگۆنچئ و واتای رستەكە ناویزە دەرەچئ و، بەریاساكەى چومسكى ناكەوى، كەچى (تا) شوتنى (بۆ) لە نێوان دوو ناوى شوتنا بەكاردەهێنرئ وەك:

لەكەرکۆكەووە بۆ بەغدا چووم (بەرەو - انجها) — لە كەكۆكەووە تا بەغدا چووم (بۆ كۆتایی شوتن).

ئامرازی پەيوەندى (بۆ) و وەرگرتنى پاشكۆ

ئامرازی (بۆ) تەنھا لەگەڵ ئاوەلفەرمانى شوتنیدا پاشكۆى (هوە) وەرەگرئ و لەگەڵ بەشەكانى ترى رستەدا لە ئاوەلفەرمانى كاتى و بەركار و تەواكەرى ناپاراستە و خۆدا نایەت (۹).

بۆ خوار (هوە) دەرۆم. پاشكۆى (هوە) وەرەگرئ چونكە ئاوەلفەرمانى

شوتنییە.

بۆ ئىتوارە دەپۆم. پاشكۆى نىيە چونكە ئاۋەلفرمانى كاتە.

بۆ ئارۈجە رۆيشت. پاشكۆى نىيە چونكە تەۋاككەرى ئاراستەوخۆيە.

ئەم (بۆ)يەى سەرەۋە كە لەگەل پاشكۆى (ۋە)دا بەركارهاتۋە. دەتۈنرئ چ
بى گۆپرانى رستەكە - واتە بى دەستكارى كردنى - لەگەل (لە)ى ئامرازى
پەيۋەندىدا دەۋرەكەى خۆى بگۆپتەۋە بۆ مەبەستى (داخ خواردنەۋە): كەچى، لە
شۈينى ترا لەگەل (لە)دا بەكارنايەت ۋەك:

- بۆ كەركۈك رۆيشت. (بەرەۋ)

لەكەركۈك رۆيشت. (بۆ داخ خواردن) ۋەك بلىتى: لە ئىمە چۈۋ — لە
دەست ئىمە چۈۋ.

+ بۆ سلىمانى چۈۋ.

لە سلىمانى چۈۋ. (واتە لە دەستى خەلكى سلىمانى چۈۋ.

تايەتپىيەكانى ئامرازى پەيۋەندى (بۆ): ئەمانەن

۱- بەمەبەستى جۆر بەجۆر لە رستەدا و بەپىتى شۈپنەكەى بەكاردىت، بۆ
كات و ئاست (بەرەۋو ھۆز نىيازۋ ماۋەۋ لە پىتتاۋو لەگەل بوون و گومان...
بەكاردەھىنرئ.

۲- تەنھا لەگەل ئاۋەلفرمانى شۈينى يا پاشكۆى (ۋە) ۋەردەگريت.

۳- دەبىتە جىناۋى پرسى ھۆ، لە دوو دۆخ و شۈپندا، ئەگەر بگەۋىتە نىوان
بگەرۋ فرمانى تىنەپەرەۋە، لە ئامرازى پەيۋەندى دەكەۋىت، ۋەك (كۈپەكە بۆ
ھات؟) بەپىتچەۋانەشەۋە ئەگەر كەۋتە سەرەتاۋ پىتشى بەركارى ھەمان جۆرى
فرمانەۋە، دەبىتە ئامرازى پەيۋەندى و (لە پىتاۋ) ۋەك: (بۆ كۈپەكە ھات).

دەگەيەنىت، ھەرۋەھا ئەگەرىش فرمانى رستەكە تىپەر پىت، لە سەرەتاي
رستەۋە ئامرازى (بۆ) دەبىتە جىناۋى پرس، لەروالت و واتاداۋ ئەگەر لەنىۋان
بەركارى راستەوخۆۋ فرمانەكەۋە پىت، دەبىتەۋە ئامرازى پەيۋەندى و لەجىناۋى

پرس ده‌که‌وێت و له (پێناو) ده‌که‌یه‌نێ.

٤- ئە‌گەر به‌رسته‌ی فرمانی تیپه‌را، له‌رووی ده‌رپرینی ئاوازی رسته‌که‌وه، هێز خه‌رایه‌ سه‌ر ئامرازی په‌یوه‌ندی (بۆ)، رسته‌که‌ ده‌بی‌ته پرس و، له‌ب‌وونه ئامرازی په‌یوه‌ندی ده‌که‌وێت، ئە‌گه‌ریش ئاوازی ده‌رپرینی رسته‌که‌ یه‌کسان بوو وه‌ک خۆی (بۆ) به‌ ئامرازی په‌یوه‌ندی ده‌میی‌ته‌وه.

٥- (بۆ) به‌پیتی رێ‌باز و رێ‌زمانی گوێ‌زانه‌وه (Transformation) به‌تایبه‌تی یاسای جێ‌گۆ‌رکێ‌ کردنی له‌گه‌ڵ ئامرازی تری په‌یوه‌ندی‌یاو به‌پیتی په‌یوه‌ندی ستوونی (Pragmaticrelation) ده‌توانرێ‌ به‌که‌ره‌سه‌یه‌کی تری سه‌ر به‌هه‌مان ره‌گه‌ز (١٠)، که‌ ئامرازی په‌یوه‌ندی (به، تا، یه‌و، بێ ئه‌وه‌ی کار له‌ تیکه‌چوونی شیرازه‌ی پیکهاتن و واتاکه‌ی بکات و ته‌نها مه‌به‌ست ده‌گۆ‌رێت، که‌له‌مه‌و پێشه‌وه به‌غ‌م‌و‌نه‌وه خسته‌مانه‌پ‌وو.

په‌راوی‌ز:

١- رفیق محمد محی‌دین، ئامرازی به‌سته‌نه‌وه له‌ زمانی کوردیدا، نامه‌ی دوکتۆ‌را زانکۆ‌ی به‌غدا ١٩٩٧، ل ٥٣.

٢- نوم چۆ‌مسکی، البنی الن‌حویه، ت: یوئیل یوسف عزیز، به‌غداد، ١٩٨٧، ص ١٥٤.

٣- محمد ره‌زای باتینی ئاو‌رێکی تازه بو‌ سه‌ر رێ‌زمان، وه‌رگێ‌ترانی هه‌سه‌نی قازی، سوێد، بنکه‌ی ئازاد، ١٩٩٣، ل ١١٤.

٤- د. وریا عومه‌ر نه‌مین، بنج و سیم‌او یاساکانی گوێ‌زانه‌وه، گۆ‌ڤاری رو‌شنی‌ری نوێ، ژماره (١٢١)، به‌غدا ١٩٨٩، ل ٧٢-٧٥.

٥- نوم چۆ‌مسکی، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ١٥.

٦- هه‌مان سه‌رچاوه هه‌مان لا‌په‌ره، هه‌روه‌ها نوری عه‌لی رێ‌زمانی کوردی، سلێ‌مانی ١٩٦٠، ل ٢٠٣.

- ۷- محمد رهزای باتینی، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۱۴.
- ۸- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۷۳.
- ۹- ئاوه‌لفرمان پاشکۆ وه‌رده‌گری، به‌لام به‌رکارو ته‌واوکه‌ری ناپاسته‌وخۆ وه‌ری ناگریت، بپوانه: محمود فتح الله، کار ته‌واوکردن له‌ کوردیدا، ۱۹۸۸، ل ۱۲۲.
- ۱۰- سه‌رچاوه‌ی ژماره (۳)، ل ۷۹-۸۰.

سەرچاوه:

- ۱- ریزمانی ئاخواوتنی کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۶ .
- ۲- رفیق محمد محیدین، ئامرازی به‌ستنه‌وه له زمانێ کوردیدا، نامه‌ی دوکتۆرا زانکۆی به‌غدا، ۱۹۹۷ .
- ۳- سالح حوسێن پشده‌ری، کورتیه‌ک له ریزمانی کوردی، به‌غدا ۱۹۸۵ .
- ۴- محمد ره‌زای باتینی، ئاوپتیکی تازه‌ بو‌ سه‌ر ریزمان، سوید، ۱۹۹۳ .
- ۵- محمود فتح‌الله، کار ته‌واوکردن له کوردیدا، نامه‌ی ماسته‌ر، زانکۆی سه‌لاحه‌دین، ۱۹۸۸ .
- ۶- نوری عدلی ئەمین، ریزمانی کوردی، سلێمانی، ۱۹۶۰ .
- ۷- نوم چۆمسکی، البنی النحویه، ت: یونیتل یوسف عزیز، بغداد ۱۹۸۷ .
- ۸- وریا عومەر ئەمین، بنج و سیمای یاساکانی گوتزانه‌وه، روشنبیری نوێ، ژ (۱۲۱)، ۷۲-۷۵ .

جیاگردنه‌وهی ههندیک که‌ره‌سه‌ی ریزمانی له‌یه‌کتر

ریزمان بریتیه له دیاریکردنی یاساو ده‌ستووری به‌کاره‌یتانی که‌ره‌سه‌ی زمان، که به هویانه‌وه به‌پیتی سیسته‌میکی ریکریپتیک ناخاوتن دپته نه‌نجام، نه‌مجا دیاریکردنی نه‌و که‌ره‌سه‌ی زمان هه‌ولتیکی گرنگی ریزمانه، چونکه نه‌و که‌ره‌سه‌ی له پێشدا پتویسته، له‌یه‌کتر جیا‌بکرینه‌وه، نه‌گهر جیا‌نه‌کرینه‌وه، نه‌وا له لیکۆلینه‌وه‌ی ئاسته‌کانی زماندا به‌پیتی کارکردنی زمانه‌که، تووشی هه‌له ده‌بین، لێره‌دا جیگای نه‌وه‌یه زمان له رووی بنیاد‌گه‌رییه‌وه - Structure - به خانوویه‌ک دابنیتین، پێش نه‌وه‌ی خانووه‌که بکریت، ده‌بیته هه‌موو که‌ره‌سه‌ی خاوه‌کانی له بچوو‌کترینه‌وه تا گه‌وره‌ترین دیاری بکریتن، نه‌مجا له قو‌ناغی دووه‌مدا له‌یه‌ک ده‌درین و هوی لیک‌دانیشیان له ههندیک شو‌تندا پتویسته وه‌ک له دیوار‌کردندا ناتوانریت به‌بی قورو چیمه‌نتۆ نه‌و که‌ره‌سه‌و خشت و بلوک و به‌رده‌کانی لیک‌بدرین، ههندیک‌یانیش به‌بی هوی راسته‌وخۆ لیک‌ده‌درین، به‌لام ده‌بیته هه‌ر که‌ره‌سه‌یه‌کی له شو‌تینی خویدا دابنریت، تا خانووه‌که ته‌واو ده‌بیته، زمانیش به‌وجۆره به‌پیتی پتکه‌اتنیک‌ی بنیاد‌گه‌رییه‌وه - Structure - له که‌ره‌سه‌ی بچوو‌ک تا گه‌وره‌و گه‌وره‌تر وه‌ک (ده‌نگ، فونیم - Phonem، مۆرفیم - Morphem، وشه، گری - Phrase، رسته) پتک‌دیت نه‌م دانانه،

هه‌ربه‌که‌یان ده‌خ‌رتنه سهر یه‌کترو که‌ره‌سه‌ی له‌ خ‌ویان گه‌وره‌تر، پ‌ت‌یک‌ده‌ه‌یتن، وه‌ک ده‌نگه‌ خ‌اوه‌که‌ان ده‌بنه‌ ف‌ۆن‌یم و له‌ شو‌ین‌ی ج‌یا‌وا‌زدا وات‌ای وشه‌ ده‌گ‌ۆرن، چه‌ند م‌ۆر‌ف‌یم‌یک وشه‌ پ‌ت‌یک‌ده‌ه‌یت‌یت و پا‌شان له‌ وشه‌وه‌ ر‌سته‌و ر‌سته‌ش گه‌وره‌ترین دان‌ه‌ی زما‌نه‌، که‌ به‌ ه‌ۆیه‌وه‌ ک‌رده‌ی ئاخ‌اف‌تن ئه‌ن‌جام ده‌در‌یت.

جا ئه‌م که‌ره‌سانه‌ له‌ ر‌یزمان‌دا وه‌ک دان‌ه‌ی ک‌رداره‌کی (عم‌لی) له‌ناو به‌شه‌کان‌ی ئاخ‌واتن سهر به‌و به‌شانه‌ن، پ‌ر‌ۆسه‌ی ق‌سه‌کردن ئه‌ن‌جام ده‌ده‌ن.

ب‌ۆیه‌ ئه‌و که‌ره‌سانه‌ له‌ رووی دیار‌یک‌کرد‌نی ده‌وریانه‌وه‌ له‌ ر‌یزمان‌دا یا بوونیان له‌ ناو خان‌ه‌ی زما‌ندا، واته‌ له‌ناو ئاسته‌کان‌یدا Level- دوو ج‌ۆرن:

۱- که‌ره‌سه‌ی وشه‌سازی: بر‌یت‌یه‌ له‌ وشه‌و م‌ۆر‌ف‌یم که‌ له‌ رووی هه‌بوونیانه‌وه‌ له‌ زما‌نه‌که‌دا سهر‌به‌خ‌ۆو ناسه‌ربه‌خ‌ۆن.

۲- که‌ره‌سه‌ی ر‌سته‌سازی: له‌ گ‌ر‌ئ و ر‌سته‌ پ‌ت‌یک‌د‌ین، له‌ناویان‌دا که‌ره‌سه‌ی وا هه‌یه‌، وات‌ای نی‌یه‌، به‌ل‌کو له‌ بواری ر‌سته‌دا ئه‌ر‌کی خ‌ۆی ده‌بین‌یت و به‌ که‌ره‌سته‌ی ر‌یزمان‌ی ناو ده‌بر‌ین.

ئه‌م‌جا ئه‌م ل‌یک‌ۆل‌ینه‌وه‌یه‌ بر‌یت‌یه‌، له‌ دیار‌یک‌کردن و ج‌یا‌کردنه‌وه‌ی هه‌ند‌یک له‌و که‌ره‌سانه‌، که‌ تا ئ‌یستا به‌ چه‌ند ش‌یوه‌یه‌ک یا وه‌ک چه‌ند باب‌ه‌ت‌یک ناویان ل‌ینراوه‌، یا باس‌کراون، ل‌یره‌دا ئ‌یمه‌ هه‌ول‌ده‌ده‌ین سنوور‌ت‌یک له‌ ن‌یوانیان‌دا دا‌بن‌یت‌ین، چون‌که‌ ر‌یزمان‌ی زما‌ن ئه‌گه‌ر به‌ ته‌واوی دیاری نه‌ک‌ر‌یت ئه‌وا ل‌یک‌ۆل‌ینه‌وه‌کان‌ی نات‌ه‌واو ده‌رده‌چن.

له‌ ر‌یزمان‌ی زما‌نی ک‌ورد‌یدا، هه‌ند‌یک که‌ره‌سه‌ی وه‌ک (زیاده‌ی وشه‌ دا‌ر‌پ‌ژ affix مه‌به‌ست له‌ پ‌یش‌گرو پا‌ش‌گر، ن‌ی‌شانه‌، ج‌یناو- به‌تایبه‌تی هی پرس، باب‌ه‌تی ئامراز) به‌ناوی باب‌ه‌تی ئامراز دانراون، راست‌یی‌ه‌که‌ی ئه‌مانه‌ باب‌ه‌تی له‌ یه‌ک‌تر ج‌یا‌وازن و، به‌هه‌له‌ وه‌ک باب‌ه‌تی ئامراز، له‌ ر‌یزمان‌دا ج‌یگایان ده‌ست ن‌ی‌شان کراوه‌، یا با‌ش‌تر بل‌ت‌ین، ناتوان‌ر‌یت ئه‌م باب‌ه‌ته‌ ج‌یا‌وازنه‌، وه‌ک ئامراز له‌

لیکۆلینه‌وه‌ی زماندا، ره‌فتاریان له‌گه‌ڵدا بکه‌ین، چونکه هه‌ریه‌که‌یان باب‌ه‌تییکی جیاوازان و به‌ته‌نیا تایبه‌تییه‌تی خۆیان هه‌ن، بۆیه پێویسته له‌یه‌که‌تر جیا‌بک‌ری‌نه‌وه‌و، له‌ زمانه‌که‌دا سنووریک بۆ جیا‌کردنه‌وه‌یان به‌پیتی ئه‌رکه‌کانیان، دیارو ده‌ست نیشان بک‌ری‌ت، چونکه باب‌ه‌تی تیکه‌ڵ کراو، سه‌ر له‌ شیک‌ردنه‌وه‌ی که‌ره‌سه‌کانی ناو رسته‌سازی ده‌شی‌وێنێت، ئه‌م تیکه‌ڵ کردنه‌ش، له‌ناو زمانه‌وانانی کوردو نا‌کورد‌ا کراوه، بۆیه ئه‌م باب‌ه‌تانه‌ی سه‌ره‌وه‌ نا‌ک‌ری‌ و ناشیت بینه‌ ئامراز، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئامراز باب‌ه‌تییکی فره‌ ئه‌رکه، به‌پیتی گۆرانی شوێنی ناو رسته‌یان، که ئه‌م گۆرانی شوێنه، وه‌ک به‌شیکی ریزمانی گۆزانه‌وه (Trans Formation) ئه‌و ده‌وره جیاوازان‌ه‌ی که‌ره‌سه‌کانی ئامراز روونده‌کاته‌وه. ئامراز باب‌ه‌تییکی چالاکی زمانه، ره‌وتی رسته بۆ لای خۆیان راده‌کێشن، ئامرازیش به‌ هه‌ردوو جۆره‌که‌یه‌وه وه‌ک:

١- ئامرازی به‌ستنه‌وه‌و جۆره‌کانی (١)

٢- ئامرازی نیاز و مه‌به‌ست (٢)

ده‌بینه‌ هۆی ریک‌خستنی سیسته‌می رسته‌و، هه‌ر جۆریکی ئه‌و دوو جۆرانه‌ی سه‌ره‌وه له‌ چهند جۆره باب‌ه‌تییکی ئامراز پیکهاتوون و هه‌ر یه‌که‌یان له‌ چهند که‌ره‌سه‌یه‌کی ئه‌و جۆرانه پیکهاتوون، به‌پیتی شوێن ئه‌رکیان دیاری ده‌ک‌ری‌ت. ئه‌م ئامرازانه وه‌ک که‌ره‌سه‌یه‌کی زمان، ئاخاوتنیان پێ ئاسان ده‌ک‌ری‌ت و چۆنییه‌تی سیسته‌می پێوه‌ندی ناو به‌شه‌ بنجیکانی رسته، له‌ رووی ریک‌خستنی پێوه‌ندی نیوانیان و ده‌رخستنی مه‌به‌ستی ئه‌و به‌کاره‌ینانه جیا جیا‌یانه روونده‌که‌نه‌وه، ئه‌م دوو جۆره ئامرازانه‌ی سه‌ره‌وه، هه‌ردووکیان فره‌ ئه‌رکن، ئه‌گه‌رچی جۆری دووهمیان راده‌ی فره‌ ئه‌رکیان له‌ جۆری یه‌که‌میان که ئامرازی به‌ستنه‌وه‌یه که‌مت‌ره. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا زیاتر له‌ ده‌وریکی و ئه‌رکیان هه‌یه (٣).

بۆیه ده‌ک‌ری‌ت، ئه‌م که‌ره‌سه‌ی ئامرازه، له‌ رووی ئه‌رکه‌وه، له‌ زماندا ده‌وریان له

هه‌ندیک ئامیرو ئامرازی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی مرۆڤ ده‌چیت، که مرۆڤ بۆ ئاسان کردنی ئیش و کارو راپه‌راندنی به‌کاریان ده‌هین و له‌ زه‌حمه‌تی مرۆڤ که‌م ده‌که‌نه‌وه، بۆ نمونه وه‌ک ئامیرو ئامرازی چه‌کوش و پلایس و ده‌رنافیز و گاز.... تاد وان.

هه‌رچی ئامرازی زمانیشه، کرده‌ی ئاخوتن ئاسان ده‌که‌ن و، ده‌ب‌نه‌ هۆی دروست به‌وونی پێوه‌ندی و ئه‌رکی جو‌ر به‌جو‌ری ناو ئاخوتن ده‌بین، بۆ نمونه ئه‌گه‌ر کو‌ردی نه‌زانیک تازه‌ زمانی کو‌ردی فێر به‌وین، نازانیت ئه‌م ئامرازان به‌باشی و یان له‌ کو‌تدا به‌راستی به‌کاریان به‌ی‌نین، بۆیه‌ نارێکی به‌ ئاخوتنه‌که‌یه‌وه‌ دیاره.

نمونه ئه‌رکی ئامیره‌کان:

چاکرێج: — بزم‌ار داده‌کو‌تیت، بزم‌ار هه‌لده‌که‌نیت، هه‌رشتی به‌ته‌وین پیتی ده‌شکینیت.

پلایس: — بزم‌ار هه‌لده‌که‌نیت، شتی پێده‌گریت، وایه‌ری پێ که‌رت ده‌که‌یت وایه‌ری کاره‌بای پێ ده‌گریت، وایه‌ر ده‌ق‌رتین.

ده‌رنافیزو گاز: هه‌مان ئه‌رکی جیا‌واز ده‌بین، بو‌رگی ده‌به‌ستیت، بو‌رگی ده‌کاته‌وه. گاز بزم‌ار هه‌لده‌که‌نیت.

هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌شه‌ زمانه‌وانان ناویان ناوه‌ ئامراز. نمونه‌ی ئه‌رکی چه‌ند ئامرازی‌ک له‌ ئه‌رک و شو‌ینی جیا‌وا‌زا:

— بۆ سه‌ره‌وه‌ ده‌چم. ئاوه‌لف‌رمانی شو‌ینی پێکه‌یتناوه‌ — ته‌واوکه‌ره

— بۆ نازاد هینام. به‌رکاری نا‌راسته‌وخۆی دروست کردووه.

— گو‌له‌که‌ بۆ تۆیه. ته‌واوکه‌ری نا‌راسته‌وخۆی دروست کردووه.

— بۆ ئه‌سواره‌ هاتمه‌وه. ئاوه‌لف‌رمانی کاتی دروست کردووه، ته‌واوکه‌ری

نا‌راسته‌وخۆی فرمانه، له‌ رووی واتاوه‌ ئامراز دیسان واتای به‌پیتی شو‌ین

زیاده‌ی وشه‌دارنژ affix

ئەم بابەتە پیشگرو ناوگرو پاشگر دەگرێتەو، سەر بە ئاستی وشە سازین و لە دارێشتن و پیکهاتنی وشە‌ی دارێژراو و لیکدراو بەشداری دەکەن و، دەبنە بەشیک لە وشە پیکهاتوو و کەو گۆران بەسەر ره‌گی وشە ده‌هێنن و واتاکە‌ی بۆ ده‌گه‌پێننەو، یا وشە‌ی نوێ و تازه‌ی لێسۆه پیکده‌هێنن وەک ناو، ئاو و لئاو، ئاو و لفرمان: نووسەر، نووسراو، بنووس، نامە‌نووس، به‌هێز، بێ هێز، به‌جهرگ، راگرتن، هه‌ل‌کردن، جوانی، جوانوو، سهرین، سه‌وزه، سه‌وزه‌وات، پیاوه‌تی، کپیار، گۆکه، پرسه، که‌وتوو، خه‌وتوو، زانا، دانەر... تاد.

ئەم پیشگر و پاشگرانه، ناو و ئاو و لئاوی جۆر به‌جۆریان دروست کردوو و، چوونه‌ته ناو قالبی وشه‌کانه‌وو، واتاو رواله‌تی تازه‌یان پێداون.

لێره‌دا ئه‌وه‌ی جیگای سهرنجه، ئامرازی پێوه‌ندیش له ئاستی وشه‌سازی به‌شداری پیکهاتن و دارێشتنی وشه‌ وەک پیشگر و پاشگر ده‌کات و، ده‌وری ئه‌و دوو که‌ره‌سه‌یه وهرده‌گرن و، له‌ناو وشه‌که‌دا وەک ئه‌وانیان لێ دیت غۆونه:

وه‌ک پیشگر: به‌هێز، به‌جهرگ، له‌بار، له‌سەر (واته‌ توور و هه‌له‌شه)، ....

وه‌ک ناوگر: له‌ نجه‌ولار، سه‌روبه‌ر، قوربه‌سه‌ر، ناله‌بار، گوته‌گه‌نم.

ئامرازه‌ پێوه‌ندییه‌کانی سه‌ره‌وه، بوونه‌ته‌ به‌شیک له‌و وشانه، جیاوازیان له‌گه‌ل ئامراز ئه‌وه‌یه، ئامراز ده‌ورو واتای جۆر به‌جۆر به‌پیتی شوێن ده‌گۆڕین، به‌لام زیاده‌ و وشه‌دارێژه‌کانی (پیشگر و پاشگر) سه‌ره‌وه، ته‌نانه‌ت ئامرازی پێوه‌ندیش، که‌ ئه‌و ده‌وره‌ ده‌بینن، یه‌ک واتاو ده‌وریان هه‌یه. واته‌ هه‌ر پاشگرو پیشگریک ده‌بینیت یه‌ک واتای هه‌یه، وەک (هه‌ل) واتای بۆ سه‌ره‌وه‌ ده‌بینیت و هه‌کو هه‌ل‌گرتن، یا داگرتن، (دا) یه‌ک واتای بۆ خواره‌وه‌ هه‌یه، به‌لام ئامرازه‌ پێوه‌ندییه‌کان، له ئاستی رسته‌سازیدا، ئه‌رک و واتای جۆر به‌جۆریان هه‌یه‌و، به‌پیتی شوێنی ناو رسته‌کان، به‌پیتی یاسا جیا جیاکانی رێزمانی، شیکردنه‌وه‌ی

گوتزانووه (Trans Formation) له جیگوړکی پټکردن و گورانیان به
 که رده سو ئامرازی تر (۴) نهو ده ورانه ده بین.

نمونه: - بۆكەر كوكۇك دەچم. بەپىتى ياساى گۆران (شوتىن)

- تا کەرکووک دهچم. کوتایی شوین

- به کەرکوکدا ده‌چم. ناو شۆیتن روودان- تیپه‌رین

— چووم بۆ که رکوک — چوومه که رکوک. جیتیگیرا بهراناو

- بۆ ئىتوارە دېمەدە (كاتە: گىرى ئاۋە ئفرمانى كاتە)

- بۆمىن ھات. (لە پىتتاو - لاجل)

نامرازی ناو رسته‌کانی سهره‌وه، ده‌وری ته‌واوکه‌ری ناراسته‌وخویان داوه‌ته
گریکه‌یان، هندیک جار بۆ شوین و بۆکات دیاریکردن، یا بۆ مه‌به‌ست و ده‌وری
تر، پاشکویان به‌ دوا‌دا دیت و پیکه‌وه ده‌وری گری دروست‌کراوه‌کیان دیارو
ده‌ست نیشان ده‌کهن، وه‌ک:

بۆشۈن - قوتايى لہ دلہوہ مامۇستاي خوشدەويت. (لہ - دود)

له‌گه‌لبوون - به مامۆستاوه وه‌رن بۆلام. (به - وه)

شوتین - بۆلۈك ئاۋرى دايەۋە (بۆ - ۋە)

بہم جوڑہ دہینین نامراز رھوتی رستہ دھگوریت۔

ئامرازىش لہ رووی جوړی به کارهیتان و نیازو مہ به سته وه دوو جوړن، وهک:

۱- نامرازی به‌سسته‌وهو جوړه‌کاني له (نامرازی پټوه‌ندی، نامرازی لی‌کده‌ری رسته‌ی لی‌کدراو، نامرازی گه‌یه‌نهری رسته‌ی ئالۆز) (۵).

۲- ئامرازی نیازو مەبەست و جۆزەکانی، ئەم جۆرە ئەگەرچی، ھەر جۆریکیان بۆ مەبەستێکن، بۆ نمونە ئامرازی لیکچوون، یا بانگ کردن و وەلام و خۆزگە بۆ لیکچوون و بانگ کردن و وەلام و خۆزگەن ... تاد بەلام دەوری تریش دەبینن بۆ نمونە ئامرازی لیکچوون:

وهك: - مامۆستا وهك باوكه (بۆ لىكچوونى دووناوه)

- وهك تو هاتيت من دانىشتوم (نامرازى گه يه نهره)

- خۆزكه دههات له گه لهدا. (بۆ خۆزگه يه دهورى نامرازه)

- به خۆزكه نابيت. (بۆته ناو)

- نه گهر هاتيت پيت ده لىتم. (بۆته گومان - نامرازى گومانه)

- كاكه وهره بۆ لام (ه: بۆ بانگ كردنى نهره)

- پورى وهره لام (ئ: بۆ بانگ كردنى ميه)

كه واته دهورى جۆر به جۆر، يا بۆ مه بهستى جۆراو جۆرن. كه نه مه تايه به تيبه تى
فره نهركى نامراز پيشان دهدهن، به پيچه وانهى زيادهى وشه دارپژو جيناو
ئاوه لفرمانهوه، جياوازيه كى ترى نامرازو جۆره كانى، ههر جۆريكيان له وانهى
سه رهوه، واته جۆره كانى (۱-۲) به شه ناخاوتنى سه ره خو پيكد هين، به لام
پيشگرو پاشگرو و نيهو، له ناو به شه ناخاوتنى تر دان و، ئاوه لفرمان و
جيناو يش به هه موو جۆره كانيانه وه، ههر يه كه يان به شى ناخاوتن پيكد هين،
واته هه موو جۆره كانى ئاوه لفرمان، يهك به شى ناخاوتن و جيناو يش ههر هه موو
به شينكى ناخاوتن، به لام نامراز چوار باب تهتى جياوازي به شه ناخاوتن
پيكد هين، وهك (نامرازى پيونه ندى، نامرازى ليكد هه ر، نامرازى گه يه نهر،
نامرازى نيازو مه به ست).

باب تهتى (نیشانه) ش، پيويسته له گه ل نامرازدا تيكه ل نه كريت، چونكه
نیشانه ههر يه كهى واته جۆريكى بۆ يهك مه به ست به كاردین و، ده ست نیشانی
مه به ستیكى رێزمانی پێده كريت وهك: نیشانهى كۆ (ادات الجمع) كه (ان، ات،
گه ل، ها) بۆ كۆ كرده وى ناوى تاك بۆ كۆن واته تاك دهكهن به كۆ:

- مامۆستايان، پياوان، كچان (ناوى + نيشانهى كۆ = ناوى كۆ)

- سه ده ها، سه له ها، رۆژه ها، (ناوى كات + نيشانهى كۆ = ناوى كۆ)

- سدوزهوات، باخات، دپهات، مالآت (ناو + ات / = ناوی کۆ)

- سهگهل، میگهل، کورگهل (ناو + نیشانهکۆ = ناوی کۆ)

ههروهها (هکه) ناسراوی وهک: مامۆستا + هکه = مامۆستاکه، (یهک /
تیک) ی ناسراوی وهک: مامۆستایهک، کورپیک.

ناوی گشتییان کرد به ناوی ناسراوو نه ناسراو.

نیشانهی (ده) ی بهردهوامی، کاتی فرمانی رابردویی بهردهوام و رانهبردوو
دروست دهکات وهک: نیشانهی کات + قهه + راناو = رابردویی بهردهوام

- ده + هات — دههات، دهپۆشت، دهخست،

- نیشانهی بهردهوامی + رهگ + راناو = فرمانی رانهبردوو

- ده + چه + م ——— دهچم، دهکهم، دهنوسم.

(ب) ی (٦) نیشانهی داخوازی رهگی فرمان لهگهژ راناوی لکاودا دهکات، به
فرمانی داخوازی: به + رهگ + راناو ————— بنووسه / بنووسن.

(وه) ی نیشانهی کاتی تهواو، رابردویی نزیک دهکات به رابردویی

تهواو: قهه دی چاوگ (Steem) + راناو = هاتووه، خواردووه سوتاووه.
کپپوه.

نیشانهی (/) ی نادپاری که فرمانی بکهه دیار (Passive) دهکات به
فرمانی بکهه نادپار بۆ رابردوو لهگهژ نیشانهی (١).

(ئ) وهک: کوشتن: رهگ + نیشانهی نادپاری + نیشانهی کات

کوژ + ر + = کوژرا (بۆ رابردوو)

ده + کوژ + ر + ئ = دهکوژری (بۆ رانهبردوو)

ههروهها (ن) نیشانهی چاوگه وهک: نووسین، چوون، مردن، کردن، فرین،
کوشتن، کهوتن، کیتلان، یا نیشانهی (تر) و (ترین) ئاوهلناوی پلهی چهسپیو
دهکهه به ئاوهلناوی پلهی بهراورد، وهک:

جوان + تر ——— جوانتر، بۆ پله‌ی بالا: جوان + ترين ——— جوانترين.

(اندن) نيشانه‌ی كردنه فرمانی تينه‌په‌ره، له دهنگه سرووشتييه‌كانه‌وه.

وهك: ناو + نيشانه كردنه فرمان = فرمانی تينه‌په‌ر

قيپه + اندن ——— قيراندن

له تينه‌په‌رپه‌شه‌وه، تيه‌په‌ر دروست ده‌كات؛ وهك: سووتا + اندن ——— به نه‌مانی (۱) بزوييتيكيان ده‌بيته: سووتاندن.

ئيسټا ده‌ركه‌وت ئه‌م كه‌ره‌سه ريزمانيانه‌ی سه‌ره‌وه، نابيت به ئامراز داينريت، چونكه هه‌ر بابه‌تتيكي، بۆ يه‌ك مه‌به‌ست ده‌ست نيشان كراوه، واته نيشانه‌ی بابه‌تتيكن و هه‌ر نيشانه‌يه‌كيان بابه‌ته‌كه‌ی پي ده‌ناسرينه‌وه.

دواشت پيويسته ئامراز له جيناو جودا بكه‌ينه‌وه.

جياوازی ئامراز له‌گه‌ڵ جيناودا

جيناو ئامراز نيه‌يه، چونكه بابه‌تتيكي سه‌ره‌به‌خۆی سه‌ر به‌و وشانه‌ن، كه ناو واته له به‌كاره‌يتاندا جيگای ناو ده‌گرته‌وه و له جياتی ناو به‌كاردیت و ئه‌رك و تايبه‌تتي ناو وه‌رده‌گريت، له ئاخاوتن و به‌كاره‌يتاندا، هه‌ندیک جيناو به‌تايبه‌تی جيناوی (پرس) - interrogative به هه‌له له‌گه‌ڵ بابه‌تی ئامرازدا تتيكه‌ڵ ده‌كریت، يا باشتربلتيين، ده‌دریته پال بابه‌تی ئامراز و پي و تراوه ئامرازی پرس، راستييه‌كه‌ی ئه‌مه هه‌له‌يه‌کی باوه، نابيت جيناوی پرس، كه له پرسکردندا بۆ پرسيار کردن، له‌ناو و جيناو به‌كاردیت و، پرسيان پي له ناو ده‌كریت (له‌ناو و جوره‌كاني) بکريته ئامراز، چونكه ئامراز، بابه‌تتيكه له‌گه‌ڵ ناودا به‌كاردیت و ده‌چيته پال ناو و كه‌ره‌سه‌ی تروه به هۆيانه‌وه ده‌وری خۆی دیاری ده‌كات، به‌لام جيناو يا جيناوی پرس، له جياتی ناو يا پرسى پي له‌ناو ده‌كری و، ناوه لی پرسراوه‌كه‌ی دیارنیه‌يه، جيناو وهك (جيناوی كه‌س، جيناوی كه‌سی

لکاو، جیناوی پرس، جیناوی نیشانه، جیناوی خۆیی، جیناوی نادیار.....
(تاد).

ئەمجا جیناوی پرس یا جیناوی تر، ھەر جۆرە یۆ تاکە مەبەستیک، وەکو
مەبەستەکانی سەرەو بەکار دێن، بەلام ئامراز ھەر دانەبەکی، یۆ مەبەست و
دەوری جیا جیان، نمونە یۆ جیناوی پرس:

- کئی ھات؟ زەر دەشت ھات.

- کوئی خوشە؟ کوردستان خوشە

- چی خوشە؟ زمانی کوردی خوشە

- بەکھت و ت؟ بەرکاری ناراستەوخۆیە

- کھت دیت؟ ئافیتام دیت. (کئی: جیناوی پرسە - بەرکاری راستەوخۆیە)

- یۆکئی یە؟ تەواو کەری ناراستەوخۆیە

دوای ئەوێ جیاوازی نیوان بابەتی ئامراز، لەگەڵ بابەتی (زیادە ی
وشەدارێژو نیشانەو جیناو) خستە پیش چاو، پێویستە ئەو لە بیرنەکەین، کە
دەلێن جیناو یەک ئەرک دەبینیت، مەبەستمان ئەوێ جیناو بەس، واتە
جیناو نابیتە کەرەسە یەکی تری رستە سازی، وەک ئەوێ جیناوی نیشانە،
دەوری خۆی لە رستەدا بگۆڕیت و ببیتە جیناوی پرس، جیناوی خۆی یا جیناوی
نادیار... یا ببیتە ھەر کەرەسە یەکی تر.

لێرەدا ئەمە ئەو ناگرتتەو، کە جیناو، دەوری جیا جیا بەشە بنجیکانی
ناورستە لە (بکەر، بەرکار، تەواو کەر بە راستەوخۆو ناراستەوخۆیە) دەبین،
چونکە ئەو دەورانی شیاندا ھەر جینگای ناویان گرتۆتەو، کە یۆ مەبەستە
بنەرەتە کە ی خۆیان بە کار ھاتوون کە جیناون، ئەمجا یۆ کەس بیت، یا یۆ پرس
یانیشانە... بن بەلام ئامراز دەورو مەبەستی جیاواز دەبین (۷).

بەلام ئامراز وەک کەرەسە یەک لە ناو وشە سازیدا، یۆ مەبەستی ئامرازی

پیتوهندی دانراوه، دهوری خوی دهگۆریت و دهبیته پاشگرو پیشگر- له سه ره وه
 نیشانماندا- یا ئامرازی خۆزگه دهبیته ناو، یا ئامرازی گومانی (ئه گهر) دهبیته
 ئامرازی مهرج یا ئامرازی لیکچوون، دهبیته ئامرازی گهیه نه ره یا هه ندیك
 ئامرازی پیتوهندی وهك (تا، و، ش/یش....) دهبنه ئامرازی لیکده ره یا دهبنه
 ئامرازی گهیه نه ره، وهك (تا- تاكو) یا ئامرازی سه رسوپمان، دهبنه ئامرازی
 بانگ کردن و ئاگاداری، یا ئامرازی ئاگاداری دهبیته ئه و جوړانه ی وهك
 سه رسوپمان.

نمونه:

ئامرازی پیتوهندی دهبیته ئامرازی لیکده ره:

- من و تۆ هاتین: من هاتم و رویشتم

ئامرازی پیتوهندی دهبیته ئامرازی گهیه نه ره.

- تری تا پاییز ده مینیت — تا تو دیت من ده پۆم.

ئامرازی بانگ کردن — ئامرازی وهلام:

- هۆ زاگرووس وهره بو ئیره — هۆ به لئی.

ئامرازی وهلام — دهبیته جیناوی پرس:

- ئه ری ئه ری وایه. ئه ری هات؟

- ئای واییت. (بو ته نکیده) — ئای له تو! (سه رسوپمانه)

- به شکو هات (ئامرازی گومانه) — به به شکوی تو ناییت (ناوه)

- وهك تۆم بینى، ئاراس هات (ئامرازی گهیه نه ره) - تۆ وهك من

(لیکچوونه)

- که پارهت دا مه لا له مزگهوت ده ره کهیت (که: ئامرازی مهرجه)

- که تۆ هاتیت من له مال نه بووم (که: ئامرازی گهیه نه ری کاته)

- ئه گهر پارهت دا مه لا له مزگهوت ده ره کهیت (ئه گهر: ئامرازی گهیه نه ری

مەرجه)

لیرەدا (ئەگەر) وەك ئامرازی گومان بەپیتی یاسای چوونە ناویەك (overlap- التداخل) ی زانستی زمان (Linguistic) لەناو ھەمان شوێنی رستەدا ھەمان واتای ئامرازی (کە) ی گەپەنەری رستە ی ئالۆزی دیوە کە (بۆ مەرجه) (۸).

ھەرۆھا ئامراز دەتوانیئت شوێنی ئامرازی تری ناو رستە بگرت و، مەبەستەکە ی بە پێچەوانە ی یاساکە ی سەرۆھ دەگۆریت و، شوێنی دەگرت نمونە، ئامرازی (بۆ) شوێنی (تا) دەگرت و بە پێچەوانەو:

- تا کەرکووک دەچم. (تا: کووتایی شوێنی روودانە)

- بۆ کەرکووک دەچم. (بۆ: بەرەو - اتجاہ)

- بە کەرکووکدا دەچم. (بە: سمین (اختراق و دیاریکردن))

ئەمە ی سەرۆھ بریتی یە لە یاسای گۆرینی ریزمانی گۆتزانەو (Transformation)، کە یاسای گۆرینی کەرەسە یەك بە کەرەسە یەکی ترو، دەوری تەواوکەری ناپراستەوخۆی فرمانن بۆ شوێن، کە کەرەسە ی گرتی ناو ئەفرمانی شوێنییە.

دیاردە یەکی تری ھەندیک لەم ئامرازانە، کە ئەگەر بێتو سەیری پێکھاتنی رستە یەکی یەك شیوہیی (فۆرم Form) بکەیت و ئەو رستە یە دوو واتای گەیاندا ئەوا ئەم رستە یە یک شیوہ دوو واتا دەگرتە خۆی

- تا گرتی _____ تا گرتی (تا: ئامرازی پێوەندی بۆ کات)

- تا گرتی _____ تا گرتی.

تا کوشتویتی _____ تا کوشتویتی / تا: لە ھەموویاندا لەریزی دووہم ئامرازە بۆ روودانی کاتی فرمانە.

تا سووتاندمی _____ تا سووتاندمی.

(تا) ی رسته‌کانی به‌شی یه‌که‌م واتای نه‌خو‌شی (تا) ده‌گه‌یه‌نیت و له رسته‌ی دوو‌همدا وه‌ک ئامرازیک، کاتی روودانی فرمانه‌کانی دیاری کردووه.

رسته‌کانی ریزی یه‌که‌م سهر به زانستی سیمانتیکن (Semantic)، واته واتاناسی وشه‌کانی سهره‌وه (تا) وشه‌یه‌ک و دوو مه‌به‌ست پیشان ده‌دات سهر به فره‌واتان (Polysmy)، که ده‌بیته هوی دیارده‌ی ته‌م ومژی له زمانداو، به هوی په‌یوه‌ندی وشه‌کانی ده‌ورو به‌ریبه‌ره (۹) له یه‌کتر جیا ده‌کرینه‌وه، واتاکان روونده‌کرینه‌وه، نه‌مه‌ش بریتییه له‌شی کردنه‌وه‌ی بناخه‌ی ناوه‌وه‌ی ناو رسته (البنية العميقة Deep Structure).

به کنورتی و له کو‌تاییدا، نه‌وه روون ده‌بیته‌وه، که ئامراز بابه‌تیکی فره ئه‌رکه‌و، له شوینی جیاوازا ده‌ره‌که‌ویت و ئه‌رکی ناو رسته‌ی ده‌گو‌ریت، به‌لام زیاده‌ی وشه دارێژ و، نیشانه‌و جیناو، له‌ناو شوینی جیاوازی رسته‌شدا، نابنه که‌ره‌سه‌ی ترو ههر به زیاده‌ی پیشگرو پاشگرو نیشانه‌و جیناو ده‌میتنه‌وه... ❖

پهراویڙ:

- (۱) ره‌فیک محمەد شوانی، نامرازی به‌ستنه‌وه له زمانی کوردیدا، نامه‌ی دوکتورا، کۆلیجی په‌روه‌رده‌ی زانکۆی به‌غدا، ۱۹۹۷، ل
- (۲) ره‌فیک شوانی، دیاریکردنی نامراز له زمانی کوردیدا، گۆڤاری (الاستاذ)، ژ: ۱۱، گۆڤاری کۆلیجی په‌روه‌رده‌ی یه‌که‌م / زانکۆی به‌غدا، ۱۹۹۸-ل-۵۴۴-۵۷۱.
- (۳) ره‌فیک شوانی، هه‌مان سه‌رچاوه‌ی ژماره (۲)، ل ۶۴.
- (۴) محمەد ره‌زای باتینی، ئاوپتکی تازه‌ بۆسه‌ر رێزمان، وه‌رگێپانی حه‌سه‌نی قازی، بنکه‌ی نازاد، سوێد، ۱۹۹۳، ل ۱۱۴.
- (۵) ره‌فیک شوانی، نامه‌ی دوکتورا، ل ۳۵، ۳۶.
- (۶) ره‌فیک محمەد محی‌دین، ده‌وری مۆرفیمی (ب) له‌ رووی مۆرفۆلۆژییه‌وه، گۆڤاری رۆشنییری نوێ، ژماره (۱۳۸) ی ۱۹۹۶، ل ۲۲ - ۲۵.
- (۷) ۱- رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆپی زانیاری کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۶، ل ۳۳۶.
- ب- کوردۆتیف، رێزمانی کوردی، وه‌رگێپانی د. کوردستان موکریانی، هه‌ولێر، ۱۹۸۲ ل ۳۴۸ - ۳۶۴.
- (۸) ره‌فیک شوانی، نامه‌ی دوکتورا، ل ۱۱۸، ۱۳۲.
- (۹) ۱- ره‌فیک محمەد محی‌دین، ده‌وری (تا) له‌ زمانی کوردیدا، رۆشنییری نوێ، ژماره (۱۳۵)، ۱۹۹۵، ل ۶۳ - ۶۹.
- ب- وریا عومەر ئه‌مین، بنج و سیمایو یاساکانی گۆیزانه‌وه، رۆشنییری نوێ (۱۱۵)، ل ۷۲ - ۷۵.

سەرچاوهكان:

- (۱) رهفیک محهمەد محیّدین، دەوری (تا) له زمانی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژ (۱۳۵) ی ۱۹۹۵، ل ۶۳ - ۶۹.
- (۲) رهفیک محهمەد محیّدین، دەوری مۆرفیمی (ب) له رووی مۆرفۆلۆژییهوه، رۆشنبیری نوێ، (۱۳۸)، ۱۹۹۶، ل ۲۲ - ۲۵.
- (۳) رهفیک محهمەد محیّدین، ئامرازی بهستنهوه له زمانی کوردیدا، نامه‌ی دکتۆرا، کۆلیجی په‌روه‌رده‌ی زانکۆی به‌غدا، ۱۹۹۷.
- (۴) رهفیک شوانی، دیاری کردنی ئامراز له زمانی کوردیدا، گۆڤاری الاستاذ- ژ: ۱۱، بغداد ۱۹۹۸، ل ۵۴۴ - ۵۷۱.
- (۵) رێزمانی ئاخواوتنی کوردی، کۆری زانیاری کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۶.
- (۶) کوردۆتیف، رێزمانی کوردی، وه‌رگێڕانی د. ک موکریان، ۱۹۸۲.
- (۷) محهمەد ره‌زای باتینی، ئاوێتیکی تازه‌ بۆ سه‌ر رێزمان، وه‌رگێڕی سه‌نه‌ی قازی، سوێد ۱۹۹۳.
- (۸) وریا عومه‌ر ئه‌مین، بنج و سیما و یاساكانی گوتزانه‌وه، رۆشنبیری نوێ (۱۱۵)، ل ۷۲ - ۷۵.
- (۹) نعموم چومسکی، البنی النحویة ترجمة یوئیل یوسف عزیز، بغداد ۱۹۸۷.

مۆرفیمی (ه) و شیوه جیایاکانی له رستهدا

زمانهوانانی کورد له باره‌ی (ه)وه دواون، به‌تایبه‌تی له‌و رووه‌وه‌ی، که له رسته‌ی بێ فرماندا ده‌وری فرمان ده‌بینیت و، (ه) به‌فرمانی کاتی ئیستا داده‌نێن و، ده‌یه‌نه‌وه‌ سه‌ر (هه‌یه) و بناغه‌که‌یان که (بوون)ه. راستیه‌که‌ی زمانهوانانی کورد، له‌م رووه‌وه‌ ده‌بته‌ دوو به‌ش له‌باسکردنی (ه)ی کۆتایی رسته‌دا، به‌شیکیان که‌ زۆربه‌ی زمانه‌وانی کورد پێک ده‌هێنیت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ن که ئهم (ه)یه فرمانه و له‌ رووی کاته‌وه‌ بۆ ده‌می (تاف-کات) ئیستایه، ئیمه له‌ خواره‌وه‌ بیرو بۆچوونی هه‌ردوو لا ده‌خه‌ینه‌روو، بێجگه‌ له‌وه‌ی ده‌سته‌ی دووه‌می زمانه‌وانان ئهم (ه)یه به‌ راناوی لکاوی که‌سی سییه‌می تاک داده‌نێن.

مامۆستا سه‌عید سدقی، له‌ لاپه‌ره (٦٥)ی رێزمانه‌که‌یدا، (ه) به‌ «حرف افلا» له‌ رسته‌ی: وه‌ره‌ ده‌ره‌وه، که‌وه‌ر بکه‌ره» داده‌نیت، بێ ئه‌وه‌ی جیاوازی له‌ نێوان جوژه‌کانی (ه)ی ئه‌و دوو رسته‌یه‌ بکات و، هه‌ر هه‌موویانی، وه‌ک پیتیکێ رینووس داناوه، له‌ رسته‌ی «احمد عاقله، علی زه‌ره‌که» به‌ پیتی «رابطه له‌ بێن مبه‌دا و خبراو به‌ آخر حرف خه‌ره‌وه‌ ده‌نووسی» (١) راستیه‌که‌ی ئهم (ه)یانه‌ی ئه‌و رسته‌یه‌ سه‌ره‌وه، له‌ نێوان پیت و جێناوی که‌سی لکاوو، ئهم

(ه) بهی که ده حکمی له سه ره و به زوری نو سه ران به فرمانی ئیستای داده نین.

ماموستایان نووری عهلی ئه مین و سادق به هادین، به فرمانی یاریده ری داده نین (۲) و، به که میان به لایه وه رسته له زمانی کوردیدا به بی فرمان نابیت و، له ریژهی که سی سییه مدا به ده رده که ویت. دکتور نه سربن فه خری له لاپه ره (۳۱۶) ریزمانی ناخاوتنی کوردیدا به لایه وه (ه)، که لیک شته له زماندا، وهک پاشگرو له ناو (فعلی إنتقالی دا و، هه ندیک جاریش فعلی مساعده)، ماموستا مه سعود محمه دیش له که لیک شوینی به ره مه کانی باسی کردو وه، (ه) به راناوی لکاوی که سی سییه می تاک داوه ته قه لثم (۳) و، به لایه وه رسته ی بی فرمانیش هه یه، واته رسته ی ناوی، له م رووه وه بیرورای ماموستایان صالح حوسین پشده ری و د. نه وره حمانی حاجی مارف هه مان شته و له که ل ماموستا مه سعود محمه د یهک ده گرنه وه. (۴)

دوکتور شیرکو بابانیش له وتاریکیدا (ه)، به مؤرفیمی کاتی ئیستای داناوه، له که ل هه ندی نیشانه ی کاتی وهک راپردوی ته واوی [ووه/وه] و، له که ل جیناوی که سی سییه می تاکی لکاوی (ه) دا تیکه ل کردو وه، چۆنه تی ده رپیشی بیروراکانی (مطلقه ه)، که له زانستدا نه مه به کاریکی نابه جی داده نریت و (مطلق)، له زانستدا نییه و نه که ر بۆچوونیتی هه له ش بیت، ده رگا بۆ باسی تر ده کاته وه، نابیت ده رگا له سه ر نه م و نه و به تایبه تی بۆ لیکۆلینه وه ی ریزمانی کوردی تازه خزمه تگراو داخه یین، و باسه که ی ده کات به دیاری و له لایه کی تره وه، و اباس ده کات، که باسه که ی کۆکردنه وه یه، ئیتر چۆن، شتی نه م و نه و ده کریت به دیاری! و له زۆریه ی شوینی وتاره که یدا، به ته واوی (مطلق) انه قسه ده کات (۵) و بۆشایی بۆ که س و لیکۆلینه وه ی تر جینه هیتوه.

من له م لیکۆلینه وه یه دا، هه ول ده دم (ه) ی کۆتایی رسته ی بی فرمان و جوړه کانی دیارو ده ست نیشان بکه م و، جوړه کانی تری (ه) له ناو رسته سازیدا

بخه مه پيش چاو، كه جياوازن له (ه) ى كۆتايى رسته.

مۆرفيمى (ه) له رستهى زمانى كورديدا له ناوه راست و كۆتايى رسته وه ديت و، هى ناوه ندى رسته كانيش، هه موويان يهك جوړنين، ليره دا ئيمه ده مانه ویت، يه كه يه كه ى ئهم مۆرفيمه له شوين و دۆخه جيا جيا كانيدا پيشان بدهين و، له يه كترين جيا بكه ينه وه.

(ه) وهك ئامرازى پتوه ندى و به ستان و به شه كانى رسته به يه كتره وه، له ناوو ناوه ئناو و كه ره سه ى تر ده به ستيتته وه، (٦) وهك:

- كتيبه ميژووه كورد ييه كه م خوينده وه.

- مندا له هه ژاره بيكه سه كه م ديت.

(ه) وهك پاشكۆى جيتناوى نيشانه له دواى وشه ده ست نيشان كراوه كانه وه، له رسته دا در ده كه ون و، نه و وشانه ده گرنه نيوان خو يانه وه، واته نيوان جيتناوى نيشانه و پاشكۆكه يه وه، به م شيويه [ئهم/ نه و — ه]، نمونه:

- ئهم مندا له زيره كه. [جيتناوى نيشانه + ناو + ئامرازى پتوه ندى + ناوه ئناو + پاشكۆى جيتناوه كه]
- نه و گو له سووره.

(ه) ى يه كه مى نه و دوو رسته يه، ئامرازى پتوه ندى يه، چونكه دوو وشه يان به يه كتره وه به ستوته وه، وهك (مندال، زيرهك)، به لام (ه) ى كۆتايى رسته كان پاشكۆى جيتناوى نيشانه ى (ئهم- نه و) ن و له هه مان كاتدا رسته يه كى هه يى دروست كردووه، [هه يى- قملك Possessive] كه بى كاته و ئهم جوړه رسته نه كات و روودانى مه رجى فرمانيان تيدا نيه و، ديار ده يه كى (مطلق) باس ده كه ن- له شوينيكى ترى ئهم باسه ئهمه روون ده كه ينه وه. هه ر له رسته كانى سه ره وه دا، به پتي ياساى لادان (حذف) له ريزمانى گويزانه وه دا (القواعد التحويلية - Transformation)، نه گه ر ناوه كانى دواى جيتناوه نيشانه كان

١١٠ - جیناوه کان دهچنهوه دۆخی بنه‌ره‌تی خو‌یان، که بریتین له (ئه‌مه، ئه‌وه - ئه‌مانه، ئه‌وانه) و (ه‌ای دوا‌ی خو‌یان وه‌ک جی‌گر شو‌ینی ناوه‌ لادراوه‌ که (د‌خ‌ز‌ف) ده‌گر‌یت‌ه‌وه، ئه‌وانه:

ئەسە كۆردە. بە لادانى (ە) ى (ئەم) — ئەم كۆردە. ناتەواۋە. — ئەم كۆردە.

نەمە زیرەكە. [واتە (ە) ی یەكەم جیگری ناوە لادراوەكەیه، پۆتە جیناوا]
 ۵. شێوەیه [جیناوی نیشانه + جیناوی جیگر + ئاوە/ئاو + پاشكۆ له هه مان
 كەدا جیناوه] ئەگەر هه مان ئەم رستانه بکێتە کو، به تهواوی ئەو دیاردیه
 روون دەیتەوه،

وهك: ئه مان مندالى زيره كن. ته گه ر ناوه كه لادرا ده بيه: ئه مان/ ئه مانه زيره كن.

لیتره‌دا دوو شت دهرکه‌وت یه‌که‌میان که (ه) و (ان) جیگری ناوه لادراوه‌که‌ن و، پاشان (ه) ی‌نامرازی پیوه‌ندی ناوه‌ندی رسته‌کان بووه (ی)، نیسپاتی ده‌کات که (ه) ی‌ناوه‌ند، پاشکوی جیناوی نیشانه‌نین و نامرازی پیوه‌ندین که (ه) ی‌ان، به‌لام (ه) ی‌کو‌تایی رسته‌که‌کان پاشکون و، رسته‌ی (ه‌یی دروست ده‌که‌ن و (ن) کو‌تایی رسته‌که‌جیگری (ان) نیشانه‌ی کو‌ی که‌سن و، به‌پیتی یاسای ریکه‌وتن (agreement) نیهاد و گوزاره له تاک و کو‌دا وه‌ک یه‌کن، له لایه‌گی تره‌وه، ئه‌و (ن) ی‌کو‌ی کو‌تاییه‌ ئه‌وه ده‌که‌یه‌نیت، که (ه) فرمانی باتی ئیستا نییه و باسی دیارده‌یه‌کی (مطلق) ده‌کات و کات و رووداویان تیدا نییه که له‌گه‌ل که‌سدا به‌تایبه‌تیتی فرمان داده‌نرین.

(۵) ی نأمرازی بانگ کردن

٦٨٧
٦٨٨
٦٨٩
٦٩٠
٦٩١
٦٩٢
٦٩٣
٦٩٤
٦٩٥
٦٩٦
٦٩٧
٦٩٨
٦٩٩
٧٠٠
٧٠١
٧٠٢
٧٠٣
٧٠٤
٧٠٥
٧٠٦
٧٠٧
٧٠٨
٧٠٩
٧١٠
٧١١
٧١٢
٧١٣
٧١٤
٧١٥
٧١٦
٧١٧
٧١٨
٧١٩
٧٢٠
٧٢١
٧٢٢
٧٢٣
٧٢٤
٧٢٥
٧٢٦
٧٢٧
٧٢٨
٧٢٩
٧٣٠
٧٣١
٧٣٢
٧٣٣
٧٣٤
٧٣٥
٧٣٦
٧٣٧
٧٣٨
٧٣٩
٧٤٠
٧٤١
٧٤٢
٧٤٣
٧٤٤
٧٤٥
٧٤٦
٧٤٧
٧٤٨
٧٤٩
٧٥٠
٧٥١
٧٥٢
٧٥٣
٧٥٤
٧٥٥
٧٥٦
٧٥٧
٧٥٨
٧٥٩
٧٦٠
٧٦١
٧٦٢
٧٦٣
٧٦٤
٧٦٥
٧٦٦
٧٦٧
٧٦٨
٧٦٩
٧٧٠
٧٧١
٧٧٢
٧٧٣
٧٧٤
٧٧٥
٧٧٦
٧٧٧
٧٧٨
٧٧٩
٧٨٠
٧٨١
٧٨٢
٧٨٣
٧٨٤
٧٨٥
٧٨٦
٧٨٧
٧٨٨
٧٨٩
٧٩٠
٧٩١
٧٩٢
٧٩٣
٧٩٤
٧٩٥
٧٩٦
٧٩٧
٧٩٨
٧٩٩
٨٠٠
٨٠١
٨٠٢
٨٠٣
٨٠٤
٨٠٥
٨٠٦
٨٠٧
٨٠٨
٨٠٩
٨١٠
٨١١
٨١٢
٨١٣
٨١٤
٨١٥
٨١٦
٨١٧
٨١٨
٨١٩
٨٢٠
٨٢١
٨٢٢
٨٢٣
٨٢٤
٨٢٥
٨٢٦
٨٢٧
٨٢٨
٨٢٩
٨٣٠
٨٣١
٨٣٢
٨٣٣
٨٣٤
٨٣٥
٨٣٦
٨٣٧
٨٣٨
٨٣٩
٨٤٠
٨٤١
٨٤٢
٨٤٣
٨٤٤
٨٤٥
٨٤٦
٨٤٧
٨٤٨
٨٤٩
٨٥٠
٨٥١
٨٥٢
٨٥٣
٨٥٤
٨٥٥
٨٥٦
٨٥٧
٨٥٨
٨٥٩
٨٦٠
٨٦١
٨٦٢
٨٦٣
٨٦٤
٨٦٥
٨٦٦
٨٦٧
٨٦٨
٨٦٩
٨٧٠
٨٧١
٨٧٢
٨٧٣
٨٧٤
٨٧٥
٨٧٦
٨٧٧
٨٧٨
٨٧٩
٨٨٠
٨٨١
٨٨٢
٨٨٣
٨٨٤
٨٨٥
٨٨٦
٨٨٧
٨٨٨
٨٨٩
٨٩٠
٨٩١
٨٩٢
٨٩٣
٨٩٤
٨٩٥
٨٩٦
٨٩٧
٨٩٨
٨٩٩
٩٠٠
٩٠١
٩٠٢
٩٠٣
٩٠٤
٩٠٥
٩٠٦
٩٠٧
٩٠٨
٩٠٩
٩١٠
٩١١
٩١٢
٩١٣
٩١٤
٩١٥
٩١٦
٩١٧
٩١٨
٩١٩
٩٢٠
٩٢١
٩٢٢
٩٢٣
٩٢٤
٩٢٥
٩٢٦
٩٢٧
٩٢٨
٩٢٩
٩٣٠
٩٣١
٩٣٢
٩٣٣
٩٣٤
٩٣٥
٩٣٦
٩٣٧
٩٣٨
٩٣٩
٩٤٠
٩٤١
٩٤٢
٩٤٣
٩٤٤
٩٤٥
٩٤٦
٩٤٧
٩٤٨
٩٤٩
٩٥٠
٩٥١
٩٥٢
٩٥٣
٩٥٤
٩٥٥
٩٥٦
٩٥٧
٩٥٨
٩٥٩
٩٦٠
٩٦١
٩٦٢
٩٦٣
٩٦٤
٩٦٥
٩٦٦
٩٦٧
٩٦٨
٩٦٩
٩٧٠
٩٧١
٩٧٢
٩٧٣
٩٧٤
٩٧٥
٩٧٦
٩٧٧
٩٧٨
٩٧٩
٩٨٠
٩٨١
٩٨٢
٩٨٣
٩٨٤
٩٨٥
٩٨٦
٩٨٧
٩٨٨
٩٨٩
٩٩٠
٩٩١
٩٩٢
٩٩٣
٩٩٤
٩٩٥
٩٩٦
٩٩٧
٩٩٨
٩٩٩
١٠٠٠

کاکه، خاله، مامه ——— نهری کاکه، باشه کاکه.

(ه) ی نامرازی وهلام

نهم جوره (ه) یه، که وهلام دهگه یه نیت بۆ رستهش دهوور ده بینیت به تاییه تی
نه گهر بکه ونه ناو رسته ی وهلامه وه یا وهک وشه یهک وهلام ببه خشیت.

نمونه: - به لئی باشه، باشه

- چاکه، وایه ——— به لئی وایه

- خراپه، راسته

نهم دوو دیارده یه ی (ه) ی نامرازی بانگ کردن و، وهلام له بنه رهدا، جیناوی
که سی لکاوه بۆ سییه می تاک، چونکه راستیه که ی وهلامی که سیک یا یه کیک
به رامبه ر به که سیک تر پیکدین، که له ده مه تهقی دابن و، دیارده که ی که
ده بیته وهلامی نیوانیان که س و حالت پیکدین که پله ی سییه می نه و
ئاخاوتنه ن، له گهر دان کردنیشدا بۆ که سه کان نه مه به ده رده که ویت:

به لئی باشم- ین چاکم چاکین

به لئی باشین- ن چاکیت چاکن

به لئی باشه- ن چاکه چاکن

نهم دیارده یه ی سه ره وه به هیزی راناوی لکاو ده رده خات، له رسته پیکه اتندا
نه گهر به راوردیان بکه یت، وهک نه و فرمانانه ن که له شیوه ی وشه ن و، رسته ش
پیک ده هیتن به تاییه تی له فرمانی رابردوی تینه پهری که سی سییه می تاکدا
وهک: (هات، رویش، کهوت) جیاوازی نیوانیان ته نیا نه وه یه دیارده ی یه که م
بی کات و رووداون.

(ه) ئامرازى پىئوھندى بە ھۈى جىگىر كىر دىنەو

(ه) لە رستە سازىدا بىتجگە لە شۆتەكانى سەرەو، لە ئەنجامى جىگىر كىر دىنى ئامرازى پىئوھندى (بۆ، بە) ش، لە گەل فرمانى (انتقالىدا) دەر دەكەوئىت، وەك:
من چووم بۆ بازار — من چوومە بازار
پارەكەى دا بە زاگرووس — پارەكەى دايە زاگرووس.

(ه) رستەى ھەيى (تەلەك) دروست دەكات

لە رستانەى كەلە بىنەتدا، لە شۆئەى وشەى لىكدر اوو گرتىن، كە لە ناو راستەو كۆمەلەى يەكەمى راناو لكاوەكانى (م، ي، ت، مان، تان، يان) وەر دەگرتن، (ه) لە كۆتايى ئەو شۆئەو دەر دەكەوئىت و، رستەى ناو دروست دەكات، كە كات و روودانىيان تىدا نىيەو، تىكراى رستەكە لە رووى واتاو ھەيى (تەلەك) دىبەخشىت و، ديار دەيەكى (مطلق) باس دەكات و، بەھۆى ئەم (ه)ى بى كاتەو دروست دەبىت و، باسى ديار دەيە كە وەك:

سەر بەرز، گولئى جوان، چاو پەش: بەھۆى گەردانەو دىبە رستەى ھەيى:

سەرم بەرزە. سەرمان بەرزە.

سەرت بەرزە. سەرتان بەرزە.

سەرى بەرزە. سەريان بەرزە.

ئەم ديار دەيەى راناو لكاوەكانى كۆمەلەى يەكەم ھەمان شۆئەى ئەو فرمانە تىپەپانەيە، كە بەركارەكانىيان لە گەلدا بىت، راناو لكاوەكانىيان لە ناو دىنەو دەچىتە سەر و سەلماندى ئەم ديار دەيە بەو دەسەلىتەيت كە (ھەبوون) و (بوون) وەك تىپەپ تەواو كەر وەر دەگرت وەك لە سەرەو پىشائمان دان، بىروانە، ئەم دۆخەى تىپەپ:

نان خواردن گرتىە — كە بوو رستە لە گەل راناوكانىدا بەم شۆئەيەى

خوارهوه گهردان دهکرت:

نانم خوارد	نانمان خوارد	دلّم پاکه	دلّمان پاکه
نانت خوارد	نانتان خوارد	دلّت پاکه	دلّتان پاکه
ناني خوارد	نانيان خوارد	دلّي پاکه	دلّيان پاکه

دياردهی ئەم رستانه‌ی (ه)، شتیکی مطلق و ههمیشه‌یی باس ده‌کات پتوه‌ند
 نییه به‌کاته‌وه و، هیچ روودانیکی تیدا رووی (ا) نه‌داوه له وینه‌ی کرده‌وه‌ی
 (رۆیشتن، چوون، خواردن، سووتان)، واته که کاری (رۆیشتی، چووه،
 خواردن) ی نه‌کردووه به‌کاته‌وه به‌ستراپیت ته‌نیا کهس و حاله‌ت نه‌بیت.

(ه) ی کۆمه‌له‌ی دووه‌می راناوه لکاوه‌کان

کۆمه‌له‌ی دوومی راناوه لکاوه‌کان، که بریتین له (م، یت، ه، ین، ن، ن)
 به‌زۆری له زمانی کوردیدا له‌گه‌ڵ وشه‌ی واتا داری ناو، ئاوه‌لناو، جیناو،
 ناوه‌لفرمان، ژماره، بێجگه له فرمان رسته دروست ده‌که‌ن، که‌چی ئەم دیارده‌یه،
 له‌گه‌ڵ راناوه لکاوه‌کانی کۆمه‌له‌ی یه‌که‌مدا، فرمانی لی‌ی ده‌رچیت، نابینریت
 رسته دروست بکه‌ن، ته‌نیا هه‌یی (تملک) ده‌به‌خشن، غمونه بو کۆمه‌له‌ی دووه‌می
 راناوه لکاوه‌کان که رسته دروست ده‌که‌ن:

کوردین	کوردم
کورديت	کوردين
کورده	کوردين
ئیمه‌ین	ئیمه‌ین
تۆیت	ئۆیه‌ن
ئوه‌ه	ئوه‌انن
جوانم	جوانین

جوانیت	جوانن	له گهل ئاوه ئناودا
جوانه	جوانن	
لارم	لارین	زۆرم ین
لاریت	لارن	زۆریت ن له گهل ئاوه ئفرمان و
لاره	لارن	زۆره ن راده
یه کم	یه کین	دووهمم دووهمین
یه کبیت	یه کن	دووهمیت دووهمن له گهل ژماره دا
یه که	یه کن	دووهمه دووهمن

گومان نییه نمونه کانی سه ره وه رسته ن و بی کات و بی روودانن، چونکه نه وانه دیارده یه کی (مطلق) و بی رووداون، بی کاتن و هیچ رووداوێک تێیاندا رووی نه داوه، له کاتیکی دیاری کراوا، نه مه ییجگه له وه ی که نه گهر (ه) به فرمانی کاتی ئیستا دابنریت، له رسته کانی ریزی سییه مدا، که بو راناوی که سی سه ره بخوی (نه و)ن، نه ی چی له که سه کانی تری نه و رستانه ده که ییت، که به وونی راناوه گانیان وه ک (م، ییت، ین، ن...) تێیاندا ئاشکراو بی گومانن، نه گهر چی ده بییت نه وه ش بزانی، که راناوه لکاوه کان له دروست کردنی رسته دا، زۆر چالاک و به هیزن، ته نانه ت رسته ی فرمانداریش، به بی نه وان دروست نابیت و که سی و کاتیان به بی راناوه لکاوه کان تێیدا دیار نییه و، ته نانه ت واتاش وه ک فرمان روون نییه، نه وانه یان نه بییت که فرمانی رابردووی تینه په ڕن بو که سی سییه می تاک، نه ویش له به ر نه وه یه راناوی لکاوی نه و جۆره فرمانه، له و حاله ته دا ده رناکه ویت بو یه کات و روودانی تێدا یه.

با سه یری فرمانی تێپه یری ده می رابردوو بکه ین، به بی فرمان: که هیچ وشه یه کی له گهل دا نه بییت:

کیتلا، کرد، نه وانه ش نه بییت، که نیشه نه ی چاوگه که یان به (ی) کو تایی

دیت، که له گهل راناوی لکاوی (ی) کهسی سیه می تاکدا، تیکه ل ده ی و
 هه مان شیوه ن بویه واتاو کات و روودان ده به خشن، نه گینا فرمان نین، به لاک
 که وتیت (کتیلا، کردی، بردم، بردت، بردمان، بردتان...) واتایان له ده ل کات
 و رووداو که یدا ئاشکرا ده بیت، نه واندهش ده لیتن هه یه تی، سه لیه ی تیراوو ل
 واتای وشه ی زمانه که وایان لی ده کات بلتین نه و فرمانانه ی سه رده، به ی
 راناوی لکاو، کات و رووداو ده به خشن (۹) و ده به فرمان.

با کۆمه له ی دووه می راناوه لکاوه کان، که بۆ فرمانی تیه پرو هه یی بک رد
 بزانی له گهل وشه ی نا فرماندا رسته دروست ده که ن یان نا نمونه:

م: که رکوکم که رکوکمان/مان که رکوکیم/م
 ت: که رکوکت که رکوکتان/تان بۆ هه یین که رکوکیت/یت رسته ن
 ی: که رکوکی که رکوکیان/یان که رکوکیه/ه

نهم نمونه ی سه ره وه ئاشکرا دیاره، رسته نین و گرتی هه ییان پیکه یان
 نه مه نه وه ده که یه نیت که کۆمه له ی یه که م، بی فرمانیش وه ک له سه ره
 پیشانمان دان، له گهل زۆریه ی به شه کانی ئاخاوتندا، رسته ی بی فرمانیان پیکه
 هینا، نه مه نه وه ده سه لمیتیت، که (ه) ی راناوی لکاوی کهسی سیه می تاک، ده
 کۆمه له ی یه که مدا، له و شوتنه ی وه ک (نه و مرۆقه، نه و قوتابییه) فرمانی کانی
 نیستانین و راناو و ده چیته سه ر زۆریه ی به شه کانی ئاخاوتن. (۱۰)

(ه) ی وه ک راناوی لکاو له گهل وشه ی لیکدراو و گریدا:

نه گهر وشه ی لیکدراو یا گری، له و جوژانه ی که (ه) ی هه یی چوو سه ریان و،
 رسته یان پیک هیناو، وه ک له سه ره وه خسته مانه روو، لیره دا نه ئه ر راناوی
 کۆمه له ی دووه م به چیته سه ریان رسته پیک ده هینان، وه ک:

- سه ر به رزم سه ر به رزین.

دهبیت، یا یه کیکیان ده میتنی وهک: بکه.

له م نمونه یه شدا (ه) نیشانه ی کاتی ئیستا نییه و بهرام به ره که ی له کۆدا ده بیت (ن) ی که سی دووهم، نه گهر (ه) کات پیشان بدات ده بیت (ن) ه که ش هه مان شت بیت، به لام راناوی که سین.

به هه مان شتیه ی (ه) ی راناوی لکاوی فرمانی داخوازی (ه) به تنیا له فرمانی رابردووی تهواو، که بریتیه له (وه/وه)، ههروه ها (ه) ی سهر به مؤرفیمی [ایه] ی نیشانه ی کاتی فرمانی ئیلزامی نابیت، به هه له تیکه ل بکرت، چونکه یه که میان راناوی لکاوی داخوازیه و، دووهم و سیتیه نیشانه ی کاتن و، ناتوانریت به هیچ شتیه یه ک (ه) که، له و دوو جوړه کاته، به تنیا دابالریت، تنیا له گهر دان کردندا نه بیت که راناوه لکاوه کان ده که ونه ناوه راسته وه به م شتیه:

هاتووه — هاتوومه — هاتوینه

هاتووته هاتونه

هاتووه هاتونه

له ئیلزامیشدا دیسان ناتوانریت (ه)، له [ایه] دابالریت و، بوتریت (ه) نیشانه و مؤرفیمی کاتی ئیستایه، چونکه ئه م دوو نیشانه یه، بریتین له [وه/وه]، [ایه] نه ک (ه)، نه گه ل فرمانه که شدا نه بن، ناتوانن کات بیه خشن و، له فرمانیکیشدا دووکات پیکه وه کۆنابنه وه، وهک رابردووی تهواو + کاتی ئیستا، چونکه له رابردوودا، رووداوه که رووی داوه و تهواویش بووه، ئیتر ئه م کاتی ئیستایه، له کوپه هات و قۆزرایه وه، با پروانینه ئه م رسته یه:

— زاگرو س ئیشه که ی تهواو کردووه.

— زه رده شت چهند جارتیک هاتووه بو لاما ن.

به هه مان شتیه نه گهر پروانینه ئه م رسته یه که فرمانه که ی ئیلزامیه ده بینین

کاته‌که‌ی رابردووه‌و کاتی ئیستای تیدا نییه، وه‌ک:
ئه‌گهر کاره‌که‌ی بکردایه وانابوو.

ئایا مۆرفیمی (ه)ی (هه‌یه) راناوه‌یا بۆکاته

پیش ئه‌وه‌ی هه‌یچ بریارێک بده‌ین، پێویسته (هه) که واتای «هه‌ی»
هه‌لده‌گرێت له‌گه‌ڵ کۆمه‌ڵه‌ی دووه‌می راناوه‌ که‌سییه‌ لکاوه‌کاندا که‌ردانی ده‌که‌ین
بزاین چ‌ی رووده‌دات، ئایا کات و روودانی تیدایه‌ با نمونه‌ به‌تینه‌وه‌:

من هه‌م م هه‌ین/ین

تۆ هه‌یت یت هه‌ن/ن

ئه‌و هه‌یه ه هه‌ن/ن

پیش هه‌موو شتێک فرمان، ئه‌وه‌یه له‌ گه‌ردانکردندا رووداوێک له‌ لایه‌ن،
که‌سیه‌که‌وه له‌ کاتیکی دیاری کراوا رابگه‌یه‌نێت، له‌م رستانه‌ی سه‌ره‌وه‌ کات
نییه‌و رووداو رووی نه‌داوه‌ ته‌نیا ئه‌وه نه‌بێت، که‌ هه‌بوونی که‌سیه‌که‌ ئه‌و هه‌بوونه
ئێستا ئاینده‌و رابردووی تیدا به‌دی نا‌ک‌رێت، بۆیه (هه) فرمان نییه‌، شێوه‌کانی
تربشی وه‌ک (هه‌یه)، (هه‌ن) هه‌مان شته‌و وه‌ک ئه‌و «ایه‌ بلێیت»
من قوتابیم ئه‌و قوتابییه‌، ئێمه‌ قوتابین.

بۆیه ئه‌و رستانه‌ بریتین له‌: راناوی که‌سی سه‌ربه‌خۆ نه‌رکی (نیهاد)ه و (هه)
له‌گه‌ڵ راناوه‌کاندا گوزاره‌ پێک ده‌هێنیت، ئه‌گه‌ریش فرمان بیت چۆن دوو فرمان
پێکه‌وه له‌ رسته‌یه‌کدا ده‌بن و فرمان له‌ شوێنی بکه‌ر ده‌بێت.

به‌لام راستی مه‌سه‌له‌که‌، ئه‌وه‌یه رسته‌ی فرماندارو رسته‌ی بی فرمان، به‌بی
راناوی که‌سی لکاو دروست نابن، واته‌ فرمان و گوزاره‌ به‌بی راناوی که‌سی
لکاو، مه‌حاله‌ بینه‌ فرمان و گوزاره‌، پاشان ئه‌گه‌ر (ه) فرمان بیت ئه‌ی چ‌ی له
راناوه‌کانی (م، یت، ....، ین، ن، ن) ده‌که‌ین ده‌بێت ئه‌وانیش فرمان بن، به‌لام

ئهوانه راناوی کهسی لکاوان و زۆر چالاکن له رسته دروستکردندا، تهناوت
 فرمانی رانهبردو، فرمانی داخوازی بهی راناو هر دروست نابن و تهنا
 رهگینکی بی واتان وهک: نووسین: ده (نوس)، ده (که)، ده (خۆ) مؤرفیمی بی
 کهلکن، بهلام بههوی راناوهکانهوه دهبنه فرمان وهک: [دهنوسم، دهکه، دهخۆم،
 بخۆ] راناوی فرمانی داخوازی، ئهگهر رهگهکهی کوتایی بیت به بزوتن ئهوا
 راناوهکهی که (ه) به تیدهچیت یا لهگهڵ بزوتنی (ه) دا یهکیکیان نامینیت.
 وهک: بکه.

باشه ئهگهر (ه) کورتکراوهی فرمان و چاوگی (ههبرون) بیت ئهی بۆچی لهو
 مؤرفیمی (ه) بهی چاوهکه دهمه جیا جیاکانی فرمان دروست نابن؟! یان لهو
 رستانهی که (ه) دهکهنه فرمان وهک له رستهی [ههیه، نییه، چیه، کامهیه] کوا
 کات؟ رووداوهکانیان وهک رووداوی فرمانی بههیز له روودانی: [کپن،
 فرۆشتن، چوون، کردن، نووسن، خهوتن....]؟ ههروهها کاتیشیان تیدا نییه،
 ئهمه بیتجگه لهوهی ئهو گوزارانه کهسهکانی سیتییه می تاکن و بریتین له راناوی
 (ه) ی تاک و له گهردانکردندا دهبنه:

نیم	ناین	چیم	چین	کامه	کامهین
نیت	نین	چیت	چین	کامهیت	کامهن
نییه	نین	چییه	چین	کامهی	کامهن

دهبینین (ه) لهناو ئهو نمونانهدا، له کهسی سیتییهمدان و وهک کهسهکانی تر
 راناوی کهسین.

پاشان ئهگهر (هه) فرمان بیت، یا بهشیک بیت له چاوگ و فرمانی
 [ههبرون، ههبرو] ده بیت بۆ ههموو دهمهکانی فرمان، له رابردوو جوژهکانی،
 رانهبردوو، داخوازی گهردان بکرتیت، کهچی له گهردان کردندا، بۆ دهمی رابردوی
 بهردهوام و رانهبردوو، داخوازی ئهو (هه) بهی لا دهچیت و ناتوانریت له گهتیدا،

ئەو دەسلانەى بۆگەردان بىكرىت، ئەمە ئەو دەگەيەنيت، كە [هە] وەك
مۆرفىمىك بۆهەبوونە (تەلك) و لە رانەبردوو و داخاويدا دەگۆرپىت بە (دە)ى
رانەبردوو، (ب)ى داخاوى، لە ناويشدا [نە]يە؛ وەك:

پارەم هەبوو — پارەم دەبوو پارەم نەبوو.

هەمبوو — دەمبوو

بارم هەلگرت — هەلگرت

لەم نمونانەدا، بە ئاسانى دەردەكەويت كە (هە) لە پرووى واتاوە پيشگرە، بۆ
[هەيى] وەك پيشگرىك، چاوگ يا فرمانى داپژراوى بۆ دەمى رابردوو لە
چاوگى سادەى (بوون)و دە دروست كردووە، سەير لەو دايە، ئەم پيشگرە وەك
مۆرفىمىكى وشە داپژ (derivational prefix) لە دەمەكانى رانەبردوو،
داخاوى نامىنيت، ليرەو شتىك سەر هەلەدات كە (هە) وەك نيشانەيەكى
(هەيى) دەچىتە سەر بوون و لە كوردیدا، هەيى دەگەيەنيت وەك چۆن (دە) بۆ
بەردەوامىيەو (ب) بۆ داخاويە، بەلام (هە) ليرەدا دەردەكەويت، لە رووى
واتاوە ناوى بنينى مۆرفىمى يا پيشگرى (هە)ى هەيى، بۆ ئەوێ بە تەواو
پيشانى بەدين (هە) دەگۆرپىت بە (دە) لە رانەبردووداوە بە (نە)ش لە دۆخى
نەريدا ئەم نمونانە گەردان دەكەين:

هەبوون:

من هەم ئيمە هەين

تۆ هەيت ئيوە هەن

ئەو هەيە ئەوان هەن

نەبوون:

من نيم ئيمە نين

تۆ نيت ئيوە نين

ئەو نىيە ئەوان نىن

دەبىم دەبىن

دەبىت دەبن رانەبردوو

دەبىت دەبن

ئەگەر (هە) كاتدار بىت، وەك (دە)ى بەردەوامى ھەر لەبەر ئەو ھى چۆتە سەر فرمان، بەھەمان شىو دەبىت بلىين، ئاوەلفرمانەكانى وەك (نە، نا، نى) یش فرمان بن چونكە بەرپز (دەچنە سەر رابردوو و كاتى داخوazy ندرى، رانەبردوو) بە ھەلەش ئەو لاسايى كراو ەتەو ەكە (نى) بۆ نەرىكردى (نەفى كردن) ى كاتى ئىستايە وەك لە نموونەكانى (نەرىشت، نەكەى، ناچم، نىيە) راستىيەكەى ئەو ئاوەلفرمانانە بى كاتن بەلام ئەو ى وايان لى دەكات پەيوەند بن بەكاتەو ە (قەد و رەگى فرمانەكانە) و (ە)ش لە رستەى (نىيە) فرمان نىيە بەلكو برىتييە لە [ئاوەلفرمانى نەفى + نىمچە بزوين + راناوى لكاو = بەم شىو ە: [نى+ى+ە] ھەر وەك پيشانمان دان بۆ كەسەكانى تر دەبىتە:

روونگردنەو ى مۇر فىمى (ە) بەو ى راناوى لكاو ەك فرمان

ژمارە	راناوى كەسى سەرىخۆ	ئاوەلفرمانى نەرى	راناوى كەسى لكاو	تاك و كۆ راناوى لكاو
تاك	من تۆ ئەو	نى نى نى	م يت ە	م / ين يت / ن ە / ن
كۆ	ئىمە ئىو ە ئەوان	نى نى نى	ين ن ن	ئىمە نين ئىو ە نين ئەوان نين

خشتى ژمارە (۳)

له سهره وهش ئه و زيادانه ي كه به هوى دهنگسازييه وه هاتونه ته ناوه وه، وهك
 نيمچه بزويني (ي) له (نييه) و، نه ماني دهنگي (ي) له وشه ي (نين)، چونكه
 ههردووكيان يهك دهنگن له بهر ئه وه تووشى توانه وه بووه، ئيتير له ناوو له ژيري
 ئه و راناوه لكاوانه وه هيچ شتيك وهك كه ره سه ي ريزماني خوى هه شار نه داوه،
 ئه مه بيتجگه له وه ي كه له گه ل (ناو، ئاوه لئاو، راناو، ئاوه لفرمان) وهك له مه و
 پيشه وه له م وتاره خستمانه پيش چاو هه مان راناوه كاني (م، يت، ه، ين، ن،
 ن) ده رده كه ونه وه.

دياره ي بووني مؤرفيمي (ه) له كو تايي رسته وه نابيت هه ره له گه ل فرمان و
 ئه و دۆخانه ي كه تيدا ده رده كه ون وهك رابردووي ته واو، فرماني رابردووي
 ئيلزامي بخرينه پيش چاو به لكو له گه ل به شه كاني تري ناخاوتنيشدا
 روونكر د نه وه ي پيوسته.

پاشان چي واده كات، به هه له راناوي لكاوي كه سي ستيه مي تاك، كه ده چنه
 سه ر فرماني رابردووي تينه په ر، له گرووپه كه ي خوى كه بره تيبه له (م، يت، ه،
 ين، ن، ن) ده ره ينين (١١) و به ئاره زوو له شويني كاتي دابنين وهك
 نمونه كاني:

من كه وتووم — م	ئيمه كه وتوين — ين
تو كه وتويت — يت	ئيه كه وتوون — ن
ئه و كه وتووه — ه	ئه وان كه وتوون — ن

به چي به لگه راناوي لكاوي كه سي ستيه مي تاك ده توانريت، له ريزي
 راناوه كاني سه ره وه جيا بكرينه وه، كوا ئه و به لگه سه لينه رو دياره، چي شتيك
 هه يه له كه ره سه يه كي دهنگسازييه وه تاوشه سازي و رسته سازيش له و شوينه دا
 ديار و ئاشكرا بيت و ئه وه به سه لينيت كه (ه) له [ئه و كه وتووه] مؤرفيمي كاتي
 ئيستا بيت، باشه ئه گه ر (ه) كات بيت ئه ي كوا راناوه لكاوه كه ي كه سي

سییه، ئەگەر زۆریش نابەجێ و دووره له راستییەوه بڵێن راناوه که بۆشه (ه)
چونکه ئەم راناوی (ه) به له گەڵ بەشەکانی تری ئاخاوتندا دەردەکەوێت و له
شیوەی کرمانجی سەروو بادینانی لی دەرچیت ئەم راناوه به ئاشکرا دیاره:

ئەز دچم ئەز کوردم

تو دچی تو کوردی

ئەو دچه ئەو کورده

له رابردوو شدا دەرناییت وەک: [ئەو کەوت] ئەوه دەگەیه نیت که (ه)ی
مۆرفیمی کاتی نیستا بوونی نییه له کوردیداو رستهکانی (مطلق)ان و خاسیهت
و سیفەت و نەسەب دەگەیه نیت وەک ئەم غوونانە:

ئەو کورده ——— خاسیهت ——— ئەو خەڵکی شارە

ئەو جوانە ——— سیفەت ——— زاگرووس نازایە

ئەو شوانییە ——— نەسەب ——— ئەو کەرکوکییە

دارستان سامانی ولاته. دیاردەیهکی (مطلق)ە، له حالهتی نادیاردايه.
نیستتاو ئایندەو رابردووی ئەو جوۆرە رستانە هەریهکن و هەموو کاتیکی
دەگر نهوه، چونکه کاتی دیاری کراویان تیدا نییهو، بێ کاتن و کەسی قسەکەر
(المتکلم) باسی کەس و حالەت و دیاردەیهکی نادیار (غائب) دەکات که کەسی
سییه مەو یا باشتەر بڵێن ریزی ئەو باسکردنانه، پلهی سییه می قسەکردن
دەگریتهوه، بۆیه (ه) راناوی کەسی لکاوه بۆ سییه می تاکی نادیار (غائب).

پاشان به چ مافیک (ی) راناوی لکاوی کەسی سییه می تاکی فرمانی تیپەر
که بریتین له (م، ت، ی، مان، تان، یان) تایبەتن به چوونه سەر فرمانی تیپەر
بۆ هەبیش (تملک - Possessive) له گەڵ ناوو ئاوه لئاو و ژمارەدا به کاردین،

له ریزه کەوی خۆی دەر بهیتریتە دەرەوه وەک: (١٢)

من ناردوو (م) - ه   ئیمە ناردوو (مان) - ه

تۆ ناردوو (ت) - ه ئیوه ناردوو (تان) - ه

ئەو ناردوو (-) - ه تی ئەوان ناردوو (یان) - ه

ئەم نەخشەیی سەرەو، ھەلەیهکی زەقی تیدا کراو، ئەویش ئەو ھەیه
مۆرفیمی (ه)، بەبێ بەلگەیی سەلتەر، لە ریزی راناو لکاو کاندای ھەرتراو،
خاسیەتی کاتی ئیستای دراو تە پال و، ناکریت و ناشیت، ئەم راناوی لکاوی
کەسی سیتیەمی تاکە، لەو ریزە ھەرتیریت، بە بیانووی ئەو ھەیه کەسی سیتیەم
بۆشە (ه)، ئیمە لەمە و پیتشەو ھەو ھەمان بۆ ھوونی ئەو راناو لە ھەو ھە
جۆریە جۆری نافرمانیدا ھەتایەو، بۆ (ه) ش لیرەدا بەشیکە لە نیشانەیی کاتی
رابردووی تەواو، کە بریتیە لە [و/و] ناکریت بەجیا پیشان بدریت، ئەمە لە
لایە کەو، لە لایەکی تریشەو تەنیا ھالەتی گەردان کردنی فرمانە کە، لە گەل
راناو لکاو کاندای گۆرانی بەسەردا دینیت، ئەویش بەشیکە نە پچراو، لەو
نیشانە تەواو ھە [و/و] و لە لایەکی تریشەو ناپیت ئەو لە بیر بکەین، کە
راناوی کەسی سیتیەمی تاک لە گەل فرمانی تیتەردا بریتیە لە (ی) وە ک
ھەو ھە [ئەو ناردوو ھەتی] نە ک [ئەو ناردوو ھەتی] کە ھەلەیهکی زەقی
دەنگساز تیدا کراو، ئەویش ئەو ھەیه کە (ی) راناوی لکاو ناتوانیت یە کسەر
بەبێ ناو بزووانی نیمچە بزوتنی (ی) بچیتە سەر، نیشانەیی [و/و] بۆ نیمچە
بزوتن (ی) لە نیوان دەنگی (و/و) درێژ (کە لیرەدا بەشیکە نیشانەیی کاتە) لە
نیوان (ه) نیشانە کە تەواو، کە کە [و/و] پەیدا دەبیت و، پاشان جاریکی
تر نە بزوتنی (Consonant) (ت) نیوانی بزوتنی (ه) و (ی) راناوی لکاوی
کەسی سیتیەمی تاک دەکات کە لەو جۆرە شوێناندا ھەردە کە ویت و ناکریت بە
مۆرفیمیکی بۆش (Empty Morphem) دابنریت چونکە بۆش نییە و
(۱۳) مەبەستی خۆی لەویدا ئاشکرایە، کە ھەیهکی دەنگساز تەو راناو ھە
کەسی سیتیەمی تاکێ خستۆتە دواو ھە فرمانە کە، لە تیتەردا (۱۴) بەلگەش بۆ

بوونی ئەم راناوه کەسییهی سێیهمی تاکێ (ی)، لەگەڵ فرمانی تێپەردا (ی) یە
نەک بۆش، کە بریتییە لە (م، ن، ی، مان، تان، یان).

لیڕەدا بۆ بوونی پێویستی (ی) نیمچە بزوتن، لە ناو مۆرفیمی (یتی) نەک
(ووەتی) ئەم نمونەو دیاردەیه لە کوردیدا، کە بێجگە لە دەنگی نیمچە بزوتنی
(و، ی) بۆ نێوان کردنی دوو بزوتن، دەنگی (رای فـلاپ (سووک) و دەنگی
(ت) ی نەبزوتنە:

بیدورەرەوه، بێخۆرەرەوه.

با پێکەوه سەیری دەنگی (رای نێوان بزوتنی (و، ه) و، نێوانی بزوتنی
(ه، ه) لە وشە یەکەمداو دەنگی (را نەبزوتن لە نێوان بزوتنی (و، ه) و (ه، ه)
بکەین، ئەمە ئەوەی سەلماند، کە دەنگی (ت) و (را) دەوری جیاکردنەوهی بزوتن
دەبینن لە زمانی کوردیدا، بە هەمان شێوهی نەبزوتنی (و، ی)، کە لە نمونە
وێک لە نمونەکانی: ئەو روشتوووتەوه، ئەو سووتاووتەوه دەرەکەووت، با
پێکەوه ئەم نمونانە بۆ کەسەکانیتری هەمان کۆمەڵی راناوی لکاو بەتێنەوه کە
(ه) لە بنەرەدا (هت) نییه بەلکە دیاردەیهکی دەنگسازیه کە (ه) ی کردۆتە
(هت)، لە تێنەپەریشدا (ه) ی لکاو دەرناچیت:

من روشتوووتەوه

تۆ روشتوووتەوه

ئەو روشتوووتەوه یان ئەو روشتوووتەوه

پاشگری دووهمی ئەو نمونانە سەرەوه کە بریتی لە (هوه) بۆ دووبارە
کردنەوهی کردەوهی رووداو کەیه، وەک: روشتنەوه، سووتانەوه، کردنەوه...
تاد.

ئەنجام

۱- (ە) ۋەك مۆرفىمىك لە رىستە سازىدا لە ناۋەندى رىستەۋە دەبىتتە جىتگىرى ناۋ، ئامرازى پىتۋەندى، پاشكۆى ئامرازى پىتۋەندى ۋەك: مەن خەلگى ئەم شارە نىم، ھەروەھا لە كۆتايى رىستەۋە، دەبىتتە راناۋى كەسى لكاۋى كۆمەلەى (م، ىت، ە، ىن، ن، ۋ) ھەروەھا دەبىتتە دروستكەرى رىستەى ھەيى، ۋەك: سەرم بەرز(ە).

۲- (ە) لە كۆتايى رىستەۋە، رىستەى ناۋى دروست دەكات ۋ، بە تەنيا ھەر خۆى كات پىشان نادات ۋ بەشىكە لە مۆرفىمى كات ۋەك (ۋو، ۋە، اىە) لە فرمانى رابردوۋى تەۋار ۋ فرمانى رابردوۋى ئىلزامىدا، لە گەردانگەردندا نەبىت توۋشى كەرت بوون نابىن.

۳- فرمان خۆى بەبى راناۋى لكاۋ، تىنەپەرەكانى لى دەرجىت، بۆكەسى سىيەمى تاك دروست نابىت، ئىتەر (ە) خۆى چۆن دەبىتتە فرمان، بۆيە راناۋى لكاۋى كەسى سىيەمى تاكە.

۴- كۆمەلەى دوۋەمى راناۋە لكاۋەكانى (م، ىت، ە، ىن، ن، ۋ) لەگەل ۋشەى ئافرىمانىشدا رىستە دروست دەكەن ۋەك لەگەل ناۋ، راناۋ، ئاۋەلناۋ، ئاۋەلفرمان، ژمارە.

۵- كۆمەلەى يەكەمى راناۋە لكاۋەكان، تەنيا لەگەل فرمانى رابردوۋى تىپەردا رىستە دروست دەكەن، كەچى لەگەل بەشەكانى ترى ئاخاوتندا، بە تاييەتى ناۋ، راناۋ، ئاۋەلناۋ، ژمارە ھەيى پىتكەدەيتىن نەك رىستە.

۶- (ھە)ى چاۋگى (ھەبوون)، كە واتاى (بوون) ھەلدەگىرت، نىشانەى ھەبوونە (ئەلەك) لە زمانى كوردىدا ۋ پىتۋەندى بەكاتەۋە نىيە، چۈنكە لەگەردانگەردنى كاتە جىياجىياكانى فرمانى (بوون)دا بىز دەبىت، چۈنكە (ھە) بە

تهنیا کات و رووداوی تیدا نییه.

۷- زۆریه‌ی وشه لیکدراوه‌کانی زمانی کوردی، به‌تایبه‌تی نه‌وانه‌ی که به‌بی ناوگر دروست ده‌بن وه‌ک: سه‌ریه‌رز به‌هۆی راناوه لکاوه‌کانی کۆمه‌له‌ی دووه‌مه‌وه، رسته دروست ده‌گهن و بوونی رسته‌ی ناوی ده‌سه‌لمێنن.

۸- هه‌مان وشه‌کانی زنجیره (۷) نه‌گهر له‌ناوه‌ندی وشه‌که‌وه، کۆمه‌له‌ی یه‌که‌می راناوه‌کان ده‌ریکه‌ون له‌ کۆتاییه‌وه (ه) ی رسته‌ی هه‌یی ده‌رده‌که‌وێت.

۹- (ه) له‌ مؤرفیمی (هه‌یه) دا پریتییه له (ه) بۆ که‌سی سیتییه‌می تاک و (ی) نه‌بزوینه‌ نیوانی هه‌ردوو (ه، ه) ی کردوو.

۱۰- هیچ به‌لگه‌یه‌ک نییه، نه‌وه به‌سه‌لمێنیت که له‌ ژێر کۆمه‌له‌ی راناوه لکاوه‌کانی (م، یت، ه، ین، ن، ن) وه‌ کاتی ئیستا هه‌بی‌ت، ده‌رنه‌که‌وتنی ئه‌م (ه) یه له‌ تینه‌په‌ری که‌سی سیتییه‌مدا، نابێ‌ته هۆی نه‌وه‌ی له‌ که‌سی سیتییه‌می جوژه‌کانی تری رابردوو ده‌ریکه‌وێت، بۆ بوونی نیشانه‌ی کات وه‌ک له‌ نمونه‌ی (ئه‌وه‌هاتوه)، مؤرفیمی (وه‌) ی کات له‌ گه‌ڵ (ه) لکاودا، چونکه له‌ یه‌ک ده‌چن بوونه‌ته یه‌ک، نه‌گینا نیشانه‌ی کات نییه.

۱۱- (ت) له‌ گه‌ڵ (ه) دا یه‌ک مؤرفیم پێک ناھێتن به‌ شتیه‌ی (ه‌ت)، به‌لکو ده‌نگی (ت) نه‌بزوین ئه‌رکی ده‌نگسازی بینیه‌وه هه‌ردوو (ه) یه‌کان له‌ یه‌کتر جودا ده‌کاته‌وه ده‌وری نیمچه‌ بزوینی (و، ی) بینیه‌وه، وه‌ک ده‌نگی (ر) قلاپ (سوک) که دوو بزوین له‌یه‌کتر جودا ده‌کاته‌وه.

۱۲- مؤرفیمی (یه‌تی) بۆش نییه، به‌لکو هۆی ده‌نگسازی وای لیکردوو،

که (ی) راناوی لکاوی که‌سی سیتییه‌می تاک بکه‌وێته دواوه‌ی وشه‌که... ❖

یہ راویز و سہرچاوه

(۱) سه‌عید صدقی کابان، مختصر صرف و نحوی کوردی، به‌غدا، ۱۹۲۸.

٦٥

(۲) ۱- پیروزی نوری علی نه‌مین، ریزمانی ئا‌خاوتنی کوردی، ۱۹۷۶، ل

182

ب- صادق بهادین، ریزمانا کوردی، به‌غدا، ۱۹۸۷، ل ۴۴۸-۴۵۰.

(۳) رتزمانی ئاخواوتنی کوردی، بیرورای مهسعوود محهمهه، ل ۱۸۲.

(۱) /۱/ صالح حوسین پشده‌ری، کورته‌یه‌ک له‌ریزمانی کوردی، به‌غدا،

.71 J, 1985

ب/ د. ٺه وره حماني حاجي مارف، جيٽاو، به خدا، ١٩٨٧، ل ١٤٧.

(۵) د. شترکوبابان، گوځاری (رامان) ژماره (۲۰) ریزماني موزيمی

نڀسٽاڻي (ه)، ۱۹۹۸، ل ۱۷۲-۱۷۱ نايٽ ڊڪٽر شيرڪو لهه ٻڙڇوونهه زوڀر

بیت: چونکہ مہ بہستم مہ بہستیکی زانستانہ یہو بہس من دہس خوشی لی دہکم

بۆ بەرھەمه کانی، ئەگەرچی بیرورای خۆم هەیه لەبارەیانەوه بەتایبەتی لە کتییی

(رسته‌سازی و شیشه‌کاری زانستی، ۱۹۹۶، به‌لای منده نرخی له‌وده‌دایه، که

ریژمانی کوردی خستۆته سەرزمانی بیسک، چونکە زانیاریه‌کانی ه‌ی

نویسہ رانی ترہ).

(٦) رفیق محمەد شوانی، ئامرازی بەستنهوه له زمانی کوردیدا، نامەی

دکتورا کوليجي پوره رده ي زانکوي به غدا، ۱۹۹۷، ل ۷۴.

(۷) پروانه محمد دئەمین هه‌ورامانی، زاری زمانی کوردی له‌تای ته‌رازووی

به‌راورددا، به‌غدا ۱۹۸۱، ل ۱۶۷.

- (۸) پروانه بیروپای مه‌سعوود محەمه‌د، سوپێکی خامه بەدهوری راناودا، گۆڤاری کۆژی زانیاری کوردی، ژ (۱) بەغدا، ۱۹۷۴، ل ۱۱۱.
- (۹) پروانه: ره‌فیع محەمه‌د، چارگ و فرمان کامیان سه‌رچاوه‌و بنه‌په‌تن، وتاریکی ده‌سنووسه، به‌لام به‌هۆیه‌وه له مامۆستای یاریده‌ره‌وه بوومه مامۆستا.
- (۱۰) د. نه‌وپه‌حمانی حاجی مارف، جێناو، به‌غدا، ۱۹۸۷، ل ۱۴۷.
- (۱۱) صالح حوسین پشده‌ری، کورتیه‌ک له رێزمانی کوردی، به‌غدا، ۱۹۸۵، ل ۷۲.
- (۱۲) د. شێرکۆ بابان، رێزمانی مۆرفیمی ئیستایی (ه)، گۆڤاری راما، ژماره (۲۰)، ۱۹۹۸، ل ۱۷۲-۱۷۵.
- (۱۳) پروانه سه‌رچاوه‌ی (۱۱).
- (۱۴) وریا عومه‌ر نه‌مین، یاسایه‌کی فۆنۆلۆجی، کاروان، ژماره (۲۰)، ل ۱۹۸.

سەرڤ و تیبینی دهرباری چند وتاریکی مامۆستا وریا عومەر ئەمین

بێگومان لیکۆلینهوه کاریکی بهسوودو خزمهتی زانسته، دیواری نهم زانسته
روژ بهروژ له بهرز بووندايه، لیکۆلینهوهی نووسه رانیش که موکۆپی دهگرتته خۆی،
واته به هیچ شتیکی یا بۆچوونیک ناتوانین بلێن تهواو راست و بێ کهم
وکۆپییه، بهم پیشهکی یه کورته دیمه ناو پاسه که مهوه که بۆ نه هیتستی کهم و
کۆپی و ناته وایی هه ندیک وتاری مامۆستا وریا عومەر ئەمین. له باره ی
«ئامرازه کانی به ستن» و، که له گوڤاری روژی کوردستان ژماره (٦٧) ی ١٩٨٤
له لاپه ره (٢٨-٣١) بلاو کراوه ته وه.

مامۆستا وریا لهم وتاره دا هاتوه یاسای به کارهێنانی ئامرازه کانی
به ستنه وه ی له رسته دا ده ست نیشان کردوه به لایه وه (له زمانی کوردیدا سی
ئامرازی به ستن) (Conjunction) هیه (ناوو ناو) و (ناوو ئاوه ئناو) له ناو
چوارچێوه ی رسته دا له یه ک ده دن که ئه مانه ن (و-ی-ه) هه ره که ئه رک ی تایبه تی
خۆی هه یه وه له حاله تیکی تایبه تیدا ده رئه که وێ» (پروانه ل ٢٨) ئامرازی
به ستنه وه ن، به لام ژماره ی ئامرازی به ستنه وه، له زمانی کوردیدا هه ر ئه م سیان
نین، به لکو هه موو ئه و ئامرازان ه ده گرنه وه، که دوو که ره سه ی زمان له یه کتر ده دن
و، به یه کتریان ده به ستنه وه و، که ره سه ی تازه پێکده هێن و ده وری جیا جیای ناو

له پاشاندا ناوبراو، یاسای ئهو سنی ئامرازهی به ناتهواری خستوته پروو، چونکه پتجگه له بهستانهوهی (ناوو ناو)، (ناوو ئاوهلناو) ئامرازی (وای)

په یوه ندى (ناوو پړاناو) یش بو پټکھاتنی گرتی ناوی له دهوری جیاجیای
ناورسته دا دروست دهکات وهک:

من و نارام هاتین (بکهر)

من و نالای دیت (بهرکاری راسته وخو)

به من و نالای وت... (بهرکاری ناراسته وخو) که ناکری دهوری (پړاناو) لهم
یاسای به ستانه وهی نامرازی (و) ه بو به شداری فدراموش بکرت، چونکه ناوو
پړاناو دوو شتی جیوا وزن و دوو به شه ناخاوتنی سه ربه خوڼ و ناکری یاسای
دووه میان پشت گوی بخرت و بوترت پټویسته به نیشانندان و باسکردنی پړاناو
لهم یاسایده ناکرت، چونکه ناوو پړاناو وهکویه کن راستیکهی وانییه
دوو که ره سدی جیوازی ناخاوتن.

پاشان ماموستا وریا دهویه هیمای بو به ستانه وهی (پړاناو+پړاناو) به هوئی
نامرازی (و) ی به شدارییه وه بکردایه وهک نمونانه:
راناو+ناپ (و)+پړاناو (ناپ: نامرازی په یوه ندى)
-من و تو هاتین (بکهر)

-من و تو یان دیت. (بهرکاری راسته وخو)

-به من و تو یان وت. (بهرکاری ناراسته وخو)

ماموستا وریا له خسته پیش چاوی یاسای دووه میدا نمونه ی بو
(ناو+ناوه+ناو) به هوئی نامرازی (و) نه هیتاوه توه وهک:
ناغاو بوړه پیاو هاتن. (بکهر)

له ناغاو بوړه پیاو مه پرسه (بهرکاری ناراسته وخو)

ناغاو بوړه پیاوم بینى. (بهرکاری راسته وخو)

هروه نامرازی به ستانه وهی (و) ی په یوه ندى گرتی ناوی له
(ناولتاو+ناوه+ناو) له دهوری جیاجیادا پټکده هیتیت، وهک)

ئاۋەلناو+و+ئاۋەلناو=پسته

-پاك و پيس هاتن. (بكه)

- به پاك و پيسم وت. (بهركارى ناپاسته وخۆ)

-پاك و پيس بگره. (بهركارى راسته وخۆ)

ياسايهكى ترى ئامرازى (و)ى به شدارى له بهستانه وهى كه رهسه كانى ناو

پسته دا برىتييه له:

ئاۋەلفرمان+(و)+ئاۋەلفرمان(۲)

-بان و بنى خوارپوته وه. (بكه)

-بان و بنيم به ست. (بهركارى راسته وخۆ)

-به بان و بنيدا رويشتم. (گرى ئاۋەلفرمانى شوتن).

-سه روو خواريم به ست. (گرى ناوى شوتن (بهركارى راسته وخۆ)

ماموستا وريا له باسى ئامرازى به ستنه وهى (ى) دا ده لى: له لايهكى تره وه

ئەو ناوانەى بە (ى) لىك ئەدرىن پەيوەندى يانم لەگەڵ يەكتردا لەسەر بناغەى

هەيى دايە ((Possessive) ... پروانە لاپەرە: (۲۸) راستە (ى) هەيى پيشان

دەدا، لە بەستانه وهى دوو كهرسه دەدا، بەلام بيجگه له دەورى هەيى دەورى

چۆنيەتى و جۆريش لەويدا دەبينى، نمونەكەى ماموستا وريا بەم جۆريە:

-براى ماموستاي كورى خوشكم هات.

-من براى ماموستاي كورى خوشكم ئەبينم.

-من نامه بو براى ماموستاي كورى خوشكم ئەنيرم.

راسته لىره دا ئامرازى به ستنه وهى پەيوەندى (ى) دەورى هەيى بينيو، بەلام

ماموستا وريا ئەوهى پروون نەکردۆتەوه لە کويدا ئەم دەورى هەيە، يا باشتر

بلىن هەستى بە جۆره كانى ترى ئەم ئامرازه لەو ئەركانهيدا نەکردوو كه

لەزمانەكەدا دەبينى وەك: لەلىكدانى ناوى بەرجهسته (شت) دەورى چۆنيەتى

و جۆر ده بېښی وهک:

- بازنی زتېرم کړی . بۆ (جۆر)ه.

- مه سینه نایلونم کړی (جۆر و چۆنیه تی) له لیکدانی ناو+ئاوه لئاو نهم
(نامرازی (ی) یه دهوری وهسفی ههیه له بهستانه وهی که ره سه کانیدا وهک:

- کچی جوانم دیت. (وهسف)یه.

- شهوی تاریک ناخۆشه (وهسف)یه.

که چی ناوبراو ته نها (ههیی) خستۆته پروو. که ده بوايه نهمهش پروون بکړیته وه
ته گهر ناو خرايه سهر ناوو پاناوی کهس و شوتین تهوا ئه وسا دهوری بهستانه وهی
(ههیی) ده بښیت وهک: نمونه کهی خۆی له سهره وه دایه، به لام من نهم نمونه یه
ده هینمه وه وهک:

ناو+نامرازی (ی) +ناوی کهس و شوتین و نهدامی لهش وهک: شیعری گۆران
به پژه. (ههیی) گرتی ناوییه: دایکی ناریان هات.

چپای خالخالان و پیازی عهدالان به ناویانگن.

همان یاسا له گه ل پاناودا، ههیی ده به خشیت، که ماموستا وریا ناوی
نه پردووه، وهک: ناو+پاناو=رسته

سۆزی من سۆزیکي نیشتمانی یه. (گرتی ناوی)

تیشکی چاوی تو نارامی گیانه. (گرتی ناوی)

که نهم گرتی ناوی یه وهلامی پرسپاریکه به هۆی جینناوی پرسى (کى)
بۆکهس و (کوئ)ی شوتین و (چی) یه وه ده کړیت و، ته نها ههیی یه که بۆکهس و
شوتین ده بښت (۳).

له ناوو ئاوه لفرمان، گرتی ئاوه لفرمانی دروست دهکات و، چۆنیه تی پروودانی
فرمانه که دیاری دهکات وهک:

- کاری به په له و خیرا نه نجامی باش ناییت.

-کاری به پهلهی خیرا باش نییه.

له کوتایی لاپهړه (۲۸) دا نهوهی راځه یاندووه که نه گهر (ناوه که نامرازی پیناسینی (ه که) ی له گه لا بی ناهه که به ناوه لئاوی یه که م و ناوه لئاوی تر به هو ی نامرازی (ه) به ستنی (ه) هوه لیک دهرین، نه مه راسته وهک نمونه کانی خو ی: دره خته سهوزه په رزه که...

بهوهی (ه که) ناسراوی ده چیتسه کوتایی یهوه، بهلام یاساکهی (نا تهواوی) گرتوته خو ی بهوهی (ناو+ناوه لئاو+ه که)، که چی ده بینن نه م نامرازی به ستنی (ه) په یوهندی یه یاسای لیکدانی تریشی هه یه وهک: (۴) ناو+(ه)+ناوه لئاو+نیشانهی ناسراوی+ناوه لئاوی تر. -گوله سووره که جوانه ناو+(ه)+ناو+ه که=

-کتنیه میژووه کوردییه که م بینی (بهرکاری راسته وخو) به جله کوردییه که موه هه لپه ریم. (بهرکاری ناراسته وخو) -کتنیه میژووه کوردییه که که و ته بازاره وه. (بهکر)

ماهوستا وریا له کوتایی لاپهړه (۲۹) دا ده لئ: «نامرازی پیناسینی (ه که) و نه ناسین (یک) و (پاناو نیشان دان) ... هه رگیز هیچ کامیکیان له گه ل نه وانیترا ده رناکه وی (۵) راستی بوجوون نهوه یه دوانیان پیکه وه وهک له م نمونانه دا ده رده که م: وهک کو بونه وهی (پاناوی نیشانه) و (نیشانهی ناسراوی) (یهک) و (ه که):

-نهوه کو پرنکی چاکه.

-نهوه کو په باشه که ی باو کیتی.

دوا ی نه مه دیمه سه ر نهوه ی، که هه روه کو له سه ره تاوه، وقان نامرازی به ستنه وهی هه ر نهو ســـــیـــــانه نین، واته (و، ی، ه) به لکو

(بۆ. به، له، تا، ش/یش، له گهڵ، له تهك) (٦) یش ئامرازی بهستنهوهن و هه مان دهووری ئهو سێ ئامرازه ی (و، ی، ه) ده بینن وا له خوارهوه دوا ی پێناسه کردنی ئامرازی بهستنهوه دهو رو یاسایان ده خهینه روو.

ئامرازی بهستنهوه هه موو ئهو ئامرازان ه ده گرتته وه، که ده کهونه نیۆان دوو که ره سه ی وه ک یه ک و جیاوازی به شه کانی ئاخاوتنه وه به یه کیانه وه ده به ستن و که ره سه ی تازه ی لیوه پێکدیت، له گرتی ناوی، گرتی ئاوه لئاوی، گرتی ئاوه لفرمانی و ته نانه ت گرتی فرمانیش دروست ده که ن و وه کو نامیتریک چۆن جێبه جێ کردنی کاریکی پێ ئاسان ده کړیت و یا به هۆیه وه کار ئه نجام ده دریت ئه م ئامرازان ه ش کاری ئاخاوتن به هۆیانه وه ئه نجام ده دریت و پرسته ی زمانی پێ پێکده خړیت و ده ب نه هۆی لێکدانی به شه کانی پرسته و جوړه کانی پرسته.

ئامرازی بهستنهوه ی «نا» و، یاسای لێکدانی.

١- ١. ناوی کات+ئاب+ناویکی تری کات=گرتی ئاوه لفرمانی ماوه ی کات وه ک: من شه و تا به یان ناخه وم.

روژ تا ئیواره ده سوو پریمه وه/ (ماوه ی کات).

ب. ناوی شوین+ئاب (تا)+ناویکی تری شوین=گرتیه ئاوه لفرمانی شوین.

-چپای خالخالان تا که رکوک هه واری له بیرنه کراوی ئیمه یه-ماوه ی شوین

-سلیمانی تا که رکوک ١١٠ کیلۆمه تره.

-شار تا شار جیاوازی هه یه. (به راورد ده گه یه نێ له نیوان دوو شوین) ئه م

ئامرازه به ئامرازی په یوه ندی (به ی په رگر (٧) فراوان ده کړیت وه ک:

-به شه و تا به یانی ده خو ئیمه وه.

-سمکو له شنۆه تا سه لماس چالاکی ده کرد.

لیره وه تا مه که سو فی سه ریه له که.

ئامرازی (ش/یش) په یوه ندی: ئه م ئامرازه ناو و پانا و یا پرو داویکی

نادیار به بهشی دووه می پرسته که وه، که گرتی فرمانی یه ده به سستیته وه، نه مجا
نه و شته نادیاره، به لام راستیکه یه هست به بوونی رو و داوه که ی، یا هه واله که ی
ده کرت بۆ نمونه که وه تمان:

زاگرو سیش هات.

زه رده شتیش پوی.

مانای وایه بیجکه له زاگروس، که سیکه تریش هاتوه و پویشته وه.

لیره دا هه وال و که سه دیاره که ی به نادیاره که وه به سستیته وه، نمونه ی تر:

-قالهش پیاوه. واته قالهش له پیزی پیاوه کانی تر داده نریت.

- به خورایی لیکیش ده بین. واته من و تو له یه کتر ده بین.

بۆ راناو: -ئه ویش هاتوه

-تو خوا تۆش پیاوی.

یاسای تر: ناو+ئاپ(ش/یش)+ئاپ(و)+ناوو دۆخی دووه

-نوئیش و دزیش ده کات(دوو شتی نه گونجاون).

-کاسیش و خوتندنیش ده کات.

ئامرازی په یوه ندی (به): ئهم ئامرازه چۆن ده که ویتته په ری ناوو ئاوه لفرمانی

ناو پرسته کانه وه ئاواش ده که ویتته نیتوان دوو که ره سه پیکه وه ده یان به سستیته وه.

ناو+ئاپ(به) وه کو ناوگر+ئاوه لفرمان(گرتی ئاوه لفرمانی چۆنیه تی):

-قسه به درۆ ناکریت

-مال به مالد هه پریم. (به رده وامی شوین ده که یه نیت)

-شار به شار هاتوه. (بۆ به راوودی دوو شوینه)

-مندالی به گویم خوشده ویت. (گرتی ئاوه لئاوی یه).

ئامرازی (له) ی په یوه ندی بۆه ستنه وه.

هه مان یاسای (به) که له سه ره وه خستمانه روو:

ناو+ئاپ (له) وهكو ناوگر+ئاوه لفرمان (گرتی ئاوه لفرمانی کاتی).
 -تاریکایی مانگ له ئیواره وه دیاره. (گ ئاک=گرتی ئاوه لفرمانی کات)
 -زۆر له کهم باشتره (بهراورده)
 ئامرازی (بۆ) بۆ بهستانه وهی دوو که ره سه:
 ناو+ئاپ (بۆ) وهكو ناوگر+ناوی تر
 -نان بۆ نانه وا چاکه. (گرتی ناوییه)
 -گوشت بۆ قه ساب دانراوه. (گرتی ناوییه).
 -شته کان به من بوون. (گرتی فرمانییه)
 -بزماره کهم به چه کوش هه لکیشا. (بۆهۆیه)
 دیارده یه که هه یه، نه گهر ئامرازی په یوه ندی (بۆی) به ستنه وه هێلی خرایه
 سه ره له رسته ی فرمان تێپه را، ده بیته جیناوی پرس، یا باشتر بلیتین وه کو
 جیناوی پرسى لیدیت نمونه:
 -کتیپی بۆ کری؟ (بۆ-جیناوی پرسه بۆهۆ)
 -کتیپی بۆ کری. (بۆ-ئامرازی په یوه ندی یه که پیتناو، رسته ی هه والییه)
 ده که یه نیت و هیزی ده برینی رسته که ((intonation کهوتۆته نه م لاو
 نه ولای تیکرای رسته کهو بۆ-بۆته ئامرازی په یوه ندی (لاجل-له پیتناو).
 به کار هیتانی ئامرازی به ستنه وهی په یوه ندی (بۆ.به.له) له گه ل جیناودا، واته
 ده توانن دوو جیناو وه کو ناو بیه ستنه وه، نمونه و یاسا:
 جیناو+ئاپ+جیناوی تر:
 -تۆ بۆمن باشیت.
 -تۆ به من ناویریت.
 -تۆ له من چاکتری.
 ئامرازی (له گه ل) نه توانی ده وری ئامرازی (و) له پیکهاتنی گرتیدا بپینیت،

که به شداری ده گه یه نیت و، وهک (و) به لام هدرچی نامرازی (له گه ل) به پیچه وانه ی نامرازی (و) وه نه و گری پیوه ندییبه (-Phrase Preposition al) دروستی دهکات، له رووی کهس و ژماره وه، به پیتی ده رپینی ریکه وتن (Agreement, Concord) بکه ری رسته که ی له گه ل فرمانه که یدا ریک ناکه ون (۶) نمونه:

- زاگروسی برام له گه ل زهرده شتی هاو پیدایا هات. (ریک ناکه ویت)

- زاگروسی برام و زهرده شتی هاو پیتی هاتن. (ریکه وتوون)

- زاگروس له گه ل زهرده شت هات.

- زاگروس و زهرده شت هاتن.

پاشان پتویسته نه وه بوتریت، ماموستا وریا سی وتاری ناوه پوک نزیک، به سی ناو نیشانی جیاواز بلاو کردۆته وه، وهک نامرازه کانی به ستن، بناغی ساده ترین رسته ی کوردی رۆشنبیری نوی، ژماره (۱۱۱) سالی ۱۹۸۶، لیکدانی وشه کان رۆشنبیری نوی، ژماره (۱۱۸) ۱۹۸۸ نه سی وتاره، زۆریه ی باسه کانی تیایه، دووباره کراونه ته وه به تایبه تی له باره ی به کاره یانی نامرازی به ستن، (و، ی، ه) وه، که نه مه شتیکی نازانستییه، یان ده کرا له ژیر ناو نیشانیکی تر پیکه وه بلاو بکرتته وه، یا نه و یاسایانه ی دووباره ن توخنی نه که وتایه، به تایبه تی وتاری لیکدانی وشه کان و نامرازه کانی به ستن یهک باسن (پروانه وتاره کان خوین) نه گهر جیان، ده بویه باسه که یان هدریه که ی له مه و دای خو ی بونایه، یا ده کرا یه کیکیان، بۆ نه رکی نامرازی به ستنه وه ی (و، ی، ه) بویه له باره ی وشه سازیه وه به ناوی لیکدانی وشه کان و دووه میانی و کو باسه که ی خو ی بۆ رسته سازی بیت.

(پروانه وتاری نامرازه کانی به ستن)

پاش نه مه له لاپه ره (۱۱۷) ی وتاری بناغی ساده ترین رسته ی کوردی

روشنگیری (۱۱۱) دا هه‌له‌یه‌کی زه‌ق و دیاری تو‌مار کردوو‌ه ده‌لتی «ده‌پیاو‌تکی زۆر نازا له‌گه‌ل...» لێره‌دا نه‌ده‌بوو ئه‌م هه‌له‌یه به‌تیکه‌ل کردنی ناوی ژماره له‌گه‌ل ناو‌یک به‌کار به‌ئیت، که نیشانه‌ی نه‌ناسراوی له‌گه‌ل‌دا به‌کاره‌یترا بیت و‌ه‌ک (ده‌پیاو‌تکی) چونکه له‌زمانی کوردیدا، دوو جار ناو دیاری نا‌کرتی و نا‌ناسریت، چونکه ژماره بکه‌و‌یتته ته‌ک ناوه‌وه مانای وایه ناوه‌که دیار‌کراوه واته چه‌ند پیاوه؟ له‌وه‌لام‌دا ده‌لتی (ده‌پیاو) نه‌گه‌ر وت (ده‌پیاو‌تکه) واته دوو جار دیاری کرا که ئه‌مه له‌گه‌ل یاساو ده‌ستووری رێزمانی کوردی نا‌گونجیت، راستیکه‌ی ده‌شتی و ده‌کرتی بلتین:

- ده‌پیاوی زۆر نازای له‌گه‌ل خۆی هینا. یا - هه‌شت نو‌ پیاو‌تکی زۆر نازای ... ئه‌م رسته‌یه‌ی دواوه راستره چونکه ژماره‌کان (هه‌شت و نو) دیاری نه‌کراون بۆیه نیشانه‌ی نه‌ناسراوی (یه‌ک «یک» ی له‌گه‌ل‌دا به‌کار دیت، به‌لام چونکه هیشتا نه‌زانراوه (هه‌شت پیاو یا نو‌پیاو) نه‌که دیار‌کراون، ئه‌وسا که له‌گه‌ل نیشانه‌ی ناسراوی یه‌ک ده‌شتی به‌کار به‌ئیت بۆیه نیشتا هه‌له‌یه هه‌ردووکیان پیکه‌وه واته (ناوی ژماره)، (نیشانه‌ی نه‌ناسراوی) له‌گه‌ل ناو‌یک‌دا پیکه‌وه به‌کاریت. چونک نه‌زانراوه ژماره‌که هه‌شته یا نۆیه، بۆیه له‌گه‌ل (یه‌ک)‌دا، به‌کار دیت، بۆ ئه‌وه‌ی راستی رێزمانی و نا‌رێزمانی ئه‌و به‌کاره‌یتانه روون بیتته‌وه ئه‌م نمونه‌ ده‌هینینه‌وه:

ده‌شتی بلتین: نو‌مندالی هه‌یه.

هه‌شت سه‌رمه‌ری کړی.

بیست ویه‌ک کتیبی هه‌یه.

ژماره ناوه‌کانیان دیاری کردوو‌ه بۆ نیشانه‌ی ناسراوی.

ناشی بلتین: نو‌مندالتکی هه‌یه.

هه‌شت سه‌رمه‌ری کړی.

بیست و یەک کتیییکی ههیه.

ناکرتی دووجار دیاری بکرتن، جارتیک بههۆی نیشانهی (یهک)هوه ههروهها بههۆی ژمارهکهشهوه. کهپتیکهوه بیتن واته ژماره نیشانهی نهناسراوی.

له کۆتایی ئهم سهرنجانهمدا که ده‌یاره‌ی ئهو سێ وتاره‌ی سهرهوه بوو ده‌کرا به یهک وتار، ههرسیکیان باسکرانایه، نهک به سێ وتاری ناوینشان جیاواز، ئه‌گهرچی (لیکدان و به‌ستن)، له‌ریزماندا تا راده‌یهک یهک شت و واتان، ئهمجا به‌هۆی ئامرازه‌وه بیتن یا بێ ئامراز، ئه‌گهرچی لیکدانه‌وه‌که‌ش، جاری وا ههیه، به‌هۆی که‌ره‌سه‌که‌یه‌وه ده‌بیت و که‌ره‌سه‌یه‌کی تازه دیته کایه‌وه.

پاشان له‌ زۆریه‌ی وتاره‌کانیدا، مامۆستا وریا، ته‌نها به‌ زۆری وتاره‌کانی خۆی ده‌کاته سهرچاوه، ئهمه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت، که‌ به‌روای به‌ لیکۆلینه‌وه‌ی که‌سانی تر نه‌بیت، ئهمه‌ش شتیکی نازانستییه، سهر ئه‌وه‌شه ئهو زۆر باوه‌ری به‌ زانستی زمان و (نامطلق) ههیه. بۆ ئهم بۆچونه‌م.

هه‌موو سهرچاوه‌ی وتاره‌کانی خۆی ده‌که‌مه‌ به‌لگه‌ی بۆچونه‌کانم که‌ له‌ کۆتایی وتاره‌کانیه‌وه دیارن بۆ ئه‌وه‌: (به‌روانه: وتاری لیکدانی وشه‌کان ل ٣٧، بناغه‌ی ساده‌ترین رسته‌ی کوردی، ل ١٨٩ی) رۆشنییری نوی.

ناوبراو له‌ وتاری «پاشه‌نده‌کان» که‌ له‌ گۆڤاری کۆپی زانیاری عێراق ده‌سته‌ی کورد ژماره (١٥) ی سالی ١٩٨٦ بلاوی کردۆته‌وه باسی ئهو ئامرازه‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی کردووه و خۆشی که‌ پاشکۆیان به‌دوادا دیت و ئه‌وه‌شی رایگه‌یانندووه، که‌ نووسهران و خۆشی له‌سهر ئهو رایهن که‌ (بۆ، به، له، تا، وه‌ک، بێ) به‌ واته: پاشه‌نده‌کان - (١٨٤) ئامرازی په‌یوه‌ندین، راستی مه‌سه‌له‌که‌، ژماره‌ی ئامرازه‌ په‌یوه‌ندییه‌کان، له‌ زمانی کوردیدا ئهمانه‌ن (بۆ، به، له، تا، و، ی، ه، ش/یش، له‌گه‌ل، له‌ته‌ک) (٤) و (وه‌ک، بێ) ئامرازی په‌یوه‌ندی نین وه‌کو مامۆستا وریا بۆی چوه، یه‌که‌میان «وه‌ک» ئامرازی

لیکچوواندنه و دوه میان که «بی» یا «بهی» یه نامرازی بیتجگه، واته «ادوات الاستثناء». پاشان له وتاره کهیدا نهوهی راگه یاندووه، که نهم وتاره ی تنیا توخنی نهو نامرازه په یوه نندیانه ده که ویت که پاشبهندی post position یان به وادیت و به لایه و (بۆ، به، له، ن).

نهمه راسته که نهو سنی نامرازه پاشکۆیان ههن، به لام نهک وه کو مامووستا وریا، تنها نهو پاشکۆیان هی خستوته پروو که ده که ونه دوا ی فرمانه وه بویه له م پرووه وه، ده لئی «هموو نهو پیتشبه ندان هی که له گهل نهو جوړه فرمانانه ده ده که ون، که چه مکی گوژانه وه ده که یه نن pativcase وهک چون بۆ... دان به... هتد) ده شی پیتشبه نده که، به پاشبهندی فرمانی (ه) جیگیر بکړی» پروانه: ل(۱۸۲) وهک: نیتوه هاتن بۆ سلیمانی- نیتوه هاتنه سلیمانی.

نهم بۆچوون هی بۆشایی تیکه وتووه، چونکه یا ده بویه ببویه نهم وتاره تنها نهو پیتشبه ندان ده گریته وه که ده که ونه دوا ی فرمانه وه وتاره که ی «هه ولدانه بۆده ست نیشان کردنی یاساکانی ده رکه وتنی نهم پاشبه نده و، قالبه جیا وازانه، که ریزمانی کوردی هیشتا چاره سهری نه کردوون) (پروانه: ل(۱۸۲: ۲) ده بویه بیوتایه نه وانه ی ده که ونه دوا ی فرمانه وه، چونکه دۆخی تریشیان ههن، که چاره سهر نه کراون و له گهل فرمانیشدا نایهن، که واته بویه وتاره که ی، جیگای سهرنج و تیبینی ده رپرینه، بۆ نهوه ی وه کو خوی ده لئی که م و کوری نه هیلین.

نهم نمونانه ده هینمه وه بۆپاشکۆی نهوسنی نامرازه ی (بۆ، به، له) که ده که ونه دوا ی وشه ی تری بیتجگه له فرمانه وه؛ وهک:

- بۆ لاوه پروانه بۆ- وه (بزوتنی) (۵) به هو ی (۱) وه کرتاوه.

- بۆ بانه وه ده چم... بۆ- وه، لیته ده که وتوته دوا ی ناوه لفرمانه وه، راستیکه شی نهوه یه پاشکۆی نامرازی (بۆ تنها له گهل ناوه لفرماند ادیت که به زوری شوین ده گریته وه.

به-هوه: به مامۆستاوه وهرن.

به تویتکلهوه بیخۆ

به بارهوه هاتهوه.

بۆ لهگهڵبوون وچۆنیهتی یه.

تاریکایی مانگ به ئیوارهوه دیاره.

بهدهستییهوه دهگرت.

به-دا: به ناخی زهویدا دهپۆمه خوارهوه.

بهخۆدا دیمهوه. پتیهبوون و نووسان بۆهۆی دیاری کردنی شوین.

له-هوه: له ئیوارهوه دهخوینم/سهرهتای کات

له دلمهوه خوشم دهویت،/شوین

له کهرکوکهوه هاتووم،/سهرهتای شوین

له-ه: له قوتابخانهدا دهخوینم/دیاری کردنی شوین

له شهویدا دهبینم/دیاری کردن کات

دهمهویت نهوه پوون بکهمهوه، که نامرازی پهپوهندی (بۆ، به، له) کاتیک بهرکاره راستهوخۆکهی فرمانی رستهکه جیگیر بکرتیت، به راناو نهو کاته شیوهکهیان دهگۆپیت به (پن، تن، لئ) و دیسانهوه پاشکۆیان لهدواوه دهردهکهویت، که لای مامۆستا وریا نهمه باسی لئ نهکراوه، نمونهی نامرازهکانی (بۆ، به، له) دواي جیگیر کردنی بهرکاری راستهوخۆی رستهی فرمان تیپهر:

به-پن پاشکۆ: به نازادم وت. بهپاره کریم-پیم کری

پن-پن پاشکۆ: پیم وت.

به-هوه پن-وه: به ئالادا ناردم-پیمدا نارد-بییدا نارد.

ویندهکه پتیه ههلواسی.

له-دا لئ-داتئ-دا: له-لئم دا. تئیدا بوو.

له-هوه لئ-وه: پارە کهم لئیان هوه وهرگرت.

له-دا-له ناو به له مدا بینیم-تئیدا (تیا دا) بینیم.

له-بئ پاشکو: وهک: کتیبه کهم له زاگروس سهند.

لئ-بئ پاشکو: کتیبه کهم لئ سهند.

تئ: چاکه تئکرد-تئمکرد.

بۆ: نامرازیکه تنهها له گهه ناوه لفرمانی شوتینیدا، پاشکو وهرده گریت و،

شیهوی وه کوخوی ده مینیت هوه ناگوپیت تنهها له گهه ناوی شوتندا، ده گوپیت به

(ه): ده چم بۆکه رکوک-ده چمه که رکوک.

بۆ-ه: بۆ لاوه هات-بۆ تنه نیشه هوه هات.

ده بیت نهوه بزانی نه نامرازه جیگیر کراوانه نه گهر واتای وشه که یان گوپی

نهوه ده چنه خانهی وشه سازیه هوه وه کو پیشگریان لئ دیت و نامراز نین، به لام

نه گهر واتای وشه که یان نه گوپی، نهوا نامرازی په یوهندی جیگیر کراون، به هوی

نهمانی بهرکاره راسته وخۆکه یانه هوه.

ماموستا وریا له وتاری (داریشتنی فرمان) له روشنبیری نوی ژماره

(۱۰۹) ی ۱۹۸۶ (۸) له پرووی داریشتنی فرمان هوه، بۆ دیاری کردنی کاته

جیاجیاکانی، له لاپه ره (۲۵۹) دا ده لئ «بۆ دیاری کردنی نه م سئ چه مکه له

حاله تی په که مدا ناوه لکاریکی وهک (به یانی) و له دووه مدا (هه موو روژ) و

له سئ یه م دا (وا) نه شئ به کار بهیتریت.

-به یانی ده چمه قوتابخانه (داهاتوو)

-هه موو روژ ده چمه قوتابخانه (ساده)

-وا ده چمه قوتابخانه: (به رده وامی)

پیشه کی وشه «داریشتنی» هه له یه راستیکه چونکه رهگی چاوکه که ی

بریتیییه له (رێژ) نه ده بوو، به تاییه تی لێردها، که وتاره که ی په یوه ندی به پره گسه وه یه، ئهم هه له یه بکات، چونکه له پانه بردوودا ده لێن: (ده رێژم، ئاوده رێژم، بناغه ی خانووه که ی جوان دارێشتووه). ههروه ها کاتی فرمانی رسته ی دووه می بریتیییه له (رانه بردووی به رده وامی) که به هۆی وشه ی (هه موو) هوه دروست بووه، نه ک ساده وه کو ئه و ده لێت: کاتی فرمانی رسته که ی سیینه می مامۆستا وریا که به هۆی (وا) هوه پیکهاتوو وه ک ئه و ده لێ (به رده وامی) نییه، به لکو ئه و وشه یه واته (وا) شیوه ی تری هه یه، وه کو (ئه و، ئه وه)، ئیستا بریتیییه له ئاوه لفرمانی کاتی ئیستا، نه ک به رده وامی وه کو ئه و هیمای بۆ کردووه، له کورده واریدا، که زمانی رێزمانییه ده لێن: -ئه و! دێم مه رۆ.

-ئه وه دێم. -هه موو کاتی ئیستا و قسه کردن.

-مه رۆ وا دێم. -ده به خشن که له حالت.

-ئارامت بێت ئیستا وا دێم-دۆخی ئاخاوتندایه نه ک به رده وامی.

ئیمه نابیت له خۆمانه وه بێن وشت دروست بکه ین، پیویسته له بهر روشنایی به کار هێنانی زمانه که دا، رێزمانی بۆ بدۆزینه وه:

مامۆستا وریا عومه ر له وه رگرتنی ره گی چاوگی ئه لفیا هیمای بۆ ئه وه کردووه ئه لفه که ی له ئاینده دا ده یی به (ی) (پروانه خالی ب- ٤١ لاپه ره ٢٦٠) دا په راوێزدا هیمای بۆ بیروپای لێژنه ی زمان و زانسته کانی کۆر یا بیروپای مامۆستا مه سه عوود محمه د له لاپه ره (٢٠٢، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢١٢، ٢١٥، ...) بکات چونکه ئه و سه رچاوه یه ده سال پێش وتاره که ی مامۆستا وریا که وتوو، ئهمه بیجگه له وه ی که ئهمه ی له گوڤاری کاروان ژماره (تاییه تی) سالی ١٩٩١ دا به ناوی (ره گ و نیشانه ی کات) دووباره کردۆته وه، خۆی داناوه، به دا هێنهری ئهم بیر و بۆ چۆنه، که ئهمه کارێکی دوور له لیکۆلینه وه ی نه کادیی یه.

وهکو مافیکی زانستی، له پەراوێژدا، هێما بۆ بۆچوونی نووسەرانی بکړدایه
(بروانه: ل ۲۱۵-۲۱۶).

ماموستا وریا له لاپهړه (۲۶۱) وتاری (دایشتنی فەرمان) ه کیدا به هه له
رهگی چاوکی «هه لسان، هاویشتی» به «س، هاوی» ده زانیت راستیکه ی بریتییه
له (سی، هاویش) واته (هه لسی).

وهکو: هه لده سیم.

هه لده سین.

ده هاویشم. ده هاویشین.

پەراوێز:

- (۱) پروانە: رەفییق محەممەد محەیدین، ئامرازى بەستنهوه له زمانى کوردیدا،. نامەى دوکتۆرا، کۆلیجى پەرورەدەى ئیبنى روشد، ۱۹۹۷، ل ۴۷.
- (۲) بۆ ئەم باسانەو کەوا له پێشەوه خراڤه پوو، پروانە: رەفییق محەممەد شوانى ئامرازى بەستنهوه له زمانى کوردیدا، نامەى دوکتۆرا، کۆلیجى پەرورەدەى ئیبنى روشد، زانکۆى بەغدا، ۱۹۹۷، ل ۶۳-۶۸.
- (۳) پروانە، رەفییق شوانى، سەرچاوى (۲).
- (۴) پروانە: رەفییق محەممەد شوانى، نامەى دوکتۆرا، ل ۷۰.
- (۵) وریا عومەر ئەمین، ئامرازەکانى بەستنى، گۆڤارى کوردستان، ژمارە (۶۷)، ل ۲۸-۳۱. هەمان شتى له وتارى «بېناغەى سادەترین رستەى کوردی، رۆشنییری نوێ، ژمارە (۱۱۱)، ۱۹۸۶، ل ۱۸۶/۱۸۸ دووبارە کردۆتەوه.
- (۶) پروانە: رەفییق محەممەد شوانى، سەرچاوهى ژمارە ۱۱، ل ۳۶، ۴۳، (۴۷).
- (۷) پروانە: سەرچاوهى ژمارە (۶).
- (۸) بەداخهوه، کاروانى ژمارەى تاییه‌تى، سالى ۱۹۹۱ له‌بەر ده‌ست نییه ده‌ستیش ناوکه‌وێت چونکه‌ بلاونه‌کرایه‌وه.

سەرچاوهكان:

۱. ریزمانی ئاهاوتنی کوردی، کۆری زانیاری، بهغدا، ۱۹۷۶.
۲. رهفیک محهمهد محمیدین شوانی، ئامرازی بهستنهوه له زمانی کوردیدا، نامه‌ی دوکتۆرا، کولێجی پهروه‌رده ئیبنی رشد، زانکۆی بهغدا ۱۹۹۷.
۳. ساله‌ح حوسین پشده‌ری کورته‌یه‌ک له ریزمانی کوردی، بهغدا ۱۹۸۵.
۴. وریا، عومه‌ر نه‌مین ۱/ وتاری، ئامرازه‌کانی بهستن، گوڤاری رۆژی کوردستان، ژماره (۶۷) ی ۱۹۸۴، ل ۲۸-۳۱.
- ب/ وتاری بینا‌غهی ساده‌ترین رسته‌ی کوردی، رۆشن‌بیری نوێ (۱۱۱) ی ۱۹۸۶، ل ۱۸۶۶-۱۸۸.
- ج. چهند یاسایه‌کی مؤرفۆلوجی «دارشتنی فهرمان، رۆشن‌بیری نوێ ژماره (۱۰۹) ی ۱۹۸۶، ل ۲۵۸-۲۶۴.
- د. وریا عومه‌ر نه‌مین، لیکدانی وشه‌کان، رۆشن‌بیری نوێ (۱۱۸) ی ۱۹۸۸، ل.

زاري ناوچه‌ي شوان به به‌راورد له‌گه‌ل زمانى ستانده‌ردا

نووسين و ليكۆلينه‌وه كاريكي ئاسان نيبه، ئه‌مه بيجگه له‌وه‌ي ليكۆلينه‌وه‌و نووسين له‌سه‌ر بابه‌تى ئه‌كاديمي و زانستى، كه خزمه‌تى زانستى و نه‌ته‌وه بكات و، بتوانيت له‌دوارۆژدا بپيسته سه‌رچاوه‌ بۆ ليكۆلينه‌وه‌ي ناينده، پيويستى به سه‌رچاوه هه‌يه، ئه‌گه‌ر ده‌ست بكه‌ويت، به‌لام هه‌ندىك باس، ده‌رباره‌ي هه‌ندىك بابه‌ت، سه‌رچاوه‌ي زۆر كه‌م ياده‌گه‌مه‌نه، يا به‌و شتوه‌يه نيبه كه به‌تگه‌يه نيسته ئه‌نجام.

من ئه‌م باره‌م له‌نووسىنى وتارى ده‌رباره‌ي ناوچه‌ي «شوان» دا بينى كه‌له‌گۆڤارى هاواري كه‌ركوك، ژماره‌(٤) دا بلاوكرايه‌وه. نووسين ده‌رباره‌ي هه‌ندىك ناوچه يا بابه‌ت يا هه‌ندىك زاري زمانى كوردى زۆر كه‌مه، به‌تاييه‌تى ده‌رباره‌ي ميژروى هه‌ندىك ناوچه‌ي كه‌ركوك وه‌كو شوان و چه‌مچه‌مال و ئاغچه‌له‌ر و سه‌نگاو و قه‌ره‌حه‌سه‌ن... هتد به‌تاييه‌تى له‌ميژروى كۆندا، ده‌توانم بليسم هه‌ر نيبه‌و «١»، له‌ميژروى نوێ و هاوچه‌رخيشدا ديسان زۆر كه‌مه و ده‌گه‌مه‌نه، ئه‌مه‌ش ده‌گه‌ر يته‌وه بۆ بارى ناله‌بارى نه‌خويته‌وه‌واري، يا كه‌م خويته‌وه‌واري ناوچه‌كه، له‌لايه‌ك و بارى سياسى ئه‌و ناوچه‌نه‌ي كه‌ركوك، كه‌له كۆنه‌وه خه‌ريكي گۆپىنى رووماى ناوچه‌كه‌ن تا له كورده‌واري بيسپه‌نه‌وه «٢»، يا

فهرامۆشکردنی ئەم جوۆره باسانه له لای ئێمه ی کورد خۆمان، له لایه کی تره وه بوهستی.

لیزه وه حه زده کهم راستیه که ده بیرم، باسی هه ندیک ناوچه و شوین هه روه کو وتمان له لای نووسه رانی کوردیش پشت گوێ خراوه. بۆ نمونه ئەو ناوچانه ی له سه زه وه ناومان بردن، باسیان زۆریه که می له میژووی نوێدا کراوه، یا ناوچه یه کی فراوانی وه کو پارێزگای که رکوک که شوین و مه له ندی چه ندین شیوه زاری جیاوازی زمانی کوردیه و هه ریبه که ی ناوچه یه کی کارگێری وه کو (ناحیه و قه ز) ده گرتیه وه، که چی له لیکنۆلینه وه ی باس و دیاری کردنی زاره کانی زمانی کوردیدا، بیجگه له هه ندیک نووسه ری به ئاگا و هوشیار نه بیت، باس له پارێزگای که رکوک هه ر ناپینریت» ۳.

ئه مه جا ئەم باسه به بیرورای من که ووتۆته سه رشانی نووسه رانی خه لکی ناوچه که تا پێکه وه، هه رکه س له ئاستی خۆیه وه، قوڵی لی هه لمالیت و به پیتی توانا ئەم نه رکه پیروژه و کوردانه یه، ئه نجام بده ی و یا نه وه ی هه یه فراوانی بکه ی.

ئەم باسه پێویسته لیزه دا بکرتیت، یا به بیرى به یێنینه وه، چونکه خه لکی ئەم ناوچانه بێ ناز و دلشکا و لی قه و ماون، تامه زروێ ئەو باسانه ن تا به توانی له که سایه تیان به رز بکرتیه وه، چونکه ناسنامه ی کو مه لایه تی و میژوویان له کۆندا فهرامۆش و ئیستاش راگوێزاون، ئه گه ر فریای نه که وین ون ده کرتیت. لیزه وه، دیمه وه سه ر باسی زاری ناوچه ی شوان، وه کو دیاری کردنی ناوچه ی زاره که ی و، جیاوازی نیوان زاری ناوچه ی شوان، به وه ی که به دوو شیوه زار قسه ده که ن و، ئایا ئەم زارانه ی ناوچه که، سه ریبه کام زارو دیالیکتی گه وری زمانی کوردین؟ له گه ل ئەوه ی ئایه ئەم زارانه ی ناوچه که، سه ر به زاری گه وری پارێزگای که رکوک، یا سه ر به زاریکی ترن؟ ئەم باسه دا به پیتی ئەوه ی خه لکی

ناوچه‌که‌م و شاره‌زایی و پسپووری من له‌بارهی زمانی کوردیی‌ه‌ویه، هه‌وڵ ده‌ده‌ین پیتاسه‌ی راستی بده‌ینه‌م زاره و شوین و مه‌لبه‌ندی له‌ناو نه‌خشه‌ی زمانی کوردیدا دیاری بکه‌ین، که‌مه‌م بێگومان که‌لکی لیکۆلینه‌وه‌ی می‌ژوویی و زمانه‌وانی خۆی ده‌بی‌ت و له‌که‌لک و سوودمه‌ندی به‌دوور نای‌ت.

خه‌لکی ناوچه‌ی شوان که‌ بریتییه له (٧٦) دێ زیاتر، به‌ دوو شتیه‌ی جیاواز له‌یه‌کتر قسه‌ ده‌که‌ن، هه‌ر شتیه‌یه‌کی په‌یوه‌ندی به‌دیالیکتیکی گه‌وره‌ی زمانی کوردیی‌ه‌وه‌ هه‌یه‌و، له‌یه‌کتریش زۆر جیاوازن، زاریکیان که‌زۆریه‌ی خه‌لکی ناوچه‌که‌ قسه‌ی پتیه‌که‌ن و له‌زاری سلیمانی یا باشتەر بلتین له‌پوخته‌ی زاری کرمانجی ناوه‌پاسته‌وه‌ زۆر نزیکه‌، یا زۆرکه‌م جیاوازه‌، جیاوازییه‌که‌ش په‌یوه‌نده‌، به‌هه‌ندیک نمونه‌ی که‌می ده‌نگسازی (phonology) و وشه‌سازی و رسته‌سازی (syntax) (٥)، که‌ له‌م وتاره‌دا هه‌ولێ روونکردنه‌وه‌و دیاریکردنیان ده‌ده‌ین. زاری دووه‌میان قسه‌پتیه‌که‌رانی که‌متره‌، له‌زاری ناوچه‌که‌ و ده‌رووبه‌ری ناکات و له‌زاری خانه‌قینی، سه‌نهی، فه‌یلی، که‌پووسی له‌ (پاریزگای سه‌ن)، ده‌ریه‌ندی و لوپییه‌وه‌ نزیکه‌و من له‌م باسه‌دا زیاتر بایه‌خ به‌زاری ناوچه‌ی شوانی کیشک ده‌ده‌م، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی جیاوازتیه‌، له‌زاره‌کانی کرمانجی ناوه‌پاست و ناوچه‌که‌ی، تا ئێستاش له‌سه‌ری نه‌نووسراوه‌و که‌م که‌س مه‌گه‌ر ئه‌وانه‌ی ناوچه‌که‌یان دیی، بیستووینه‌. زاری شوانی کیشک، به‌پیتی ده‌رپینی قسه‌کردن و بوونی هه‌ندیک ده‌نگی هاویه‌ش، به‌تایبه‌تی له‌ده‌نگه‌ بزوتنه‌کاندا، نه‌بوونی ئه‌م ده‌نگانه‌، له‌زاره‌کانی ترداو، بوونیان له‌زاری شوانی کیشک و، هه‌روه‌ها له‌زاری فه‌یلی و خانه‌قینی ولوپی...هتد

له‌گه‌ڵ بوونی وشه‌ی هاویه‌ش له‌نیوانیاندا، زاری شوانی کیشک ده‌چیته‌وه‌، سه‌ر زاری فه‌یلی و خانه‌قینی ولوپی و سه‌ر به‌ دیالیکتی کرمانجی باشوورین، که‌ له‌زاری (لوپی)دا خۆی ده‌نوێنێ و دیاره‌. بۆیه‌ گومان له‌وه‌دا نییه‌، که‌ زاری

شوانی کیشک ده چیته وه سهر قسه کردنی مه لبه ندی باشووری زمانی کوردی، که به گشتی ناوچه یه کی گه وره ی له باشووری کوردستانی رۆژه لات (ئیران) تاده گاته سهر ناوی که نداو له ناوچه کانی: لوپستان، کرماشان، دینه ور، ناوچه ی (سونغور) «X»، مهنده لی، به دره، جه سان، خانه قین ده گریته وه.

مامۆستا گیومو کربانی نه مر ده لیت «ئامرازی گهل» [مه بهستی له کۆیه - نووسهری ئهم باسه] له ئه رده لان، لوپستاندا به فهیلی و لوپو بهختیاری و شوان و که له وره وه ئهمانن: (ان، یان، ل، یه ل، گهل) «6».

مامۆستا گیو راستی پینکاوه، به وه ی ئهم زارانه ی سه ره وه که ناویان براون، نیشانه ی کۆیان وایه و به زۆریش نیشانه ی (یه ل، هل، گهل) به کار دین و له زاری شوانی کیشکیشدا به کاری دپنن وه ک لهم نمونانه دا:

میگهل، کورهل، برایهل، براگهل، کچه ل، سه گهل، گایهل، مامۆستایهل، چال خانگهل (واته ناوی شوتنه بۆ شوپنیک که خانووی لیتییه و بۆته ناوی). هه ره وه کو وتمان، ناوبراو زاری شوانی له گهل ئهو زاره کوردییانه ی باشووری له قه له م داوه. مامۆستا گیو له کتیبه که ی دیکهیدا، که فه ره هنگی مه باباده، ناوی شوانی، له گهل رۆشبییران و نووسه رانی هه مان نووسه ری ئهو زارانه ی که له سه ره وه ناومان بردن، هیناوه وه ده لیت: «له به غدا نیتو برا فهیلی و لوپو که له ورو شواناندا زۆر که سی وه کو دکتۆر جعفر و... یارمه تییه کی زۆریان دام» «7».

ئهمه ش به لگه یه کی تره به وه ی که شوان سهر به زاری کرمانجی باشوورییه. بۆ هه مان مه به ست، که زاری شوانی کیشک، سهر به کۆمه له زاری کرمانجی باشوورییه، به ریز جه مییدی ئیسه د په ناھ له فه ره هنگی له ک ولوردا، ده لیت تا ئیستاش، له ناو فهیلییه کانی ناوچه ی لوپستانی بچووکدا، گه لی خیل و هۆزی په راگهنده ی وه کو: مه هکی، هیلان، شوان هه ن و ماونه ته وه. ئهمه ش به لگه یه کی تری به هیزتر، که زاری شوان و له ک ولور له یه کتره وه نزیکن و، سهر

بهیه‌کترین و زاری شوانی کیشکیش، زاریکی بچووکی دیالیکتی کوردی باشوورییه. بۆ هه‌مان باس مه‌لا جه‌میلی رۆژبه‌یانی هۆزی شوانی ناوچه‌ی که‌رکووک له‌بنه‌په‌ت و بنچینه‌دا ده‌باته‌وه‌سه‌ر هۆزی گه‌وره‌ی شوانکاره، که له لورستان نیشته‌جێ بوونه «۹».

مامۆستا عه‌بدولره‌حمانی نه‌مین زه‌بیحی نه‌مر خاوه‌نی فه‌ره‌ه‌نگی «قامووسی زمانی کوردی» له‌باره‌ی دابه‌شکردنی زاره‌کانی زمانی کوردیییه‌وه، له‌سه‌ر بنچینه‌و بناغه‌یه‌کی دابه‌شکردنی جوگرافیییه‌وه زاره‌کانی زمانی کوردی کردوه به‌سێ هێل و شۆینی جوگرافیییه‌وه، وه‌کو زاری باکووری، زاری ناوه‌ندی، زاری باشووری و، زاری شوانیشی له‌به‌شی زاره‌ ناوه‌ندییه‌کانی زمانی کوردی داناوه «۱۰».

ئه‌مه هه‌روه‌کو وتمان دابه‌شکردنێکی جوگرافی زاره‌کانه له‌شۆینه‌کانی‌اندا کراوه، له‌م رووه‌وه راسته، به‌لام دابه‌شکردن و دیاریکردنی زاری زمان له‌سه‌ر بنچینه و بناغه‌ی لێکچوون و جیاوازی نێوان زار نه‌ه‌نجام ده‌دریت، له‌رووی جیاوازی رێزمانیییه‌وه (ده‌نگسازی، وشه‌سازی، رسته‌سازی) یه‌وه له‌یه‌کتر جیاواز ده‌بن یا له‌یه‌کتر ده‌چن، چونکه زۆر جار دوو زاری وه‌ک یه‌ک و دوور له‌یه‌کتر، رێکده‌که‌ویت، له‌یه‌کتره‌وه زۆر نزیک‌بن، وه‌کو زاری هه‌ورامانی له‌رۆژه‌لاتی کوردستان و زازاکی ناوچه‌ی ده‌رسیم له‌وپه‌ری رۆژئاوای کوردستان، یا به‌پێچه‌وانه‌ دوانی نزیک له‌یه‌ک جیاوازن. ئه‌مجا، زاری شوان له‌رووی رێزمانیییه‌وه، سه‌ر به‌دیالیکتی باشووری زمانی کوردیییه، هه‌رچه‌نده مامۆستا زه‌بیحی زاری شوانی له‌ریزی سنه‌یی و گه‌رووسیش داناوه، که‌سه‌ر به‌زاری باشوورین.

شتیکێ گرنگ که‌په‌یه‌ه‌ندیی به‌م باسه‌وه هه‌یه، ئه‌وه‌یه ناکریت زار به‌گشتی و زاره‌کانی زمانی کوردی، هه‌مووی یان زیاتریان، له‌سه‌ر بنچینه‌ی زاری گه‌رمیان

وزاری کویتستان، باس و بهراورد بکریت، راستیکهی ئەمه کاریکی نازانستییه، لهرووی بهراوردیییهوه نالیم، بەلکو وهکو دوو زاری جیاواز چونکه زاری گهرمیان ئەگەر ئەو زارانه بن، که لهسنووری پارێزگای ناوچهی گهرمیان (گهرمهستیر) بن، ئەوا لهوسنوورهدا یا لهسنووری پارێزگای کهرکووکدا، چهند زاریکی زۆر جیاواز لهیهکتر هەن، وهکو زاری کاکهیی و زهنگه نه سه ره زاری گۆرانن (هه ورامانی)، لهگهڵ زارهکانی دیکهیی ئەو هه ریمهدا، وهکو شوان، زاری داوهدو تاله بانی جیاوازن، بێجگه له زاری دیکهیی وهکو شیخانی، زاری کویتستانیش ئەگەر مه بهست له زاری ئەده بیی و ستانده ری کرمانجی ناوه راست بیت، بهوهی که له هه ریمی کویتستاندا یه، ئەوا دیسان هه له یه کی زۆر گه وری زمانه وانی و زانستییه، چونکه لهو هه ریمه شدا و له ناو ئەم زاره ی کرمانجی ناوه راستدا، دیسان زاری جیاواز لهیهکتر وهکو: (موکریانی، سۆزانی، سلیمانی) هەن، نیتەر چۆن ده بیت، ئەم دابه شکردن و بهراورده به ناو نیشانی زاری (گهرمیان) و زاری (کویتستان) بکریت، چونکه ئەو دوو ناوه ناوچهی فراوانی جوگرافین و هه روه کو وتمان هه ری به که یان له چهندین زاری جیاوازی لهیهکتر پیکهاتوون و له ناو زاریکی (دیالیکت) گه و ره تر دان.

ئەم کارو ده رپینه له کتیی «رسته سازی و شیته لکاری زانستی» د. شیرکو بابان «هه بیری و زۆر په له ی له دیارده یه کردووه» ١١. چونکه ئەوهی ئەو باسی کردووه، بهم دوو ناوه، مه بهستی دیاریکردن و جیاوازی کردنی نیتوان ئەو دوو زاره، له ناو هه ری به که یان زاری جیاواز هه یه و نا کریت کۆیکریته وه به ناوی زاری «گهرمیان و کویتستانه وه».

لهرووی دیاریکردنی زاری شوانه وه، ده گه ی نه سه ره ئەوهی بلتین زاری شوانی به گشتی، بێجگه له زاری شوانی کیشک، سه ره به زاری کرمانجی ناوه راسته، چ لهرووی رێزمانی و چ لهرووی جوگرافییه وه، بێجگه له هه ندیک جیاوازی که می

دهنگسازى و وشهسازى پرستهسازى، بهلام زارى شوانى كيشك لهو رووانهوه دهچيتهوه سهر زارى كرمانجى باشوورى (لورى). لهپياوه تهمندارهكانى ناوشوانم بيستوهه گوايه شتوهى قسهكردنى زارى شوانى كيشك دهچيتهوه سهر زارى كهرووسى باكورى روزههلالتى شارى سنه «۱۲».

نهمجا ليرهوه ريزمانى پتيويستى نهم زاره دهخينه روو، له كوتشدا پتيويستى بهغونه وليدونى بهراوردى ههبيت، لهگهل زمانى ستاندهرو نهدهبييهكهدا، دهپخينهروو.

سنوورى زارى شوانى كيشك: ههروهكوتمان نهم زاره لهههسووناستهكانى زماندا جياوازى تيا بهدى دهكرى، زارى شوانى كيشك لهم ديهاتانه بهكاردههينريت، كه لهباشوورو روزهئاواى چهى شيوهسوورهوه دهست پتدهكات كهدهكهويته بنارى كهلى سمايل بهگى و بان شوانهوه: ناروچهى كهوره «۱۳» ناروچهى نهحمده رهجدهب، ناروچهى حاجى جهرجيس، سمايل بهگى، خدرشرين، حاجى بهبخانى سهروو، حاجى بهبخانى خواروو، جانقز، رتدار، قولى بهگ، قهرهبلاغ «۱۴». كهنياك، كهردهى، مهمان، گورزهبي.. نهم ديهاتانه، دهكهونه روزهئاواى ناوچهى شوانهوه، كاريگهري نهم زاره بهقسهكردنى ديهاتى ديكهى شوانى كيشكهوه، دياره وهكو دتي: جهوهجهوه، عهلى بهيان، توواغ ههسارتهها... هتد. لهسنوورى شواندا بهگشتى زارى ناوچهكه وهكو ناوچهى زارى سليمانى بهههنديك جياوازييهوه قسهدهكهن، يا وهكو پوختهى كرمانجى خواروو.

تيرهى (ورام) وهكو ديهاتى (مۆرد، تووركه، ههردوو تهپهكوپهى سهروو، تهپهكوپهى خواروو، تهرهقه، دوو شينوان، توركمانباخ، برايم زانه، كاريژهى خالخالان، تارادهيك عهلى موسا و مامرهش و ناسروميسرو دتي كلاوقوتيش) «۱۵» شتوهى قسهكردنيان ههروهكو زاره گشتيكهى شوانه،

ههردوو بهشی کیشک وشوانی خاسه وه بیتجگه لهم زاره، جیاوازییه کی کهمی
 چۆنیه تی ده برین و-گۆ کردن
 (تلفظ-phonetic) ریتزمانی ههیه، که به رادهیه کی زۆر کهمه لهم وتاره دا
 روون ده کړیته وه.

زاری شوان له رووی دهنگ سازیه وه:

زاری شوان ههروه کو به شیک له زمانی کوردی، دهنگه کانی وه کو دهنگی زاری
 کرمانجی ناوه راستن، چونکه زاری شوان بیتجگه له زاری شوانی کیشک، یه کیکه
 له زاره کانی کرمانجی ناوه راست، جیاوازی له بوون و ژماره ی دهنگه بزۆینه کانی،
 له گه ل زمانی نه ده بی و (ستانده رد) دانییه و، ههشت بزۆینی ههیه و نهوانی دیکه
 نه بزۆینه کانی. به لām دهنگه کانی زاری شوانی کیشک به تاییه تی بزۆینه کانی
 ده چیته وه، سه ر زاری کرمانجی باشووری (لوری) له رووی ژماره وه (نۆده نگن، به م
 شیوه یه ده رده که ون:

۱-ه(ه): سه ر، ده ریه ده ر، وه تم.

۲-ا : سه را، خودا، باران، هه ندیک جار ده گۆریت به (ئ) وه کو: ژماره
 (ژمیره)

۳-و : کورد، کول، گول

۴-ۆ : که م به کاردیت و ده گۆریت به دهنگی (واوی) کورت یا ده بیته
 دهنگی درێژ به م شیوه یه (وو) وه کو: مورد — مۆرد، زوور — واته زۆر، دو
 — دۆ، بوور — بۆر، یا هه ندیک جار و له هه ندیک وشه دا ده بیته
 دهنگی (وئ)

ۆ — وئ وه کو: خوئ — خو، رۆن — روین، که چی له هه ندیک
 نمونه دا

(ۆ) دهبینریت وهکو: خۆر، ئیمرو، دشتوم، نوک،

چۆک. لهههندیك وشه‌دا ده‌گۆرێ به‌ (و) وه‌ك:

روژ — روژ، زۆر — زور.

۵- وو: ئەم دهنگه كه‌مه و زۆر ده‌گمهنه و له‌قسه‌کردنی شوانی كێشكدا

ده‌بیته‌ (وی) وه‌كو: دوور — دویر، شوو — شوی

ژوور — ژویر، ژویر

مه‌حموود — مه‌حموید - مه‌حمید

موو — می - موی

موسل — موسل (میسل)

به‌روو — به‌روی

به‌كه‌میش هه‌یه وه‌ك: دوو بوور، بووك .... هتد.

له‌هه‌ندیك وشه‌دا دهنگی (وو) واوی درێژ. له‌م زاره‌دا ده‌گوریت به‌ده‌نگی

(وئ) وه‌كو:

سوور — سویر یا هه‌ر ده‌بیته‌وه

سویر. شوو — شوی، چوون — چوین.

۶- وئ: سویر — سوور، بوون — بین

۷- وی: خوین (خوین)،

۸- ی: هه‌نجیر، شیر

۹- ئ: زئ، چئ، دئ، پئ، سئ، هئش، هئس، هئلكه‌.

۱۰- ۱) بزروكه‌: دكهم، دشتوم،

كه‌واته‌ دهنگه‌ بزوتنه‌كانی زاری شوانی كێشك بریتین له‌ (۱، ۵، و، ۆ، وو،

وئ، وی، ی، ئ، ۱) (بزروكه‌) هه‌روه‌ها (وای زۆر كورتی، كه‌له‌نه‌نجامی

گۆرینی دهنگی (ۆ) ی كراوه‌ بۆ ئەم دهنگه‌ یا بوونی ئەم جوژه‌ واوه‌ كورته‌ له‌زاری

شوانی کیشکدا وهکو غومونه کهی سهره وه: [مورد — مؤرد، زور — زؤرا]. که واته ژماره ی دهنکه بزوتنه کانی ئەم زاره (۹) دهنکه بزوتنه.

دهنگه نه بزوتنه کانی زاری شوان: (کیشک)

بریتیه له (۲۹) دهنک به ههردوو دهنکه نیمچه بزوتنه کهی (وی) یه وه،
وهک ئەم دهنگانه:

ء: ئەیره (ئیره)، ئاسیاو، ب: بهور، بیره، بنه (مرکز) بنه و بارگه.
بهیخه نندین (پتیکه نین)، پ: پۆکله (بهی داری و رووهک وهکو شتیه ی پاقله که
چهند دهنکیکی تیا به)، پر مه (دهنگی پتیکه نین)، پارین (واته گولکه سهنگزی
مال).

په ره ناو، پاساری (چۆله که).

ت: تاتک (خوشکی گه وه)، تاس، ترپ (توور)، ته وازوو (المواساة)

ج: جاجگ (بنیشت)، جون (تصنیف) جونکردن).

چ: چیلکه، چه وه، چه پهر، چه قوو، چۆ (چی)، چرادان (چرا).

ح: حه و (تاسمان)، حه وشه، حه تحه تۆته (ملوانکه ی مندال)،

حه وه جه (پتویستی).

خ: خوا، خۆر، خارچک. خۆشک.

د: دۆیت (کچ)، دامه، داسوویله که (داسولکه)، دویشتک (دووشک)

ر: نساڕ (شوینیک خۆر لیتی نه دات)، تاریک.

پ: روشنا (پوناک)، پتدار، په وهز.

ز: زوور، زه رده لوی (قهیسی).

ژ: ژویرک (ژووژک)، ژهک.

س: سهنگیا (سهرین)، ئاسیاو، سه ریر.

ش: شه و په شه، ناشنا، ناشتا (ناني خواردني به ياني)، شاکاني (حه سودي).
 ع: عاسمان (ناسمان)، عهرد (زهوي).
 غ: غماردان (پاکردن)، غه وړ (غضب)، غاييله.
 ف: فدریک، زهريف، زلفنج (وه کو بلتي به زه هرت بي)
 څ: څفه گف، څره څر
 ق: قاقړ (عهردی خراپ)، قاقز، قوشمه (سباق)
 ک: که مچک (که وچک) و کوپري، که وړي (عهردوپنگای لپښ)، کاوړ.
 که له شاخ.
 گ: گه ند، گه نده، گه پیده، گه ندياک، ماله لگړي (مالانگهړي)،
 گاوس (مهشکه ي گه وړه)
 ل: له ر (لاواز)، که ل (شويتنيک که ل بيت و لتي په ري بيت)، له له (خان
 خان).
 ل: گاله (دهنگه دنگ)، ده ل (مايه ي ميپينه ي سهگ)، که مال (نيره ي سهگ).
 م: ميمک، مامش (هيچ، بي نه نجام و بي بهر)، مامر (مريشک).
 ن: نه رده وان (قادر مه، پليکاني دار)، به فارسي (نه رده وان: نردبان)، نه رگز.
 و: وازی (ياری)، شه و هکی (به ياني زور زو)، مراوی.
 ه: هه دهر، هه رده (وغر)، هه راش
 نه م دهنگانه ي سه زه وه، نمونه کاني لیده رچیت له زاره گشتيکه ي شوان و
 زماني نه ده بي (ستانه رده) دا به کار ده هيترين و هه نديک نمونه شيان ها و به شه.
 به کورتي دهنگي بزويني (و) واوي کراوه، له زاري شواني کيتشکدا، زور که م و
 ده گمه نه، دهنگي (وو) واوي دريژيش ديسان زور که مه و ده گوریت به دهنگي
 (وي) يا به که مي بو دهنگي (ي) له و شه ي (مه حمود — مه حمود —
 مه حميد).

دهنگی (وو) دهبیته (ی)، وهک: پوز — پیز،
 ههروهه دهنگی (وی) دهبیته (وی) وهکو وشه [خوتن — خوتن].
 نداشت (۳۸) دهنگی بزوتن ونه بزوتن لم زاره دهیه، نهگه دوو دهنگی
 (وی، وی)

بهدهنگ دابنیتن، نهک وهکو برکه، بهلکو وهکو بزوتنیک.

MORPHOLOGY: زاری شوانی کیشک لهرووی وشه سازیهوه:

ناستی وشه سازی لهزماندا، ناستیکی تابلیتی فراوانه، هه بهشینکی
 ناخواتن بگریت شتیهی جیاوازی پیکهاتنی ههیه و هه شتیهیهکی یاسای
 وشه سازی تاییدت بهخوی ههیه، بهتاییهتی، نهو بهشانهی که لهناستی و شه دان،
 وهکو نامراز، دیسانهوه شتیهی جۆراوجۆری ههیه.

ئیمه لهم باسه دا تنهها بهشتیهیهکی کورت، باس لهجۆرهکانی وشه، لهرووی
 داپشتنهوه دهکهین و لایهنی جیاواز بهنمونهوه، دهست نیشان دهکهین.

جۆرهکانی وشه لهرووی پیکهاتنهوه:

- ۱- وشه ی ساده: وهکو پهناح، جاجک، وازی، شرین (شیرین)، بوهار،
 گێژنه (نهم وشهیه لهلای پیرهکانی نهم زاره بهکار دههات و لهگهڵ گۆپانی زمان و
 زهماندا بوو به [جێژنه)، ناشتا، کور (کویر)، شوی، بوور، حیل (گهوره)، زل،
 تروزی (تروزی)، چهلتویل (چهلتویک)، چهپاله، زوور (بهزۆر)، پهندير، پوین،
 کیرت، گوشت، سهکوی (سهکو)، وئست (مواشی)، هه یواناتی وهک مانگا و گا،
 گویدرێژ، سەنگۆ، چهقیله، باشوکه، چهقوو، جفت (جووت)، دویر، خوتن،
 جامتا (جانتا)، تهیمان، تویره، کوانک (کوانوو)، دلاقه (دهلاقه)، شامی، توی.
 زاخیر، پارین. لهتیره ی (ورام) دا، وهکو: جۆخین، بهست (شیو)، ناش (ناسیاو).
- ۲- وشه ی داپێژاو: نهو وشانهن که لهوشهیهکی سادهی واتادارو پیشگریک

یا پاشگریک پینکدیت، وهکو: زله، شهوهکی، جفتیار، بۆره، سیګوان
 دوزمین (جوین، جنیو، دژنیو)، جامیلکه، زهردهلوی، کوندهلان،
 سهرشۆرک، (حمام)، زیخمهلان، سپیاتی (البان)، ریچیگ (دهم وپل سارد)،
 چهوره. نمونه بۆ وشه (ورام) وهکو: پایزی (کاتی پایز)، چلهی زستانی، دهچم،
 دهینوسم.

۳- وشه لیکنراو: له دوو وشه سادیهی سهرهخۆ یا دوو مؤرفیمی
 سهرهخۆ بههۆی نامراز یا بێ نامراز پێک دیت، نمونه:

هاولف، تهنویریان، گۆل گهنم / گۆله گهنم، سیلاوکه، ناوړوگه، چاومار،
 جیخه رمان، مالانگه، شهواژوو، تیله کیش، کوندهبی، خمخۆرک، سهرهش.
 دویره پهریز، ناوړوان، گۆلکه سهنگۆ (گۆلکی نیر)، که ره واله، که پهنگ
 هه لگر (بالتندهیه کی گه وریه). خالوژن. له تیره ی (ورام) ی شواندا وشه کانی
 تایبته بهخۆیان، وهکو: فری مالان، فره بهش، گهردن زهره، دوو پشکه.

دوای ئەم باسهی سهرهوه، هه ندیک جوړی ناو، کهرواله تی جیاوازی ئەم
 زاره، له گه ل زاره گشتیکه ی شوان وکرمانجی ناوه راستدا پیشان ده دات، بۆیه
 به پێویستی نازانم هه موو جوړه کانی ناو بهخه مه روو، جوړی ناوه کانی نه مانه ن:
 + ناوی گشتی: نه وانه ن که بۆ کو مه ل و جوړه ره گه زه ناویک به کار دین
 و تاکیکی نمونه ی ژماره و کو مه لیک له هه مان ناو نیشانده دات،

وهکو: رووما (شکل-ملاح)، کهستهک (تۆبه لی قوړوخۆل)، خانگ (خانوو)،
 بوستان (بیستان)، چه لتویک، تایه، گه له باوش، جوگه (جوگا)، هۆل.
 بهرخه وان، کاره وان، ژمیته (ژماردن)، دامیش (استقرار).

+ ناوی بهرجهسته: گاهه سن، زیریسک (اسلاک شائکه)، بیلته قان، گاشه
 بهردی زل، هتیک (هه مان واتای بهرد)، دارتوی، شه غره، لاپیته، چیغ، بهروی،
 ترپ، توپیک، جوی، شام، له میه (لاله-چرا). لیم (لم).

+ ناوی ره گهز:

۱- بۆنیتیه: خاله (برای دایک) سهنگۆ (گۆلکه نیتیر)، کاوپ، نیتیری، ته گه، جوانه گا، پالنه، سه پان، شه که نیتیر، گه مال.

۲- ناوی میتیه: میمک، ئاموژن، دویت، تاتک، نهنگوین (گولکی گه وره ی می)، تیتله کیش، مامر، باروک (بارۆک)، جاشماکه ر، قسر (مه په قسر، بزنه قسر)، شه که می، ده ل، کابان، خۆیشک، خوچه، خوچم (خوشکه، خوشکم).
ئاوه لئاو: هه راش، زل، حیل، گه نندیاک، بوور، که وو (خۆله می شیی)،
چه رمگ (سپی)، مه نده موور (که م قسه و له بنه وه بیته)، له ناو به شه کانی ئاخاوتندا،
ئه و به شاننه پیشانده ده یین، که زیاتر جیاوازی و وشه و نموونه ی دیارو زه قی تیا دا
ده رده که ویت، وه ک: جیتا و، ئاوه لئاو، ئاوه لفرمان، ئامراز به گشتی.

جیتناوی که سی سه ربه خۆی زاری شوان، به گشتی بیجگه له زاری کیشک،
هه ره ه مان شتیه ی زمانه ئه ده بیه که ی کرمانجی ناوه پراسته، لیره دا هه رود و وکیان
پیشان ده ده یین:

جیتناوی که سی سه ربه خۆ له زاری کرمانجی ناوه پراسته بریتیه له (من، تو، ئه و،
ئیه و، ئه وان) به لام له زاری شوانی کیشکدا بریتیه له (من، تو، ئه و، ئیه م،
ئیه و، ئه وان)،

راناوی که سی سه ربه خۆ

زاری شوانی کیشک

راناوی ستانده ر وشوان

۱- من	ئیه م	من	ئیه م
۲- تو	ئیه و	تو	ئیه و
۳- ئه و	ئه وان	ئه و	ئه وان

من چوويم ——— ئيمه چووين

من چووم ——— ئيمه چووين

-تۆ چوويت ——— ئيوه چوون.

-تۆ چوويت ——— ئيوه چوين

-ئەو چوى ——— ئەوان چوين

جيتناوى خۆبى زارى شوانى كيشك برىتييه له (خۆم ، خۆت ، خۆى ،
خومان ،خۆتان ،خۆيان) له كەسى يەكەمى تاك و كۆ جياواز دەرەكەويت
بە تايهەتى لە هەندىك ديتەاتى وەكو: ريدار ، قولى بەگ ، جەو جەو ، بەلام لەزارە
گشتىكەدا هەمان شتووى زمانە ئەدەبىيەكەيه .

نموونه : خوم هاتم ، خومان هاتين . خۆت چويگى ، خۆى چوبه ، خۆتان چويگن .
جيتناوى پرس : لە زارى شوانى كيشكدا جياوازه لە هەردوو زارەكەى
ديكەدا (زمانى ئەدەبى و شوان بەگشتى) و بەم شتوويه دەرەكەون ، وەك : (كى ،
كەى ، كۆره ، چوين ، كامه ، كامەيان ، كوا ، كانى ، كوانى ، كانى ، چەند ، چۆ ،
دېوك (ئايە) ئەرى ، چوينكى ، ناخۆ ، چلۆن ، بۆچۆ ، بۆ ، لەسەرچۆ ، ئەرا ، ئەراچۆ ،
بۆ ، بۆچۆ ، ....)

ئەم جيتناوانەى سەرەو ، بەرامبەر ئەمانە دەوستان وەك : (كى ، كەى ، كوئى ،
چۆم ، كام / كامه ، كامەيان ، كوا / كوانى ، كانى ، كەينى ، چەند ، چى ، داخوا ، ئايە ،
ئەرى ، بۆچى ...) ئەم نمونانەى دواو لەدوو شتووكەى ديكەدان .
نموونه :

-كى هاته ؟ كى چوى ——— كى هات ؟ كى چوو ؟

-ئەرا (را) واكەى ؟ ——— بۆچى وا ئەكەيت (وادهكەيت) ؟

-كەى نان خواردیت ؟ ——— كەى نانت خوارد ؟

- كۆره گەريای ؟ ——— كۆى گەرايت ؟

- کهینی چی بۆریدار؟ — کهی ئهچیت (دهچین) بۆریدار؟
 - چوین توانیت بهشهوهکی نان بخۆیت؟ — چۆن توانیت بهیانی زوو نان
 بخۆیت؟

- کامه / کام کهراس کریت؟ — کامه کراست کری؟
 - کامه یان واتیت؟ — کامیانت دهوئ (ئهوئ)؟
 - کوانی زهردهشت؟ — کوا زهردهشت (کوانی)؟
 - چه ند نان دخۆیت؟ — چه ند نان دهخۆیت؟
 - چۆدفرۆشیت؟ — چی ئهفرۆشیت (دهفرۆشیت)
 - بۆ کورهچی؟ — بۆ کوئ ئهچیت (دهچیت).

جیناوی نیشانه: جیناوی نیشانه، به گشتی له قسه کردنی ناوچهی شوان و
 زمانی نووسیندا، به زۆری وهکویهکن، مهگهر به کهمی نه بیت، به لām له زاره
 قسه کردنی شوانی کیشکدا، دیسان جیناوی هاوبهش وهکو ئهوان ههیه، به لām
 هی تایبەت به خۆی ههیه، وهکو: [ئهیه، ئهی، ئهو، ئهوه، ئهیان، ئهپانه، ئهوان،
 ئهوانه، ئهمهته، ئهیهته، ئهمهتانی، ئهوهتانی، هۆوه، هۆوهتا، ئهیهتانه،
 ئهیهتان].

به لām له زاری تیره ی (ورام) دا [ئهمه / ئهم، ئهوه / ئهو، ئهمانه، ئهمان /،
 هۆوهتا، هۆوهتانی، هۆوهتانی، هۆوانه] کهچی له شواندا به گشتی (ئهم / ئهمه،
 ئهو / ئهوه، ئهمان / ئهمانه، ئهوان / ئهوانه...) .
 به کار دیت. نمونه:

بۆنریک	ئەمە/ئەم- ئەمانە/ئەمان	ئەیه/ئە- ئەیان/ئەیانە، ئەیه تان/ه
بۆدوور	ئەوه/ئەو- ئەوانە/ئەوان	ئەوه/ئەو- ئەوانە/ئەوان، ئەوه تان/ه

۱- ئەیه چۆیه؟ ئەی پیاوه چۆیه؟
 ۲- ئەیان کوردن، ئەیانە کوردن، ئەمانە کوردن.

- ئەو مامۆستایە، ئەوه ژنە،
 - ئەیان خەلک کورەن. ئەمانە
 خەلکی کوێن.

- ئەی کچه جوانە- ئەیه جوانە،
 - ئەیانە دیتم. ئەمانەم دیت

- ئەی کچانە جوانن- ئەیانە جوانن
 - ئەمە تانی والێره خەفته.

لەرستە یەكەمدا جیاوازی لەنێوان جیتناوهكان دیاره، یەكەمیان بۆ نیشانهی تاکی نزیك و دووهمیان بۆ جیتناوی پرسە (چییە، چۆیه) لەرستە دووهمدا جیتناوه نیشانهكان جیاوازی لە یەكەمیاندا (ئەیانە) و لە وێتردا (ئەمانە) یەو رستەیی زاری یەكەم نامرازی پەيوەندی وەرەگرتوو، وەك وشەیی خەلک و لە دووهمدا بۆتە (خەلکی) نامرازدارە كە بریتییە لە (ی).

لەرستە سێیەمیشدا بێجگە لە جیاوازی جیتناوه نیشانهكان، راناوی لكاوی رستەیی یەكەم چۆتە كۆتایی رستەكەوه، كەچی لە زارە ئەدەبیەكەدا كەوتۆتە نێوان جیتناوهكەو فرمانەكەوه، ئەم دیاردەیه، لەشوتنی خۆیدا، لە گەل گەردانی فرماندا دەخەینه روو. نموونەیی دیکە:

- ئەی پیاوه خەلک کورەیه؟ _____ ئەم پیاوه خەلکی کوێیه؟

- ئەیه خەلک کورەیه؟ _____ ئەمە خەلکی کوێیه؟

-ئەيانە چۆ واتن؟ — ئەمانە چىيان دەوئیت؟

لەم رستانەى سەرەووە لەیەكەمدا پاشكۆى جىناووەكە (۵) یە بەهۆى بەكارهێنانى ناوہ دەست نیشان كراوہكەوہ، دەرکەوتووہ، بەلام لە رستەى دووہمدا، بەهۆى لادانىیەوہ، كەوتۆتە سەر جىناووەكەوہ.

گەردانکردنى جىناوى نیشانە، لەگەڵ راناوى لكاودا:

زمانى نووسین و شوان

زارى شوانى كیشك

من ئەمەم دیت-ئیمە ئەمەمان دیت	من ئەیە دیتم — ئیمە ئەیانە دیتین
تۆ ئەمەت دیت- ئیوہ ئەمانتان دیت	تو ئەیە دیتی — ئیوہ ئەیانە دیتن
ئەو ئەمەى دیت-ئەوان ئەمەیان دیت	ئەو ئەیە دیت — ئەوان ئەیانە دیتن
ئەوان ئەمانیان دیت	ئەوان ئەیان دیتن

لەم نمونانەى سەرەووە راناوہ لكاوہكانى زارى (شوانى كیشك)، كەوتووئەتە كوتایى فرمانەكەوہ، ئەمە بەپێچەوانەى نمونەى لایەكەى دیکەوہ، كە لەناوہندەوہ هاتوون. نمونە بۆشیوہى (ورام) :- هۆوہ براى منە. هۆوہتانی، لەو یانە دانیشستووہ، هۆوہتا واهات، هۆوہتان وا رۆشت. دیاردەىەكى دیکەى بەكارهێنانى جىناوى نیشانە لەزارى شواندا، بۆسەلماندى كەبریتیە (ئە/ئەى/ئەیە) بەتایبەتى كەدەكەوتتە تەك وشەى كات وەكو ئاوہلفرمان یا ناوى كات، وەك:

-ئیمسال باران كەم باریبە. —ئەمسال باران كەم باربووہ.

-ئیمرو چویم را مەكتەب —ئەمرو چووم بۆ قوتابخانە.

-ئیمشەو تاوہكى بەیانى نەخەفتم —ئەمشەو تاكو بەیانى نەخەوتم.

جىناوى چەندىتى: (رادە) ئەم جىناووانە رادەى ناو بەشیوہىەكى ناديار پيشان ئەدات، كە ژمارەكەى بەتەواوى دەست نیشان ناكړیت، وەكو: ئەوہندە، ئەیەندە،

هه‌ند، هه‌نده، چه‌ندی، چه‌نده، چه‌ندیک، هه‌ندیک، توزیک، زوو، زۆر، که‌م/
که‌میک، گه‌لیک، قلیک نه‌ختیک، قه‌یاسی. هه‌رچۆ.

-ئه‌یه‌نده قسه‌ی خوشه‌ له‌ی عاجز نیبیت.

-ئه‌وه‌نده هاره، ره‌هت دانیشیک.

-ئه‌وه‌نده باشه، خراب بییه.

-هه‌ند خۆیک نه‌خۆش که‌فیک. هه‌ند ده‌خوات نه‌خۆش ده‌که‌ویت.

-توزیک ئاو رام بیاره. توزیک ئاوم بۆ بیته.

-ئه‌مه‌نده حه‌له جیتی نیبووکه‌وه. ئه‌مه‌نده زله جیتی نابیتته‌وه.

-چه‌ندی به‌ت بکریک چاکه‌ بکه. چه‌ندی پیت بکریت چاکه‌ بکه‌ی.

-قه‌یاسی کیلۆیک بابیه. به‌قه‌ده‌ر کیلۆیه‌کی به‌دری.

-زوره‌ات قه‌باله‌ به‌تاله. زوره‌ات قه‌واله‌ به‌تاله.

-چه‌ندیک توانی ئاو بخۆره‌وه. چه‌نیک ئه‌توانی ئاو بخۆره‌وه.

-هه‌ر چۆ واتیک بابیه. هه‌رچییه‌کی ده‌ویت بیده‌ری.

جیناوی هه‌یی: له‌زاری شوان، جیناوی هه‌یی له‌جیاتنی که‌س و شتی نادیار
به‌کارده‌هینریت و بریتییه‌ له‌ (هه‌ی، هه‌ین)، به‌لام له‌زاری شوانی کیشکدا، جیناوی
(هه‌ین) بۆخواه‌نیتنی به‌کاردیت، وه‌ک

ئهم‌امونانه‌ که‌ بۆ نادیار و هه‌ندیکیان بۆ (هه‌یی-تملک-
(possessive):ه-:

-راسته‌ هه‌ین کوژیاگه‌ — راسته‌ هه‌ین کوژراوه‌.

-له‌ئاوشوان هه‌ین دیتم — له‌ئاوشوان هه‌ینم دیت (دی).

هه‌ین اکریم — هه‌ینم کری.

له‌شوان (هه‌ی) به‌کاردیت، وه‌ک (هه‌ین) جیاوازییان ناکریت وه‌ک:

-هه‌ی کتییه‌؟ هه‌ین کتییه‌؟ هه‌ین مه‌حمیده‌.

جیناوی (هین) له گهل ئامرازی په یوه نډی (ش / یش) دا به کار دیت،
وهک:

هینیش له ده ستمان چووی — هینیش له ده ستمان چوو.
دیسان جیناوی لکاو، له گهل ئهم جیناوه شدا ده که ویتته کوتایی فرمانه که وه،
وه کو له رسته کانی سهر وه پيشانگان دا.

ئامرازی ندری (نهفی)

جیناوی نهفی له زاری شواندا (هیچ، قهت) بۆ نهفی کردنه، نمونه:
وهک: هیچ به قسه یان ناکم. قهت پتیا نالیم

له زاری شوانی کیشکدا :

قهت ناوشوان له بیرم نیچوکه وه.

-هیچ بهی نیوشم — هیچی پت نالیم.

-قهت کفر وانیکهم — قهت کفری وانا کهم.

جیناوی نادیار: له زاری شوان به گشتی، وله شوانی کیشکدا ئهم جیناوه
نادیارانه به کار دیت، شوینی کهس وشت ده گرنه وه، یا له قسه کردندا، له جیاتیا
به کار دین، بویه پتیا ده وتریت نادیار نازانری چ کهسی وه یا چ شتیک، نمونه:
(کهس، گشت، هه موو / هه موو، فلان، فیسار، کابرا، هین) نهک وه کو خویه تی و
هه یی-تلک]. هه رکهس، هه رشت (هه رشتیک)،

نمونه:

-کهس دیتی؟ — کهست دیت؟

-کهسیک هاته؟ — کهسیک هاتوه؟

-هه مووی خواردم — هه موویم خوارد.

-هه رکهس هات بهی بیشه — هه رکهس هات پتی بلتی.

له ناویاندا جیناوی (کهسیک، هه موو، هین) له زاری شوانی کیشکدا

زۆربه كارە، ھەروەھا راناوی فرمانە تىپەرەكەى (خوارد) چۆتە كۆتايىيەو،
بەپىچەوانەى زمانى ئەدەبىيەو.

لێرەو دیمە سەر بەكارهێنانى جیناوى لكاو، كەلەگەل گەردانکردنى
جۆروكاتى فرماندا، پيشانيان ئەدەين و لەبەر دريژى خرايه دواى جیناوەكانەو:
لەپيشەو گەردانکردنى جیناوە لكاوەكان، لەگەل جیناوە
كەسييه سەر بەخۆكاندا بەكاردێنين وەكو:

شوان و زمانى ستاندر

شوانى كيشك

منم ——— ئيمهين

منم ——— ئيمهين

تويت ——— ئيوهن

تويت ——— ئيوهن

ئەو ——— ئەوانن

ئەو ——— ئەوانن

فرمانى رابردوو لەگەل راناوى لكاودا:

من چوويم ئيمه چوين

۱-فرمانى رابردوى نزيك:

[چوين ه]

ياساكەى: قەدى رابردوو+راناوى لكاو تو چويت ئيوه چوين
چوين: چوى+م ئەو چوى/چى ئەوان

چوين/چين

لەكەسى يەكەمى كۆدا دوو (ى) كۆيۆتەو، يەكەميان ھى قەدى چاوكەكەيه و
دووەميان توشى كرتاندن (elision) «۱۶» بوو، چونكە ھەردووكيان، يەك
دەنگن و يەك شتيوھن.

يەك دوو دى دەلّين: من چيم، تو چيت، ئەو چى، ئيمه چين [واتە من چووم
... ھتد].

۲- فرمانی رابردوی تهواو: یاساکه ی: چاووگ: قه+نیشانه ی

تهواو+راناو

کهفتن: کهفت+گ + م: من کهفتگم _____ کهفتگین (ئیمه)

تو کهفتگیت _____ کهفتگن (ئیوه)

ئهو کهفته/کهفتگه _____ کهفتگن (ئهوان)

له زمانه ئه ده بییه کهو شوانی به گشتیدا ده بیته: کهو توومه، کهو توویته... هتد

بو تیهه وهک: کردگم، کردگیت، کردگه (کرده)، کردگین، کردگن.

۳- فرمانی رابردوی بهردهوام: نیشانه ی بهردهوام+قه+راناو

بو تیهه: دکردم، دکردی، دکرد، دکردین...

بو تینهه: دکهفتن: د+کهفتن+م: من دکه فتم/م _____ دکهفتین (ئیمه)

تو دکهفتیت/یت _____ دکهفتن ئیوه

بو تینهه: دکهفت/ _____ دکهفتن (ئهوان)

تیره ی (ورام) له شواندا نه (د) و نه (ئه) به کارناهیئن بو نیشانه ی کاتی

بهردهوامی فرمان، که لهه موو شواندا به زوری (ئه) به کاردین،

به لکو [ده] به کاردین.

نمونه: ده کهوتم، ده کهوتیت، ده کهوت، ده کهوتین، ده کهوتن...

به لام شوان به گشتی (ئه) به کاردین وهک:

ئه کهوتم، ئه کهوتیت/ئه کهوتی، ئه کهوتین، ئه چوین، ئه چوون...

کهواته لیره ده درکهوت سی نیشانه ی بهردهوامی له ناوچه ی شواندا به کاردیت

وهکو (د، ده، ئه) له شوانی کیشک و تیره ی (ورام) و شوان به گشتی.

۴- فرمانی رابردوی دوور:

قه دی چاووگ+ قه دی چاووگی بوین (بی)+راناو

کهفت+بی+م

که فتن: من که فتبیم / م ——— ئیمه که فتبین / ین

تو که فتبیت / یت / ه ——— ئیوه که فتبین / ن

ئو که فتبی / ه ——— ئهوان که فتبین / ن

له که سی دووه می تاک و یه که می کو دا، (ی) راناوه لکاوه که ی (یت) و (ین)، تووشی یاسای کرتاندن (حذف-elision) هاتوووه ئو (ی) یه ی دیاره هی قه بی (بوون) ه که له شوانی کیشکدا ده بیته (بین).

فرمانی رانه بردوو: بنووسریت له ره گی چاوگه وه به هوی لکاندنی نیشانه ی به رده وامی (د) له سه ره تای فرمانه که وه له گه ل راناوی لکاو له کو تاییه وه، ئه مه له شواندا وه کو زمانی ئه ده بیه که وایه، نمونه بو تینه پهر له رانه بردوو دا ده مینیتته وه.

چاوگ: نیشانه ی به رده وامی + ره گ + راناو

نوویسین: د + نووسین + م = دنووسم

تیپهر

تیینه پهره

من دنووسم / م ——— ئیمه دنووسین / ین

من دچم - دچین

تو دنووسیت / یت ——— ئیوه دنووسن / ن

تو دچیت / ی - دچن

ئو دنووسیک / یک ——— ئهوان دنووسن / ن

ئو دچوک - دچن

له زاری شواندا وه کو زاره ئه ده بیه که ده بیته: [من ئه نووسم، تو ئه نووسیت، ئو ئه نووسیت، ئیمه ئه نووسین، ئیوه ئه نووسن، ئهوان ئه نووسن]، که چی له تیره ی (ورام) شواندا، ده بیته: من ده نووسم، تو ده نووسیت، ئو ده نووسیت، ئیمه ده نووسین، ئیوه ده نووسن، ئهوان ده نووسن.

ده چم - تو ده چیت / ی، ئیمه ده چین، ئیوه ده چن، ئهوان ده چن، ئو ده چیت.

ئهمه یاسای کاتی رانه بردوو، به گشتی، به لام به هوی به کارهیتانی

ئاوۀلفرمانی کاتهوه، دهکریته کاتی ئیستاوا ناینده، لهزاری شواندا،
ئاوۀلفرمانی کاتی ئیستا وهکو(وا، ئەوا، ئەوه، ئیستا، هیمه). بهگشتی وهکو
زمانه ئەدهبییهکه وایه. بهلام ئاوۀلفرمانی کاتی ئیستا لهشوانی کیشکدا وشە
تایبەت بهخۆی ههیه، وهکو(هیمه) واته(ئیستا) یان ئاوۀلفرمانی(ئیستاکه،
ئیستاکانه، ئیستهرهم، عەلەان، سارهزوی. ئیستا)ش بهکار دیت. نمونه:

- هیمه چم پاشار ——— ئیستا ئەچم پۆشار (وا، ئەوا، ئەوه)

- ئیستهرهم واتهی ——— هەر ئیستا ئەمهوێت (دهمهوێت)

- ئیستاکه شکات لهی کهم ——— ئیستا شکاتی لێدهکهم(لێتهکهم)

- ئیستاکانه دههمهوهی ——— ئیستا دهبیهمهوه (ئهبیهمهوه)

- عەلەان یارمهوهی ——— ئیستا/وا/ئەوا دهبیهنمهوه(ئهبیهنمهوه)

عەلەانەکی چم لهگه‌لیا ——— هەر ئیستا ئەچم لهگه‌لیدا.

له‌ناینده‌دا به‌هۆی ئاوۀلفرمانی کاتی ناینده‌وه، که‌هەر ناویکی کاتی پۆ

به‌کار دیت: ساره‌زوی زهرده‌شت یاکه‌وه-به‌یانی زوو زهرده‌شت دیته‌وه.

-خوایار بووک سه‌بینی خو‌شی وگه‌شی روی له‌مان که‌یک.

-سالتیکه‌ خانک که‌م(دکه‌م) ——— سالتیکه‌ خانوو ده‌که‌م

-دوایی به‌ی دویشم ——— دوایی/ له‌پاشانا پیتی ده‌لێم.

- مانگیکه‌ ده‌س که‌م به‌عیش ——— مانگیکه‌ ده‌ست ده‌که‌م به‌ئیش.

له‌م رستانه‌ی سه‌ره‌وه‌دا دیاره‌یه‌ک هه‌یه، پتوێسته دیاری بکریت، ئه‌ویش

کرتاندنی نیشانه‌ی به‌رده‌وامی(د) له‌زاری شوانی کیشکدا، به‌ئاره‌زوو سه‌لیقه،

ده‌توانین وه‌کو نیشانه‌ی(ب)ی داخو‌زی له‌ فرمانی دارێژراوو لێکدراو‌دا به‌کاری

نه‌هینین، که‌به‌ر یاسای زمه‌انه‌وانی (linguistic) به‌ئاره‌زوو

(optional) «١٧» ده‌که‌وێت، که‌ له‌زاره‌ ئەده‌بییه‌که و زاری گشتی شواندا

وانییه، هه‌رچه‌نده‌ له‌فرمانی داخو‌زی و لێکدراو‌دا له‌زمانی کوردیدا وایه.

فرمانی داخوازی:

فرمانی داخوازی وهکویاسای پیکهاتن ههروهکو زاره ئهدهبیهکهو زاره گشتیکهی شوان وایه، تهنها وشهکانی جیاوازن، نموونه:

نیشانهی داخوازی+رهگی چاوگ+راناوی لکاو بۆ کهسی دووهمی تاک و کۆ. نووسین: ب + نویس- 5/ن = بنوسه / بۆتاک-بنوسه.

بنوسن / بۆ کۆ - بنوسن.

دابێشه- دانیشه بهریاسای ئارهزوو کهوتوو، (ب) نامیتن، چونکه فرمانیکهی داپێژراوه یان لیکدراویش ههمان شته، وهک: نان بخۆ — نان خۆ، عیش بکه — عیش که: ئیش بکه، ئیشکهن.

تا ئیره یاسای بهکارهینانی راناوی لکاوه لهگهڵ فرمانی رانهبردوی تینهپهرو رانهبردوی تیپهرو، بێجگه له ناویزهیی کهسی سێیهمی تاک جیاوازی ههیه، ئهوش بۆ رانهبردوی تهواو راناوه که دهبیته (ه) و له رانهبردوی تیپهردا بۆته (یک)، بهلام له رانهبردوی تینهپهردا بۆته (وک). که ئهمه پێچهوانهی زاره گشتیهکهی شوان وزمانه ئهدهبیهکهیه. وا له خستهیه کدا دهیانخهینهروو، راناوی بۆ رابردوی تینهپهرو و تیپهرو لهزاری شوانی کیشکدا:

رابردوی تینهپهرو کیشک	راناوهکانی	رابردوی تینهپهرو لهشوان وزمانی ئهدهبی
من کهفتم - نیمه کهفتین	م-ین	من کهوتم - نیمه کهوتین
تو کهفتیت / ی ئیه کهفتن	ی/یت-ن	تو کهوتیت / ی - ئیه کهوتن
ئهو کهفته / ه-ئهوان کهفتن	ه-ن	ئهو کهوت ه-ئهوان کهوتن

هه‌مان یاساکه‌ی زمانی نه‌ده‌بیه‌که‌یه.

بۆ رابردووی تێپه‌ری کێشک	راناوه‌کانی	رابردووی تێپه‌ری شوان و زمانی نه‌ده‌بی
-من خواردم-ئیمه‌ خواردین	م-ین	من خواردم -ئیمه‌ خوادمان م-مان
-تو خواردیت/ی-ئیه‌ خواردن	یت/ی-ن	تۆ خواردت-ئیه‌ خواردتان ت-تان
-ئهو خوارد ه-ئهووان خواردن	ه-ن	ئهو خواردی-ئهووان خواردیان ی-یان

له‌راناوی لکاو له‌گه‌ڵ ده‌می رانه‌بردووی تێنه‌په‌ر له‌هه‌ردوو زاوه‌که‌دا:

رانه‌بردووی تێنه‌په‌ری شوانی کێشک	راناوه‌کانی	رانه‌بردووی تێنه‌په‌ری شوان و زمانی نه‌ده‌بی
-من دکه‌فم-ئیمه‌ دکه‌فین	م-ین	من نه‌که‌وم- ئیمه‌ نه‌که‌وین م-ین
-تو دکه‌فیت-ئیه‌ دکه‌فن	یت/ی-ن	تۆ نه‌که‌ویت/ی-ئیه‌ نه‌که‌ون ی-ن
-ئهو دکه‌ فیک- ئهووان دکه‌فن	یک-ن	ئهو نه‌که‌ویت- ئهووان نه‌که‌ون یت-ن

ئەخوات

ات

له‌تیره‌ی (ورام)یشدا هه‌مان یاسای زمانه‌ نه‌ده‌بیه‌که‌و زاری گشتی شوانه‌، ته‌نها ئه‌وه‌نه‌بی‌ت بۆ نیشانه‌ی به‌رده‌وامی [ده‌] به‌کار دێن، نه‌ک (ئه‌)، وه‌ک ده‌که‌وم و ده‌خۆم و، ده‌چم.

شتێکی دیکه‌ی گرنگ و ناویزه‌ لهم‌ زاوه‌دا ئه‌وه‌یه‌، به‌پیتی یاسای ئاره‌زوو (optional) ده‌توانی یانیشانه‌ی به‌رده‌وامی [د] به‌کارنایه‌ت یا ده‌توانی به‌کاری نه‌هێنی، به‌لکو ته‌نها ره‌گی فرمان و راناوه‌ لکاوه‌کانی به‌کار دێت، وه‌ک:

من چم، توجیت، لهبری من دچم، تو دچیت..

رانه بردووی تیپهړ له هه ردو زاره که داک

رانه بردووی تیپهړ له زمانی نه ده بی و	راناوه کانی	رانه بردووی تیپهړ له زاری
شوان به گشتی		شوانی کیشک

من دڅوم- نیمه دڅوین	م-ین	من نه څوم - نیمه نه څوین	م-ین
-تو دڅویت/ی-نیوه دڅون	یت/ی-ن	تو نه څویت/ی-نیوه نه څون	یت/ی-ن
نهو دنویسیک، نهو د چوک	وک }	نهو دهنوسیت	

له م یاسایانوی سهروده ا شتی و دیاردهی زهق و دیار، که جیاواز بیت له زمانه نه ده بیه که و زاری شوان به گشتی، نهو به راناوی لکاوی (م، ت، ی، ما، تان، یان) له گه ل فرمانی رابردووی تیپهړی زاری شوانی کیشکدا به کارنایدت و، نهو به له گه لیدا به کاردیت هه مان راناوی لکاوی ده می رابردو و رانه بردو و فرمانی تیپهړ و رانه بردووی تیپهړ و، راناوی لکاوی که سی سیپه می نه م زاره هه روه کو زاره نه ده بییه که ناو پزه یه (شاذ)، له رابردو و تیپهړ و تیپهړ دا دهر نه که و تو ووه، که چی له زمانی نه ده بییدا بو که سی سیپه می رابردووی تیپهړ ده بیته (ی) لیږه دا دهر نه که و تو ووه [ه] و له نه خشه که دا نیشانه ی دهر نه که و تنمان بو ی به کاره یناوه، هه روه ها نه م راناوه له گه ل فرمانی رانه بردووی تیپهړ و تیپهړ دا له زاری نه ده بیه ماندا (زمانی نووسین) بریتیه له (یت، و ات) له زاری شوانی کیشکدا بووه به (یک، وک)، نهو به لیږه دا، سهرنج راکیشهره، راناوی لکاوی که سی سیپه می تاکی شوانی کیشک ته نه ا له گه ل فرمانی رانه بردووی چا وگی (چوین- بین) واته (چوون- بوون)

ده بیته (وک) وده کوو: نهو دچوک، نهو دبوک، نیمه چین،...

له جیاتی [نهو ده چیت، نهو ده بیت، نیمه ده چین].

شتیکی دیاره که پتویسته بوتريت، نهوويه راناوی لکاو که له گهڼ فرمانی رابردوی تیتپه ردا نایهت، که بریتییبه له (م، ت، ی، مان، تان، یان) کهچی له گهڼ ناوو ئاوه لئاودا، بۆهیی (تملک-possessive) به کاردیت وهکو:

مالم خوښه-مالمان خوښه،

مالت خوښه-مالتان خوښه، مالیان خوښه.

له گهڼ ئاوه لئاویشدا:

-من گوتل جوانم ههیه-ئیمه گوتل جوانان ههیه

-تو گوتل جوانت ههیه-ئیه گوتل جوانتان ههیه.

دیاردیه کی دیکه ی فرمانی تیتپه ر، له زاری شوانی کیشکدا، نهوويه، نه گهر هاتوو فرمانه که، دارپژراو یا لیکدراو بیت، یا به کاری له گهڼدا به کاردیت، نهوا به پیتچه وانهی زاره نه ده بییه که وه، راناوه لکاوه کانی، کۆمه له ی دووهم (م، یت، ه، ین، ن، نای) له گهڼدا، له کۆتاییه وه به کاردیت، نهک به جیتته نیتوانیه وه، وهکو:

-من راکردم ——— من رامکرد (زاری نه ده بی و شوان)

-ئیمه نان خواردین ——— ئیمه ناتمان خوارد (= = =)

-تو کتیب کریت ——— تو کتیت کری.

لپه ردا دوو دیارده ی جیاواز له یه کتره وه ده بینیت، راناوه لکاوه کان جیاوازن له ده ستووری ریزمانی زمانی نه ده بی و که وتوونه ته کۆتاییه وه. ئهم زاره ش یه کی که له زاره کانی ناوچه ی گهر میان و له ده ستووری زاره نه ده بییه که لایداوه «١٨»

فرمانی بکهرنادیار:

(مبنی للمجهول - Passive Voice)

ئەم جۆرە فرمانە، لەزاری شوان وەکو زمانە ئەدەبیەکیە، بەلام لەزاری شوانی کیشکدا جیاوازە، دەچیتەو، سەرزارەکانی کرمانجی باشووری وەکو: لوپی و خانەقینی، لێرەدا یاسای پیکهاتنی دەخەینە روو: رهگی چاوگ+نیشانهی نادیار+نیشانهی کات=فرمانی بکهرنادیار بۆ رابردوو.

خۆ + ر + یاگ = خواردن: خو+ر+یاگ = خوریاگ

نوسین: نویس+یاگ — نویسیاگ — نویسریاگ

منداڵە که نانه که خوارد — نانه که خوریاگه — نانه که خوراه

مامۆستا کتیب کړی — کتیب کړیاگه — کتیب کړاوه

پیاوکه گورگه که کوشته — گورگه که کوژیاگه — گورگه که کوژاوه.

بکهرنادیار لهدمی رانهبردوودا بهم جۆره پیکدیت:

چاوگ: نیشانهی بهردهوامی + رهگی فرمان + نیشانهی رانهبردووی نادیار+

نیشانهی کات

نوسین: د+نویس+ر+یک=دنویسریگ

مامۆستا که ناو قوتابیکه دنویسیک/ ناو قوتابییه که دنویسریک

+منداڵ نان دخۆیک — نان د خوریک

کهزدانکردنی فرمانی بکهرنادیار لهگهڵ راناوه لکاوهکاندا: بۆ رابردوو

— من کوژیاگم «۱۹» م — من کوژرام/م

— تو کوژیاگیت/ی — تو کوژرایت/یت

— ئەو کوژیاگه (کوژیاگ)/ه — ئەو کوژراوه/ه

— ئیمه کوژیاگین/ین — ئیمه کوژراین/ین

-ئىۋە كوژياگن/ن - ئىۋە كوژران/ن

-ئەۋان كوژياگن/ن - ئەۋان كوژران/ن

راناۋەكانى (م،ى،ه) دەرناكەۋىت، (ين، ن، ن) لەگەل زمانى ستاندرەدو زارى شۋان بەگشتى جىاۋازى نىيە، بەلام جىاۋازى لەياساى پىكەھاتنى كەرەسەكانى فرمانى بىكەر ناديارە، كەنیشانەى كاتى ناديارى بۆ رابردوۋ بىتتە لە (ياگ)، بەلام لەرانە بردوۋا دەبىتە (يگ) كەبەرەمبەر بە (ا،ى) زمانى ئەدەبىيە. ھەندىك جار نىشانەى (ر) ناديارى لەدەمى فرمانى رابردوۋى ئەم زارە دا، لە ھەندىك فرماندا توشى لەناۋچوون و كرتان (حذف) (elison) دىت ۋەك نمۇنەكانى سەرۋە لەفرمانى (كوژياگ،...) دا بەلام راستىكەى دەستۋورەكەى دەبىت (پ) تىدا بىت، ۋەكو:

من كوژرياگم، توكوژر ياگىت، ئەۋ كوژرياكە، ئىمە كوژرياگىن، ئىۋە كوژرياگن، ئەۋان كوژرياگن.

فومانى رابردوۋى مەرجى (ئىلزامى)

ئەم فرمانانەش شىۋەى دروستبۋونى خۆى ھەيە لەزارى شۋانى كىشكد، بەلام لەزارە گشتىيەكەى شۋاندا، ھەرۋەكو زمانە ئەدەبىيەكە وايە لەروۋى دەستۋورەۋە لىرەشدا يەكن، نمۇنە: بىكوشتاگام، بنوۋىسياگا، بچوۋياگا... ھتد.

چاۋگ: نىشانەى مەرجى (ئىلزامى) + قەدى چاۋگ (steem) + راناۋ

ب+كوشت+اگا+م=بىكوشتاگام

كەفت: ب + كەفت + نىشانەى رىژەى مەرجى (ئىلزامى/ئىنشائى) (اگا)=

بىكەفتاگا

لەگەل راناۋى لىكاۋدا:

-من بىكەفتاگام _____ ئىمە بىكەفتاگىن _____ بىكەۋتايەم

-تو بىكەفتاگىت _____ ئىۋە بىكەفتاگان _____ بىكەۋتايەيت

- ئەو بىكەفتاگا _____ ئەوان بىكەفتاگان _____ بىكەوتايە

بۆ رانەبردووی مەرجى (ئىلزامى):

ياسا كەي: نىشانەي مەرجى + رەگى چاۋوگ + راناۋى لكاو = فرمانە كەي

كەفتن: ب + كەف + م = مەن بىكەفم - ئىمە بىكەفەن

تو بىكەفەيت - ئىو بىكەفەن

ئەو بىكەفەيك ئەوان بىكەفەن

لەزارە گىشتىيە كەي شوان و زمانى ئەدەبىدا:

مەن بىكەوم، تۆ بىكەويت، ئەو بىكەويت، ئىمە بىكەوين، ئىو بىكەون، ئەوان

بىكەون

بۆ تىپەر وەكو: مەن بىكەم، تو بىكەيت، ئەو بىكەيك، ئىمە بىكەين....

بۆ رابردووی دوورى مەرجى (ئىلزامى) بە مەجزەيە:

چاۋوگ: قەدى چاۋگ + قەدى چاۋگى بىن (بوون) + پاشكۆي رىژەي مەرجى

+ راناو

كەفتن: كەفت + بى + اگا + م = كەفتىيا گەيت، كەفتىياگا، كەفتىياگەين،

كەفتىياگان. بۆ تىپەر

وەك: كوشتىياگام، كوشتىياگەيت، كوشتىياگا....

لەزارى شوان و زمانە ئەدەبىيە كەدا دەبىتە: مەن كەوتىوومايە، تۆ

كەوتىوويتايە، ئىمە كەوتىوويتايە، كەوتىوونايە.

نەشانەي كۆ: نىشانەي كۆ لەزارى شواندا جىاۋازى ئەوتۆي نىيە لەگەل زمانە

ئەدەبىيە كەدا و برىتىيە لە (ان، گەل) وەكو: پىاۋان، مىگەل، مامۆستايان، ... بۆ

ناسراۋى كۆش: پىاۋەكان، مامۆستاكان، بەلام لەزارى شوانى كىشكەدا برىتىيە

لە (گەل، ەل، يەل، ان) وەك: كورگەل، پىاۋگەل، سەگەل، مامۆستايەل، پىاۋەل،

مەندالەل، ژنەل، كچەل / كچىل، برايەل، زستانان... ەتد).

لەم رووهوه مامۆستا گيوموكرىانى نەمر دەلتیت: «ئامرازی گەل لە ئەر دەلان، لورستاندا بەفەیلی و لور بەختیاری و شووان و كەلهوڕهوه، ئەمانەن: (ان، یان، ل، یەل، گەل) باوكان، برايان، برايەل، براگەل، كۆرەل، كۆرەل، گایەل...» «٢٠»، راستیکەى بۆچوونەكەى مامۆستا گيو راستە، بەلام نیشانەى (ان، یان) یەكن، تەنها جیاوازی دەنگسازییە شێوەیان گۆراوه و نیشانەى (ل) یش بەتەنها بەکارنايەت و بریتییە لە (ەل) مەگەر مەسەلەى دەنگسازى لەوشەیهكى كۆتایی هاتوو بە (ە) بیکات بە (ل)، كە لەئەنجامى یاسای كرتاندنەوهیە ئەم شێوەیه وەر دەگرت.

نیشانەى ناسراوى (ەكە) و نەناسراوى (یک)

نیشانەى ناسراوى لەزاری شوان بەگشتى و، لەزمانى نووسینماندا، بریتییە لە (ەكە، یەكە/كە) وەك: كۆرەكە، گۆلەكە، مامۆستاكە، گایەكە، لەشوانى كیشكدا هەر هەمان شتە، وەك: دویتەكە، گایەكە، مامۆستاكە.

نیشانەى نەناسراویش لەهەردوو زارى یەكەم و پێشەوهدا بریتییە لە (ێك، یەك)، وەكو: كچیك، مامۆستایەك بۆ كورتکردنەوه دەبنە كچی، مامۆستایێ، كۆرێ... لەزاری شوانى كیشكدا نیشانەكە دەگۆرێت بۆ (یک) وەكو: دویتیک، پیاویك، مامۆستایك (داریک).

نیشانەى ناوی بکەرو بەرکاری: لەزمانى نووسینی وشواندا بریتییە لە (وو/و) وەك: (هاتوو، كەوتوو، سووتاو، براو) بەلام لەم زارەى كیشكدا دەبیته (گ) وەكو: هاتگ، كەفتگ، سووتیاگ بریاگ، خەفتگ، بریاگ،.... هتد.

نیشانەى ناوی بکەر: لەزمانى ئەدەبى کرمانجى خواروو شواندا (ب) نده، یار، چى، ژك، ەر/یده،.. هتد)، وەك: (بكر، بفروش دړنده، جووتیار، پینهچى، گەپۆك، نووسەر، بخۆز..) لەشوانى كیشكدا هەمان شت هەن وەكو: (بپرو

بکوژ، جفتیار، کارگهچی، گهړوک، بخوړ).

ته‌ریده، درنده، هوشیار، دانا، کپیار، لټکدراویش وه‌کو: خو‌کوژ، خو‌گر، می‌سین (مووسین)، نان‌کر، راو‌کر.

نېشانه‌ی بچو وگړدنه‌وه: وه‌کو (وک، ه‌له، وکه، چه، ه، که، ویلکه، یله، ه‌له... هتد) نمونه: برایوک، سمایلوک، یاسینوک، گوزه‌له، داسویلکه، ه‌لانه: گچکه‌لانه / بیچکه‌لانه،

تریوک، خزموک، باخچه، سمه، بیچکه، بیچکه‌له، خریله، خده)...

[رسته‌سازی (سینتاکسی-syntax)]

له‌به‌شی رسته‌سازیدا، نه‌وه‌ی گرنه‌وزیاتر جیاوازی نیوان زاری گشتی شوان و زمانه‌ی نه‌ده‌بی، له‌لایه‌ک و زاری شوانی کی‌شک له‌لایه‌کی دیکه پیشان نه‌دین، که جیاوازن له‌یه‌کتر، یه‌کیک له‌و باه‌تانه (گری-phraze) یه، که له‌رووی پټکه‌تانه‌وه، جیاوازه‌و گری له‌م زاره‌دا، نامرازی په‌یوه‌ندی که‌ده‌چټه نیوان وشوه‌وه‌رناگریټ، که‌نه‌مه پټچه‌وانه‌ی زمانه‌ی ستاندارده، نه‌م دیارده‌یه به‌گشتی له‌که‌رمیاندا به‌دی ده‌گریټ. نمونه:

مال براکه‌م، میلله‌ت کورد، مال کاکه‌م، پرد‌خاسه، شیوکانیسارد، گول‌گه‌نم، شارکه‌ر کوپک، که‌ل سمایل به‌گی، شه‌وزستان، رووژدریټ، شارکوټه، سه‌رسال، سه‌ر سنانو، چاومار، سه‌گ هار،

نمونه له‌رسته‌دا: من چم رامال براکه‌م — من نه‌چم بۆ مالی براکه‌م.

—میلله‌ت کورد بی‌خواه‌نده — میلله‌تی کورد بی‌خواه‌نه.

—پرد‌خاسه‌گه‌لیک کوټه — پردی خاسه‌گه‌لیک کوټه.

—شه‌وزمستان نیټیرپاکه‌وه — شه‌وی زمستان نابریته‌وه.

—شارکه‌ر کوپک مال کورده — شاری که‌رکووک مالی کورده.

—من سه‌رسال چم بۆ زیاره‌ت ئومهرمه‌ندان — من سه‌ری سال ده‌چم بۆ

زیاره تی ئۆمه رهنه ندان. به لām لهم زاره دا ئامرازی (پا، بۆ، له، به) گری دروست نه کهن و له رسته دا ده وری جوړاوجوړی رسته سازی له بکه روبه رکارو ته واوکه ر ده بینین، وه کو:

- من سه ر خۆم دخورنم ————— من سه ری خۆم نه خورینم.
 - من چم را شار ————— من ته چم بۆ شار.
 - خه ناوکه بۆت یارم ————— ملوانه که ت بۆ ده هینم.
 - سāl به عسیکه که ت له بیرم نیچو وکه وه. سāl به عسیکه که ت له بیرم ناچیتته وه.

مال باوک دیدار براده رم خه لک ناوشوانن (گریکه فراوان کراوه ته وه).
 - دواپی بهی دویشم - پاشان پیتی نه لیم.
 - ره سمه که به دیواره وه داکوتم - وینه که به دیواره وه داکوتم.
 لهم زاره دا پاشکۆی ئامرازی په یوه ندی که متر به کار ده هینریت، که ده که ونه دواپی ناوه وه، یا کورت ده کرتته وه وه کو (دا) ده بیته (ا)، پاشکۆی (هوه) ش به کار دیت، نمونه:

- من له شار وه هاتم ————— من له شار هاتمه وه (زاری کیشک).
 - زاگرو س چوتیه بۆ مال ————— زاگرو س چۆه بۆ مال
 - له و ژووره وه هاتم ————— له ی ژویره وه هاتم.

ئاوه لفرمانی نه ری (نه فی - ناگردن)

ئاوه لفرمانی نه ری که بریتیه له (نه، نا، نی، مه) له زاری شوانی کیشکدا ده بیته وه (نه، نی، نی، مه) بۆ دۆخی نه گردن له ده مه جیا وازه کانی فرماندا به کاری ده هینین وه کو: (نه) بۆ نه گردنی کاتی رابردو و نمونه:
 نه چوی، نه خه فت، نه خوارد، له رسته دا:

من نه چویم را شار — من نه چووم بوشار.

(مه) بۆ نه رتکردنی فرمانی داخواییه، وهکو: مه چو بۆ بازار:

نئ: ئاوه لفرمانی نه ری بۆ کاتی رانه بردوو، نمونه: (نئچم، نئخه فم، نئکه م

نئبهم) له جیاتی (نا) به کاردیت و گۆرانی دهنگی (ا — تی) وهکو: ناچم

نئچم. نمونه: - به یانیان زوی نان بهی نئخوریک — به یانیان زوو نانی

پئ ناخو ریت.

ناوی نئنیوسم — ناوی نانووسم.

(نی) بۆ نه رتکردنی: بوون و نه بوون.

نان نییه.

پاره م نییه.

جیاوازی له گه ل زاری شوان و زمانه نه ده بییه که دا نه وه یه (نای) رانه بردوو

ده بیته (نئ)، نه مهش دیاره ده کی ریزمانییه وهکو: (ا، ه)، له کرمانجی سه رووشدا

ده بنه (ی-ئ) وهکو:

[ده رسیم — دترسم، ماردین — میتردین] «۲۱». ههروه ها (ان، ات) ی کو

له سه روودا ده بنه (ئین، یت: کوپین، کو ریت)

ئامراز: له به شی رسته سازیدا، به پئنیستی ده زانین، که نمونه ی نهو ئامرازانه ی

که له م زاره دا به کارده هئیریت جیاوازن له ئامرازی زاره گشتیکه ی شوان و زمانی

نه ده بی، به نمونه وه، بیان خهینه پروو:

ئامرازی سه رسوپمان: وهکو: (په کوف، په کوح، هیزه، نه یدرو، که سه ر،

که سه روداخ، مخابن، حه یف و مخابن، ئاخ، حه یف، وای، نه ی له یه، ده ک ده ک)

نه مه له م زاره دا، به لام له زاری شوان و نه ده بییه که دا، وه کو یه کن و نمونه ی تریش

هه ن هاوبه شن و له زاری کیشکدا به کاردین، به لام نه مانه تایبه تن، وهک:

- په کوف له و غه دره! - په کو له م غه دره!

- په کوح نه په بۆ واکه یک! په کوح نهمه بۆ وانه کات!

- هیزه واز له بییاره! هیزه وازی لی بهیتنه!

- نه په پړو قاله شیت هاته تده!

- نه ی له یه، دبووک چو بووک! نه ی له مه نه یی چی بیت!

- دهک دهک خه ریکه پایگ له ی! دهک دهک خه ریکه لیبیدات!

- دهک له سه گه بۆره!

نامرازی تریش ههن، به لام به زوری هاوبه شن وپتویست به نمونوی ناکات.

نامرازی وه لام: تا راده په ک له زمانی نووسین وزاری شواندا، وه کو یه کن به لام

نه مانه تاییه تن به م زاره، وه کو: ئی، نا، ها، هوو، با، ئیتی، به لئی، به دی، هو ی،
هو ی به لئی. نه، نا، نه، نه خیر (که مته).

- ئی وادیام. ها کاکه. ئی باشه وایه.

- نا وایه. هوو به لئی. با وایه.

- به لئی واقه ی به دی هات.

- نه، نیاک. نه نایه ت. (نه، نا) بۆ وه لامی نه رین.

نامرازی بانگ کردن: وه کو: (هو، نه ری، هیتی، هو ی، هو هو) نه مانه به شتوه ی

وشهن، به لام به شتوه ی نامرازی بانگ کردنی ده نگیش هدی.

وه کو: (ه: خاله، و: کاکو بۆنیر، ی: کچت، ی: میمی، یه: کورینه)، [۵:

بۆنیره، (ی-ی: بۆمییه)، [ینه: بۆنیر ومیتی کویه].

نامرازی بانگ کردنی ناژهلش هدی، وه کو: ئوچه، یخه، هره، تهس، گدی

گدی، هیسه (هیش)، هسه (هس)، پشه (پش)، کوت کوت، ... هتد.

بۆ په له وه ریش، وه کو: جوو جوو، کشه (کش) ... هتد. نامرازی تر ههن، به لام

بۆنیره به سه.

نامرازی خوژگه: بۆ خوژگه خواستن وه کو: خوژگه، بریا خوژگه به خو ت.

بریا بها تاگا له گه لمانا. خوژگه بهی بۆتام.

ئامرازی گومان: بۆ گومان کردن له روودان و روونه دانی رووداو وه کو (بهشکی،

بهشکو، دبوک، دبوکن، ئه گه، رهنگه، سا، بهشکوم، بهشکم، لهوانهیه.

- بهشکی بیا که وه ——— به لکو بیتته وه

- دبوک به قسمه بکه یک ——— ده بی به قسمه بکات.

- ئه گه یای له گه لمانا، خپراوه ره. ئه گه ر دیت له گه لمانا.

- سا بۆ خوا که ریبه. ——— ده سا (سا) وه ره خوا که ریبه.

- بهشکوم ئه یه خوا به پشیمان ببو که وه. به لکو خوا بکات به پشیمان بیتته وه.

ئامرازی لێکچواندن: ئامرازی ئهم جوړه، لهم زاره دا، که تایبه ته به خوێ،

بیجگه لهوانه ی که گشتین بۆ ناوچه که وه بۆ زمانی نووسین ئه مانه ن: ئه منی،

ده منی، شه پاندن، ئه له ی، دویشی، کوتومت،

- زاگرو س ئه منی دایکیتی ——— زاگرو س وه ک دایکیتی.

ده منی شیره شه که یک. ئه لیتی شیره شه ئه کات.

- به باوکی شه پاندمه ی ——— به باوکی شوبه اندم.

- دویشی باو کیتی نازایه.

ئامرازی بیجگه: وه کو: (بیجگه، جگه، ته نیا، بیجگه لهوی، بهس، بی،

به بی.

نمونه:

- بیجگه له دیدار کهس نیاک ——— بیجگه له دیدار کهس نایه ت.

- چه موویان هاتن ته نیا کاکه م نه بوک ——— هه موویان هاتن ته نیا (ته نها)

کاکم نه بیت.

- بیجگه لهوی که ستر خوش نیواتم ——— بیجگه لهوی که سترم خوش

ناویت.

- بهس بهو بوشه ————— بهس بهو بلتی.

- بی تونیم بۆ ئه وره ————— بی تو نایم بۆ ئه وی.

نامرازی ته نکید (جهختکردن):

وه کو ئهم نامرازانه (هر، با، ده، که، دهسا، جا، دهبا) ئهم نامرازانه هه مان
شیوهی نامرازی جهختکردن که له زاری شوان به گشتی و له زمانی نووسیندا
به کار دیت، وه کو:

- بوچه بن دنیا ههر گرمی ————— بچیته بن دنیا ههر ئه یگرم.

- قهینیکه یک یا بیاک له گه لما ————— قهیناکات بابیت له گه لمدا

- دهساوایه، دهساو اکردم ————— دهسا وامکرد.

- دهی به شهری خالخالنا گۆرانیک بیه. دهی به شهری خالخالندا
گۆرانیهک بلتی

- دهبا حه موو ناوشوان ئاوه دان کهینه وه (له سه رووشدا: [حه می] به کار
دیت)..

نامرازی هه رج: له زاری شوانی کیشکدا ئه مانه ن (شه رته، شه رت بوک، حه تا،
حه تا وه کی، حه تا کو، حه تا کونێ (حه تا کون)، هه تا (شیوه کانی تریشی) گهر،...).
هه و نه: حه تا ئاو له دوی بیلیم بیاک واز له ی نیارم. - شه رته گۆره که ی کویتخا
نه رگس شوانی هه لگرم.

- شه رت پیاو بوک واز له شار که رکویک نیارم. شه رتی پیاو بی واز له شاری
که رکووک نه هیتیم

- حه تا وه کی به قسه ی بکه یک خوشی واتم ————— هه تا به قسه ی بکات
خوشم ئه وی.

- گهر به ی بیشن (بوشن) دیاری که ی ————— ئه گهر پیتی بلتین ئه یهیتن.
هه ندیک جار بۆ ئاره زوو نیه شانه ی به رده وامی {د} تیده چیت و

دهیته (یاریکه‌ی).

نامرازای ناگادارکردنه‌وه (وریاکردنه‌وه):

وه‌کو نمونه‌کانی (ئه‌ه، ئه‌ها، هیتی، هه‌ی، وا، ئه‌وا، ئه‌ی) وه‌کو نامراز

هه‌ره‌ه‌مان نامرازای زمانی نووسین، نمونه:

-ئه‌ه، وایی — ئه‌ه رایکرد.

-ئه‌ها قویچانده‌ی — ئه‌ها قوچاندى.

-هیتی سهر زل بۆ نیت‌ه‌وێته‌وه — هیتی سهر زل بۆ ناحه‌وێته‌وه.

-سه‌ه‌رت هوك وا دیاك — سه‌ه‌رت بێ وا دیت.

نامرازای سهر زه‌نشترکردن: بۆ سوکایه‌تی وگالته‌ پێکردنه، وه‌کو (شیر،

ترجیو، دۆبها، زه‌ر، چش، تفو(تف)، جرت و فرت، هه‌ی هه‌ی، هۆبها!

نمونه:

-شیر نیشیک تو بکه‌یته‌ی — شیر نیشیک تو بیکه‌یت.

-ترجیو دیسان یاکه‌وه — ترجیو دیسان دیته‌وه.

-هه‌ی هه‌ی له‌ده‌س تو — هه‌یه‌ی له‌ده‌ست تو.

-جرت و فرت یاک و چوک — جرت و فرت دیت و ده‌چیت.

ئاوه‌لفرمان له‌زاری شواندا: (الظرف)

جیاوازی ئه‌وتۆ نابینریت له‌نیوان زاری شوان و زمانی نووسینی (کرمانجی

ئاوه‌راست)، به‌لام له‌زاری شوانی کیشکدا، وشه‌و ئاوه‌لفرمانی سه‌ره‌خۆی

هه‌یه‌و هی واش هه‌یه‌ هاوبه‌شه‌ له‌زاری ناوچه‌که‌و له‌زمانی

نووسین. نمونه:

ئاوه‌لفرمانی کاتی: وه‌کو: (ساره‌زوی، سه‌ه‌ینێ، هه‌یمه، عه‌لعان،

عه‌لعانه‌کی (الان)، ئیسته‌ره‌م، شه‌وه‌کی، کازیبی به‌یان، ده‌مه‌وبه‌یان،

پارشیم (پارشیتو)، ماله‌خه‌فتک (کاتی مال خه‌وتن)، نیمه‌ شه‌و، چیشته‌نگاوه،

خۆر دەرچوین، پاش نیمەرۆ (پیش...) خۆرکهفتن، به چاوجوبقانیکی، خۆر له زهرده، به چاو توریکانیکی، عه یام [عه یامیک] سالانیکی، سالانیکی، روژگار / روژکاریکی، بوهار، بوهاران، زمستان، جارجار، جارتیک، جار، ههفتهی تر، له مه و دویا، قه ده ریکه.

ئاوه لفرمانی شوونی: وه کو: (بان، بن، ناوقه د، پیش، دویا) ئه م وشه یه (وی) که ی به یه ک ده نگ ده خوێنرێته وه، په ر، په رگه، ناو، لا، له لا، ته ک، له ته ک، له جێ، له شوین، له ژوێر، له سهر دا، له سهر داوه، له و خواره وه. بۆشوین:

- له بان دیواره که دانیشتییم _____ له سهر دیواره که دانیشتیبوم.
- مال ئیمه له و په ر ئاوایه _____ مالی ئیمه له و په ری دێیه.
- له په رگه ی ئاوایه وه کانیک هه یه _____ له په رگه ی دێیه که وه کانیه ک هه یه.

- تا ناوقه د ئاو هاتی. هه تا ناوقه دی ئاو هاتبوو.
- ئاوه که له سهر داوه پاکی کردمه وه - ئاوه که م له سهر وه پاک کرده وه.
بۆکات:

قه ده ریکه هاته _____ ماوه یه که هاتوه.
- جار جار سهر ده مه ی _____ جار جار سهر ی لی نه ده م.
- تا ماله هه فته ک نیا مه وه. _____ تا مال خه وتن نایه مه وه.
- له کازیب به یانه وه هه لسیاگم _____ له کازیبه ی به یانه وه هه لساوم.
په راوتزو سهر چاوه:

(+) ئه م باسه، باسیکی وه سفی به راوردیه، له شوینی پتیوست باسه وه سفیکه، ده بیته باسیکی لی کۆلینه وه ی به راوردی، بۆ مه به ستی جیاوازی ده رخستنی نیوان زاری شوانی کیشک له لایه ک وزمانی ستانده ر و زاری شوان

به گشتی له لایه کی تر. وشه و رسته بهرام بهر نمونه کانی ئەم زاره بۆ بهراورده کیه.

۱- د. زه نون پیریادی، سهرنجی بۆ ئەم باسه له رهنگینی ژماره (۹۸) ی

۱۹۹۷

له لاپه ره (۱۲-۱۳) راکیشاوه، که تیایدا باس له گه ره کی پیریادی که رکوک و پیریادی چه مچه ماله ده کات.

۲- یه کییک له م سیاسیست و دیاردانه ی دژی شاری که رکوک کی کوردان، به فهرمانی ره سمی کارگری خوجیه تی (الاداره المحلیه) پارێزگای که رکوک له سالی ۱۹۷۶ نوسراوێکی ره سمیان ئاراسته ی کتیبخانه ی گشتی که رکوک کردبوو [به داخوه ژماره کم لانییه] تا کتیه کوردیه کان به تاییه تی گرنه کان بیرته وه بۆ ئەو فرمانگه یه وه له تو ماری کتیه کاندایه ی سوریان به سه ر ناوی ئەو کتیبخانه دا کیشا بوو له سه ری به قه له می سوور نوسرا بوو «سحب بأمر المحافظ الى الإدارة المحلية» ئەم به چاوی خۆم دیوه و خۆیندومه ته وه. ئەم به بیجگه له وه ی هیچ گوڤارو روژنامه ی کوردی و کتیبی نوێ له سالی ۱۹۷۵ به دوا وه بۆ ئەم کتیبخانه ی که رکوک که نانیردریت. هه موو کتیه کوردیه کانی ناگه یشته (۷۰) کتیب یا ئەوانه ی به تاییه تی له سه ر کوردن.

۳- بیجگه له مامۆستای نه مر گیومو کربانی، عه بدوله حمان زه بیحی، غازی فاتح وه یس باسی هه ندیک زاری پارێزگای که رکوک یان به کورتی کردوه، ئیتر له کورده کان کهس به لایدا نه رویشته وه و ئەم ناوچه فراوانه ی که چه ن دین زاری وه کو: کاکه یی، زه نگنه، شوان، شیخانی لێیه وه هه موو ناوچه که، وه کو زار له هه ندیک نووسیندا، برا وه ته وه سه ر زاری سلێمانی، که چی جیا وازیان هه یه له گه له یه کتر.

۴- هێمام بۆ ئەم زاره له وتاری (شوان) له گوڤاری هاواری که رکوک ژ (۴)

کردووه.

۵- بۆنمونه خهڵکی شاری سلێمانی دهنگی (ء) قوت نهدهن و پاشگری (هوانی)ش له کهرکووک به کارنايهت و راناوهلکاوهکانیshi له رسته دا شویتیان پیتچهوانه ی زاری سلێمانیه، راسته لهیه کترهوه نزیکن، بهلام جیاوازیشیان ههیه.

(X) د. کهمال فوناد له لاپه ره (۲۰) ی گوڤاری زانیاری ژماره (۴) ی سالی ۱۹۷۱ ئه مه ی دیاری کردووه.

۶- گیوموکرانی، ئه لف و بیتی کوردی وینه دار به پیتی لاتینی، ههولیر، ۱۹۷۲، ل. ۱۳.

۷- گیوموکرانی، فهرهنگی مهاباد، ههولیر ۱۹۶۱، ل. ۶، له وتاری «شوان» له گوڤاری هاواری کهرکووک هیتا بۆ ئه مه کراوه بروانه ل. ۴۷-۳۵.

۸- بروانه: د. ره فیک شوانی، شوان، گوڤاری هاواری کهرکووک، ژماره (۴) ل. ۴۷-۳۵ هیتا بۆ سه رچاوه که ی هه میدی ئیزه د په ناه کراوه، له (فهرهنگی لهک و لوپ)، ل. ۲.

۹- رۆشنییری نوی، ژماره (۱۲۷)، ل. ۱۴-۱۷.

۱۰- عبدالرحمن نه مین زه بیحی، قامووسی زمانی کوردی، به رگی یه کهم (د)، چاپخانه ی کۆری زانیاری کورد، به غدا، ۱۹۷۷، ل. ۴۲، ئه م نووسه ره خۆی له کاتی ئاواره بوون و کوردایه تیدا به شداری له گه ل شوپشی کوردستانی باشووردا له ناوشوان بووه. له وتاری (شوان) ی هاواری کهرکووک، ژ (۴) هیتام بۆ ئه مه کردووه.

۱۱- د. شیرکو بابان، رسته سازی شیته لکاری زانستی، ههولیر، ۱۹۹۶، ل. ۳۶، ۳۹، ... هتد بیتجگه له وهش کاره کانی خۆی به بپاری ته واوه وه بپارداوه، که ئه مه پیتچهوانه ی کاری ئه کادیمییه.

۱۲- له پیاوه پیرو به سالا چووه کانی لای خو مانم بیستووه و نه وهی دواي
نه وانیش ده لټین خه لکی شوان له ناوچه ی گه پروسی سه ریه شاری سنه وه هاتوون و
گوايه ناخاوتنیانیش وه کویه که . د . که مال فونادیش له گوڅاری زانیاری ،
ژماره (۴) ی ۱۹۷۱ ، ل (۲۳) دا .

ده لټیت .. له ناوچه ی (گه پروس) له باکووری روژ هه لاتی (سنه) زاراوه یه کی
تاییه تی قسه نه که من زور جیاوازه له (سنه یی) و (موکری) ، دیسان نه مه دلنیامان
نه کاته وه ، که زاری شوانی کی شک یه کی که له زاره کانی کوردی باشووری
هه رچه نده نووسه ر ناوی زاری شوانی نه هیتاوه .

۱۳- له وتاری «شوان» گوڅاری که رکوک به هه له دیتی ناروجه ی گه وره و
ناروجه ی حمه بله که هه ردووکیان ناو ټکن بو نم دټیه له لایه ن هه لسه نگیته ری
وتاره که وه کراون به دوو دی ، راستیکه ی یه ک دټین و له که وانه دا ناوی دووه میان
دانرابوو ، بیچکه له که وتنی ناوی مام روسته م که خو ی و پیتشمه رگه کانی
له شیوه سوور تا مانگی کانونی دووه می ۱۹۸۹ مابونه وه .

۱۴- قه ره بلاغ: دټیه که کیلومه ترتیک له (پتدار) ی مه لبه ندی شوانه وه دووره
له وتاری (شوان) له بیرکراوو .

۱۵- بروانه: د . رفیق شوانی ، شوان ، گوڅاری که رکوک ، ژ (۴) ، ل ۳۵-۴۷
هیتامان بو نه مه کردووه ، که (ورام) تیره یه کی تاییه تی شوانه و له و دټیه اتانه
پټکه اتوو ، که ده ست نیشان کراون .

۱۶- دیارده یه کی زمانه وانییه وه کویا سایه ک هه ندیک ده نگ تووشی نه مان
و تیچوون دیت ، که (کرتاندن) ی پیته و ترتیت و یه کی که له زاراوه کانی
زمانه وانی (علم اللغة-linguistic) بروانه: قاموس علم اللغة الحديث ، نخبة
من اللغويين العرب ، لبنان ، ۱۹۸۳ ، ل ۲۳ .

۱۷- ره فیک محمه د محیّدین ، مؤرفیمی «ب» له رووی مؤرفو لټوژییه وه ،

گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژ(۱۳۸)، ۱۹۹۶، ل ۲۲-۲۵. لەزمانی ستانداردا نیشانهی «ب» ی داخوازی ئەگەر فرمانەکه دارێژراو یا لیکدراو بیت بەپێ ئەم یاسایە (ئارەزوو-optional) توشی کرتانندن (الاسقاط) ئەبێت. وەکو: هەلبێژە — هەلبێژە، هەلبگرە — هەلبگرە، لەزاری تیرە (ورام) دا (نان خۆ) لەجیاتی (نان بخۆ) بەکاردیت و لەشوانی کێشکدا هێمامان بۆ ئەمانی (د) نیشانهی بەردهوامی کرد.

۱۸- پێچهوانەی بیرورای زاری کوێستان و گەرمیانی د. شیرکۆیە که لە زمانی کوردیدا بابەت و زاری وا نییە.

۱۹- نووری عەلی ئەمین، رێزمانی کوردی، چاپخانهی کامەران، سلێمانی ۱۹۶۰، ل ۱۳۰. لەپەرەوێزدا شێوی دروستبوونی ئەم جوێرە فرمان بەکەرنادیارە کردووە لەهەندیک زاردا بێ ئەوەی دیاری بکات.

۲۰- گیوموکرانی، ئەلف و بێی کوردی وێنەدار ...، ل ۱۳۰.

۲۱- لێرەدا مەبەست لەگۆڕانی دەنگییە، چونکە لەکرمانجی سەرودا، ناوەلفرمانی نەرتی (نێ) نییە و بریتییه لە (نا) بەلام (نێ) لە دیالێکتی باشووردا زۆربەکاردیت.

تێبینی: خایاریبێت و تاریک لەبارەی زارەکانی سنووری پارێزگای کەرکووک و گەرمیانەوه، دەنوسم و چاوەڕێی ئەو هەلەم. هەرۆهە داواي لیبوردنیش ئەکەم بۆ لەبیرچوونی ناوهێنان و یاداشت کردنی هەندیک ناودارانی شوان و لەوتاری (شوان) ی ژمارە (۴) هاواری کەرکووک، وەکو: حەمەدی مەلا عوبیدی کلاوقوتی، مەلا ئەحمەدی حەکیم (ئیمام و خوتبەخوێن لە کەرکووک)، حاجی خورشید تۆراغ (حەکیم و پزیشکی ناوچەکه بۆ چاکبوونەوهی دەیان دەردونەخۆشی کوشندە و شکستی، فەقێ محەمەدی عەلی بەیانی، ملازم شوان (عبدوئیلا لە مامرەشی) شۆرشیگێڕیوەکیک بوو لەسێکۆچکەیی سەرکردایەتی پاسۆک، کاک

سویحی عدلی هه‌رزانی حاکی استثنافی هه‌ولێر وه‌کو فه‌رمانبه‌ریکی پله‌بالا، عادل یادگار، مه‌لابه‌هادینی مامه‌رشی، بله‌ی گه‌ندیاک، مه‌جیدی مه‌لامسته‌فا، حوسێن کوێخا ره‌جبه‌، هه‌روه‌ها (گه‌ره‌کی شوانه‌کان) له‌ که‌رکووک به‌ناوی هۆزی شوانه‌وه‌یه و هه‌ر له‌به‌ر ناوه‌که‌ی ئێستا ته‌خت کراوه و کراوه‌ته‌ گه‌راجی ترومبیل به‌رامبه‌ر مه‌حکه‌مه‌ی که‌رکووک. هه‌زده‌که‌م ئه‌وه‌ بێم، که‌ ئه‌م وتاره‌، بابه‌تی تری سه‌ربه‌م زاره‌ هه‌یه، که‌ لێره‌دا من باسم نه‌کردوه‌، له‌به‌ر درێژه‌ دان و من مه‌به‌ستم لێره‌داو له‌م وتاره‌ نیشاندانی جیاوازی و بوونی ئه‌م زاره‌یه له‌ناوچه‌ی که‌رکووک، ئه‌گینا بابه‌تی دیکه‌ هه‌یه و به‌و نیازهی له‌ده‌رفه‌تیکی تردا بیکه‌م به‌کته‌یبک بۆرتزمانی ئه‌م زاره‌، بۆ نمونه‌: دیارده‌ی جێگیرکردنی راناوی که‌سی سه‌ربه‌خۆ به‌لکاو له‌زمانی ئه‌ده‌بیماندا شیوه‌ی راناوه سه‌ربه‌خۆکه ده‌گۆرێت، که‌چی له‌زاری شوانی کێشکدا ئامرازه‌ په‌یوه‌ندییه‌که وه‌کو خۆی ده‌مینێته‌وه‌و راناوه که‌سییه سه‌ربه‌خۆکه ده‌گۆرێت نمونه‌:

له‌ئه‌وم پرسی — له‌ی پرسیم (شوان)

به‌منی وت — به‌م وه‌ت

ئه‌مانه‌ی لای راسته‌وه له‌زمانه ئه‌ده‌بیه‌که‌دا ده‌بیته لیم پرسی، پیمی وت، به‌لام نمونه‌کانی لای چه‌په‌وه له‌زاری شواندا ئامرازه‌کانی نه‌گۆراون و راناوه‌لکاوه‌کانی که‌وتوونه‌ته‌ کوتای فرمانه‌که‌وه، که‌پێچه‌وانه‌ی زمانه ئه‌ده‌بیه‌که‌یه.

* * *

ژیانی نووسەر له چهند دایرێکدا:

له سالی ١٩٥٣ له دیتی ناروجهی گهرهی ناوچهی شوانی سهر به پارێزگای کهزکروکه له بنه ماله یهکی فلاحی ملکدار له دایکبووه.

- خوێندنی سهرتای له دێیه کهیان و له رێداری سهلهندی ناوچهی شوان و ناوهندی و ناهادهیی له کهزکروک و زانکۆ له سلیمانی و ماجستیر له زانکۆی سهلاحه دین و دکتوراش له زانکۆی بهغدا تهوا کردوه.

- ههروهو خوێندنی ماجستیر و دکتورای به چوار سال تهوا کردوه و ماجستیر به سال و نیوێک و دکتوراش به دوو سال و نیو، له م. رووهوه نهلات کراوه و سوپاس و ریزی به ههمان مه بهست پێدراوه.

- سالی ١٩٦٨ چۆته ریزی یه کیتی قوتابیانی کوردستان و به پلهی ئەندامی لیژنه ی قوتابخانه و لیژنه ی کۆلیژ و پاشان ئەندامی کۆنگره ی (ی.ق.ک) له سالی ١٩٧٢ و له سن ئوردوگای هاورینه ی قوتابیانی له قهره حه سن و هه شه زینی و ناغجه لهر له سالی ١٩٧١، ١٩٧٢، ١٩٧٣ به شداری کردوه.

له ٢٤/٤/١٩٧٤ له بۆمبا بارانی شاری قه لادزیدا به خه سستی بریندار بووه و له نه خوشخانه کانی ئێران چاک بوتهوه و پاشان له ههمان سالدا کراوه به مامۆستای شۆرش له پێنجوین له دیتی ههرگینه.

- ئێستا مامۆستای زمانه وانی به شی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سهلاحه دینه به پله ی پروفیسۆری یاریدهرر.